Leonas Gudaitis

PLATĖJANTYS AKIRAČIAI

LIETUVIŲ LITERATŪRINĖ SPAUDA 1904—1917 METAIS

VAGA

VILNIUS 1977

Knygoje apžvelgiamas pirmasis lietuvių literatūrinės spaudos vystymosi tarpsnis (1904—1917 m.), nagrinėjami ankstyvieji literatūros almanachai, „Vaivorykštės" žurnalas ir kiti leidiniai, turėję įtakos literatūros procesui, estetinei minčiai, atskirų rašytojų kūrybai. Atskleidžiamas XX a. pradžios literatūrinis gyvenimas, naujų literatūros krypčių ištakos, pažangių meno tendencijų stiprėjimas. Leidinys skiriamas literatūros istorija plačiau besidomintiems skaitytojams.

PRATARMĖ

Lietuvių literatūra per pastarąjį šimtmetį augo ir stiprėjo kartu su periodine spauda. Jau L. Ivinskio kalendoriai metskaitliai (1846—1878) atstojo literatūrinius almanachus. Spaudos draudimo laikotarpiu (1864—1904) Rytų Prūsijoje ir Amerikoje leidžiama lietuviška periodika buvo pagrindinė lietuvių rašytojų tribūna. Daugelis jų kūrinių pasiekė anuometinį skaitytoją ir išliko tik periodikos puslapiuose.

Literatūra užėmė reikšmingą vietą Tilžėje leidžiamuose periodiniuose leidiniuose, kuriuos redagavo pasauliečiai. Lygia greta su „Aušra" trejus metus ėjo „Lietuviškas „Aušros" kalendorius", sudaromas iš nespausdintų žurnale literatūros dalykų. Vieno tokio kalendoriaus literatūrinis tekstas panaudotas pirmajam lietuvių almanachui „Mužikėlis" (1885), kuris susilaukė keturių leidimų. „Varpas" skelbėsi esąs ne tik politikos ir mokslo, bet ir literatūros mėnesinis laikraštis.

Dvasininkų tvarkomuose periodiniuose leidiniuose, kurių svarbiausias tikslas buvo liaudies masėse skleisti katalikiškas klerikalines idėjas, irgi susirūpinta kultūros ir literatūros reikalais. Klerikalinis žurnalas „Šviesa", kurį V. Kudirka ironiškai vadino „Tamsa"[1], 1888 m. bandė leisti kultūros priedą, bet jis neturėjo

[1] V. Kudirkos 1888.III.25 laiškas J. Šliūpui (K. Vairo-Račkausko nuorašas).— Lietuvos TSR Literatūros muziejus, Inv. Nr. 8418.

pasisekimo[2]. Tai paskatino dvasininkiją steigti atskirus leidinius inteligentams.

XIX a. pabaigos rašytojai daugiausia turėjo tenkintis visuomenine politine periodika. Teisus buvo J. Tumas-Vaižgantas, sakydamas: „Mes maža tenusidėtume teisybei, jei <...> paskutiniojo devynioliktojo amžiaus ketvirčio lietuvių literatūros istoriją pavadintume lietuvių žurnalistikos istorija"[3].

Realesnė galimybė turėti specialią literatūrinę spaudą susidarė tik XX a. pradžioje. Du pirmieji šio amžiaus dešimtmečiai — sudėtingas istorinis laikotarpis. Lietuva, įėjusi į Rusijos valstybės sudėtį, vystėsi aštrių imperializmo prieštaravimų sąlygomis. Revoliucijos išvakarėse (1904) panaikinamas lietuvių spaudos draudimas. Atūžia 1905—1907 m. revoliucija — socialinių liaudies lūkesčių reiškėja. Ją nuslopinus, ideologiniame fronte sustiprėja reakcija, sukėlusi „plačią ir gilią *kontrrevoliucinę* srovę liberalizmo tarpe"[4]. Paskui ima kilti nauja revoliucinio judėjimo banga, prasideda Pirmasis pasaulinis karas. Pagaliau įvyksta Didžioji Spalio socialistinė revoliucija — svarbiausias šio amžiaus įvykis, kuris iš esmės pakeitė visos žmonijos vystymąsi[5]. Tie pagrindiniai visuomeninio gyvenimo reiškiniai veikė visas kultūros sritis, kartu ir literatūrinę spaudą.

Kiekybiškai ir kokybiškai ūgtelėjusi lietuvių rašytojų kūryba dabar nebetilpo bendro pobūdžio periodikoje. 1904—1917 m. jau susiformavo pagrindiniai literatūrinių leidinių tipai: literatūros almanachas, literatūros žurnalas, literatūrinis priedas (visuome-

---

[2] P. Leonas. Atsiminimai apie Vincą Kudirką.— „Draugija", 1908, Nr. 13, p. 10.

[3] „Varpas", 1924, p. 6.

[4] V. I. Leninas. Vechininkai ir nacionalizmas.— Raštai, t. 19. V., 1953, p. 52.

[5] Dėl Didžiosios Spalio socialistinės revoliucijos 60-ųjų metinių. TSKP Centro Komiteto 1977 metų sausio 31 dienos nutarimas. V., 1977, p. 3.

ninio politinio laikraščio ar žurnalo). Todėl šio amžiaus pradžią visai pagrįstai galima laikyti ir lietuvių literatūrinės spaudos pradžia. 1904—1917 m. laikotarpis yra pirmasis jos vystymosi tarpsnis.

Nepavykus Lietuvoje apginti Tarybų valdžios (1919), kraštas du dešimtmečius liko kapitalizmo sistemoje. Lietuvių kultūra, toliau plėtodamasi ir ideologiškai dar labiau diferencijuodamasi, rėmėsi ankstesnėmis nacionalinėmis tradicijomis. Buržuazinėje Lietuvoje atgijusią ir augančią literatūrinę spaudą kurį laiką siejo vidiniai ryšiai su prieškariniais ieškojimais. Sakysim, žurnalas „Skaitymai" (1920—1923), kaip ir „Vaivorykštė" (1913—1914), stengėsi toliau konsoliduoti lietuvių rašytojus. Todėl antrajam lietuvių literatūrinės spaudos vystymosi tarpsniui priklauso leidiniai, ėję buržuazinėje Lietuvoje iki „Keturių vėjų" sąjūdžio. „Keturi vėjai" pradėjo idėjiniu ir estetiniu atžvilgiu aiškiau diferencijuoti pačią literatūrinę periodiką, ir su jais prasideda naujas jos raidos etapas.

Periodinė spauda spartino literatūros raidą, ugdė kritiką ir publicistiką, stimuliavo literatūrinę polemiką, turėjo įtakos meno kryptims ir srovėms susidaryti. Tačiau ji tebėra mažai tyrinėta. 1946 m., aptardamas tarybinio lietuvių literatūros mokslo uždavinius, K. Korsakas rašė: „Visiškai neturime kol kas surinktos ir paskelbtos archyvinės medžiagos, liečiančios pirmuosius mūsų literatūros žurnalus ir almanachus: „Vaivorykštę", „Gabiją", „Pirmąjį barą". <...> Kaip daug duotų teisingam ir pilnam šių reikšmingų mūsų literatūros raidos įvykių įvertinimui jų dalyvių laiškai, užrašai, dienoraščiai, atsiminimai, kūrinių juodraščiai ir variantai bei kitokia archyvinė medžiaga."[6]

Lig šiol paskelbta Lietuvių kalbos ir literatūros instituto fonduose sukaupta metraščio almanacho „Švyturys" ir žurnalo

---

[6] K. Korsakas. Lietuvių literatūros mokslo uždaviniai.— Literatūra ir kritika. V., 1949, p. 27.

„Vaivorykštė" bendradarbių korespondencija[7], keletas šių leidinių redaktoriaus L. Giros laiškų, kurie yra Vilniaus V. Kapsuko universiteto mokslinėje bibliotekoje[8], ir pluoštas V. Krėvės laiškų L. Girai iš Respublikinėje bibliotekoje esančio didelio jų rinkinio[9].

Apie „Vaivorykštę" išliko daugiau archyvinės medžiagos, negu apie kitus XX a. pradžios literatūrinius leidinius. L. Gira ne tik pats rūpestingai kaupė gaunamą korespondenciją, bet ir prašė kai kuriuos žurnalo bendradarbius saugoti jo laiškus, pasilikdavo svarbesnių išsiunčiamų laiškų nuorašus. Jis ir „Vaivorykštėje" aiškino epistolinės medžiagos reikšmę, o buržuazijos valdymo laikotarpiu pradėjo ją skelbti[10]. Daugiausia L. Giros dėka išlikęs „Vaivorykštės" archyvas padeda susidaryti gana objektyvų vaizdą apie leidybinius ir kūrybinius žurnalo reikalus. Ne vienas rašęs apie „Vaivorykštę" rėmėsi plačiu ir dalykišku L. Giros pasikalbėjimu su „Naujosios romuvos" bendradarbiu[11]. Tačiau, palyginus „Vaivorykštės" redaktoriaus teiginius su laiškuose ir ankstesnėje periodikoje užfiksuotais faktais, pasirodė, kad pasikliauti praeities įvykių atkūrimu iš dviejų dešimtmečių perspektyvos ne visur galima.

Nemaža „Vaivorykštės" archyvinių dokumentų tebėra nepublikuoti[12], o kai kurie — neatrasti ar dingę. Vilniaus universiteto bibliotekoje aptiktas pluoštas žurnalo istorijai svarbių laiškų (L. Giros — V. Bičiūnui, V. Bičiūno — J. Tumui, J. Tumo —

---

[7] L. Gira. Raštai, t. 5. V., 1963, p. 418—419, 422—427 (parengė E. Matuzevičius); BBK 7, p. 159—168 (parengė V. Žukas); LK 14, p. 335—454 (parengė A. Šešelgis). Santrumpas žr. p. 421.

[8] BBK 7, p. 155—159, 169—171 (parengė V. Žukas).

[9] „Literatūra ir menas", 1973, vasario 3, spalio 6 (parengė V. Vilnonytė).

[10] „Vairas", 1933, Nr. 6, p. 160—170; Nr. 7—8, p. 294—303. „Literatūros naujienos", 1936, Nr. 9, p. 2; 1937, Nr. 6, p. 4; 1938, Nr. 1, p. 3—4.

[11] „Naujoji romuva", 1933, Nr. 138—139, p. 684—687.

[12] Kai kurie su „Vaivorykšte" susiję rankraščiai — MACBR, f. 96.

Puidams, K. Puidos — J. Tumui)[13], kuriais pasinaudota šioje knygoje.

Paskelbti „Pirmojo baro" redakcijos laiškai[14] leidžia geriau suprasti to almanacho pakraipą. Kitų 1904—1917 m. lietuvių literatūrinių leidinių archyvinė medžiaga tebėra išblaškyta įvairiose vietose.

Literatūrinė šio amžiaus pradžios spauda apžvelgta ir marksistiškai įvertinta akademinės „Lietuvių literatūros istorijos" 2-ajame tome (V., 1958). Plačiau ją charakterizavo V. Mykolaitis-Putinas[15] ir V. Žukas[16]. Ji nagrinėta V. Zaborskaitės, K. Doveikos, V. Galinio knygose, L. Gineičio, J. Žėkaitės studijose[17] ir kai kurių kitų literatūros specialistų darbuose. Apie atskirus leidinius yra rašę J. Bulota, E. Danilevičius, A. Lapinskienė[18], šios knygos autorius. A. Markelis ir V. Žukas sudarė „Vaivorykštės" ir literatūros apie šį žurnalą bibliografiją (maždaug 60 pozicijų)[19].

---

[13] VVUBR, f. 260, 262, 385, 545.

[14] LK 14, p. 456—464 (parengė J. Žėkaitė).

[15] V. Mykolaitis-Putinas. Literatūros sąjūdis Vilniuje po spaudos grąžinimo.— Raštai, t. 10. V., 1969, p. 557—591. (Straipsnis rašytas 1940—1941 m.)

[16] V. Žukas. Pirmieji lietuvių literatūriniai almanachai ir žurnalai.— BBK 7, p. 135—154.

[17] V. Zaborskaitė. Realizmo klausimai 1905—1917 metų lietuvių literatūros kritikoje. V., 1957; L. Gineitis. Lietuvių literatūros kritika 1905—1917 m.— Lietuvių literatūros kritika, t. 1. V., 1971; K. Doveika. Liudas Gira. V., 1974; V. Galinis. Naujos kryptys lietuvių literatūroje. V., 1974; J. Žėkaitė. Impresionizmo vertinimas lietuvių literatūrinėje spaudoje.— „Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai", ser. A, t. 1(46). V., 1974; Impresionizmas ir ekspresionizmas lietuvių prozoje.— LK 14.

[18] J. Bulota. Revoliucijos šauklys [„Nauju taku"].— „Literatūra ir menas", 1964, birželio 27; E. Danilevičius. Pirmoji moksleivių periodika.— „Komjaunimo tiesa", 1966, gruodžio 17; „Meno diena".— „Švyturys", 1971, Nr. 22, p. 30; A. Lapinskienė. Žurnalas „Aušrinė".— LK 14, p. 219—245.

[19] BBK 7, p. 177—189.

Taigi jau šis tas nuveikta, tyrinėjant leidinius, tačiau stinga didesnės apimties darbo, kuriame būtų išanalizuota ir apibendrinta jų visuma. Ši knyga — pirmasis mėginimas išsamiau apibūdinti 1904—1917 m. lietuvių literatūrinės spaudos raidą literatūros istorijos požiūriu.

Literatūrinė spauda ne tik atspindi kūrybos procesą, bet jį ir organizuoja. Literatūros almanachas ar žurnalas dažnai esti vienokio ar kitokio literatūrinio judėjimo rezultatas ir skatintojas. XX a. pradžios leidiniuose vyko sparti idėjinė ir estetinė diferenciacija, kryžiavosi įvairios literatūros kryptys ir srovės, reiškėsi realistinės ir modernistinės tendencijos.

Literatūros istoriją kuria ne vien didieji talentai — svarbi ir šiaip literatų organizacinė bei kūrybinė veikla. Literatūrinė spauda atskleidžia kūrybines individualybes natūraliame kontekste ir padeda atsekti tuos ryšius, kurie jungia rašytojus į atskiras grupuotes. Nuodugniau patyrinėjus šią spaudą, užsipildo kai kurios spragos rašytojų biografijose ir kūryboje, išryškėja kūrinių parašymo ir spausdinimo aplinkybės, literatūrinių ir visuomeninių nuomonių kova. Taigi atsiranda galimybių praplėsti literatūros istorijos vaizdą reikšmingomis ir įdomiomis detalėmis, ištaisyti kai kurias klaidas, patikslinti ankstesnius vertinimus.

Lietuvių literatūrinė spauda neatsiejama nuo literatūrinio gyvenimo. Prasidėjus rašytojų ir žurnalistų profesionalizacijai, imta rengti literatūros vakarus, konkursus, susirūpinta autorinėmis teisėmis, kai kurie laikraščiai ir žurnalai ėmė mokėti honorarus. Naujos sąlygos reikalavo leidinių, kurie atitiktų išaugusį literatūros lygį. Bendradarbiaudami gausėjančioje ir tobulėjančioje literatūrinėje spaudoje, savo kūrybos akiračius plėtė būsimieji literatūros klasikai ir eiliniai plunksnos darbininkai.

Remiantis pirmaisiais šaltiniais — archyvų medžiaga, ano meto periodika, amžininkų atsiminimais, knygoje chronologiškai apžvelgiamas gana sudėtingas lietuvių literatūrinės spaudos for-

mavimosi procesas. Nagrinėjami Lietuvoje ir už jos ribų ėję įvairių pakraipų spaudiniai ir kai kurie rankraštiniai leidiniai (išskyrus specifišką ir atskirą problemą sudarančią JAV lietuvių spaudą), turėję pastebimos įtakos lietuvių literatūros plėtrai, estetinės minties evoliucijai ar atskirų rašytojų kūrybai. Stengiamasi kuo plačiau atskleisti lietuvių literatūrinių spaudinių organizavimą ir leidybą, per juos parodyti literatūrinio gyvenimo dinamiką, idėjų kovą.

Knygą sudaro trys dalys. Pirmojoje apžvelgiamas XX a. pradžios lietuvių žurnalistikos fonas ir literatūrinės spaudos ištakos. Čia matyti rašytojų ir žurnalistų pastangos organizuotis pagal profesiją, steigti literatūrinius spaudinius. Neįgyvendinti sumanymai įdomūs kaip anuometinės visuomenės kultūrinio brendimo, ieškojimų, aspiracijų liudytojai. Specialios literatūrinės spaudos pradžia laikytinas almanachas „Gabija" (1907). Lietuvių literatūros procesą tūleriopai veikė tokie universalaus tipo leidiniai, kaip stambiausias klerikalinis žurnalas „Draugija" ir konfrontavęsi besimokančio jaunimo organai — liberalinė „Aušrinė" ir klerikalinė „Ateitis". Iki „Vaivorykštės" pasirodymo jie vykdė literatūrinės periodikos funkcijas. Dramaturgijos raidai itin reikšmingas buvo serijinis leidinys „Teatras", pretendavęs į žurnalą.

Antrojoje knygos dalyje nagrinėjama pirmojo lietuvių literatūrinio žurnalo „Vaivorykštė" (1913—1914) genezė, turinys ir leidyba. „Vaivorykštė" paspartino mūsų literatūrinės periodikos augimą. Penki žurnalo numeriai, sutelkę apie 30 rašytojų, kritikų, publicistų, dailininkų,— išskirtinis lietuvių kultūros reiškinys.

Aštrėjant klasiniams visuomenės prieštaravimams, Lietuvoje stiprėjo dviejų kultūrų kova. Revoliuciniam darbininkų judėjimui ir plintančioms marksizmo idėjoms veikiant, atsirado literatūros almanachas „Nauju taku". Karo metu išėję almanachai „Aušrinės keliais", „Pirmasai baras" ir kiti literatūriniai leidiniai

priklausė įvairioms ideologinėms estetinėms pakraipoms. 1914—1917 m. lietuvių literatūrinei spaudai ir žymesnių mūsų rašytojų kūrybai kitomis kalbomis leistuose kolektyviniuose rinkiniuose aptarti skirta trečioji knygos dalis.

Šio pirmo platesnio lietuvių literatūrinės spaudos istorijos darbo imtis paskatino akademikas prof. dr. K. Korsakas. Kaupiant medžiagą, talkino respublikos bibliotekų, archyvų, muziejų darbuotojai, aprašomų įvykių dalyviai. Rašant knygą, vertingais patarimais padėjo prof. dr. V. Zaborskaitė, dr. V. Galinis, Vilniaus V. Kapsuko universiteto Lietuvių literatūros katedros dėstytojai, filol. kand. R. Dambrauskaitė, ist. kandidatai doc. B. Raguotis, M. Tamošiūnas, kalbininkas A. Žirgulys ir kiti draugai. Autorius jiems nuoširdžiai dėkoja.

UŽMOJŲ METAI

Rašytojas, jeigu jis iš tiesų nori būti visūmenės gaivintoju, jos jausmų valdonu, jos dvasios keliarodžiu, pats turi savo jausmais ir širdžia, jeigu jau ne protu, už tą visūmenę arba plačią jos minią aukščiau stovėti.

JONAS BILIŪNAS

SUNKI PRADŽIA

RAŠYTOJAI IR SPAUDA

1904 m. gegužės 7 d. (sen. st.— balandžio 24 d.) caro patvirtintas Ministrų komiteto nutarimas „panaikinti visus anksčiau buvusius nutarimus ir potvarkius, varžiusius spaudą, ir drauge su rusišku raidynu leisti vartoti lotynišką ar bet kurį kitą raidyną"[1] nutraukė vos ne keturis dešimtmečius trukusį lietuviškos spaudos draudimą europinėje Rusijos imperijos dalyje. „Didžiausia caro malonė", kurios apsvaiginti konservatyvieji lietuvių inteligentai, anot „Varpo" publicisto, „pasiskubino, susigraibę visas savo širdies padugnes, išlieti jas po caro trono pakojų"[2], buvo ne tiek lietuvių nacionalinio judėjimo, kiek augančio šalyje revoliucinio judėjimo rezultatas. Lietuvių liaudies kovą dėl spaudos gimtąja kalba rėmė Rusijos pažangiosios jėgos. Įžvalgesni valdžios atstovai suprato, jog niekuo nepagrįstos represijos prieš nacionalinę kultūrą tik didina žmonių priešiškumą carizmui.

Atgavus spaudą, susiklostė palankesnės aplinkybės bręsti politiniam darbo žmonių sąmoningumui, vystytis demokratiniams ir socialistiniams nacionalinės kultūros elementams[3], tačiau tai neišsprendė nacionalinio, juo labiau socialinio klausimo: lietuvių

---

[1] Centrinis valstybinis istorijos archyvas Leningrade, f. 776, ap. 21, b. 730; cit. iš: R. Vėbra. Reikia patikslinti.— „Literatūra ir menas", 1971, lapkričio 27.

[2] Impr. [J. Šaulys]. Spaudos atgavimas.— „Varpas", 1904, Nr. 6, p. 81. Visi senieji tekstai knygoje cituojami dabartine rašyba.

[3] Lietuvos Komunistų partijos istorijos apybraiža, t. 1. V., 1971, p. 99.

liaudis ir toliau kentė carinės administracijos ir kylančios vietinės buržuazijos priespaudą.

Lietuviškos spaudos grąžinimas nebuvo toks netikėtas įvykis, kaip jis atrodo, sklaidant daugelį anuometinės periodikos leidinių. „Kad spauda lietuviams jau greitai bus duota, tai šiandien jau visi urėdai sako,— 1903 m. pradžioje tvirtino Lietuvos demokratų partijos veikėjas J. Vileišis.— Patsai Mirski[4] pasakė, jog klausimas išrištas ir jog spauda grąžinta, tik klausimas einąs, ką duoti. Sako jis, jog leis maldaknyges ir kalendorius spausdinti ir parsigabenti neuždraustas iš užrubežio knygas; jo kanceliarijos tarnai sako, jog duos ne vieną mums laikraštį turėti, bet ir kelis, kad tik labiau supiudyti lietuvius su lenkais. Ir litaros jau lietuviams per Mokslo akademiją yra parinktos: taip komisija iš keturių profesorių Lamianskio, Šachmatovo, Fortunatovo ir Aleksandrovo išrinkus mums šriftą..."[5]

Klerikaliniai ir dalis liberalinių politikų iš anksto rengėsi legaliam spaudos darbui. Klerikalinių draudžiamųjų laikraščių redaktorius J. Tumas laiške Peterburgo dvasinės akademijos profesoriui A. Dambrauskui svarstė galimybes leisti katalikišką laikraštį, pasitelkus pasauliečius, nes pravoslaviška administracija redaktoriams katalikų kunigams būsianti nepalanki. Spaudos centrais jis buvo numatęs Peterburgą arba Vilnių. „Ant Kauno nesitikėk. Jisai seniai numiręs. Ant galo su senaisiais gi nesusišnekėsi"[6],— kategoriškai teigė J. Tumas, turėdamas galvoje sulenkėjusią Kauno kunigiją.

Priešingai manė kauniečiai inteligentai, kurių mintis išreiškė advokatas K. Samajauskas. „Šeštajai viešpatystei reikia rengti sostapilę, kuria gali būt tik Kaunas, kaip gyvos Lietuvos širdis, savo keliais-arterijomis ūmai atsimušantis į visus pakraščius. Vil-

---

[4] P. Sviatopolkas-Mirskis, Vilniaus generalgubernatorius.

[5] J. Vileišio 1903.I.30 laiškas P. Višinskiui.— VVUBR, E 35—3.

[6] 1903.II.21 laiškas.— Ten pat, E 118—34.

nius su ištautėjusiomis apygardomis ir istoriškomis tradicijomis paneša ant netekusio žemių didžponio, atsidūrusio užrubežyj, giriančiosi tik herbais <...>, kurio dvare, tarytum prie Babelio, amžinai sumišo kalbos. Apie Peterburgą, kaipo centrą lietuviško judėjimo, gali svajot tik lietuviai peterburgiečiai: kol tautos esti tautomis, tautiškas judėjimas atsilieka ant tautiškos teritorijos"[7],— įtikinėjo jis A. Dambrauską.

K. Samajauskas pateikė konkretų planą, kaip paversti Kauną „lietuviško gyvenimo sūkuriu". Mieste, kurio du trečdaliai gyventojų lietuviai, buvo numatyta iš anksto ruoštis spaustuvės, centrinio knygyno ir dienraščio įsteigimui kooperatiniu būdu. K. Samajauskas puoselėjo mintį įkurti tikrą ar fiktyvią akcinę arba pajinę draugiją, sudaryti spaudos bendradarbių kontingentą, iš pradžių patraukiant geru uždarbiu kelis gabius provincijos mokytojus. Taigi jau 1903 m. buvo padėti teoriniai pamatai būsimai „pasitikėjimo bendrovei".

Geografinis ar etninis principas, kuriantis lietuvių spaudos centrams, neturėjo lemiamos reikšmės. Jais, kaip nujautė J. Tumas, tapo Peterburgas ir Vilnius. Šiems miestams, ypač Vilniui, buvo lemta atlikti išskirtinį vaidmenį XX a. pradžios lietuvių kultūriniame gyvenime ne vien todėl, kad turtingi mecenatai sugebėjo greičiausiai išgauti leidimus laikraščiams ir atidaryti spaustuves, bet ir todėl, kad čia telkėsi gausesnės intelektualinės pajėgos. Nei iš Kauno, nei iš Šiaulių niekas nesiskubino įteikti panašių prašymų[8]. Tik 1906.I.20 Kaune pradėjo veikti S. Banaičio spaustuvė[9].

Spaudos draudimas buvo užkirtęs kelią spartesniam lietuvių

---

[7] 1903.V.3 laiškas.— Ten pat, D 266—1.

[8] Beržėlis [J. Vileišis]. Įvairūs atbalsiai.— „Varpas", 1904, Nr. 7, p. 99.

[9] Plačiau žr. A. K. [A. Alekna]. Saliamono Banaičio spaustuvė Kaune.—„Vienybė", 1914, Nr. 17, p. 260.

laikraštijos plėtojimuisi. Jau 1904 m. Vilniuje, kiek vėliau Kaune ir Seinuose susikūrė gana tvirta poligrafinė bazė. Lietuviškos spaudos centras atsirado ir Rygoje. Šiuo atžvilgiu nuskriausti liko Šiauliai. Nors iki karo juose veikė keturios spaustuvės[10], tačiau šiauliečių V. Zubovo ir V. Junevičiaus žygiai gauti laikraščių koncesiją buvo nesėkmingi[11].

Pagrindinę spaustuvių produkcijos dalį (80—90%), kaip ir spaudos draudimo laiku, sudarė 1—2 lankų brošiūros[12]. Prie tokių neilgalaikio saugojimo spaudinių skiriama ir periodika. Ji darė ne menkesnį, o gal net didesnį poveikį visuomeniniam bei kultūriniam gyvenimui.

Atgavus spaudą, Tilžėje leidžiamos lietuviškos periodikos darbuotojams iškilo dilema: toliau spausdinti ten savo leidinius ar perkelti juos į Lietuvą? Lengviausiai ją išsprendė klerikalai, tuoj pat likviduodami žurnalus „Tėvynės sargą" ir „Kryžių".

Demokratų partijos vadovų nesutarimai jau kuris laikas trikdė liberalinių žurnalų leidimą. 1903 m. pabaigoje dėl finansinių sunkumų teko uždaryti „Naujienas". 1904 m. vidury J. Vileišis skundėsi, kad „Varpui" trūksta medžiagos, o „Ūkininkui" išvis jos nebėra: „rašytojai nebenori rašyti į laikraštį, kursai jų raštus arba „deda archyvan", arba „siunčia Amerikon", arba jei ir palaimina atsakymu, tai dažniausiai be jokių motyvų: „netinka", „negalime pasinaudoti" ir t. t. Pasirodymui kokios nors kritikos kelias tarsi tapo visai užkirstas, nes, mat, LDP negalinti klysti."[13] Vis dėlto reikėjo vykdyti 1904.VI.14 nutarimą išlaikyti

---

[10] E. Leviškienė. Pirmasis laikraštis.— „Raudonoji vėliava", 1966, balandžio 19.

[11] P. Bugailiškis. Publicistika ir literatūrinis darbas.— MACBR, f. 87—122, p. 3.

[12] V. Biržiška. Lietuvių spaudos dešimtmetis.— Kn.: Pirmasis nepriklausomos Lietuvos dešimtmetis. K., 1930, p. 343.

[13] J. Vileišio 1904.VII.13—14 laiškas [P. Višinskiui?].— VVUBR, F 462—86 a.

nelegalią spaudą, dedant „nekaltus raštus" ir „neinant prieš tikėjimą"[14]. Tai demokratams atrodė geresnė išeitis, negu apsiraizgyti carinės cenzūros pančiais, varžančiais visą „leistąją" spaudą.

Reikalai susikomplikavo ir Lietuvos socialdemokratų partijoje. Oportunizmo nuokalnėn slenkant „Darbininkų balsui", revoliuciniai socialdemokratai įsteigė žurnalą „Draugas", vėliau pavadintą „Darbininku". Preventyvinės cenzūros sąlygomis nebuvo ir kalbos apie socialdemokratinės spaudos perkėlimą Lietuvon.

Revoliucinio judėjimo išvesta iš pusiausvyros Vitės vyriausybė 1905.XI.24 išleido periodinei spaudai laikinas taisykles, pagal kurias panaikinama išankstinė cenzūra ir administracinės bausmės, tik paliekama pabaudos ir administracijos teisė, remiantis ypatingais nuostatais, sustabdyti periodinį leidinį. Jos galiojo vos ne iki Vasario revoliucijos. Nors cenzūros savivalės šios taisyklės nepašalino,— tai ypač išryškėjo Stolypino reakcijos metais,— bet susidarė kur kas palankesnės aplinkybės opozicinėms idėjoms prakišti. Tada Rytų Prūsijoje leidžiami demokratų ir socialdemokratų žurnalai vienas po kito užsidarė, naujais pavadinimais atgydami Vilniuje, kuriame jau ėjo dienraštis „Vilniaus žinios".

Per labai trumpą laiką į Lietuvą persikėlė visi pagrindiniai visuomeniniai leidiniai, atstovaujantys įvairioms partijoms ir politinėms grupuotėms. Socialdemokratai leido savaitraščius „Naujoji gadynė", „Skardas" ir „Žarija"; ignoruodamas LSDP, nuo 1910 m. ėjo oportunistinių tendencijų žurnalas „Visuomenė". Socialdemokratinė ir jai artima spauda neišsilaikė nė šešerių metų. Buržuazinių partijų ir politinių grupuočių spaudos organai, taikstydamiesi su carizmu, gyvavo iki vokiečių okupacijos (1915 m.). Kairieji demokratai (būsimieji liaudininkai) leido savaitraštį

---

[14] Ten pat, F 462—103.

„Lietuvos ūkininkas" ir kontroliavo liberalinį laikraštį „Lietuvos žinios". Dešinieji demokratai (būsimieji tautininkai) įsteigė ir šešerius metus savo dispozicijoje turėjo laikraštį „Viltis", kurio linkmę tęsė žurnalas „Vairas". Krikščionys demokratai būrėsi apie klerikalinius savaitraščius „Vienybė", „Šaltinis", žurnalą „Draugija".

Svarbiausi visuomeninei spaudai buvo politikos klausimai. Skirtingų ideologinių grupuočių tarpusavio kovose aiškiau diferencijavosi visuomeninės veiklos kryptys, didėjo laikraščių publicistų meistriškumas. Tačiau vien publicistika negalėjo patraukti skaitytojų. Puikiai suprasdami, kad tik įtaigiu meno žodžiu galima užvaldyti mases, partijų ideologai — periodinių leidinių redaktoriai negailėjo vietos grožinei kūrybai. „Liaudžiai" taikoma spauda nekėlė rašytojams didelių reikalavimų. Kur kas reikliau į kūrybą žiūrėjo periodiniai inteligentijos leidiniai, vadinami visuomenės, politikos ir literatūros laikraščiais.

Besiformuojančiai lietuvių spaudai reikėjo vis daugiau profesionalių žurnalistų. Kiekvienas žymesnis visuomenininkas, lengviau valdantis plunksną, buvo kviečiamas dirbti redakcijose. Žurnalisto duonos paragavo daugelis šio amžiaus pradžios rašytojų. Ne vieno literato kūrybinė biografija prasidėjo visuomeninėje politinėje spaudoje. Čia paskelbta talentingai parašytų kūrinių, įdomių kūrybos vertinimų, iškelta svarbių idėjų, kurios skatino literatūrinį gyvenimą. Pirmieji legalūs periodiniai visuomeniniai leidiniai gerokai pastūmėjo lietuvių literatūros augimą ir davė (ar bent stengėsi duoti) jai ideologinę bei politinę bazę, kuria paskui rėmėsi speciali literatūrinė spauda, todėl dera konkrečiau aptarti pagrindinių periodinių visuomeninių leidinių įnašą lietuvių literatūros raidoje[15].

---

[15] Apie tai yra rašęs V. Mykolaitis-Putinas straipsnyje „Literatūros sąjūdis Vilniuje po spaudos grąžinimo".— Raštai, t. 10, p. 557—591.

Atgavus spaudą, pirmasis pasirodė iliustruotas savaitinis „LIETUVIŲ LAIKRAŠTIS" Peterburge (1904 gruodis — 1906 sausis). Manoma, kad jis atsirado J. Mačiulio-Maironio iniciatyva: žymiausias lietuvių poetas, Peterburgo dvasinės akademijos inspektorius, prikalbinęs komersantą A. Smilgą išsirūpinti koncesiją[16], dėl kurios šis sakėsi „padėjęs nemaž triūso ir mantos"[17]. Savaitraštį rėmė Peterburgo Lietuvių ir žemaičių labdarybės draugija ir dvasinės akademijos profesoriai, o medžiagą tvarkė jaunas literatas K. Račkauskas.

„Lietuvių laikraštyje" bendradarbiavo keliolika rašytojų, tarp jų Maironis, kuris, be kita ko, čia paskelbė šešias „Per skausmus į garbę" giesmes ir konsultavo redakciją[18]. Didesnio pripažinimo literatų aplinkoje savaitraštis neturėjo. J. Tumui „Lietuvių laikraštis" atrodė „tiesiog skandališkai netikęs, negyvas". „Koktu, ar žinai, darosi, matant, jog viskas, kas tiktai įgyja klerikališką dėmę, pradeda eiti nerangiai, nevykusiai, niekam negali užimponuoti",— rašė J. Tumas A. Jakštui[19]. Be scenos vaizdelio „Namai — pragarai", šiam leidiniui jis daugiau nieko nedavė.

Daugiausia „Lietuvių laikraštyje" bendradarbiavo kunigai: A. Dambrauskas (A. Jakštas), J. Šnapštys (J. Kabarkšteika, Margalis), K. Pakalniškis (Mikė Katinėlis), J. Tilvytis (A. Žalvarnis). Jų kūryboje apstu klerikalinių motyvų. Tačiau grynai religinių rašinių redakcija vengė. Dėl kalbos klaidų buvo atmestos dvi M. Gustaičio giesmės[20]; tai, matyt, įžeidė autorių, ir jis daugiau „Lietuvių laikraščiui" nieko nedavė. Leidinys vengė aštresnių so-

---

[16] K. Vairas. Maironis „Lietuvių Laikraštyje".— „Ateitis", 1944, gegužės 13.

[17] A. Smilgos laiškas (be datos) A. Dambrauskui.— VVUBR, F 85, l. 176.

[18] K. Vairas-Račkauskas. Su pirmuoju lietuvių savaitraščiu po spaudos atgavimo.— Lietuvos TSR Literatūros muziejus, Inv. Nr. 8879.

[19] J. Tumo 1905.I.29 laiškas A. Dambrauskui.— VVUBR, E 118—57.

[20] Ten pat, D 111; žr. atsakymą „Lietuvių laikraštyje", 1905, Nr. 4, p. 50.

cialinių bei politinių problemų, jame neatsirado vietos B. Laucevičiaus-Vargšo apysakoms (jas buvo pasiūlyta išleisti atskira knygele)[21].

Iš pasauliečių eilėraščius „Lietuvių laikraštyje" spausdino K. Sakalauskas-Vanagėlis, J. Krikščiūnas-Jovaras, K. Stiklius, prozą — L. Didžiulienė-Žmona, K. Jasiukaitis. Literatūros istorijos klausimais kurį laiką gana primityviai rašinėjo leidinio administratorius M. Davainis-Silvestraitis.

Įvairius literatūros žanrus čia išbandė jau anksčiau pradėjęs reikštis spaudoje L. Gira (L. Gerulis). Tačiau tik išvydęs savaitraštyje savo romantišką apsakymą „Du didžiavyriu", jis pajuto rašytojo pašaukimą[22]. Su J. Tumo rekomendacija „Lietuvių laikraštyje" debiutavo Krokuvos universiteto studentė medikė S. Kymantaitė. „Jauna tai mergaitė, bet talentinga: galime susilaukti geros rašėjos"[23],— teigė J. Tumas, pristatydamas redakcijai Pragiedrulio slapyvardžiu pasirašytą vaizdelį „Palangos jūra". 1904 m. pabaigoje pasirodė pirmasis K. Jurgelionio poetinis bandymas — A. Mickevičiaus eilėraščio „Audra" vertimas. Kalbos taisytojas K. Račkauskas, pasirinkęs K. Vairo slapyvardį, bandė rašyti eiles ir versti rusų bei lenkų poeziją. Eilėraščiais ir proza redakciją užvertė K. Puida (Žegota), jau parengęs savo eilių rinkinį[24], tačiau savaitraštyje buvo išspausdinta tik nedidelė jo kūrybos dalis. Pirmąjį savo grožinį kūrinį — vaizdelį „Rudens vakaras"— čia paskelbė O. Pleirytė (Vaidilutė). Laikraštyje P. Mašiotas tvarkė „Vaikų skyrių"[25].

---

[21] K. Račkausko 1905.V.20 laiškas B. Laucevičiui.— Ten pat, E 326, l. 258.

[22] L. G i r a. Raštai, t. 5, p. 478.

[23] J. Tumo 1904.XI.28 laiškas „Lietuvių laikraščio" redakcijai.— VVUBR, F 600—1.

[24] K. Puidos 1906.I.17 laiškas „Lietuvių laikraščio" redakcijai.— Ten pat, D 972—18.

[25] V. A u r y l a. Lietuvių vaikų literatūra, d. 1. V., 1967, p. 162.

„Lietuvių laikraštis" buvo konservatyvus leidinys. Leidžiamas toli nuo Lietuvos ir tvarkomas nepatyrusių spaudos darbe žmonių („devynių redaktorių", anot A. Jakšto)[26], jis negalėjo aktyviau veikti kultūrinio gyvenimo.

1904.XII.10 (23) inžinierius Petras Vileišis, įsteigęs Vilniuje spaustuvę, pradėjo leisti pirmąjį lietuvių dienraštį „VILNIAUS ŽINIOS". Kylant revoliuciniam judėjimui, žmonės troško žinių, kas dedasi Lietuvoje ir visoje Rusijos imperijoje, todėl pirmaisiais metais laikraštis susilaukė 6—7 tūkstančių ėmėjų. Tačiau pažangesni skaitytojai veikiai pastebėjo, kad dienraštis stengiasi išlikti lojalus caro valdžiai, ir jų entuziazmas ėmė blėsti. Kunigams nepatiko leidiny prasikišančios antiklerikalinės nuotaikos.

Oficialusis redaktorius P. Vileišis, laviruodamas tarp liberalų ir klerikalų, kaitaliodamas redakcijų sudėtis, mėgino „Vilniaus žinias" išlaikyti „pirmeiviškomis" (pažangiomis), bet nepartinėmis, konsoliduojančiomis visas politines sroves. Dėl kalbinio konflikto su P. Vileišiu iš redakcijos tuojau išėjo J. Jablonskis, nepatenkintas laikraščio kryptimi, greitai pasitraukė P. Višinskis. Profesionalių žurnalistų, tinkamų pastoviam darbui, tuo laiku beveik nebuvo, daugelis redakcijos narių mažai tenutuokė apie spaudą ir skaitytojų interesus.

Ilgesnį laiką dienraštį redagavo „Varpo" žurnalistas J. Kriaučiūnas (iki 1906) ir jaunas literatas K. Puida (iki 1907), sugebėję įtikti P. Vileišiui; administratoriumi dirbo G. Landsbergis-Žemkalnis. Etatiniams darbuotojams buvo mokamos geros algos, o gausiau rašantiems autoriams — honorarai, tačiau tai ne tiek padėjo, kiek trukdė bendram darbui. Redakcija neturėjo aiškes-

---

[26] A. Dambrausko 1905.II.2 laiškas J. Tumui.— „Athenaeum", t. 9, sąs. 1. K., 1938, p. 20.

nės programos, kimšo medžiagą be atrankos, vaidijosi dėl mažmožių; laikraštis norėjo įtikti ir inteligentijai, ir „liaudžiai", buvo ideologiškai nenuoseklus, neturėjo savito veido ir pastovių skaitytojų. K. Puida, socialdemokratams davęs pažadą neleisti „Vilniaus žinių" suklerikalinti, savo žodžio laikėsi[27], todėl laikraštį ėmė boikotuoti kunigai.

P. Vileišis mėgino pataisyti pašlijusią finansinę būklę, pasikvietęs į redakciją žinomą publicistą kunigą J. Tumą. Šis užtikrino, kad „Vilniaus žinios" bus „progresyvišku naujosios gadynės laikraščiu, pilnai, neveidmainingai pritariančiu *išmintingai* ir dorai kovai už lietuvių ir apskritai žmonių laisvę, apkenčiančiu laisvas nuomones ir tik pertikrinimais tekariaujančiu su priešingomis". Tačiau, žadėdamas nepaversti „Vilniaus žinių" „dvasišku laikraščiu", jis pabrėžė, kad jos netaps ir „socialistišku laikraščiu", tik bus nudažytos „krikščioniškai tautiškai demokratiškai"[28]. Tai sukėlė liberalinės inteligentijos — pagrindinės leidinio rėmėjos — nepasitenkinimą. Nedaug tepagelbėjo ir kunigai, atskubėję į talką su aukomis ir straipsniais. „Vilniaus žinios" pateko į bankrotą. Nė nepasitaręs su J. Tumu[29], 1907.IV.7 (20) P. Vileišis dienraštį sustabdė.

Laikraštį iš P. Vileišio norėjo atpirkti klerikalai ir dešinieji demokratai, bet jis nesutiko. Po poros mėnesių vėl atnaujino „Vilniaus žinių" leidimą, o nuo XI.1 perdavė dienraštį penkeriems metams „nuomon be užmokesčio" „pirmeiviškai" pasitikėjimo bendrovei „Jonas Vileišis, Stanislovas Matulaitis ir K^{0}"[30], kuri leido jį iki 1909.III.4 (17). Dabar „Vilniaus žinias" redagavo

---

[27] [V. K a p s u k a s]. „Vilniaus žinios" baisiai pyksta..." — „Skardas", 1907, Nr. 15, p. 239. T. p. K. P u i d a. Mano „Vilniaus žinių" dienos.— „Krivulė", 1924, Nr. 4, p. 9—10.

[28] „Vilniaus žinios", 1906, gruodžio 4(17).

[29] „Draugija", 1907, Nr. 10, p. 244.

[30] „Vilniaus žinių" pranešimas (Priedas dovanai), 1907, lapkričio 25 (gruodžio 8).

demokratų ir dešiniųjų socialdemokratų koalicija. Laikraštį tvarkė ir savo straipsniais ryškino jo profilį redakcijos sekretorius M. Biržiška, G. Petkevičaitė-Bitė ir kalbos taisytojas A. Vėgėlė. Dienraštis palaikė visuomenės demokratines nuotaikas. Kunigai ėmė pravardžiuoti jį „Velnio žiniomis"[31], baisia neapykanta jam degė dvarininkai[32]. Nors ir stengtasi patraukti pažangesnę visuomenę, aktyviai rinkta aukos, vis dėlto teko sumažinti „Vilniaus žinių" formatą ir honorarą autoriams. 1909 m. pradžioje liko vos 18 tūkstančių ėmėjų, laikraštis kas mėnesį davė po 500—600 rb. nuostolių. Daliai autorių pareikalavus, kad leidinio pakraipa kiek padešinėtų, J. Vileišis pradėjo kovoti su „esdekizmu"[33]; P. Vileišis piršo abstraktų XIX a. pabaigos patriotizmą ir praeities meilę[34]. Socialdemokratai pasitraukė iš redakcijos.

Šitokiomis aplinkybėmis žlugo pirmasis lietuvių dienraštis, neatlaikęs kitų leidinių konkurencijos.

„Vilniaus žinios" įpratino žmones skaityti, o tam nemažai pasitarnavo dienraščio atkarpose ir skyreliuose, vadinamuose feljetonu, spausdinama grožinė kūryba, taip pat priedai pusmetiniams ir metiniams prenumeratoriams — įvairios knygelės, kurias ėmė skirti ir kiti laikraščiai. Dienraštis suintensyvino literatūrinį judėjimą — skatino imtis plunksnos visus, kas ją bent kiek geriau valdė. Dažnos „Vilniaus žinių" profilio korekcijos atsiliepė literatūrai; jos reikalai žymiai pagerėjo, perėmus dienraštį „pirmeiviškai" bendrovei.

Geresnės poezijos, išskyrus kelis J. Biliūno ir Kalėdų Kaukės (K. Jurgelionio) eilėraščius, „Vilniaus žiniose" kaip ir nėra. Užtat paskelbta vertingų prozos ir dramos dalykų. Laikraštis spausdino

---

[31] J. Narkevičiaus 1907.XII.20 laiškas J. Tumui.— VVUBR, F 545—179.

[32] Neišaiškinto kunigo Kazimiero iš Kulių laiškas (be datos) A. Dambrauskui.— Ten pat, F 85—185.

[33] J. Vileišio 1909.II.23 laiškas P. Vileišiui.— LKLIR, f. 20—880.

[34] P. Vileišio 1908.X.21 laiškas J. Vileišiui.— Ten pat, f. 20—685.

J. Biliūno kūrybą, o vėliau — jo literatūrinį palikimą. „Vilniaus žiniose" pasirodė Vaižganto alegorija „Kaip Jonas su Petru kiaules ganė". Tikrindamas ankstyvąją leidinio poziciją katalikybės atžvilgiu[35], rašytojas nusiuntė redakcijai du vaizdelius — „Ant rarotų" ir „Kūčios",— bet J. Jablonskis juos atmetė[36].

Kol dienraštis dar nebuvo aiškiau pakrypęs kairėn, jame bendradarbiavo M. Pečkauskaitė-Šatrijos Ragana, be kita ko, paskelbusi apysaką „Vincas Stonis". K. Puida, savo kūrybą „Vilniaus žiniose" pasirašinėjęs aštuoniolika slapyvardžių[37], tik išėjęs iš redakcijos, būtų svariau pasireiškęs, bet baigiamos rašyti jo apysakos „Žemės giesmė" laikraštis nespausdino[38]; tuo pat metu autorius šį kūrinį nesėkmingai siūlė „Lietuvos ūkininkui"[39], o vėliau ir kitiems Lietuvos leidiniams. K. Puidos ir jo žmonos — Vilniaus „pirmos pirmeivės"[40] — O. Pleirytės impresionistiniai vaizdeliai buvo gana populiarūs. Kitų pradedančiųjų — A. Garmaus (S. Bogušytės), V. Biržiškos (Smūtkelio), Pr. Paršaičio (Pr. Siūlelio), A. Staugaičio (Skausmo), K. Stikliaus — prozos rašinėliai nepasiekė aukštesnio meninio lygio.

„Vilniaus žiniose" išvydo šviesą Žemaitės komedija „Trys mylimos", reikšmingiausias K. Jasiukaičio kūrinys — drama „Alkani žmonės". K. Jasiukaitis bendradarbiavo laikraštyje tik dėl honoraro[41].

---

[35] J. Tumo 1905.I.1 laiškas A. Dambrauskui.— VVUBR, E 118—54.

[36] „Vilniaus žinios", 1904, gruodžio 25.

[37] K. Puida. Mano „Vilniaus žinių" dienos.— „Krivulė", 1924, Nr. 4, p. 9.

[38] K. Puidos 1908.XI.23 — 1909.I.18 laiškai M. Biržiškai ir G. Petkevičaitei-Bitei.— LKLIR, f. 20—605.

[39] K. Puidos 1908.XII.12 laiškas „Lietuvos ūkininko" redakcijai.— Ten pat, f. 26—1179.

[40] M. Pečkauskaitės 1908.III.23 laiškas P. Augustaičiui.— VVUBR, E 24—16.

[41] K. Jasiukaičio 1905.I.21 laiškas P. Višinskiui.— K. Jasiukaitis. Raštai, t. 1. V., 1959, p. 9.

Dienraštyje išspausdinti keli J. Gurauskio apsakymai. Pasirodžius antiklerikaliniam kūriniui „Duobė", laikraščio bendradarbis A. Jakševičius (A. Nokutis) laiške iš Baku rašė:

„Duobę" p. J. Gurauskis iškasė puikią. Jau nebe vienas kunigas stengės užkast ją („Vilties" 27). Bet „duobė" duobe ir palieka. Gilus supratimas psichologiško būdo aprašomųjų ypatų, ramumas rašto, bešališkumas, užbaigimas minties — priduoda veikalui <...> didelį smagumą. Tikslas jo ne tuščias: ne viena „kunigo gaspadinė" nuo jo nukentėjo. Tiktai, gali būti, truputį materiališkai nukentėt prisiėjo ir „Vilniaus žinioms", nes po „Duobei" pasimatė dar aštresnė agitacija kunigų prieš dienraštį. Toks jau laisvo balso likimas[42].

Su legenda „Amžinasis smuikininkas" kaip savitas rašytojas debiutavo Maskvoje tuo metu gyvenantis Antanas Žukauskas. Daug tikėtasi iš „Vilniaus žinių" korespondento K. Lekecko (Baltraus Dagiliaus) — kelių demokratinių apsakymų autoriaus, bet literatūroje jis reiškėsi tik 1907—1908 m.

Pirmą kartą tokiu plačiu mastu lietuvių periodikos istorijoje „Vilniaus žiniose" imta versti kitų tautų rašytojų kūrybą. Kai kas netgi šaipėsi, kad dienraštis „lopomas iš svetimų skiaučių"[43]. Kūriniai išties neretai buvo verčiami tik laikraščio skiltims užpildyti, tačiau, kad ir ne visuomet siekdami didesnių idėjinių ir meninių uždavinių, spausdinami be atrankos, jie ardė provincinį uždarumą ir plėtė skaitytojų akiratį.

Iš rusų kalbos daugiausia išversta L. Tolstojaus, A. Čechovo, V. Garšino, L. Andrejevo kūrinių. Plačiai pažymėtos L. Tolstojaus gimimo 80-osios metinės. Redakcija kreipėsi į kai kuriuos kitų tautų rašytojus, prašydama leisti „savo raštus į mūsų kalbą pertaisyti". Buvo gauti ir paskelbti teigiami E. Ožeškienės ir B. Pruso (A. Glovackio) atsakymai; laikraštyje pasirodė B. Pruso apsa-

---

[42] LKLIR, f. 20—312.

[43] A. Aleknos 1905.XII.30 laiškas A. Dambrauskui.— VVUBR, D 246—5.

kymas. Išversta po kelis M. Konopnickos, I. Franko kūrinius. Prancūzų literatūrai atstovauja V. Hugo, Gi de Mopasano, E. Zola, O. Mirbo, italų — E. De Amičio ir Dž. Vergos, anglų — O. Vaildo ir A. Konan Doilio vertimai. Išspausdinta olandų rašytojo Multatulio (E. Dekerio), žydų literatūros klasiko Š. Ašo kūrybos. Taigi dienraštyje užgriebta gana didelė užsienio literatūros įvairovė. O. Pleirytė pateikė įdomios medžiagos apie lietuvius latvių raštijoje.

Silpnoji „Vilniaus žinių" vieta — literatūros kritika. „Tiesiog nedovanotinas V[ilniaus] Ž[inių] apsileidimas, taip reikalingą skyrių pamiršus. <...> Reikėtų sekti ne tik lietuvių literatūrą, bet ir visa, kas svetimose literatūrose apie mus pasirodo",— barė laikraščio darbuotojus publicistas J. Bekampis[44]. Ir iš to nedidelio recenzijų skaičiaus dienraštyje tik viena kita nagrinėjo reikšmingesnius dalykus ar problemas. Pilyps (K. Žalys) per kelis numerius gėrėjosi trečiuoju Maironio „Pavasario balsų" leidimu ir libretu „Kur išganymas", kadaise susilaukusiu S. Matulaičio kritikos[45]. Straipsnį redakcijon jis palydėjo tokiais žodžiais: „Maironis yra Mickevičius, Puškinas ir t. t., nors nedaug parašė"[46]. J. Tumas recenzavo A. Jakšto „Dainų skrynelės" antrąjį leidimą, P. Mašiotas — M. Šikšnio „Pilėnų kunigaikštį", J. Pleirys — atskira knyga išėjusius K. Jasiukaičio „Alkanus žmones"; epizodiškai bendradarbiavęs Z. Aleksa (Z. A.) sukritikavo Antano (A. Petrausko) apysaką „Laisvės metu", juodinančią 1905 m. revoliuciją. Dienraštyje informuota apie A. Sinklerio romaną iš Amerikos lietuvių gyvenimo „Džiunglės" ir įdėta recenzija apie lietuvišką jo vertimą, pavadintą „Pelkės".

---

[44] J. Bekampio (J. Šaulio) 1908.IV.9 laiškas „Vilniaus žinių" redakcijai.— LKLIR, f. 20—286.

[45] Žr. S. „Pavasario balsai". Eilės, parašė S. Maironis.— „Varpas", 1898, Nr. 1, p. 9—11.

[46] K. Žalio 1905.II.23 laiškas „Vilniaus žinių" redakcijai.— LKLIR, f. 20—695.

„Vilniaus žiniose" kilo pirmoji po spaudos draudimo literatūrinė diskusija — dėl blogio traktavimo grožinėje kūryboje. J. Biliūnas, straipsniu „Mūsų gyvenimo dilgėlės ir usnys" įsijungęs į ginčą, griežtai atmetė mėginimus pateisinti natūralizmą: „Kas turi tikrą estetišką skonį, tas šleikščių daiktų nerašys."

Prasidėję idėjiniai estetiniai nesutarimai „Vilniaus žiniose" buvo aiški meninės diferenciacijos pradžia lietuvių rašytojų ir kritikų tarpe. Vieni, tradicinio realistinio vaizdavimo šalininkai, gynė visuomeninę auklėjamąją literatūros paskirtį, kiti, artimesni romantinei pasaulėjautai, naujesnių išraiškos būdų ieškotojai ir propaguotojai, ėmė akcentuoti estetinę meno funkciją. Pastaroji tendencija, labiau veikdama jaunimą, sudarė palankią dirvą modernizmui, kuris iki Pirmojo pasaulinio karo apėmė žymią dalį lietuvių literatūros. Impresionistinė stilistika, atmiešta sentimentalizmu, „Vilniaus žinių" smulkiojoje prozoje buvo viena pirmųjų nedrąsių modernizmo apraiškų. Kai kurių literatų polinkis ieškoti kūryboje grožio atspindėjo būtinybę kelti lietuvių literatūros meninį lygį ir su modernizmu dar nesietinas.

Žymiausias modernizmo atbalsis „Vilniaus žiniose"— nauji kūrybos vertinimai, susiformavę Krokuvos literatūrinėje ir meninėje aplinkoje. Audringais straipsniais, kurie įsiūbavo neregėtai stiprią polemiką, J. A. Herbačiauskas dienraštyje ragino lietuvių rašytojus atsisakyti utilitarinių literatūros šablonų ir intuityviai išreikšti savo individualybę bei „tautos sielą". 1908 m. Krokuvos dailės akademijos auklėtiniai P. Rimša, A. V. Staneika ir A. Varnas tarsi pratęsė J. A. Herbačiausko mintis, skelbdami, kad mene reikia ieškoti ne tikrovės kopijų, o menininko sielos atspindžių[47].

---

[47] P. Rimša. Dailė.— „Vilniaus žinios", 1908, kovo 15(28). V. Staneika. Dailės klausime.— Ten pat, 1908, balandžio 3(16); „Nauja Stabmeldybė".— Ten pat, 1908, birželio 19 (liepos 2), birželio 20 (liepos 3); A. Varnas. Dailės, Dailės man duokite! — Ten pat, 1908, rugpiūčio 3 (16).

A. Varnas atsiuntė redakcijai straipsnį, kuriame sakė remęsis „ne šviesiu skaitytojo protu, bet jo vaidentuve, t. y. tąja jėga, kuri moka siekti toliau, negu trumpai reiškiantis žodis"[48]. Jis liko nespausdintas, kaip ir populiarus J. Biliūno straipsnis „Apie lietuvių literatūros pradžią", į kurį autorius netgi negavo atsakymo. Po rašytojo mirties dienraštyje pasirodė nebaigtas jo straipsnis „Žemaitės „Paveikslai", liečiantis esminius kritinio realizmo teorijos klausimus.

Vos įsteigus „Vilniaus žinias", jose ėmė bendradarbiauti V. Kapsukas. Jis paskelbė straipsnius apie J. Zauerveiną ir A. Baranauską, tačiau, išsiaiškinęs dienraščio linkmę, tapo griežtu jo kritiku. Apibūdindamas idėjinį „Vilniaus žinių" veidą, V. Kapsukas rašė: „Užkirto joms kelią pirmų pirmiausia tas nuolatinis jų kailio mainymas ir atžagareiviškumas."[49]

„Vilniaus žiniose" išspausdinta straipsnių apie D. Pošką, A. Vienažindį, brolius Juškas. P. Mašiotas pradėjo „Aušros" žurnalo kultą, kurį palaikė K. Šakenis (Aukštaitis) dideliu straipsnių ciklu. Tikrasis S. Kymantaitės debiutas lietuvių literatūroje — jos straipsnis dienraštyje „Vienužis-Maironis-Vaičaitis", skaitytas kaip referatas „Rūtos" draugijoje ir J. Tumo patarimu išverstas iš lenkų kalbos[50].

P. Višinskio, J. Biliūno, E. Steponaičio mirtys tapo akstinu dienraštyje viešai aptarti varganą lietuvių rašytojų būklę ir būtinumą šelpti talentus. Buvo iškelta daugybė pasiūlymų kultūriniam gyvenimui pagyvinti.

1905—1907 metų revoliucija išjudino plačiausias darbo žmonių mases. V. Leninas ją pavadino „visos liaudies kova už laisvę

---

[48] A. Varno 1908.XI.18 laiškas „Vilniaus žinių" redakcijai.— LKLIR, f. 20—676.

[49] V. Kapsukas. Raštai, t. 3. V., 1961, p. 444.

[50] S. Čiurlionienė-Kymantaitė. [Autobiografija].— Tarybų Lietuvos rašytojai. V., 1967, p. 88.

(už buržuazinės visuomenės laisvę), už demokratiją, t. y. už liaudies patvaldystę"[51]. Vykdant istorinį uždavinį nušluoti carizmą ir feodalines atgyvenas, ypatingas vaidmuo teko revoliucinei spaudai, kuri atsidūrė ideologinės ir politinės kovos centre.

Nuo 1906 m. gegužės iki 1908 m. birželio, pakeisdami vienas kitą, ėjo legalūs savaitiniai LSDP žurnalai darbininkams, bežemiams ir mažažemiams valstiečiams „NAUJOJI GADYNĖ", „SKARDAS" ir „ŽARIJA". Valdžios persekiojami, konfiskuojami ir uždarinėjami jie palaikė Lietuvoje revoliucinį judėjimą, demaskavo buržuazinių partijų ir bažnyčios reakcingumą, aiškino marksizmo teoriją, skleidė socialdemokratines idėjas[52]. Šių žurnalų idėjinis vadovas ir veikliausias bendradarbis buvo V. Kapsukas, kaip kovingas publicistas juose ūgtelėjo S. Matulaitis. Lietuvos darbininkų spauda pasiekė 4,5 tūkstančio egzempliorių tiražą[53]. V. Kapsukui patekus į kalėjimą, redakcijoje persvarą įgavo dešinieji LSDP atstovai, kurie atviros kovos metodus pakeitė laviravimo taktika. „Žarija" jau nebepatenkino skaitytojų ir pateko į finansinę krizę.

„Naujoji gadynė", „Skardas" ir „Žarija" agitavo liaudį prieš caro valdžią ne tik publicistine fraze. Šiuose žurnaluose bendradarbiavo jaunų rašytojų, aktyvių revoliucijos dalyvių, būrelis, kuriame garsiausiai skambėjo nelegalaus Tilžės „Darbininkų balso" autorių Jovaro ir K. Jasiukaičio balsai.

J. Krikščiūnas-Jovaras socialdemokratinėje spaudoje tapo populiariausiu 1905—1907 m. revoliucijos dainiumi. Jis skelbė laisvės, lygybės, brolybės šūkius, smerkė socialinę nelygybę, ale-

---

[51] V. I. Leninas. Socializmas ir valstietija.— Raštai, t. 9. V., 1952, p. 273.

[52] Plačiau žr. E. Griškūnaitė. Legali darbininkų spauda Lietuvoje 1906—1908 m. („Naujoji gadynė", „Skardas", „Žarija").— „Iš lietuvių kultūros istorijos", t. 7. V., 1972, p. 111—141.

[53] M. Biržiška. Iš mūsų kultūros ir literatūros istorijos, kn. 2. K., 1938, p. 297.

goriniais gamtos vaizdais guodė dėl carinių represijų „nuliūdusius brolius", pranašavo ateisiančią dieną, kada „galybių galybės pražus". K. Jasiukaitis savo apsakymuose ir vaizdeliuose rodė darbo žmonių išnaudojimą ir revoliucinę kovą. Dėl „Naujojoje gadynėje" išspausdinto „Kareivio pasakojimo", kuriame propaguojama kariuomenės ir liaudies veiksmų vienybė, jis buvo suimtas[54]. Emigravęs į užsienį (1908 m. gyveno Fribure, vėliau Lježe, buvo pradėjęs studijuoti Briuselio universitete)[55], K. Jasiukaitis nutolo nuo socialdemokratinės spaudos.

Emigrantų keliais turėjo pasukti ir K. Jurgelionis (Jurgis), J. Šepetys (J. Š.), J. Smalstys-Smolskis (Jurgis S-tis), skatinę darbo žmones priešintis socialiniam išnaudojimui ir carinei reakcijai. Revoliucinės dvasios kūrinių socialdemokratinėje periodikoje paskelbė A. Didžiulis (Broliukas), A. Garmus (A. Švogeris), V. Biržiška (Smūtkelis). Čia pasirodė ir J. Gurauskio antiklerikalinis apsakymas „Kalakutai".

Pirmieji legalūs LSDP leidiniai davė stiprų postūmį proletarinei literatūrai, praturtino ją svariomis visuomeninėmis temomis, kovos patosu, socialistiniais idealais.

Stiprėjančio reakcijos puolimo sąlygomis socialdemokratų kuopelėse atsirado idėjinio blaškymosi ir netgi bandymų likviduoti nelegalią partinę organizaciją. Tokiems partijos eilių ardytojams prigijo likvidatorių vardas. Lietuvių likvidatoriai, buvę LSDP vadovai, siūlė sujungti socialdemokratinę „Žariją" su kairėjančiomis „Vilniaus žiniomis". Paskutinieji „Žarijos" redaktoriai M. Biržiška ir A. Janulaitis, kurių pirmasis dirbo ir „Vilniaus žiniose", įsteigė legalų mėnesinį visuomenės, mokslo ir literatūros žurnalą „VISUOMENĖ" (1910—1911). Jie pareiškė nesą suvaržyti organizacinės drausmės, nes darbininkų judėjimas netel-

---

[54] B. Pranskus. Konstantinas Jasiukaitis.— Kn.: K. Jasiukaitis. Raštai, t. 1, p. 11.
[55] LKLIR, f. 20—476.

pąs į slaptojo veikimo apibrėžtas formas. Tai buvo labai žalinga partinė pozicija, kurią pasmerkė revoliuciniai socialdemokratai P. Eidukevičius, Z. Aleksa-Angarietis, V. Kapsukas[56].

Lenkų socialdemokratų pavyzdžiu „Visuomenės" bendradarbiai pasivadino „visuomenės demokratais". Žurnalo programiniame straipsnyje rašoma: „žadame būti tos srovės išreiškėjais, ką, atsiremdama istorijos būtinumu, statosi sau uždaviniu padėti susiprasti visuomenės darbo sluoksniams, kurie, valdymo vadžias įgavę į savo rankas ir suvisuomenindami išdirbimo įrankius, ateityje turi ne tik palengvinti sau gyvenimą, bet ir įvykinti tikrai laisvus visuomenės ir asmens santykius darbo lygybės pamatais". Visuomeniniu idealu čia iškeltas socializmas, tačiau neraginama už jį kovoti. Užsibrėžta naujaip tęsti prieš 4—5 metus turėjusios didžiausią įtaką politinės srovės darbą: aiškinti socialines ir politines sąlygas, skatinti kultūrinę veiklą, supažindinti skaitytojus su kitų šalių demokratiniu judėjimu, taigi iš praktikos pereita į teoriją.

V. Kapsukas „Visuomenę" vadino „ne darbininkų klasės, o pažangiosios lietuvių buržuazijos reikalų reiškėja"[57]. Žurnalas orientavosi į inteligentiją, rengė jaunuomenę visuomeniniam veikimui. Bandyta sudaryti ideologinę atsvarą klerikalinei „Draugijai" ir liberalinei „Aušrinei", bet ji nebuvo tvirta. „Visuomenė" davė vardą moksleivių „visuomenininkų" sąjūdžiui, kuris prasidėjo žurnalui jau sustojus.

Grožinės kūrybos „Visuomenėje" nedaug. Be V. Kapsuko žinios[58] įdėtas jo apsakymas „Didysis viršininkas", išspausdinta Jovaro, A. Lasto (Adomo Juodojo), J. Šepečio, V. Didžiulytės (Šermukšnės), V. Biržiškos eilėraščių ir vaizdelių.

---

[56] Lietuvos Komunistų partijos istorijos apybraiža, t. 1, p. 238, 242—244.

[57] V. Kapsukas. Raštai, t. 7. V., 1964, p. 637.

[58] Ten pat, t. 4. V., 1962, p. 189.

„Visuomenė" vertintina dėl kritikos ir literatūros istorijos straipsnių. Literatūra juose nagrinėjama sociologiškai, ieškant sąsajų su visuomeninio gyvenimo raida. M. Biržiška ir A. Janulaitis piktinosi 1905 m. revoliuciją šmeižiančia Lazdynų Pelėdos apysaka „Klaida" ir jos gynėjais — tautininkais. M. Biržiška, pasirašinėjęs slapyvardžiais (M. Baltasis, S. D., Šilkinis), prieš S. Čiurlionienės „Lietuvoje" skelbiamą neapibrėžtą tautinę kultūrą kėlė darbo žmonių kultūrą, skatino rašytojus laikytis „gyvenimo observacijos ir realizmo reikalavimų". „Visuomenėje" M. Biržiška išryškėjo kaip savitas literatūrinės praeities tyrinėtojas. Per daugelį numerių spausdinta ir nebaigta jo studija „Lietuvių literatūra Vilniaus universiteto metu", paskelbti reikšmingi straipsniai „Apie literatūros istoriją ir mūsų „istorijas" ir „Pirmoji byla dėl lietuviškųjų raštų".

„Visuomenė" polemizavo ir su klerikalais, ir su liberalais, ir su tautininkais, tačiau, kaip ironiškai pastebėjo „Lietuvos žinios", kai kuriuos žurnale pasirodžiusius raštus būtų įdėjusi ne tik „Viltis", bet ir „Draugija", netgi kunigų „Vadovas"[59]. „Visuomenė" nebuvo ideologiškai vientisa ir nepaisė praktinių socialdemokratinio judėjimo reikalavimų. Tik Pirmojo pasaulinio karo išvakarėse, naujo revoliucinio pakilimo laikotarpiu, vėl atsigavo lietuvių darbininkų spauda, kurios ryškiausiu leidiniu tapo rygiečių laikraštis „Vilnis".

„Vilniaus žinios" užgeso kairiųjų demokratų rankose. Atskilę nuo partijos dešinieji demokratai nuo 1907 m. rudens jau leido laikraštį „Viltis". Tad kairiesiems demokratams nebeliko kitos išeities, kaip steigti atskirą leidinį. 1909 m. birželio vidury pasirodė „LIETUVOS ŽINIOS", kurios ėjo be perstojo iki 1915 m.

---

[59] Ne „visuomenietis". Apie „Visuomenę".— „Lietuvos žinios", 1910, rugsėjo 8(21).

rugpiūčio vidurio. Iš pradžių jos buvo leidžiamos dukart, vėliau — triskart per savaitę, o 1914 m. virto dienraščiu.

Naujasis laikraštis atstovavo Lietuvos demokratų partijai, bet šito viešai nebuvo rodoma. Redakcija pasižadėjo laikytis „demokratiškos, progresyviškos, bepartijinės pakraipos"[60] ir tuo patraukė nemaža buvusių „Vilniaus žinių" skaitytojų. Iš esmės tai buvo buržuazinis liberalinis laikraštis.

„Lietuvos žinios" ilgainiui vis daugiau vietos davė literatūrai. 1910 m. laikraštyje atsirado priedas besimokančiam jaunimui — žurnalas „Aušrinė", kurio misija buvo kūrybinių jėgų ugdymas. 1913—1915 m. išleista keturi numeriai su plačiu „Literatūros skyriumi".

Nuo 1913 m. antrojo pusmečio laikraščio ir jo priedų atsakomąja redaktore pasirašinėjo J. Žymantienė (Žemaitė). Tuo laiku „Lietuvos žinios" paskelbė kelis jos apsakymus. Centrinė redakcijos figūra buvo G. Petkevičaitė-Bitė, kuri ypač vaisingai pasidarbavo kaip publicistė ir literatūros kritikė. Jos straipsniuose nužymėta viso leidinio literatūrinė programa. Literatūrą ir meną ji vertino praktiniu visuomenės interesų požiūriu, nedaug domėdamasi forma. G. Petkevičaitė-Bitė skatino rašytojus kurti naudingus ir liaudžiai suprantamus realistinius kūrinius. Ji smerkė Lazdynų Pelėdos „Klaidą", kritikavo niekinamą S. Kymantaitės-Čiurlionienės pažiūrą į „liaudies skaitymėlius": jie esą reikalingesni, negu visokie „Verlenai, Bodlerai, Ničai". Kritikė rezervuotai žiūrėjo į modernizmą. Pripažindama gyvavimo teisę simbolizmui, ji griežtai kritikavo misticizmą, kurį laikė dekadentizmo apraiška. Nepritarė ir literatūros pokrypiui į dvasinių išgyvenimų vaizdavimą. Taigi G. Petkevičaitė-Bitė buvo paskutinė žymesnė ankstyvojo lietuvių kritinio realizmo estetikos

---

[60] K. Griniaus ir F. Bortkevičienės 1909.X.17(30) laiškas bendradarbiams.— LKLIR, f. 21—587.

atstovė[61], V. Kudirkos, J. Mačio-Kėkšto, P. Višinskio demokratinių tradicijų populiarintoja ir tęsėja.

Pozityvistinis požiūris į literatūrą būdingas ir kitiems „Lietuvos žinių" kritikams — J. Šauliui (J. Bekampiui), A. Rimkai (A., A. R.),— tačiau apie 1914 m. jis nustoja dominavęs. Pradėjęs gyviau reikštis jaunimas pajudina meniškumo problemas, kurių vis gausėja, stiprėjant naujų meno krypčių ir srovių įtakoms. Iškyla kovingų modernizmo šalininkų grupė: S. Šilingas, I. Jurkūnas (I. Šeinius), B. Sruoga (Homunculus) ir kt. Maskviškis studentas S. Naginskas svarsto M. K. Čiurlionio kūrybos inspiruotą meno šakų sintezės klausimą ir pirmąkart išverčia į lietuvių kalbą didelį J. Baltrušaičio eilėraščių pluoštą; Krokuvos dailės akademijos absolventas J. Vienožinskis toliau plėtoja savo kolegų P. Rimšos, A. V. Staneikos ir A. Varno mintis apie meną, siūlo ieškoti tautiškumo ne nacionaliniuose motyvuose, bet nacionaliniame stiliuje.

Įdomiausi grožiniai kūriniai „Lietuvos žiniose" priklauso jaunų literatų plunksnai. I. Šeinius paskelbė vieną poetiškiausių savo impresionistinių apsakymų „Naras" (1911) ir šmaikščiais straipsniais pagyvino laikraščio publicistiką. „Lietuvos žiniose" buvo spausdinami Z. Gaidamavičiaus (Z. Gėlės), J. Janonio (Vaidilos Ainio), A. Lasto (Adomo Juodojo), B. Sruogos (Barito Kaunio), K. Binkio eilėraščiai, J. Savickio (J. Rimošiaus) apsakymai, P. Galaunės (Visuomio) vaizdeliai ir įspūdžiai apie M. K. Čiurlionio kūrybą. Laikraštis davė stiprių kūrybinių jėgų XX a. pradžios literatūrinei spaudai.

„Lietuvos žinių" faktiniai redaktoriai keliskart keitėsi. Leidinyje bendradarbiavo tokie skirtingų idėjinių ir estetinių pažiūrų rašytojai, kaip Vydūnas ir J. Gurauskis, G. Landsbergis-Žemkalnis ir K. Puida, Jovaras ir Vaidilutė, neradę sau pastovios spau-

---

[61] Plačiau žr. J. Jasaitis. Gabrielė Petkevičaitė-Bitė. V., 1972, p. 179—198.

dos tribūnos. Buvę socialdemokratų vadovai M. Biržiška ir A. Janulaitis čia nagrinėjo literatūros istorijos klausimus kartu su demokratu „kultūrininku" K. Griniumi.

Kairesnieji literatai, taikstydamiesi prie liberalinės laikraščio linkmės, neretai turėjo prislopinti savo pažangumą. Jovaro kūrybą „Lietuvos žinių" redaktoriai, matyt, apskritai laikė netinkama inteligentų laikraščiui. Aiškindamasis redakcijai, kodėl neskiria „dviejų rašymo vagų — publicistikos ir poezijos", Jovaras kuklinosi: „Aš ar šiokiu, ar tokiu būdu norėdavau išreikšti ir politiškas nuomones, bet kada redakcijos mano straipsnių nepriimdavo, o eiles priimdavo, tai aš visas savo nuomones, kokios jos tik bebūtų, supindavau į eiles. <...> Kad aš gyvenu ne poetiškose aplinkybėse, užtaigi ir iš mano eilių negalima daug poetiškumo norėti."[62] Todėl nereikia stebėtis, kad „Lietuvos žiniose" išspausdinti tik trys Jovaro eilėraščiai.

Lietuvos demokratų partijos organas buvo nuo 1905 m. gruodžio leidžiamas savaitraštis „LIETUVOS ŪKININKAS", kuris pakeitė nelegalų „Ūkininką". Jam atiteko visas užsieninis „varpininkų" palikimas. Tai buvo valstietijai skirtas leidinys su įvairiais priedais. Deklaruodami, kad visos žemės gėrybės ir pati žemė turi priklausyti darbo žmonėms, pagrindine priemone šiam tikslui pasiekti demokratų vadai laikė švietimą. Jie pastoviai rūpinosi, kad „Lietuvos ūkininke" „rastų vietos visokie skaitymai, kurie neša žmogui šviesą ir jį dorina"[63].

„Lietuvos ūkininkas" daugiau už kitus periodinius visuomeninius leidinius spausdino grožinės literatūros. 1910 m. rugpiūčio mėnesį jame buvo įvestas „Jaunimo skyrius", o 1911—1914 m. ėjo 4—8 puslapių mėnesinis priedas „Jaunimas", turėjęs sodžiaus jaunuomenei būti tuo, kas moksleivijai buvo „Aušrinė".

---

[62] Jovaro laiškas (be datos) „Lietuvos žinių" redakcijai.— VVUBR, F 620—174.

[63] Kas mums rūpės? — „Lietuvos ūkininkas", 1905, Nr. 1, p. 1.

„Lietuvos ūkininkas" rinkosi suprantamiausius liaudžiai realistinius kūrinius. Savaitraščio literatūrinį veidą nulėmė Žemaitės, Jovaro ir iš dalies J. Biliūno kūryba. Paskelbta apie dvidešimt Žemaitės apsakymų etnografine, šeimos gyvenimo, dvaro darbininkų, carinės administracijos, antiklerikaline, vaikų gyvenimo tematika ir populiari komedija „Mūsų gerasis". Tęsiniais buvo spausdinami apsakymai „Dovanos iš Amerikos", „Du kankintiniai", „Nuo audros palindus", „Dvejos laidotuvės, dveji palaikai", „Gera galva", „Painiava", „Metinės". Jovaro eilėraščiuose atsispindėjo pažangūs visuomeniniai idealai, o kai kurie jo kūriniai (eil. „Jau aušta", vaizdeliai „Rytas" ir „Etapu") artimi socialdemokratinės spaudos suaktyvintai revoliucinei literatūrai.

1906 m. skelbiamais J. Biliūno kūriniais („Joniukas", „Piestupys", „Lazda", „Ubagas", „Svečiai", „Brisiaus galas") buvo patenkinti anaiptol ne visi „Lietuvos ūkininko" redaktoriai[64]. Tai rodė savaitraščio darbuotojų estetinį ribotumą.

Redakcijos nariai patys kūrė ir kitus ragino kurti didaktišką valstietišką literatūrą. „Lietuvos ūkininko" siekimus geriausiai išreiškė K. Ralio (Vargovaikio) proza, J. Balčikonio (J. Bijūnėlio, Sparnaičio) poezija ir A. Rimkos (A.) kritika.

Nors ir neilgai dirbęs redakcijoje, L. Gira užsirekomendavo kaip demokratinės kritikos atstovas. Gana plačiame straipsnyje jis palankiai įvertino J. Biliūno kūrybą. 1911 m. pabaigoje ir 1912 m. pradžioje S. Šilingas (Genelis) „Jaunime" tvarkė „Pašnekas apie dailę", kuriose iš valstietiškų pozicijų anotavo naujus leidinius ir aiškino literatūros suvokimo pradmenis. Įdomu, kad ir įkvėpimą, kuriam vėliau teikė mistinės reikšmės, čia jis apibrėžė gana racionaliai: „įkvėpimas yra toks žmogaus stovis, kuo-

---

[64] J. Biliūnas. Raštai, t. 2. V., 1955, p. 485; M. Barnėnas. „Viltį" atsiminus.— „Vairas", 1932, Nr. 11, p. 141.

met jis, ko nors smarkiai sujudintas, atgaivina visą pėdą seniau patirtų vaizdų, jausmų, minčių, supina su ką tik įgytais ir sudaro vieną vainiką"[65].

„Lietuvos ūkininko" priede „Jaunimas" debiutavo J. Janonis (Vaidilos Ainis), Juozas Butkus-Butkų Juzė (Juzelis). Čia išspausdintas B. Sruogos (Barito Kaunio) eilėraštis „Myliu vėtras, žalią mišką". Savaitraščio archyve liko vienas pirmųjų jo eiliuotų bandymų „M. K. Čiurlioniui", pasirašytas *Ilgūnu*[66]. Redakcijos atmestas rankraštis su kriptonimu *K. B-is*[67] įgalina nustatyti K. Binkio autorystę vėliau *Homo* slapyvardžiu paskelbtai humoreskai „Scena lietuvių knygyne"[68]. Maždaug vienu metu pradėję bendradarbiauti spaudoje vaikystės dienų bičiuliai J. Janonis, K. Binkis ir B. Sruoga lyg susitarę siuntinėjo savo kūrybą „Lietuvos žinioms", „Lietuvos ūkininkui" ir šių laikraščių priedams.

Lietuvių literatūros raidą iš dalies veikė ir liberalinis savaitraštis „RYGOS NAUJIENOS" (1909—1915). Jis buvo gana plačiai skaitomas ne tik Latvijos sostinėje, kurioje tuo metu gyveno apie 35 tūkstančiai lietuvių[69], bet ir Lietuvoje. Jo redaktoriumi pasirašinėjo populiarių knygelių ir kalendorių leidėjas L. Jakavičius, tačiau laikraštį jis tik leido, o faktiškai redagavo jauni literatai J. Pleirys (ligi 1910 liepos)[70], J. Petrulis ir K. Stiklius (nuo 1911 birželio)[71]. Kurį laiką savaitraštyje reiškėsi prozininkai O. Pleirytė-Puidienė, K. Puida, K. Jasiukaitis. *Kaip poetai, čia* debiutavo B. Sruoga (Svajus) ir A. Regratis (K. Gėlelė, Akordas),

---

[65] „Jaunimas", 1912, Nr. 11, p. 63.
[66] LKLIR, f. 26—134.
[67] Ten pat, f. 26—209.
[68] „Viltis", 1914, sausio 26 (vasario 8).
[69] Mažoji lietuviškoji tarybinė enciklopedija, t. 1. V., 1966, p. 476.
[70] V. B i r ž i š k a. Lietuvių bibliografija, d. 4, t. 2. K., 1939, p. 2539.
[71] K. S t i k l i u s. *Mano atminimai.*— Kn.: Lietuvanis [L. Jakavičius]. Atsiminimai iš lietuvių spaudos draudimo laikų. Šiauliai, 1938, p. 247.

kurio eilėraščių nepraleido „Lietuvos ūkininkas"[72]. Pastarajam literatui darbininkui didelį poveikį darė laikraštyje spausdinamos Z. Gėlės ir Jovaro eilės. Kreipdami pradedančiuosius rašytojus demokratinės ir proletarinės literatūros linkme, „Rygos naujienų" redaktoriai nekėlė didesnių reikalavimų kūrinių formai ir patys sau buvo nereiklūs.

1910 ir 1911 m. laikraštis turėjo 8 p. savaitinį literatūrinį priedą. Jame bendradarbiavo L. Jakavičius, J. Pleirys, K. Puida, J. Smolskis, V. Steponaitis. Leidinyje išspausdinta nedidelės vertės originalių kūrinėlių ir saviveiklos scenai pritaikytų vertimų bei sekimų; išversta I. Franko, E. Ožeškienės, H. Senkevičiaus, O. Vaildo prozos kūrinių, F. Šilerio eilių, N. Gogolio komedija „Revizorius".

Triskart per savaitę einanti „VILTIS" (1907 spalis — 1915 rugsėjis), kol 1913 m. pabaigoje tapo dienraščiu, įkūnijo buržuazijos ir dvasininkijos santarvę, nukreiptą prieš revoliucinį judėjimą. Ideologines gaires laikraščiui tiesė atsimetęs nuo Lietuvos demokratų partijos A. Smetona, o pirmasis faktinis redaktorius buvo J. Tumas, kuris jau „Tėvynės sarge" siekė suartinti dvasininkus su pasaulietine inteligentija.

Pagrindinę laikraščio kryptį apibendrina žodžiai: „Mūsų viltis vienybėje". „Tautinės vienybės" šūkis buvo dingstis kurstyti nacionalizmą, kurį papildė klerikalizmas. „Nebūdama dvasišku laikraščiu, nors dvasiškiai žymiai palaiko, „Viltis" krikščionybę laikė ir laikys stipriausiu lietuvių gyvenimo veikiniu, kuris reikia išnaudoti kultūros ir tautybės sustiprinimui",— pabrėžta viename laikraščio vedamajame[73]. „Viltininkai" tarėsi dirbą „bepartijinį darbą, kuris aprėptų bendrus lietuvių tautos reikalus"[74],

---

[72] LKLIR, f. 26—148.

[73] „Vilties" Redakcija. Antri „Vilties" metai.— „Viltis", 1908, spalio 1(14).

[74] „Vilties" pranešimas [1907 rugsėjis], p. 2.

einą „vidurio keliu", derindami kraštutines sroves, nors iš tikrųjų buvo klerikalų talkininkai kovoje prieš pažangiausias visuomenines idėjas. Jie pirmiausia ieškojo skaitytojų pasiturinčiuose sluoksniuose: „Malonėtume, kad nei viena Lietuvos klebonija, nei vienas parapijų namas, nei viena raštinė, mokykla, dvaras (apie visas gryčias dar nėra ko svajoti) nebūtų nesusipažinę su „Viltimi"[75].

„Viltis" dar labiau, negu „Lietuvos žinios", stengėsi būti inteligentų laikraščiu, o darbo žmonėmis rūpinosi tik tiek, kiek tai siejosi su tautiniais ir kultūros reikalais. „Viltininkai" akcentavo XX a. pradžioje buržuazijos sluoksniuose itin populiarų „tautinės kultūros" šūkį. Šviesuomenę „Viltis" norėjo patraukti kaip dvasinių vertybių puoselėtoja. Netgi politiškai organizuodamiesi tautininkai mėgino vadintis „kultūros partija"[76]. Taigi kultūrai laikraštyje buvo rodomas ypatingas dėmesys. Pozityviu kultūriniu darbu tikėtasi išspręsti opiausias visuomenines problemas.

„Viltis" skyrėsi iš kitų ano meto leidinių gražia, taisyklinga kalba, nes talkino žymiausi kalbininkai K. Būga, J. Jablonskis, J. Šlapelis ir pačioje redakcijoje pakako gerą stiliaus nuojautą turinčių žmonių. Laikraštis nelietė opiausių socialinių aktualijų, neturėjo operatyvios informacijos[77], bet plačiai aprėpė visas kultūrinio gyvenimo sritis ir meno šakas. Itin daug vietos „Viltis" davė grožinei literatūrai, kurią kelerius metus tvarkė L. Gira.

Literatūra dominavo laikraščio atkarpose (feljetonuose), už kurias autoriams buvo mokamas honoraras, ir šventiniuose numeriuose, vadinamuose „keimariniais" (dvilypiais, dvigubais). Kai 1913 m. pabaigoje jaunoji kunigija, nepatenkinta „stabmel-

---

[75] Ten pat, p. 3.
[76] „Vilties" prieteliams.— „Viltis", 1912, rugsėjo 30 (spalio 13).
[77] Plačiau žr. P. K l i m a i t i s ir J. P r o n s k u s. Lietuvių spauda namie ir svetur. K., 1933, p. 27.

dišku tautystės primatu"[78], „Viltyje" padarė perversmą, pakeisdama oficialųjį redaktorių ir suvienodindama leidinio pakraipą su kita klerikaline spauda, ir tada literatūra kiekybiškai nedaug tenukentėjo. Naujasis laikraščio redaktorius P. Dovydaitis, norėdamas išlaikyti dalį senų bendradarbių, vokiečių periodikos pavyzdžiu[79] įsteigė mėnesinį mokslo ir literatūros priedą — šiokią tokią atsvarą pradėtam leisti iliustruotam būsimųjų tautininkų žurnalui „Vairas"[80].

Be „Vilties" ir jos ideologijos sunku suprasti ankstyvąją L. Giros literatūrinę veiklą. Čia jis paskelbė plačiai žinomus lyrikos kūrinius, kuriais išgarsėjo kaip talentingas tautosakos stilizuotojas. Tai buvo „tautos dvasios" ieškojimų išdava. „Viltininkai" skatino romantinį praeities vaizdavimą — ir L. Gira parašė neoromantinę poemą „Milžinkapių daina", istorines dramas „Svečiai" ir „Kerštas". Laikraštyje išspausdinta nemažai jo prozos vaizdelių, kritikos rašinių, T. Ševčenkos ir kitų poetų vertimų. „Vilties" autoriais L. Gira rėmėsi, leisdamas pirmąjį lietuvių literatūrinį žurnalą „Vaivorykštę".

Laikraščio atkarpose pasirodė V. Krėvės-Mickevičiaus draminė epopėja „Šarūnas", „Gilšė", „Bobulės vargai".

Skurdo spaudžiama[81] Lazdynų Pelėda „Vilčiai" davė keliolika apsakymų, tarp jų klasikinius „Ir pražuvo kaip sapnas" ir „Motulė paviliojo". Šiuo slapyvardžiu rašė dvi seserys — S. Pšibiliauskienė, jau susidariusi vardą literatūroje, ir M. Lastauskienė, kuriai sesuo padėjo žengti literatūron: vertė ir taisė jos kūrinius. „Viltyje" paskelbta ir vienos M. Lastauskienės apysaka „Auka", pasirašyta tikrąja pavarde. Kaip literatūrinis siurprizas,

---

[78] S. Šalkauskio 1913.X.4 laiškas A. Dambrauskui.— VVUBR, E 108—2.

[79] P. Dovydaičio 1914.VII.8 laiškas A. Dambrauskui.— Ten pat, D 268—28.

[80] P. Dovydaičio 1913.XII.17 laiškas A. Dambrauskui.— Ten pat, 26.

[81] L. G i r a. Dvi seserys Ivanauskytės (Lazdynų Pelėdos raštų paslaptis).— Lazdynų Pelėda. Raštai, t. 1. V., 1954, p. 416.

įdėtas rašytojų tėvo N. Ivanauskio kūrinys „Deguliai". „Vilties" puslapiuose pasirodė ir nelemtoji Lazdynų Pelėdos (S. Pšibiliauskienės) „Klaida". Proteguodama šį kūrinį ir gindama jį nuo pažangiosios kritikos, „Viltis" pasirodė, kas esanti.

J. Tumas-Vaižgantas, apsikrovęs redakcijos darbais, išspausdino vos kelis etnografinius vaizdelius ir tik išėjęs iš jos, 1913—1914 m., pasireiškė „Viltyje" kaip produktyvus kritikas.

A. Kriščiukaitis-Aišbė „Viltyje" skelbė feljetonus ir satyrinius vaizdelius su rubrika „Iš atliekamojo literato užrašų". Pastoviai bendradarbiavo M. Šeižys-Dagilėlis, A. Šmulkštys-Paparonis. K. Puida išspausdino istorinę dramą „Mirga". Teatro problemas nagrinėjo G. Landsbergis-Žemkalnis. Artimus ryšius su redakcija buvo beužmezgąs E. Steponaitis, kurį J. Tumas skatino rašyti eiles proza[82].

1910—1911 m. dar neįgudusia ranka parašytus vaizdelius ir apsakymus „Viltyje" publikavo I. Šeinius, nuo 1911 m. ilgus eiliuotus kūrinius spausdino J. Mikuckis[83]. Šiuodu literatai kurį laiką dirbo redakcijoje. „Viltyje" išbandė plunksną K. Binkis. Ilgesnį ar trumpesnį laiką su šiuo leidiniu buvo susiję M. Vaitkus, F. Kirša, M. Gustaitis, P. Penkaitis. Laikraščio kalbos taisytojas J. Balčikonis Šimtanagio slapyvardžiu rašinėjo feljetonus (dabartine žanro prasme) ir vertė iš kitų kalbų.

Viena pirmųjų „Viltyje" pradėjo bendradarbiauti M. Pečkauskaitė-Šatrijos Ragana. Jos apsakymu „Į šviesą", kaip ir seniau „Vilniaus žiniose" išspausdintu „Vincu Stoniu", J. Tumas tikėjosi padidinti laikraščio ėmėjų skaičių[84]. Prozos kūrinių paskelbė S. Kymantaitė-Čiurlionienė. Tačiau kur kas platesnio at-

---

[82] J. Tumo 1908.I.10 laiškas E. Steponaičiui.— VVUBR, F 562—2.

[83] 1969.X.1 pokalbyje J. Mikuckis juokavo rašęs tuos kūrinius dėl neblogo honoraro — 5 kap. už eilutę.

[84] J. Tumas. Tamsos prietarų griovimas.— „Viltis", 1908, kovo 30 (balandžio 12).

garsio susilaukė šių moterų straipsniai apie literatūrą. Jie formavo „Vilties" estetinę kryptį ir turėjo nemažą poveikį ateinančiam į literatūrą jaunimui.

M. Pečkauskaitė „Mintyse apie dailę" meną laikė sielos išsivadavimo iš bežadės medžiagos pasekme, skverbimusi į mistiškąjį „anapus". Menas, anot jos, pagilina žmogaus individualybę, bet neturi tikslo vesti žmonijos prie doros, nes jis pats sau tikslas, nepakenčiąs jokios tendencijos. Tautiškumas glūdi ne lietuviškuose siužetuose, kaip manąs A. Jakštas, bet mene atsispindinčiame lietuvio charakteryje.

„Gabijos" almanacho autorė S. Čiurlionienė, kurį laiką dirbusi „Vilties" redakcijoje ir pastoviai šiame leidinyje spausdinusi literatūros istorijos straipsnius bei recenzijas, skelbė panašias mintis. Veikiama J. A. Herbačiausko, tautosakoje ji siūlė ieškoti „tautos sielos". Pritardama M. Pečkauskaitei, straipsnyje „Dailės troškimas žmonių dvasioje" pageidavo tokio meno, kuris būtų antrasis pasaulis, regimas sielos akimis, kuris tobulintų žmogų vien grožiu, nesirūpindamas „apie savo tikslą, apie gerą mintį, pamokslą". Kituose straipsniuose S. Čiurlionienė karštai pasisakė už naujas kūrybos formas — individualizmą, estetizmą, simbolizmą.

L. Gira, J. Tumas, A. Voldemaras, kaip literatūros proceso vertintojai, irgi laikėsi panašios linkmės, kurią sąlygiškai galima vadinti estetizmo linkme.

Teorinės ir praktinės estetizmo apraiškos „Viltyje", kaip ir „tautos dvasios" ieškojimai, jau turėjo ryšio su modernizmu. Tačiau tas apraiškas, kaip ir patį modernizmą — naujus XX a. pradžios meno procesus,— reikia vertinti konkrečiai ir diferencijuotai. Vienu atveju jos padėjo ginti meno specifiką, kitu — vedė į meno priešpastatymą „šiurkščiai" tikrovei, įgydamos antiliaudinių bruožų. „Viltyje" išryškėjo abi tendencijos. Šalia kovos už aukštesnį lietuvių literatūros meninį lygį pasireiškė ir principinis

nusistatymas prieš pažangių socialinių siekimų literatūrą kaip tariamai nemenišką.

„Tautinės vienybės" dvasia „Viltis" populiarino lietuvių literatūrinį palikimą, atskirų rašytojų ir kultūros veikėjų atminimą. Būsimieji tautininkai bandė sudaryti įspūdį, kad tik jiems terūpi tautos kultūrinės vertybės, tačiau šiuo atžvilgiu „Viltis" mažai skyrėsi nuo kitų leidinių, kurie neseniai pradėtiems lietuvių praeities tyrinėjimams irgi negailėjo vietos.

Šiam tikslui 1907 m. J. Basanavičius įsteigė specialų Lietuvių mokslo draugijos žurnalą „LIETUVIŲ TAUTA", kuris buvo leidžiamas apystorėmis didelio formato knygomis. Ten pasirodė nemažai J. Basanavičiaus folkloristikos straipsnių, kelios studijos apie rašytojus (M. Biržiškos „Antanas Klementas" ir „Iš D. Poškos raštų", A. Janulaičio „Simanas Daukantas", M. Gustaičio „Kun. Antanas Tatarė"), paskelbta archyvinės medžiagos M. Daukšos, A. Strazdo, L. Ivinskio, A. Baranausko biografijoms.

Įsisiautėjusi reakcija padėjo išsikeroti dvasininkijos leidžiamai periodikai. Taikstydamasi su carizmu ir būdama priešiška revoliuciniam judėjimui, socialinėje srityje ji atliko tokį pat pažangos stabdytojos vaidmenį, kaip ir pasaulėžiūrinėje — neigdama mąstymo laisvę. Neatsitiktinai jai prigijo „atžagareiviškos" spaudos prievardis. Kaunas ir Seinai tapo pagrindiniais klerikalizmo atramos taškais.

Kaune puspenkto tūkstančio egzempliorių tiražu ėjo savaitraštis „Vienybė"[85], išaugęs iš menkučio „Nedėldienio skaitymo", ir didokas kultūros žurnalas „Draugija", kuris, kad ir būdamas reakcinės ideologijos, aktyvino literatūrinį gyvenimą; jis turėjo besimokančiam jaunimui priedą „Ateitis", virtusį atskiru žurnalu.

Seinuose vietinės kunigų seminarijos profesoriai nuo 1906 m. kovo pabaigos leido iliustruotą savaitinį žurnalą „ŠALTINIS",

---

[85] K. A. Š. [A. Maliauskis]. Mūsų socialinio gyvenimo chronika.— „Draugija", 1911, Nr. 55—56, p. 249.

kuris aršiai kovojo prieš kairiąją spaudą, stengdamasis patraukti religingas valstiečių mases. Sumaniu redakciniu darbu, lanksčia administracine politika (sumažinus žurnalo kainą, siekiant šituo nukonkuruoti „Naująją gadynę")[86] ir nesiderinančiomis su žurnalistine etika priemonėmis (įvedus analogiškus „Lietuvos ūkininkui" skyrius, viliojant skaitytojus loterija[87]) buvo sumušti visi anuometinės lietuviškos periodikos rekordai: prieš karą „Šaltinis" turėjo 15 tūkstančių skaitytojų[88].

„Šaltinis" ir jo skyrius jaunimui „Vainikėlis" (1911—1913), nuo 1914 m. tapęs atskiru priedu „Vainikas", spausdino nemažai grožinės literatūros. Pirmenybė žurnale buvo teikiama primityvios klerikalinės didaktikos kūriniams. Produktyviausių „Šaltinio" autorių B. Stosiūno (B. Sumeliškiečio), A. Petrausko (Antano), J. Skinkio (Antupių Juozo), J. Stanikūno (Žemės Dulkės), V. Plaušinaičio (V. Vyšniūno) ir kitų kūrybiniai bandymai neturi išliekamosios vertės. Neblogas „Šaltinio" honoraras patraukė ir kai kuriuos žinomus rašytojus, tačiau įsimenamų vertybių ir jie nepaliko. Didesnio svorio literatūriniame gyvenime žurnalas neįgijo.

Artimai su „Šaltiniu" bei jo priedais susijęs K. Sakalauskas-Vanagėlis, kurio realistiniai apsakymai buvo leidžiami Seinuose ir atskiromis brošiūromis. „Šaltinyje" epizodiškai bendradarbiavo Šatrijos Ragana, Lazdynų Pelėda, Margalis, M. Dagilėlis, A. Žalvarnis, J. Mikuckis. L. Gira, 1906 m. kritikavęs žurnalo reikalavimus rašyti pagal „prastų žmonelių supratimą" kaip

---

[86] J. Vailokaičio 1906.XI.26 (XII.9) laiškas A. Dambrauskui.— VVUBR, E 54—1.

[87] Tai smerkė ir „pirmeiviai" (O. Pleirytė-Puidienė. Apie „Šaltinio" dovanas.— „Vilniaus žinios", 1907, lapkričio 8(21); K. Varnas. Apie „Šaltinį" ir jo dovanas.— „Žarija", 1908, Nr. 4, p. 63), ir kai kurie kunigai (A. Kurietis [A. Alekna]. Ką rašo laikraščiai.— „Nedėldienio skaitymas", 1907, rugsėjo 25 (spalio 7).

[88] Jaunam spaudos veikėjui. Red. J. Keliuotis. K., 1926, p. 16.

trukdančius augti tikrajai literatūrai ir piktinęsis jo klerikaline ortodoksija („Pakvimpa kitąsyk ir XX amžiuje viduramžių laužų dūmais, lyg svilintųsi ant jų „priešingų dorai ir etikai" veikalų autoriai!..")[89], 1911—1912 m. „Šaltiniui" davė savo originalių eilėraščių ir T. Ševčenkos vertimų. „Šaltinyje" debiutavo ir ilgiau bendradarbiavo A. Šmulkštys-Paparonis, Z. Gaidamavičius-Petras Žižas, V. Mykolaitis-Putinas. Apie senąją lietuvių literatūrą populiarių straipsnių paskelbė J. Reitelaitis (R-čių Jonas).

Žurnalo priedas „Šaltinėlis" (1906—1913) buvo pirmasis vaikų savaitraštis. Atsiliepę į redakcijos kreipimąsi[90], leidinukui talkino kai kurie rašytojai, kurdami specialią lietuvių vaikų literatūrą[91]. Redakcinių įgūdžių „Šaltinėlyje" įsigijo S. Tijūnaitis, būsimasis „Žvaigždutės" ir „Kregždutės" žurnalų redaktorius.

1913 m. klerikalams priklausė 60—70% lietuviškų periodinių leidinių[92].

Senieji spaudiniai sunkiai vertėsi, o entuziastai steigė vis naujus laikraščius ir žurnalus. S. Matulaitis šį reiškinį pavadino „laikraštininkystės epidemija"[93]. Ne vienas tikėjosi iš periodikos praturtėti kaip iš kalendorių leidimo. Deja, smulkūs spaudiniai, nepatraukę didesnio skaitytojų būrio, davė tik nuostolių ir bankrutavo. Tačiau ir šie nuostolingi leidiniai vienu ar kitu aspektu praplėtė ir paįvairino lietuvių žurnalistiką.

1914 m. Rusijos imperijoje ėjo 25 lietuviški periodiniai leidiniai: Kaune — 10, Vilniuje — 8, Seinuose — 3, Rygoje — 3, Nau-

---

89 L. Gerulis. Gražioji literatūra ir „Šaltinis".— „Vilniaus žinios", 1906, birželio 8(21).

90 „Šaltinėlio" Redakcija. Į rašytojus.— „Šaltinėlis", 1908, Nr. 37, p. 145.

91 Plačiau žr. V. Auryla. Lietuvių vaikų literatūra, d. 1, p. 165—167.

92 K. Gr. [K. Grinius]. 1913 met.— „Lietuvos žinios", 1914, sausio 23.

93 „Vilniaus žinios", 1908, vasario 16(29).

miestyje — 1[94]. „Laikraščių ėmėjų dabar turime apie 30 tūkst., kuomet užsieniniai mūsų laikraščiai „Varpas", „Ūkininkas", „Tėvynės sargas" vos šimtais, būdavo, savo ėmėjus skaitydavo, ir jie visi vargu daugiau 2 tūkst. ėmėjų paskutiniais prieš spaudos atgavimą metais teturėjo",— sumavo „Lietuvos ūkininko" redakcija[95]. Prieš pat Pirmąjį pasaulinį karą ėjusi lietuviška spauda (be Amerikos lietuvių periodikos), M. Šalčiaus apskaičiavimais, pasiekė 50 tūkstančių egzempliorių tiražą[96]. Visa tai nulėmė bevardžių spaudos dalyvių ir žinomų publicistų, rašytojų pasiaukojantis darbas.

Šio amžiaus antrojo dešimtmečio pradžioje lietuvių literatūrinės periodikos dar nebuvo, nors tuo metu savo spaudos organus jau turėjo žemdirbiai, mokslininkai, mokytojai, moksleiviai, netgi viena kita religinė sekta. Kai kurie visuomeniniai politiniai leidiniai dar tik ruošė dirvą literatūros žurnalui. Pirmuosiuose legaliuose lietuvių laikraščiuose ir žurnaluose randame beveik visų žymiausių ano meto rašytojų ir debiutantų pavardes. Sklaidant visuomeninės periodikos puslapius, matyti, kaip stiprėja demokratinė kultūra, kalasi socialistinės kultūros daigai, kaip grumiasi ne vien priešingos ideologijos, bet ir skirtingos estetinės pažiūros, kurios sukelia įvairiopą visuomeninį rezonansą.

Dar anaiptol neišnaudotos realizmo galimybės, o literatūrinėje praktikoje jau iškyla tokios modernizmo apraiškos, kaip impresionistinis ir neoromantinis vaizdavimas, įvairios estetizmo tendencijos. Prasideda diskusijos teoriniais literatūros klausimais. Daug dėmesio susilaukia lietuvių literatūros istorija.

---

[94] A. Kurietis [A. Alekna]. Lietuvių spauda 1904—1914 m.— „Vienybė", 1914, Nr. 17, p. 260.

[95] 10 metų spaudos atgavimo paminėjimas. „Lietuvos ūkininko" išleidimas Nr. 38. V., 1914, p. 11.

[96] M. Šalčius. Dešimt Metų Tautiniai Kultūrinio Darbo Lietuvoje (1905—1915). Chicago, Ill., 1917, p. 52.

Tačiau visuomeniniai politiniai leidiniai negali nei plačiau aprėpti literatūros proceso, nei labiau gilintis į meno specifiką. Tokius uždavinius turi spręsti literatūrinė spauda.

PASTANGOS TELKTIS

Spaudos draudimo panaikinimas atpalaidavo lietuvių buržuazinės inteligentijos kūrybinę energiją. Veikliausi jos atstovai įsitraukė į kultūrinį gyvenimą. Bendradarbiauti atkovotoje spaudoje, priklausyti šelpimo ar „muzikališkai-dramatiškai" draugijai, steigti mokyklas, kursus, bibliotekas, rengti paskaitas tapo nerašytu inteligento įstatymu.

Valdžiai spaudą leidus, tuos kelerius metus gyvename iš tiesų kaip mugėje,— 1908 m. rašė J. Tumas.— Rėksmas, šauksmas, stumdymos ir, juokingas dalykas,— ten, kur prekių daug, pirklių nėra; kitur vėl pirkliai — neturi ko pirkti. Pas mus tai vadinasi *visuomenės gyvenimas.* Žmonių, žmonių duokite! — šaukiama iš visur, o tie patys šaukiamieji žmonės pakraščiais badu miršta. <...> Laikraščių, knygų daugiau reikia! — girdisi dažnai. O tuo tarpu nei laikraščiai gali patys išsilaikyti, nei rašytojai savo darbu išmisti[1].

Po 1904 m. negausios knygų leidimo bendrovės tiesiog nespėjo vykdyti užsakymų, todėl joms padėjo kai kurios spaustuvės, laikraščių redakcijos. Platėjantys leidybinio darbo mastai rodė ne tik literatūros išaugimą, bet ir rašytojų profesionalizaciją. Realesnė darėsi nedrąsi J. Biliūno svajonė —„gal galės Lietuvoj atsirasti inteligencija, plūksna mintanti"[2]. Atsirado rašytojų, rašančių ne vien iš intuicijos, bet ir išmanančių apie meno teoriją.

---

[1] Nauji sumanymai.— „Viltis", 1908, birželio 1(14).
[2] J. Biliūnas. Raštai, t. 2, p. 371.

Leipcigo universitete J. Biliūnas rengėsi rašytojo profesionalo darbui. Krokuvoje svajojo daryti perversmą lietuvių literatūroje jauni filosofijos fakulteto klausytojai J. A. Herbačiauskas, S. Kymantaitė. Kijevo ir Lvovo universitetuose slavų kalbas ir literatūras studijavo V. Mickevičius, vėliau tapęs žinomu rašytoju Vincu Krėve. Kijevo universiteto studentas filologas Z. Gaidamavičius-Gėlė rengė spaudai pirmąjį savo eilėraščių rinkinį. Fidberge, Limbache ir Berlyne gilinosi į literatūrą[3] K. Puida[4].

Baigęs Vilniaus kunigų seminariją, bet netapęs kunigu L. Gira lavinasi savarankiškai ir lanko privačią teatro studiją. Jis gyvena literatūra ir iš literatūros, išmėgina visus spaudos žanrus. Įvairių rėmėjų išlaikoma talentingoji Žemaitė vos ne kasmet pateikia skaitytojams apsakymų knygučių, kuriose vaizduoja puikiai jai pažįstamus kaimiečių vargus. Garsėja ir kitos rašytojos moterys — Lazdynų Pelėda, Šatrijos Ragana, G. Petkevičaitė-Bitė, O. Pleirytė-Puidienė.

Literatūros ir meno kūrėjai negalėjo skųstis visuomenės dėmesio stoka. Tačiau tas dėmesys nedaug teikė paguodos, kai prieš akis nuolat šmėžavo skurdo šmėkla, kuri skynė jaunus talentus vieną po kito. Daugelis gabių jaunuolių neturėjo sąlygų mokytis. L. Gira bene pirmasis, panaikinus spaudos draudimą, metė šūkį „Neduokim talentams žūti"[5], dar gana abstrakčiai kviesdamas visuomenę padėti jaunimui ugdyti gabumus. Švietimo kėlimu ragino susirūpinti būsimasis istorikas I. Jonynas[6]. „Vilniaus žinių" skaitytojas V. Kavoliūnas pasiūlė „įkurti visuotinę Lietuvos draugiją šelpti talentams"[7]. Jo pasiūlymą parėmusi

---

[3] A. M. Aleksandras-Kazys Puida.— „Ateitis", 1943, kovo 20.

[4] K. Puida afišavosi esąs inžinierius, tačiau abejotina, ar jis studijavo inžineriją.

[5] „Lietuvių laikraštis", 1905, Nr. 10, p. 111—113.

[6] I. D z u k a s. Reikia mums mokslo.— „Vilniaus žinios", 1905, kovo 8(21).

[7] Ten pat, 1905, liepos 9(22).

dienraščio redakcija kvietė skaitytojus atsiliepti[8]. Platesnio atgarsio šis sumanymas nesukėlė, bet „Vilniaus žinios" ir toliau pastoviai propagavo tokios draugijos būtinumą, daug rašė apie skurdo pakirstus jaunus kūrėjus, ypač literatus. „Rašinėjimas į laikraščius pasidaro nuolatina auka, kurią daro ir gali daryti žmonės šiek tiek pasiturintieji, o rašytojai-literatai juk negali tos aukos pakelti — jiems prisieina kęsti badas",— konstatavo „Vilniaus žinios" redakciniame straipsnyje[9].

„Lietuvos visuomene! Badu miršta mūsų jaunuomenė. Visas kelias kultūrinio Lietuvos plėtojimos išklotas jaunuomenės lavonais. <...> Tautos sūnūs kraujais krenkščia, o ji stovi ir žiūri... šaltai, kaip pašalinis liudytojas..."— graudino ir kaltino visuomenę Maskvos lietuvių studentų draugija[10]. Ji taip pat skatino steigti vieną stiprią draugiją talentingam jaunimui šelpti. Bet ir maskviškių balsas liko be atgarsio.

Visuomenės aukomis išlaikomos srovinės šelpimo draugijos vertėsi labai sunkiai. Bene pajėgiausia iš jų liberalinė „Žiburėlio" draugija galėdavo per metus skirti tik 5—10 stipendijų, keletą pašalpų. Draugiją 1906 m. legalizavus, jos parama naudojosi Jovaras, J. A. Herbačiauskas, K. Jurgelionis, vėliau J. Janonis, J. Savickis[11]. Žmonėms, besiverčiantiems spaudos darbu, buvo reikalinga veikli organizacija, kuri vienytų juos profesiniu pagrindu. Jos negalėjo atstoti jokios smulkios talentų šelpimo draugijos. Tokios organizacijos užuomazgų būta XX a. pirmojo dešimtmečio pabaigoje ir antrojo pradžioje. J. Biliūnas laikytinas vienu iš ankstyviausių lietuvių rašytojų draugijos iniciatorių, bet savo idėjos, išdėstytos 1906 m. rudenį rašytame „Atvira-

---

[8] Ten pat, 1905, liepos 19 (rugpiūčio 1).
[9] Prie mūsų rašytojų padėjimo.— Ten pat, 1907, liepos 4(17).
[10] Atsišaukimas į visuomenę.— „Lietuvos ūkininkas", 1908, Nr. 48, p. 511.
[11] Mažoji lietuviškoji tarybinė enciklopedija, t. 3. V., 1971, p. 906.

me laiške dailiosios literatūros ir kalbos mylėtojams", jis nesuspėjo paskelbti.

1907 m. kilo sumanymas sušaukti spaudos bendradarbių suvažiavimą. Publicistas A. Juozapavičius „Vilniaus žiniose" paskelbė atvirą laišką[12], siūlydamas į suvažiavimą sukviesti Lietuvos, Rytų Prūsijos, Amerikos lietuvių redakcijų atstovus ir išnagrinėti kultūrinės anomalijos priežastis (kodėl „daugiau norinčių rašinėti, ne kad skaityti"), parengti laikraščių tvarkymo programą.

Į šį aktualų, tik neaiškiai formuluotą kreipimąsi greitai atsiliepė kiti spaudos žmonės. Pritardamas suvažiavimo idėjai, J. Kriaučiūnas siūlomą tokio profilio renginį pavadino „per menku, per vienpusiu, iš dalies ir per sunkiai įvykdomu": negausūs lietuviškos spaudos atstovai ir šiaip gerai vienas kitą pažįstą, žiną kiekvieno laikraščio „spalvą", o Amerikos ir Rytų Prūsijos laikraštijos atstovams jis nebūsiąs įdomus[13]. Užuot rengus laikraštininkų suvažiavimą, J. Kriaučiūnas ragino sušaukti visų Lietuvos rašytojų suvažiavimą, kuris parodytų esamas „raštiškąsias pajėgas", sugrupuotų jas „į atskiras kuopas sulig rūšies gabumų"; profesiniai laikraštijos atstovų reikalai galėtų būti svarstomi atskirose sekcijose.

„Rašytojo" ar „rašėjo" sąvoka pačioje XX a. pradžioje dar nebuvo diferencijuota ir apėmė ne vien grožinės literatūros kūrėjus, bet ir aktyvesnius spaudos bendradarbius, todėl naujas pasiūlymas platesnių paaiškinimų nereikalavo. J. Kriaučiūno mintį parėmęs Peterburgo universiteto teisės fakulteto studentas A. Vabalas (vėliau išgarsėjęs JAV pažangiųjų lietuvių veikėjas žurnalistas L. Prūseika) dar griežčiau protestavo prieš Rytų Prūsijos

---

[12] Poškiečių Antanas. Atviras laiškas mūsų laikraštininkams ir rašytojams.— „Vilniaus žinios", 1907, lapkričio 23 (gruodžio 6).

[13] J. Kriaučiūnas. Prie sumanomojo lietuvių rašytojų susivažiavimo.— Ten pat, 1907, lapkričio 27 (gruodžio 10).

ir Amerikos laikraščių atstovų dalyvavimą suvažiavime, nes skirtingi esą užsienyje leidžiamos spaudos tikslai, skirtingos ir ekonominio gyvenimo sąlygos[14].

Diskusija persikėlė į „Viltį". Jauna redakcijos darbuotoja S. Kymantaitė suvažiavimo darbotvarkėn pasiūlė įtraukti pašnekesį apie kritiką, kurios nesulaukdami rašytojai puldinėja prie visų žanrų ir tik blaško jėgas[15]. Ji išdėstė ir savo samprotavimus apie literatūrą, suprantamą plačiąja prasme. Ją suskirstė į tris šakas: populiariąją, dailiąją („kuriai pamatas dailininko įkvėpimas") ir mokslinę. Reikalingiausia pripažindama pirmąją šaką, atliekančią utilitarines funkcijas, mėgino apibūdinti jos ryšį su „dailiąja" literatūra: „Jeigu populiariškoji literatūra būtų gerai pastatyta, tai dailioji galėtų liuosai plėtotis. Galima būtų tuomet iš jos reikalauti, kad išmestų laukan agitaciją ir tendenciją." Apsvarstęs „idėjos darbą" ir „medžiagišką rašytojų padėjimą", suvažiavimas, S. Kymantaitės nuomone, galėtų padėti pamatus rašytojų sąjungai.

Apie rašančiųjų jėgų organizavimą buvo rašoma „Vilniaus žinių" įžanginiame straipsnyje[16]. Laikraštis, be to, davė laisvą tribūną norintiems pareikšti nuomonę apie suvažiavimo programą, taip pat apie jo eigą. Pasisakė tas pats J. Kriaučiūnas ir satyros laikraščio „Ežys" redaktorius K. Stiklius[17]. Pasiūlyta parengti suvažiavimui metmenis, iš anksto apsvarstant reikalingus klausimus, o pačiame suvažiavime (jo vieta buvo numatyta Vilniuje, sušaukimo laikas — 1908 m. vasario 15 (28)-ąją — Antro-

---

[14] A. V a b a l a s. Vėl naujas sumanymas.— Ten pat, 1907, gruodžio 6(19).

[15] S. K y m a n t a i t ė. Rašytojų suvažiavimui žodelis.— „Viltis", 1907, gruodžio 12(25).

[16] „Vilniaus žinios", 1907, lapkričio 27 (gruodžio 10).

[17] J. K r i a u č i ū n a s. Prie rašytojų susivažiavimo.— Ten pat, 1907, gruodžio 20 (1908, sausio 2); L i e p a l o t ų K. S t i k l i u s. Prie lietuvių rašytojų susivažiavimo.— Ten pat, 1907, gruodžio 22 (1908, sausio 4).

sios lietuvių dailės parodos atidarymo dieną), be kita ko, išnagrinėti ir pribrendusius kalbos dalykus, ir „rašėjų" santykius su laikraščių bei knygų leidėjais vertelgomis.

Po to įvyko mažas susirinkimas, kuriame redakcijos pažadėjo išsirinkti iš savo tarpo atstovus suvažiavimui organizuoti bei valdžios leidimui gauti[18], ir — viskas aprimo. 1908 m. pradžioje šį klausimą dar mėgino judinti S. Kymantaitė, skųsdamasi vargana rašytojų materialine būkle, apgailėtina visos literatūros, ypač laikraščių, morale[19]. Ji sielojosi, kad laikraščiai pavirto muge, pilna „vaikiškų nesusipratimų ir šlykščių barnių", ir reikalavo apsvarstyti smukusią spaudos etiką.

Bergždi ginčai, nesibaigianti „pirmeivių" ir „atžagareivių" polemika, dažnai nusikalstanti paprasčiausiam padorumui, iš tiesų menkino skaitytojų akyse pačios periodinės spaudos bei jos bendradarbių autoritetą. „Nesutikimai, tulžies ir pamazgų išliejimai, nešvarūs užsipuolimai buvo perpildę mūsų laikraščius. Išrodė, kad lietuvių rašėjai sparnus apleido ir nepajėgia aukštyn pakilti",— aptardamas 1908 metų visuomeninį gyvenimą, apgailestavo „Lietuvos ūkininko" apžvalgininkas[20].

Steigiant Lietuvių dailės draugiją, buvo pabrėžta, kad tai nėra vien dailininkų organizacija; įsirašę draugijon muzikai, artistai, architektai ir kitų sričių menininkai gali steigti atskiras kuopas[21]. 1908.VIII.27 pirmininkaudama visuotiniam Lietuvių dailės draugijos susirinkimui, G. Petkevičaitė-Bitė kartu su S. Kymantaite kvietė rašytojus prisijungti prie šios organizacijos[22].

---

[18] S. K. [S. Kymantaitė]. Rašytojų tarybos.— „Viltis", 1908, kovo 12(25).

[19] Ten pat.

[20] „Lietuvos ūkininkas", 1909, Nr. 1, p. 2.

[21] A. Žmuidzinavičius. Lietuvių Dailės Draugija.— „Vilniaus žinios", 1907, rugsėjo 13(26).

[22] Ten pat, 1908, rugpiūčio 29 (rugsėjo 11).

1908 m. Krokuvoje atsidūrė aktyvūs pirmosios Rusijos revoliucijos veikėjai K. Jasiukaitis, K. Jurgelionis ir J. Šepetys. Šie socialdemokratinės periodikos bendradarbiai sumanė įsteigti Lietuvių rašytojų-dailininkų draugiją, jungiančią vien grožinės literatūros kūrėjus. Laikydami tokią organizaciją nauju svarbiu akstinu plėtotis „dailiajai raštijai", gyvenime užimančiai „lyg kokio elgetos vietą", iniciatoriai norėjo sužinoti Lietuvos rašytojų nuomonę, ar jie sutinka stoti į šią draugiją ir ar verta ją legalizuoti Rusijoje. Atsakymus buvo prašyta siųsti Krokuvos universiteto filosofijos fakulteto klausytojui K. Jurgelioniui.

Buvo parengti draugijos įstatai[23]. Jų projekte pažymėta, kad svarbiausias Lietuvių rašytojų-dailininkų draugijos uždavinys — rūpintis grožinės literatūros („dailiosios raštijos") vystymu. Tam tikslui draugija leidžia knygas, rengia paskaitas, literatūros vakarus, rūpinasi rašytojų materialine būkle. Trijų asmenų valdyba tvarko draugijos finansus, ieško leidėjų, gina autorių teises. 80% gryno pelno atiduodama išspausdintų veikalų autoriams, 20% eina į draugijos iždą. Organizacija šelpia vargingon padėtin patekusius narius. Numatyta ir draugijos leidinių redakcija, susidedanti iš trijų asmenų. Stojamasis mokestis — 5 rb, metinis — 6 rb.

Žemaitė ketino stoti į šią organizaciją. Draugijos sumanytojų laiškelio ir jos įstatų projekto nuorašą 1909.I.4 ji pasiuntė susipažinti K. Stikliui, JAV lietuvių laikraščių talkininkui, kuris rašytojai jau anksčiau buvo išdėstęs Susivienijimo lietuvių Amerikoje organo „Tėvynė" pasiūlymą įkurti literatų šelpimo fondą. Krokuviškių projektą Žemaitė žadėjo nusiųsti ir pažįstamiems „Tėvynės" laikraščio darbuotojams — gal būsią paranku abiem besikuriančioms draugijoms susijungti.

1909 m. K. Jurgelionis išvyko į Ameriką dirbti „Laisvosios minties" spaustuvėje ir redakcijoje, J. Šepetys tų pačių metų

---

[23] Yra išlikęs įstatų projekto egzempliorius, persirašytas Žemaitės.— LKLIR, f. 3—147.

vasarą tapo faktiškuoju „Rankpelnio" redaktoriumi Škotijoje, K. Jasiukaitį nežinomi vėjai ėmė blaškyti po Vakarų Europos šalis — ir sumanymu nebeliko kam rūpintis.

Blėstant Lietuvos spaudoje rašytojų ir žurnalistų diskusijai dėl profesinės organizacijos steigimo, iniciatyvą sutelkti rašytojus pabandė perimti literatūros mėgėjai. 1909 m. rudenį pasirodė tokia žinutė: „A. Šmaigštys prašo mus pranešti, kad norima sutverti „Lietuvos Rašytojų Draugija". Draugijos uždavinys — duoti rašytojams materiališką ir dorišką pagalbą. Su A. Šm[aigščiu] susižinoti gali ir per „L[ietuvos] Ūk[ininko]" redakciją"[24]. Sulaukęs palankių atsiliepimų iš Berno (Šveicarijos) ir Šiaulių, neilgai trukus, „Lietuvos žiniose" A. Šmaigščio slapyvardžiu pasirašęs asmuo paskelbė „Atvirą laišką į visuomenę"[25]. Jame plačiau išdėstė dar 1908 m. vidurvasary mažoje literatų kuopelėje kilusį pasiūlymą įsteigti kūrybinį susivienijimą, kuris galėtų jungti per 50 „jau pragarsėjusių mūsų rašytojų". Kokie „rašytojai" turimi omeny — vien meninio žodžio kūrėjai ar apskritai spaudos darbuotojai, sunku pasakyti. Atrodo, kad rašytojo sąvoka čia artima dabartiniam supratimui.

Lietuvos rašytojų draugija, sumanytojų nuomone, dirbtų tokį darbą: „1) vienytų Lietuvos rašytojus; 2) lavintų ir skatintų į tolimesnį darbavimąsi; 3) šelptų rašytojus neturte, ligoje ir senatvėje; 4) apsaugotų rašytojų teises ir pačius rašytojus nuo išnaudotojų; 5) duotų rašytojams patarimus, ypač pradedantiems, ir t. t. ir t. t." Šiai dar iš embrioninės stadijos neišsiritusiai draugijai buvo reikalinga plačiosios visuomenės ir visų pirma pačių rašytojų parama, o jos nesulaukta.

„Rygos garse" aprašytas 1909 m. Šiauliuose įvykusios jaunų

---

[24] „Lietuvos ūkininkas", 1909, Nr. 38, p. 351; perspausdinta „Lietuvos žiniose" ir „Viltyje".
[25] „Lietuvos žinios", 1909, spalio 14(27).

literatų sueigos sumanymas įkurti Lietuvių rašytojų draugiją[26], kuri turėtų rodyti kelią pradedančiajai literatų kartai. Pranešta, kad draugijos įstatų projektas jau esąs parengtas, belieka „susirinkti didesniam būriui rašytojų, tame skaičiuje ir žinomiems autoritetams, ir apsvarstyti". Nėra žinių, ar šiuo užmoju susidomėta.

Amerikos lietuvių spaudoje 1908 m. pradėta kampanija už literatų šelpimo fondo įsteigimą. Dingstis jai buvo K. Stikliaus straipsnis „Tėvynėje"[27]. Autorius ten priminė be laiko mirusius V. Kudirką, J. Mačį-Kėkštą ir gyvuosius, vargų graužiamus, talentus. Laikraščio redaktorius V. S. Jokubynas pasiūlė įkurti labdarybės fondą prie Tėvynės mylėtojų draugijos iždo[28]. Sunkiai besiverčiantys rašytojai („raštininkai") tada galėtų su savo raštais kreiptis į specialiai išrinktą „literatišką komitetą", kuris, įvertinęs rankraščius, nustatytų atlyginimą.

JAV lietuvių spauda, išskyrus „Vienybę lietuvninkų", V. S. Jokubyno sumanymą sutiko abejingai. Vis dėlto „Tėvynės" skiltyse užvirė diskusija, kaip organizuoti ir vadinti šį fondą. Laikraščio bendradarbis, o vėliau ilgametis redaktorius K. Vairas-Račkauskas steigiamo fondo profilį suprato plačiau už daugelį pasisakiusiųjų: jeigu fondas pirksiąs rašytojų (ne „rašėjų"!) rankraščius, spausdinsiąs knygas ir platinsiąs literatūrą, tai čia nebūsią jokio šelpimo, tad jam geriau tiktų Raštų leidimo fondo ar Literatūros platinimo draugijos vardas[29].

---

[26] A. Švitinys [Alf. Mickevičius]. Apie Lietuvos rašytojų draugiją.— „Rygos garsas", 1910, kovo 6(19).
[27] K. Stiklelis. Skurdus rašėjų likimas.— „Tėvynė", 1908, rugpiūčio 18.
[28] V. S. Jokubynas. Šelpkime pavargusius raštininkus! — Ten pat, 1908, lapkričio 3.
[29] V. K. Račkauskas. Prie naujo sumanymo.— Ten pat, 1909, kovo 2.

Tėvynės mylėtojų draugija atsisakė šio fondo, todėl jis liko prie „Tėvynės" laikraščio. 1909 m. pabaigoje buvo išrinkta fondo valdyba (pirmininkas V. S. Jokubynas) ir „literatiškas komitetas"[30]. Svarstydama „literatiško komiteto" nario J. O. Širvydo parašytus fondo įstatus, valdyba fondą pavadino Literatų draugija[31]. Ji turėjo susidėti iš kuopų, kurioms priklausytų „ypatos, prasilavinusios lietuvių literatūroj". Viešos veiklos ši draugija nerodė. Iki 1913 m. iš jos lėšų buvo sušelptas tik fondo įsteigimo iniciatorius K. Stiklius.

Labdariško „Tėvynės" fondo užmojai buvo pernelyg kuklūs. Tad J. Krikščiūnas-Jovaras ir K. Stiklius „Vienybėje lietuvninkų" paskelbė atsišaukimą į Amerikos lietuvius, kviesdami įsteigti nuolatinį Literatų fondą, kuris „profesionališkiems literatams padėtų su audringomis gyvenimo bangomis grumtis"[32]. O netrukus straipsnyje „Lietuvių literatų gyvenimo klausimai" Jovaras patikslino savo poziciją: „Mano nuomonė: pirmas — ant kiek tik galima, platint kuo daugiausiai ir kuo plačiausiai tarp darbo žmonių pirmeiviškąją literatūrą; antras — sykiu šelpti aukomis varginguosius tosios literatūros rašytojus."[33] Siūlomam nuolatiniam rašytojų šelpimo fondui steigti neatsirado rėmėjų.

Nuo 1907 iki 1910 m. Jovaras, kaip besirengiantis mokytojo darbui, gavo „Žiburėlio" stipendiją. Jai nutrūkus ir pasunkėjus gyvenimo sąlygoms, poetas ryžosi prabilti į visuomenės sąžinę, prašydamas materialinės pagalbos. 1912 m. „Vienybėje lietuvninkų" išspausdintas graudulingas jo šauksmas susilaukė įvairių komentarų[34].

---

30 Ten pat, 1909, gruodžio 7.

31 V. S. Jokubynas. Raštininkų fondo dėlei.— „Vienybė lietuvninkų", 1910, Nr. 35.

32 Cit. iš: „Vienybė lietuvninkų", 1909, Nr. 34.

33 Ten pat, 1909, Nr. 42.

34 Žr. „Lietuvos žinios", 1912, birželio 29 (liepos 12).

Gydytojo visuomenininko A. K. Rutkausko pasiūlymu JAV lietuviai nusprendė nupirkti Jovarui ūkį[35]. Tai buvo originalus sumanymas užtikrinti kūrėjui pragyvenimą, tačiau jis lietė tik vieną žmogų. Prasidėjo nauja kultūrinė rinkliava. Jovaro ūkio steigimo komitetui buvo perduoti ir „Tėvynės" fondo — Literatų draugijos — likučiai[36].

Išjudinta viešoji nuomonė parengė dirvą profesinei rašytojų draugijai, tačiau pačių rašytojų tarpe neatsirado tokių autoritetų, kurie būtų ėmęsi organizacinio darbo. Tai buvo nelengvas uždavinys, nes rašytojai buvo išsibarstę ne tik įvairiose Lietuvos vietose, bet ir už jos ribų. „Prisipažinkim atvirai mes, rašytojai, kad niekuomet nekilo mumyse siaubūno geismas sutverti nuosavą rašytojų lizdą, kuriame mintimis, sumanymais bei troškimais pasidalinti galėję būtumėm. Tiktai pusiau norai, pusiau troškimai mumis judino..."— rašė K. Puida 1909 m.[37] Dėl visų originaliosios literatūros bėdų jis kaltino leidėjus: „Jeigu paimsime mūsų raštijos katalogus, pamatysime, kad iš 6—7 tūkstančių numerių vosne-vos 100 *originalinių* raštų tėra. <...> Vertimas šalia originalo įgyja daug didesnę vertę, nėsą jis visuomet *daug pigesnis* už originalą. *Leidėjas,* kuris savo psichikoje daugiau pirklys, negu raštijos atstovas,— *jis* sutvėrė raštijos galutiną žlugimą, ir ant jo turi pulti atsakomybė už pražuvusį kelių metų triūsą." K. Puida griežtai pasisakė prieš pašalpų kaulijimą, siūlė įsteigti „atskirą bendriją originaliniams raštams leisti prenumeratos keliu", o visų pirma — „patiems rašytojams kuopon susitelkti".

Panaši išvada buvo padaryta ir 1912 m. „Lietuvos žiniose": „Vienintelis rašytojams iš jų vargų išėjimas — sutverti savo

---

[35] J. J. Kaškiaučius. Jovarui ūkio pirkimo klausimas.— „Tėvynė", 1912, gruodžio 20.

[36] J. A. Giegžnas. Fondai ir aukos.— Ten pat, 1913, vasario 28.

[37] K. Puida. Rašytojų likimas.— „Vienybė lietuvninkų", 1909, Nr. 50.

draugiją-kasą, kaip tai kartą pas mus jau buvo mėginta daryti."[38] Ieškodamas priežasčių, kodėl taip sunkiai bręsta lietuvių literatai, I. Jurkūnas-Šeinius tais pačiais metais irgi priminė — nėra rašytojų draugijos. Kol susidarys sąlygos tokiai draugijai atsirasti — siūlė pradžiai „įsteigti almanachą, kur mūsų rašytojai gautų pamatyti savo darbus. <...> Leidžiant nemažomis knygutėmis po du, po tris kartus per metus, jis apsimokėtų. <...> Ir už kokios dešimties metų nebereikėtų S. Čiurlionienei aimanauti, kad mūsų dailioji raštija, tai vien šiukšlės, pro langą išmestos."[39]

Tada jau garsėjo Lietuvių mokslo draugija, kuri savo darbo vaisius skelbė „Lietuvių tautoje", kasmet po parodą rengė Lietuvių dailės draugija, veikė įvairūs teatro ir muzikos mėgėjų susivienijimai, netgi vargonininkai buvo įsteigę draugiją ir porą metų leido savo žurnalą, o lietuvių rašytojai vis dar tebesiorganizavo.

1910 m. kovo 17—18 dienomis JAV lietuvių redaktorių bei leidėjų (laikraštininkų) pirmasis suvažiavimas įsteigė Brukline Lietuvių spaudos draugiją Amerikoje („Lithuanian Press Association of America")[40]. Amerikos lietuvių laikraštininkų antrasis suvažiavimas (1911) nutarė įkurti Lietuvių rašytojų draugiją ir išrinko komisiją (pirmininkas V. Šliakys). 1912 m. sausio mėnesį komisijos sekretoriaus padėjėjas K. Račkauskas parašė įstatų projektą, kurį davė komisijos nariams susipažinti. Keliaudamas iš rankų į rankas, projekto originalas žuvo. Trečiajame laikraš-

---

[38] P e t r a s [P. Ruseckas]. Šauksmas.— „Lietuvos žinios", 1912, birželio 29 (liepos 12).

[39] Ig. J u r. Kas kaltas dėl mūsų dailiosios raštijos? — Ten pat, 1912, rugpiūčio 28 (rugsėjo 10).

[40] Suvažiavimo protokolas — VVUBR, F 85, l. 91—98. Plačiau žr. B. R a g u o t i s. JAV lietuvių spaudos bruožai (1905—1917).— „Bibliotekų darbas", 1972, Nr. 5, p. 33—36.

tininkų suvažiavime (1912) Lietuvių rašytojų draugijos klausimas vėl buvo iškeltas, bet nieko konkretaus nenutarta[41]. 1913 m. pradžioje K. Račkauskas savo redaguojamoje „Tėvynėje" paskelbė išlikusį draugijos įstatų projekto nuorašą[42], kviesdamas laikraščio skaitytojus per du mėnesius pareikšti pastabas ir pasiūlymus.

„Lietuvių rašytojų draugijos įstatų škicas"— išsamiausias XX a. pradžios spaudos darbuotojų susivienijimo projektas. Jame detaliai aptarta organizacinė ir finansinė draugijos struktūra. Štai keletas draugijos įstatų projekto paragrafų:

„Draugijos tikslai

1. Sujungti vienon draugijon visus lietuvius rašytojus.
2. Rūpintis pakelti ir tobulinti lietuvių literatūrą, ypatingai dailiąją ir originalinę.
3. Tarpininkauti tarp išleistuvių [leidyklų] ir rašytojų.
4. Leisti tinkamus veikalus Draugijos lėšomis ir juos platinti.
5. Suteikti Draugijos nariams medžiagišką paramą.

Draugijos nariai

1. Lietuvių Rašytojų Draugija susideda iš tikrųjų narių ir narių-rėmėjų.
2. Tikraisiais nariais gali būti visi lietuviai (neskiriant lyties) rašytojai: redaktoriai, autoriai, vertėjai, laikraščių bendradarbiai ir šiaip korespondentai, kaip Amerikoje, taip ir Lietuvoje.
3. Nariais-rėmėjais gali būti pavieniai asmens ir draugijos ar organizacijos".

Draugijai tvarkyti renkamas pirmininkas, sekretorius, iždininkas, turto komisija, administratorius, knygius. Trijų asmenų redakcija peržiūri sekretoriaus jai pateikiamus rankraščius ir juos recenzuoja. Draugija „leidžia kvartalinį savo organą, pavestą D-jos reikalams, literatūrai plačiausioje žodžio prasmėje, kritikai, auklėjimui naujų mūsų talentų ir t. t."

---

[41] Lietuvių rašytojų draugijos reikaluose.— „Tėvynė", 1913, vasario 28.
[42] Ten pat.

Į „Lietuvių rašytojų draugijos įstatų škicą" atkreipė dėmesį vos pora laikraščių. Per du mėnesius neatsiliepė ne tik eiliniai „Tėvynės" skaitytojai, bet ir kandidatai į draugijos narius.

Rašytojų nesusiorganizavimas kuo toliau, tuo labiau stabdė profesinę lietuvių literatūros pažangą. Rašytojai ir toliau skurdo. Nesant organizacinio centro, ir literatūrinė spauda liko savieigai. Negausūs XX a. pradžios literatūriniai leidiniai rėmėsi pavieniais literatais, atiduodančiais jiems savo kūrybines galias, o dažnai ir santaupas. Beje, šių leidinių redakcijos atliko dalį nesamos rašytojų draugijos funkcijų: telkė bendradarbius į literatūrinius sambūrius, ugdė profesinį meistriškumą, o atskirais atvejais paremdavo ir finansiškai, mokėdamos kuklų honorarą.

PIRMIEJI PROJEKTAI

Vyraujantys visuomeninio politinio profilio spaudiniai, atstovaudami vienos ar kitos partijos interesams, stengėsi veikti mases toms partijoms pageidaujama kryptimi. Lietuvių rašytojai negalėjo likti abejingi ideologinei ir politinei kovai. Tokioje situacijoje literatūrai atiteko agitacinė funkcija, kurią paprastai atlieka publicistika. Tai būdingas reiškinys visiems visuomeninių sąjūdžių laikotarpiams. Kita vertus, jis ypatingai neišsiskyrė iš lietuvių literatūros konteksto: joje tebeviešpatavo siaurokas utilitarizmas.

XX a. pradžioje daugelis lietuvių rašytojų tebekūrė stichiškai, turėdami tik minimumą teorinių žinių. Bet juo tolyn, juo labyn literatūros vystymąsi ribojo jos kūrėjų išsilavinimo stoka. J. Biliūnas straipsnyje „Mūsų gyvenimo dilgėlės ir usnys" mėgino apibūdinti specifinį literatūros uždavinį ir rašytojo vaidmenį: „Dailiosios literatūros tikslas kaip tik čia ir yra, kad ji ne tik skaitytojaus protą jaudintų, bet žadintų ir tobulintų jo jausmus,

gaivintų jo širdį, vestų jį prie dailos, prie gero. <...> Rašytojas, jeigu jis iš tiesų nori būti visūmenės gaivintoju, jos jausmų valdonu, jos dvasios keliarodžiu, pats turi savo jausmais ir širdžia, jeigu jau ne protu, už tą visūmenę arba plačią jos minią aukščiau stovėti."[1]

Gilėjantį specifinių literatūros uždavinių supratimą atspindi visa J. Biliūno kūrybinė veikla[2]. Rašytojas net ir neįsivaizdavo, kad talentas galėtų formuotis hermetiškoje aplinkoje. Jis niekada neabejojo visuomeniniais literatūros uždaviniais. Tačiau keitėsi jo pažiūros į grožinės kūrybos ir kūrėjo santykį su visuomene: nuo publicistinio literatūros vaidmens ir rašytojo, kaip talentingo visuomeninės nuomonės formuotojo,— iki literatūros, kaip savarankiškos meno šakos, ir rašytojo, kaip visuomenės dvasinio vadovo, uždavinių supratimo.

Spaudoje pradėjęs bendradarbiauti kairiosios lietuvių inteligentijos skilimo laikotarpiu, didėjant takoskyrai tarp „Varpo" ir „Darbininkų balso" ideologijų, ateities santvarkos idealu J. Biliūnas pasirinko socializmą. Nuo 1902 m. aktyvus „Varpo" publicistas pritapo prie „Darbininkų balso", kuriame išspausdino ne tik nemaža straipsnių, bet ir pirmuosius grožinius kūrinius proletarine tematika. Būdamas susijęs su organizacine socialdemokratų partijos veikla, J. Biliūnas iki 1904 m. pavasario padėjo A. Janulaičiui redaguoti „Darbininkų balsą". „Biliūnas reikalavo, kad ir darbininkams būtų suteikiama tikra dailės literatūra, o ne kas tik į rankas pakliuvo",— taip V. Kapsukas apibūdino redakcinį rašytojo reiklumą[3].

J. Biliūnas buvo pirmasis lietuvių pasaulietis inteligentas, kuris pasirinko studijuoti filologiją, norėdamas tapti rašytoju pro-

---

[1] „Vilniaus žinios", 1905, vasario 13(26), 15(28).
[2] Žr. M. L u k š i e n ė. Jono Biliūno kūryba. V., 1956.
[3] V. K a p s u k a s. Raštai, t. 5. V., 1962, p. 427.

fesionalu. Tai buvo rizikinga jau vien todėl, kad Lietuvoje atsidėti kūrybiniam darbui neleido materialinės sąlygos. Nesant specialaus literatūrinio leidinio, rašytojams beliko taikytis prie visuomeninės politinės spaudos. J. Biliūnas puikiai suprato: kol lietuvių rašytojai neturės sau tinkamos atskiros tribūnos, tol sparčiau nekils literatūros meninis lygis.

Dar 1904.I.6 laiške Lietuvos demokratų partijos veikėjui J. Šauliui[4] J. Biliūnas pusiau juokais, pusiau rimtai siūlė paversti „Varpą" vien literatūros organu. „Tik dėl dailiosios literatūros" rašytojas buvo prisidėjęs prie žurnalo „Draugas"[5]. Ilgainiui pagrindiniu bet kurio periodinio leidinio vertės matu jam tapo to leidinio literatūrinis veidas.

Svajonė turėti specialų literatūros leidinį J. Biliūnui vis labiau nedavė ramybės. Kad ir sunkiai sirgdamas, jis ieškojo bandraminčių savo idėjai realizuoti. 1905 m. rudenį savo sumanymą jis išdėstė P. Višinskiui: „pradėjau <...> skųsties ant politikos, kuri visus ir visa savo rankose suglaudė, e grynai dailiosios literatūros laikraščio nėra. Prasitariau apie tokios rūšies neperiodinį laikraštį, nors porą ketvertą kartų per metus išleidžiamą."[6] Mintį įsteigti literatūrinį leidinį tada karštai parėmė „Aušros" knygų leidimo bendrovės vadovas J. Jablonskis, kuris „dagi apkrikštijo tą negimusį kūdikį „Aitvaru"[7] ir jau prižadėjo rūpinties leidimu"[8]. Tačiau greitai P. Višinskis mirė, o J. Jablonskis, negalėdamas Vilniuje išlaikyti gausios šeimos, persikėlė į Panevėžį. Vargu ar J. Jablonskis suspėjo imtis konkretesnių žygių, juoba, kad pats sumanymas dar nebuvo išsikristalizavęs.

---

[4] J. Biliūnas. Raštai, t. 2, p. 347.

[5] Ten pat, p. 395.

[6] Ten pat, p. 473—474.

[7] Taip pavadinto laikraščio projektą 1885 m. buvo parengęs L. Ivinskis, bet negavo leidimo.

[8] J. Biliūnas. Raštai, t. 2, p. 474.

1906 m. rudenį, atostogaudamas Kačerginėje, J. Biliūnas pradėjo rašyti „Atvirą laišką dailiosios literatūros ir kalbos mylėtojams"[9]. Sugniuždytas nepagydomos ligos, jau nebesitikėdamas pragyventi iš kūrybos, jis negalėjo įveikti depresijos, kuria dvelkia visas nebaigtas rašinys. Savo straipsnyje J. Biliūnas skeptiškai atsiliepė apie spaudos laisvę. Tąja laisve, anot jo, naudojasi tik politikai, bet ne rašytojai. Primindamas, kad būtina įsteigti lietuvių rašytojų draugiją ar panašią organizaciją, straipsnyje J. Biliūnas taip pat užsiminė apie literatūrinį leidinį ir apibūdino nenormalią bendrojoje spaudoje dalyvaujančių rašytojų būklę: „Spaudą leidus, aš daug nuo lietuvių literatūros laukiau. Tikėjau, kad knygų ir laikraščių skaičius labai pasidaugins; tikėjau, kad ir dailioji literatūra mažų mažiausia vieną laikraštį turės savo. Maniau, kad ir lietuvis literatas nors pusbadžiai galės iš savo darbo gyventi. Bet mano tikėjimas mane apgavo. Knygų, tiesa, dabar daug daugiau išeina, kaip pirma, laikraščių skaičius didelesnis, tačiau dailioji literatūra trypsi ant vietos kaip supančiota." J. Biliūnas pabrėžė, kad išviršinis literatūros pagyvėjimas nedaug tereiškia, kai patys rašytojai nesugeba būti savarankiški.

1906.XII.11 laiške iš Zakopanės J. Biliūnas ragino J. Šaulį, užmezgus ryšius su G. Petkevičaite-Bite ir J. Jablonskiu, 1907 m. išleisti literatūros almanachą. Tai būtų kasmetinis kalendoriaus tipo leidinys. Siūlė kaip pavyzdžiu pasinaudoti vokiečių (Getės, Šilerio) ar rusų (Puškino) leistais kalendoriais almanachais. „Pavadintume tą Kalendorių „Aitvaru" arba kaip kitaip. Turiniu būtų kritika, iš liter[atūros] istorijos straipsniai, kas nors iš folkloro, mūsų veikėjai, praeitis, teatras Lietuvoj, bibliografija visų metų (tik ne visų knygų), etc. Talpinti beletristika ir eilės tame kalendoriuje nėra reikalo, nes tie dalykai ir kitokiais būdais esti

[9] Ten pat, t. 1. V., 1954, p. 318—320.

suvartojami; talpinti tik tokią medegą, kuriai laikraščiuose vietos nėra. Darbas ir rašytojų, ir redakcijos neapmokamas, išspausdinimui pinigai turi būti surenkami, e už parduotus egzempl[iorius] pinigai kokiam nors labdaringam tikslui ar tam lygiams dalykams."[10] Ir pats J. Biliūnas kalendoriui žadėjo pateikti savo straipsnelį. Tame pat laiške teiravosi J. Šaulio apie J. A. Herbačiausko rengiamą rinkinį, kuris turėjo išeiti Krokuvoje. J. A. Herbačiausko veikla už nepilno šimto kilometrų nuo Zakopanės skatino J. Biliūną sukrusti ir realiau žiūrėti į savo sumanymą.

Tikslindamas savo leidinio profilį, 1907 m. sausio mėnesį J. Biliūnas toliau susirašinėjo su J. Šauliu. Sumanymas įgijo konkretesnį pavidalą. Labiausiai rašytoją dominantys almanacho skyriai pasiliko kritika ir literatūros istorija. J. Biliūnas vaizdavosi gražios išvaizdos („kad ir estetiko akis galėtų juo pasidžiaugti"), bet kukliai apipavidalintą leidinį: „Ant viršaus gerai būtų padėjus simbolišką paveikslėlį ir tekste keletas pagražinimų"[11]. Veikiausiai Pirmosios lietuvių dailės parodos atidarymas Vilniuje rašytojui davė mintį panagrinėti almanache ir dailę, tačiau jis būgštavo, kad neišmanantys autoriai jos nesubanalintų („baisu ją suteršti").

„Mano „Aitvaras" būtų kalbos (?), literatūros ir kritikos kalendorium"[12],— reziumavo J. Biliūnas. Čia pirmą kartą keliamas, nors ir abejojant, kalbos dalykų reikalingumas almanache. Daug vilčių J. Biliūnas dėjo į pirmosios savo beletristikos knygos „Įvairūs apsakymėliai" leidėją J. Jablonskį, kuris veikiausiai buvo žadėjęs tvarkyti almanacho kalbos reikalus. Rašytojas ir per J. Šaulį norėjo sužinoti, ar nepasikeitė J. Jablonskio nuo-

---

[10] Ten pat, t. 2, p. 474.
[11] Ten pat, p. 476.
[12] Ten pat, p. 477.

monė apie drauge aptartą leidinį, ir pats parašė kalbininkui laišką.

Ligos priveiktam žmogui tokia našta buvo sunkiai pakeliama. Almanachui reikėjo surasti bendradarbių, didelį susirūpinimą kėlė ir finansiniai reikalai. Tačiau J. Biliūnas nenuleido rankų. „Man gaila būtų, jeigu „Aitvaras" nepasirodytų. Kad patsai turėčiau pinigų iš ko jisai leisti, tuojau juo imčiau rūpinties, bet dabar su mano liga ir nepraktiškumu sunku. Vis tik jeigu gaučiau leidėją, pamėginčiau, bet kur jisai gauti,— parodyk tokį žmogų, jeigu geras, int kurį galėčiau kreipties"[13],— rašė jis J. Šauliui.

Su netiesioginiu pasiūlymu 1907.II.27 J. Biliūnas kreipėsi į Liepojos laikų pažįstamą A. Rucevičių, dirbantį „Lietuvos ūkininko" administracijoje. Šio savaitraščio redakcija 1906 m., matyt, ne be jo pagalbos kaip priedą prenumeratoriams buvo išleidusi dvi J. Biliūno apsakymų knygeles. Prie savo laiško rašytojas pridėjo 1908 metams literatūros ir meno kalendoriaus almanacho „Aitvaras" projektą:

1. Kalba — jos istorija, genealogija, tarmės etc.
2. Literatūros istorija — straipsniai, monografijos, rašytojų biografijos etc.
3. Dailiosios literatūros kritika.
4. Literatūros teorija ir estetika.
5. Lietuvių spauda — jos istorija, persekiojimai, atgijimas etc.
6. Žmonių poezija ir daila — folklor.
7. Lietuvių teatras.
8. Bibliografija[14].

Taip plačiai aprėpiančio ir gerai apmąstyto humanitarinės krypties leidinio projekto iki J. Biliūno nežinome. Į pirmą

---

[13] Ten pat.
[14] Ten pat, p. 480.

planą projekte iškilo kalbos klausimai, o literatūros istorija persvėrė kritiką.

J. Biliūnas prašė, kad A. Rucevičius parodytų projektą vilniečiams ir pritrauktų besidominčius. „Mano nuomonė, nesvarbu, kieno koksai užmanymas, bet svarbu, ar tasai užmanymas geras, mums naudingas. Jeigu naudingas, reikia pasirūpinti jisai įvykdyti."[15] „Taigi reikia, kad kiti tą dalyką savo rankosna paimtų. Aš nepavydėsiu; svarbu tik, kad tat būtų žmonės tą dalyką mylintieji ir kiek suprantantieji."[16] Rašytojas nenorėjo garsintis su „Aitvaro" projektu spaudoje, pageidavo tik žinutės, kad tokį almanachą žadančios leisti „kai kurios ypatos, mylinčios savo kalbą, literatūrą ir dailą". Net mirties akivaizdoje J. Biliūnas užmiršta save ir rūpinasi literatūros ateitimi!

Neturime duomenų, kad J. Biliūnas būtų dar kam nors išdėstęs savo idėją. Galimas daiktas, jis rašė laišką L. Girai (Geruliui), kalbindamas sudaryti platesnį žmonių būrelį[17]. Iš paties J. Biliūno žodžių laiške A. Rucevičiui („Geruliui laiško tuo tarpu nerašysiu, sunku lovoj gulint prisirengti ir paspėti; vietoj to siunčiu tau „Almanacho" projektą")[18] sunku daryti aiškesnes išvadas. Tik nekyla abejonių, kad A. Rucevičius siūlė J. Biliūnui pasinaudoti „Lietuvos ūkininko" bendradarbio L. Giros paslaugomis.

J. Šaulys ir A. Rucevičius tuo laiku gyveno kitokiais rūpesčiais: pirmasis svajojo apie „pirmeivišką" žurnalą inteligentams, antrasis — apie laikraštį valstiečiams[19]. J. Šaulys dar 1904 m. rėmė sumanytą, bet nepasirodžiusį socialdemokratinį inteligentų organą, apie kurį J. Biliūnas tada atsiliepė ironiškai: „tai bus

---

[15] Ten pat, p. 481.
[16] Ten pat, p. 478.
[17] Žr. M. L u k š i e n ė. Jono Biliūno kūryba, p. 360.
[18] J. B i l i ū n a s. Raštai, t. 2, p. 478.
[19] Vilniaus gubernatorius davė A. Rucevičiui leidimą leisti savaitraštį „Valstiečio balsas".— Žr. „Vilniaus žinios", 1907, spalio 25 (lapkričio 7).

tik žvirbliams pabaidyti."[20] 1907 m. pradžioje, anaiptol neprieštaraudamas „Aitvaro" idėjai, J. Šaulys pasiūlė J. Biliūnui prisidėti prie grupės asmenų rengiamo mokslinio žurnalo; pastarajam atsiradęs ir leidėjas. Žurnalą J. Biliūnas laikė svarbesniu dalyku už savąjį almanachą, tik abejojo, ar jis nedubliuos greitu laiku išeinančio Lietuvių mokslo draugijos organo[21]. 1907.VI.24 J. Biliūnas pasirašė jam atsiųstą žurnalo sumanytojų atvirą laišką „Į pirmeivius plunksnos draugus atsiliepimas", vėliau paskelbtą „Žarijoje"[22]. Šiame kreipimesi, kuriame, be J. Biliūno, yra G. Petkevičaitės-Bitės, A. Lelio, J. Šaulio ir P. Avižonio parašai, kalbama apie „*nepriklausomą* periodinį (event. mėnesinį) mūsų pirmeivės inteligentų (apšviestesniosios) visuomenės organą, skiriamą literatūros, mokslo, visuomenės ir politikos reikalams". Žurnalas nesiejamas su jokia politine partija, tik pažymima bendra jo demokratinė linkmė, garantuojanti nevaržomą pasikeitimą nuomonėmis, žodžio ir kritikos laisvę. Kreipimesi į būsimuosius skaitytojus aukštinamas menas kaip žmogaus taurintojas.

1907 m. rudeniop buvo numatytas steigiamasis bendradarbių susitikimas, tačiau J. Šaulys jį atšaukė per spaudą[23]. Jis pažymėjo, kad buvo gauta nemažai pritarimo laiškų, bet žurnalo įsteigimas „užsitęsė tuo tarpu ilgesniam laikui. Apie priežastis būtų ne vieta čia kalbėti". Neturint konkrečių duomenų, kodėl atsisakyta tokio reikalingo leidinio, teko verstis prielaidomis. M. Lukšienės nuomone, trūko „tam reikalui atsidėjusio, užsidegusio žmogaus"[24]. V. Žukas nesėkmę siejo su sustiprėjusia reakcija[25].

---

[20] J. Biliūnas. Raštai, t. 2, p. 404.
[21] Ten pat, p. 476—477.
[22] „Žarija", 1907, Nr. 3, p. 47. Perspausdinta „Lietuvos ūkininke" (sutrumpintai), 1907, Nr. 26, p. 403, ir „Vilniaus žiniose", 1907, liepos 4 (17).
[23] J. Šaulys. Laiškas į redakciją.— „Žarija", 1907, Nr. 9, p. 143.
[24] M. Lukšienė. Jono Biliūno kūryba, p. 363.
[25] BBK 7, p. 139.

Kaip buvo organizuojamas „nepriklausomos minties" žurnalas ir kodėl jis liko neišleistas, neseniai paaiškėjo, pradėjus tyrinėti J. Šaulio archyvą[26].

Pagrindinis žurnalo iniciatorius J. Šaulys ieškojo turinčio tvirtesnę visuomeninę padėtį organizatoriaus: kalbino P. Avižonį, šis savo ruožtu — V. Putvinskį, pasitraukusį iš Lietuvos demokratų partijos ir simpatizuojantį socialdemokratams. Redaktoriumi siūlomą J. A. Herbačiausko kandidatūrą kategoriškai atmetė K. Jasiukaitis ir M. Biržiška, apie jo tinkamumą grožinės literatūros skyriui tvarkyti nieko aiškaus negalėjo pasakyti J. Biliūnas. Leidėju numatytas šiauliškis grafas V. Zubovas, socialdemokratinių pažiūrų visuomenininkas, sutiko remti tik partinį organą, todėl sumanymas, į kurį kairioji inteligentija dėjo daug vilčių, pakibo ore.

Būsimiesiems bendradarbiams susirašinėjant su J. Šauliu, buvo pareikšta skirtingų nuomonių apie organizuojamą leidinį.

V. Kapsukas iš Lukiškių kalėjimo parašė, kad sveikintų tokį organą, kuris, „bepartijiniu būdamas, stovėtų ant tarptautinės socialdemokratijos pamatų". M. Biržiška ir jo siūlomas redaktoriumi A. Janulaitis pageidavo marksistinės dvasios leidinio. M. Biržiška patikslino nenorįs jo paversti „moksliškuoju LSDP organu", nes „partija dar, tur būt, nebus prie to priaugus". Į partiją žiūrėdamas iš aukšto, M. Biržiška jau faktiškai nuo jos traukėsi. Už socialdemokratinę žurnalo linkmę pasisakė K. Jasiukaitis. K. Jurgelionis iš Paryžiaus pritarė leidiniui, kuris konkuruotų su „Draugija". Kairiosios inteligentijos siekiai buvo aiškūs ir „Draugijos" redaktoriui A. Dambrauskui, kuris prieš „pirmeiviško" organo sumanymą nedelsiant replikavo[27].

---

[26] V. Maciūnas. Dr. Jurgio Šaulio archyvas.— Lituanistikos instituto 1973 metų suvažiavimo darbai. Chicago, Ill., 1975, p. 50—62.
[27] Druskius. Kas tai yra „pirmeivystė" ir „minties nepriklausomybė".— „Draugija", 1907, Nr. 8, p. 384—385.

Išskyrus senosios generacijos aušrininką M. Davainį-Silvestraitį, kiti spaudos žmonės, atsiuntę J. Šauliui laiškus, parėmė žurnalo idėją ir žadėjo prisidėti savo kūryba: K. Jasiukaitis — proza, K. Jurgelionis — poezija ir beletristika, M. Biržiška — kultūros istorijos raštais ir visuomeninės tematikos straipsniais. Bendradarbiauti leidinyje norėjo Jovaras, R. Bytautas.

Į naujojo žurnalo sumanytojų kreipimąsi atsiliepė ir L. Gira (Girių Liudas — L. Gerulis). Jis sakėsi esąs atsidėjęs publicistikai, bet galįs rašyti „noveles, vaizdelius, eskizus, kritikos piešinėlius" ir platesnius apsakymus, dramos kūrinius, jau turįs nemažai pradėtų ir baigtų „literatiškųjų piešinėlių ir novelių", iš kurių paskelbti tik keli pirmieji bandymai. „Tasai laikraštis, pagal manęs,— rašė L. Gira,— turėtų būti pavestas tik literatūrai, kritikai, dailai ir mūsų visuomenės gyvenimui. Politikos, jei jau taip reikėtų, tai kuo mažiausia, ir tai tik tokiuose klausimuose, kurių gvildenimas žmonių laikraščiuose per sunkus dėlei savo painumo, subtiliškumo ir t. t. Literatūroje gi politiškoji tendencija stačiai turi būti nepakenčiama. Tikybos dalykuose toksai laikraštis turėtų būti indiferentiškas, to klausimo visai neliesti. Polemikos kitos, kaip tik literatiškai kritiška, vengti būtinai. Toksai laikraštis turi būti gyvu atspindžiu ir atbalsiu mūsų jaunos sprogstančios dar raštijos, ar tai natūralistų, neoromantizmo, simbolistikos, ar kad ir dekadentizmo ar kokių kitų rūšių (nes tik besiplėtojant įvairioms rūšims, plėtojasi ir visa raštija), kad tik būtų tai sveika, demokratiškoji raštija, o ne priespaudos ir tamsos likučių apoteoza." L. Gira skatino steigti tokį leidinį, kokiu vėliau tapo jo redaguojama „Vaivorykštė". Pirmenybę jis teikė ateinančiam į literatūrą jaunimui.

Gyvendamas Zakopanėje, apie būsimą žurnalą J. Biliūnas sprendė tik iš nuogirdų. „Apie mėnesinį laikraštį man vėl tą patį pasakoja, ką pirma: kad būsiąs žinomos politikos teorijos organu — tiktai,— 1907.IX.5 jis rašė J. Šauliui.— <...> Po „atsi-

liepimui" pasirašiau, bet dabar nebesirašyčiau. Mano parašas politikai visai nereikalingas, o dailiosios literatūros profanacijos, atvirai pasakius, nekenčiu."[28]

Politiką J. Biliūnas ir kai kurie kiti XX a. pradžios lietuvių rašytojai suprato siauriau, negu mes,— ne kaip ideologinį kryptingumą, o kaip tiesioginį primityvų politinių pažiūrų deklaravimą, publicistiškumą. Čia, gal būt, ir dėl sugurusios sveikatos, pasireiškė J. Biliūno „traukimasis iš atviro kovos lauko" ir noras turėti specialų literatūros organą[29].

Dar anksčiau už J. Šaulį, 1906 m. vasarą, kultūrinio profilio dukartsavaitinį laikraštį „Jaunoji Lietuva" Vilniuje organizavo K. Puida. Šiam leidiniui jis gavo ir koncesiją. Laikraštyje buvo numatyta spausdinti politinio, ekonominio ir visuomeninio, pedagoginio turinio straipsnius ir feljetonus (grožinės literatūros atkarpas), filologinę medžiagą[30]. Steigti tokį leidinį skatino pagausėjusi literatūrinė produkcija; dirbdamas „Vilniaus žiniose", K. Puida pastebėjo, kad, net kasdien duodant feljetoną, dar apsčiai lieka medžiagos stalčiuje. Deja, aplinkybių verčiamas, K. Puida perleido koncesiją „Vilties" laikraščio sumanytojams, o pats su šeima persikėlė į Šiaulius. Šiauliuose jis sužinojo apie sužlugusį tenykščių literatų sumanymą išleisti literatūrinį laikraštį. Tada jis susitarė su šiauliečiu spaustuvininku organizuoti tokį leidinį[31].

K. Jasiukaitis ir K. Jurgelionis, Lietuvių rašytojų-dailininkų draugijos iniciatoriai, norėjo lietuvių literatūrinę periodiką or-

---

[28] J. Biliūnas. Raštai, t. 2, p. 491.
[29] M. Lukšienė. Jono Biliūno kūryba, p. 361—362.
[30] Nauji laikraščiai.— „Vilniaus žinios", 1906, birželio 14(27).
[31] K. Puida. Vaivorykštė. Literatūros ir dailės laikraštis 1913 m. Pirmoji knyga.— „Vienybė lietuvninkų", 1913, Nr. 39.

ganizuoti užsienyje. K. Jasiukaitis ketino bendradarbiauti ir su K. Puida, buvo suradęs leidėją jo sumanytam laikraščiui[32].

„Jaunosios Lietuvos" sumanymas sukėlė J. A. Herbačiausko reakciją: jis prieš pusantro mėnesio buvo paskelbęs pranešimą apie numatomą Krokuvoje išleisti „rinktinę knygą, skirtą A. Baranausko atminimui". J. A. Herbačiauskas, kaip teigė K. Puida, „ėmė keikti Čiurlionienę", kuri veikiausiai norėjo bendradarbiauti „Jaunojoje Lietuvoje", ir gąsdinti jį, K. Puidą, „pragaro baimybėmis — taip ir nusivilko visas sumanymas"[33].

1907 m. vidurvasary Krokuvoje pasirodė literatūros almanachas „Gabija". Nuo jo ir prasideda lietuvių literatūrinės spaudos ištakos.

---

[32] K. Puidos 1911 m. laiškas L. Girai.— BBK 7, p. 160—161.
[33] Ten pat.

IŠTAKOS

„GABIJA"

XX a. pradžioje Krokuva nors iš pažiūros ir skurdus miestas[1], tačiau savo aukštosiomis mokyklomis, mokslų akademija, puikiu dramos teatru, gyva knygų leidyba, spauda, įvairiomis draugijomis garsėja kaip kultūros židinys. Todėl joje ima studijuoti vis daugiau lietuvių jaunimo. Į dailės akademiją įstoja A. Varnas ir K. Ulianskas, vėliau prisijungia I. Šlapelis, A. V. Staneika, P. Rimša; konservatoriją lanko Z. Skirgaila, į universiteto medicinos fakultetą rengiasi S. Kymantaitė.

1903 m. dar negausiam lietuvių studentų būreliui kyla mintis įsteigti Krokuvoje draugiją, kurios tikslas — žadinti tenykščių sulenkėjusių lietuvių nacionalinę sąmonę, įjungti juos į Lietuvos kultūrinį gyvenimą[2]. Draugijos iniciatoriai buvo Jogailos universiteto laisvas klausytojas nuo 1901 m. Juozapas Albinas Herbačiauskas ir dailės akademijos studentas Adomas Varnas. Konsultuodamiesi su emigravusiu iš Lietuvos liberaliniu visuomenės veikėju gydytoju J. Bagdonu, kuris bandė įkurti pasaulinę „lietuvių išeivių draugystę"[3], jie parengė draugijos programą (Credo) ir įstatus.

---

[1] J. Bagdono 1904.XI.1 laiškas neišaiškintam asmeniui.— VVUBR, F 604—160.

[2] A. Varno 1903.XII.23 laiškas J. Bagdonui.— Ten pat, D 1300, l. 13.

[3] J. Bagdono 1904.XI.8 laiškas neišaiškintam asmeniui.— Ten pat, F 604—161.

„Rūtos" vardu pavadintos draugijos įstatai, parašyti lietuvių ir lenkų kalbomis, buvo patvirtinti 1904.II.27[4]. J. A. Herbačiauskas pasirašė valdybos pirmininku, A. Varnas — sekretoriumi. „Rūtos" tikslas įstatuose aptartas taip: „1. Suvienijimas visų lietuvių ir etnografiškos Lietuvos mylėtojų kalbos, rašliavos ir tėvyniškos kultūros auklėjimui. 2. Bendras nuveiktinas triūsas mokslo ir lietuviškos rašliavos ugdinimui, taipogi sujungtas su draugiškomis tautomis kultūriškas darbavimos."[5] Buvo numatyta rengti susirinkimus, literatūros vakarus, skaityti referatus, komplektuoti lietuvišką spaudą.

Miglotomis frazėmis J. A. Herbačiausko ir A. Varno parašytoje programoje[6] svarbiausiu draugijos uždaviniu laikoma — pažinti „lietuvių dvasios" istoriją, atsižvelgiant į visos žmonijos istoriją. „Rūtos" įkūrėjai sakėsi trokštą „sujungti tai, ką perskyrė ir išblaškė <...> piktoji valia", taigi prigydyti prie lietuvių tautos kamieno sudėtingame nacijų formavimosi procese atplyšusią ir sulenkėjusią visuomenės dalį. Tai buvo nerealus užmojis. 1903 m. lietuvių klerikaliniai veikėjai buvo kvietę nutautusią „jaunąją aristokratų kartą" bendradarbiauti su lietuvių visuomene. Į Kaune pasirodžiusią A. Dambrausko agitacinę brošiūrą „Głos Litwinów" ši karta atsakė tais pat metais Krokuvoje išleista brošiūra „Przenigdy!"[7]. Dabar „Rūtos" steigėjai ryžosi išsižadėti „erzinančios ypatiškumais pakraipos" ir prisitaikyti prie lenkiškai kalbančios visuomenės.

Draugijos programoje pabrėžtas talkinimas „tai lietuviškos inteligentijos daliai, kuri neveda politikos ir skaisčių dvasios elementų nenaikina partyviškoj kovoj, bet stropiai darbuojasi kultūriškam Lietuvos pakėlimui, nagrinėdama jos slapčią praeitį..." Deklaruojama pagarba liaudžiai (miniai), noras „išdainuoti nenuraudotas Lietuvos dainas, surinkti ir glamonėti tą brangų turtą, nuplėšti [nupiešti?] tautos kančias...", veikimas „ne vardan tautiškųjų egoizmų, bet vardan vienintelės Idėjos, bendros visoms tautoms". Kad ir paberusi skambių frazių apie tautinę toleranciją, kultūrinį visų tautų bendradarbiavimą, programa pateisino dar gajas Len-

---

[4] Lietuviškoji enciklopedija, t. 8. K., 1940, p. 131.

[5] A. Baublys [A. Varnas]. Krakuva.— „Vilniaus žinios", 1905, balandžio 30 (gegužės 13).

[6] „Rūtos" atsiliepimas.— „Varpas", 1905, Nr. 1—2, p. 21—23.

[7] Plačiau žr. V. Zaborskaitė. Maironis. V., 1968, p. 269—277.

kijoje unijines tendencijas; kad ir gražiai kalbėdama apie liaudies meilę, ji buvo antidemokratiška savo panieka proletariatui ir socialistiniam judėjimui.

Ir lenkų, ir lietuvių visuomenei anachroniška „Rūtos" programa pasirodė įtartina. Lenkų laikraščiai („Kraj", „Prawda") apie įsteigtąją draugiją santūriai pranešė, o lietuvių periodika ilgai ją boikotavo, nors programą buvo gavusios net septynios redakcijos[8]. Vis dėlto draugijos steigėjų ketinimai surasti bendrą šneką su vietiniais nutautusiais lietuviais („litvinais") ir lenkų visuomene susilaukė Krokuvoje pasekėjų[9]. Į draugiją, be keliolikos lietuvių studentų, įstojo pasiturinčių „litvinų", lenkų profesoriai — J. Rozvadovskis, J. Losis, E. Jančevskis ir M. Zdziechovskis, kurių pirmieji trys mokėjo lietuviškai. Pastarieji turėjo užimponuoti „kaip lenkams dėl jųjų šovinistiškų pažiūrų, taip ir „litvinams" dėl jųjų miegojimo"[10]. 1904 m. pradžioje draugijoje buvo 32 nariai[11], 1905 m. pradžioje — 34 nariai[12].

Nebloga „Rūtos" materialinė padėtis leido galvoti apie konkrečius kultūrinius užmojus. Jau pirmojoje sueigoje buvo nutarta leisti Krokuvoje mėnesinį laikraštį lietuvių kalba[13]. Jį pažadėjo remti lenkų profesoriai, jeigu draugija ir laikraštis nenukryps į siauresnes vėžes ir stovės „aukščiau partyviškųjų reikalų". Šelpėjais sutiko būti šeši „litvinai", kurie sakėsi netgi nekontroliuosią laikraščio, tik pageidavo, kad jis neliestų tikėjimo dalykų, būtų vien mokslinio turinio. Redaktoriaus darbas ir straipsniai turėjo būti apmokami[14]. Tačiau keli asmenys veikiai atsiėmė

---

[8] A. Varno 1904.VI.5 laiškas P. Višinskiui.— VVUBR, E 51—3.
[9] Ten pat, F 422.
[10] A. Varno 1904 III.12 laiškas P. Višinskiui.— Ten pat, E 51—5.
[11] Ten pat.
[12] A—s. Krokuvoje...— „Vilniaus žinios", 1905, sausio 25 (vasario 7).
[13] A. Varno 1904.III.12 laiškas P. Višinskiui.— VVUBR, E 51—5.
[14] Ten pat.

savo pažadus, ir projektas išleisti laikraštį atsidėjo neribotam laikui[15].

Sužinoję apie spaudos draudimo panaikinimą, draugijos nariai užsimojo išleisti rinkinį apie Lietuvą lenkų kalba, kaip siūlė „Varpas". Rinkinyje turėjo būti straipsnių iš istorijos, mitologijos, etnografijos, etnologijos, „tautiškosios poezijos", dailės, ekonomikos, sociologijos ir kitų sričių. Jie turėjo „duoti paveikslą mūsų tautiškojo turto". Tik abejota, ar tokiai knygai parengti užteks mokytų lietuvių[16]. Ir iš tikrųjų tai buvo nelengvai įvykdomas uždavinys. Ar tik ne šiai knygai J. A. Herbačiauskas galvojo rašyti paralelinę K. Donelaičio ir A. Baranausko kūrybos apžvalgą?[17] Yrant sumanymui parengti kolektyvinį darbą, supažindinantį lenkų inteligentiją su lietuvių kultūra, 1905 m. jis išleido savo knygą „Odrodzenie Litwy wobec idei polskiej", siekiančią panašių tikslų.

„Rūtos" draugijos susirinkimai vykdavo dviem kalbom, bet vyravo lenkų kalba. Iš pradžių draugija laikėsi J. A. Herbačiausko principo tyrinėti „lietuvių tautos dvasią" plačiausia prasme. Per pirmuosius metus buvo perskaityti ir aptarti šeši referatai. 1904.XI.5 Slavų klube J. A. Herbačiauskas išdėstė savo knygos „Odrodzenie Litwy..." tezes[18]. Kituose susirinkimuose J. Rozvadovskis pasakojo apie lietuvių kalbą, Hrynevičius — apie lenkų santykius Lietuvoje[19]. 1905.IV.8 aštuntajame viešajame vakare, surengtame „Rūtos" nariams ir svečiams, S. Kymantaitė perskaitė pranešimą apie Maironį. Šis įvykis nulėmė tolesnį jos gyvenimą.

---

[15] A. Baublys. Krakuva.— „Vilniaus žinios", 1905, balandžio 30 (gegužės 13).

[16] A. Varno 1904.VI.5 laiškas P. Višinskiui.— VVUBR, E 51—3.

[17] J. A. Herbačiausko 1904.XII.1 laiškas M. Zauniūtei.— Ten pat, E 284—1.

[18] Ten pat, F 422, l. 6.

[19] A. Baublys. Krakuva.— „Vilniaus žinios", 1905, balandžio 30 (gegužės 13).

Draugų prikalbinta tapti literate, S. Kymantaitė užsirašė „nepaprasta klausytoja" į filosofijos fakultetą[20].

Antraisiais veikimo metais lietuvių vaidmuo „Rūtoje" išaugo. Jie numatė išnagrinėti K. Donelaičio, D. Poškos, S. Daukanto, M. Valančiaus, L. Ivinskio, J. Basanavičiaus, V. Kudirkos kūrybą, surengti vakarą A. Baranausko atminimui[21]. Kilo mintis pagerbti Antano Baranausko atminimą lietuvių rašytojų kūrybos rinkiniu. Šio leidinio sumanytojas ir redaktorius J. A. Herbačiauskas A. Baranauską laikė kovotoju už Lenkijos ir Lietuvos susivienijimo idėją „dainiaus Mickevičiaus" dvasia[22]. Ir kitiems draugijos nariams, ypač dailininkams, imponavo A. Baranausko asmenybė bei kūryba. A. Varnas buvo nupiešęs didelio formato jo portretą sepija[23], K. Ulianskas sukūrė natūralaus dydžio biustą[24], P. Rimša nulipdė A. Baranausko biustą ir bareljefinį jo atvaizdą su Anykščių šilelio vaizdu[25].

1906 m. gegužės pradžioje „Vilniaus žiniose", o vėliau „Lietuvos ūkininke" išspausdintas pranešimas apie „Rūtos" draugijos ketinimą tais pačiais metais išleisti Krokuvoje „rinktinę knygą" A. Baranausko atminimui. Buvo pageidaujama kūrinių laisvai pasirinkta tema, ne daugiau kaip 200 spausdintų eilučių[26]. „Lietuvos ūkininko" redakcijai atsiųstame laiške J. A. Herbačiauskas pažymėjo, kad būsimajai knygai jau padaryta keletas jaunų dailininkų (tapytojų ir skulptorių) darbų reprodukcijų[27]. Tai buvo

---

[20] S. Čiurlionienė-Kymantaitė. [Autobiografija].— Tarybų Lietuvos rašytojai. V., 1967, p. 87—88.

[21] A. Baublys. Krakuva.— „Vilniaus žinios", 1905, balandžio 30 (gegužės 13).

[22] VVUBR, F 422, l. 4.

[23] A. Varno 1903.XI.4 laiškas P. Višinskiui.— Ten pat, D 834—1.

[24] „Vilniaus žinios", 1904, gruodžio 21 (1905, sausio 3).

[25] J. Rimantas. Petras Rimša pasakoja. V., 1964, p. 85,90.

[26] Atsišaukimas.— „Vilniaus žinios", 1906, balandžio 22 (gegužės 5); „Rūtos" pranešimas.— „Lietuvos ūkininkas", 1906, Nr. 19, p. 246.

[27] VVUBR, F 630—85.

draugijos narių, Krokuvos dailės akademijos studentų, kūriniai. Į „Rūtos" draugijos pranešimą greitai atsiliepė O. Pleirytė-Puidienė. Pasidžiaugusi puikiu sumanymu, ji pastebėjo, kad knygos rengėjai paskyrė pernelyg mažai laiko kūriniams prisiųsti[28]. J. A. Herbačiauskas pasiteisino „norėjęs sujudinti lietuvių dvasios nerangumą" ir pratęsė terminą (iki birželio vidurio)[29]. Jis taip pat išsiuntinėjo laiškų Lietuvos rašytojams. A. Dambrauską prašė originalių eilėraščių ar straipsnių, neskelbtų A. Baranausko rankraščių. A. Dambrauskas pažadėjo du straipsnius[30]. Per Puidus J. A. Herbačiauskas pageidavo, kad kokių nors „skeveldrų" atsiųstų J. Tumas. Šis parašė laišką S. Kymantaitei, pasiteiraudamas, kokie kūriniai tiktų. Negavęs iš jos atsakymo, pasiuntė J. A. Herbačiauskui per Puidus du alegorinius vaizdelius — „Vebronių buitis" ir „Kaip Jonas su Petru kiaules ganė"[31], kuriuos buvo atmetęs „Šaltinis" „už neaiškumą stiliaus"[32].

Praslinko daugiau kaip pusmetis, o knyga nesirodė. 1907 m. kovo mėnesį J. A. Herbačiauskas informavo, kad leidinys „dėlei svarbių priežasčių" negalėjo būti laiku išspausdintas, ir pažadėjo apie tai parašyti atskirame straipsnyje, skirtame „Rūtos" istorijai[33]. Deja, straipsnio skaitytojai nesulaukė. Priežastis, dėl kurių užkliuvo knyga, J. A. Herbačiauskas paaiškino laiškuose A. Dambrauskui[34]. Pasirodo, prasidėjo rimti nesutarimai pačioje draugijoje. Imta varžytis dėl leidiniui skirtų lėšų (apie 180 rb.),

---

[28] V a i d e l u t ė. Prie „Rūtos" atsišaukimo.— „Vilniaus žinios", 1906, balandžio 26 (gegužės 9).

[29] Ten pat, 1906, gegužės 4(17).

[30] A. Jakšto-Dambrausko ir J. Herbačausko laiškai.— „Naujoji romuva", 1938, Nr. 9, p. 225—226.

[31] 1906.IX.10 laiškas.— VVUBR, E 260—9.

[32] J. Tumo 1906.IX.10 laiškas A. Dambrauskui.— Ten pat, E 118—64.

[33] „Vilniaus žinios", 1907, kovo 10(23).

[34] A. Jakšto-Dambrausko ir J. Herbačausko laiškai.— „Naujoji romuva", 1938, Nr. 9, p. 226—227.

kurios galiausiai „taip prapuolė, kad jau nebus galima surasti". Pristigus lėšų, teko atsisakyti dailės kūrinių reprodukcijų. Apie tai knygos redaktorius informavo skaitytojus[35].

„Rinktinė knyga" pasirodė tiktai 1907 m. liepos mėnesį. Tada Krokuvon atvažiavęs buržuazinis politikas J. Gabrys (J. Paršaitis) „Rūtos" draugijos jau neberado. Savo kelionės aprašyme jis pažymėjo, kad „Rūta" „turėjo žūti dėlei vidurinių vaidų, nieko įžymaus neatlikusi. Beje!.., jau mirdama, ačiū viršžmogiškoms pastangoms savo pirmininko I. Gerbačevskio, pastatė sau paminklą, išleisdama atminčiai A. Baranausko pašvęstą rinktinę knygą vardu „Gabija" (t. y. žibintuvas)"[36].

Draugiją likviduoti privertė įsiliepsnoję joje nacionalistiniai kivirčai. „Krokuvoj jau nebegaliu gyventi,— skundėsi J. A. Herbačiauskas.— „Polonemanomanijos" atmosferoje dvėstu — kaip žuvis be vandens"[37]. P. Rimša, prisimindamas savo gyvenimą Krokuvoje, rašė, kad „tautinis dvilypumas, kai kurių narių noras vaikytis unijos idėjų „Rūtai", savo eilėse turėjusiai išsilavinusių ir kūrybingų narių, trukdė laisviau išsitiesti ir veikliau pasireikšti"[38].

O. Pleirytė-Puidienė nurodė dar ir iškilusius ideologinius nesutarimus: J. A. Herbačiauskas saugojo draugiją nuo „politinių priemaišų". „Tą jo idėją pradėjo griauti atsitiktinai atsiradęs anuomet socialistas Jasaitis". Prisidėjęs ir V. Mickevičius-Kapsukas[39].

---

[35] „Vilniaus žinios", 1907, liepos 26 (rugpiūčio 8).

[36] J. Gabrys. Krakuva 31(18) [18(31)] liepos 1907 metų.— Ten pat, 1907, liepos 25 (rugpiūčio 7).

[37] A. Jakšto-Dambrausko ir J. Herbačausko laiškai.— „Naujoji romuva", 1938, Nr. 9, p. 227.

[38] J. Rimantas. Petras Rimša pasakoja, p. 89.

[39] O. Puidienė. J. A. Herbačiauskas.— „Lietuvos aidas", 1932, kovo 12.

„Gabija"— pirmasis XX a. pradžios lietuvių literatūros almanachas ir kartu viena pirmųjų lietuviškų knygų, pasirodžiusių Krokuvoje. Almanachas buvo išspausdintas Jogailos universiteto spaustuvėje; ji finansavo dalį spausdinimo išlaidų[40]. Knygą išplatino lenkų literatūros klasikų ir gaidų leidimu pagarsėjusios Gebetnerio ir K[0] leidyklos Krokuvos skyriaus knygynas. Pelnas — 500 rublių — buvo perduotas „Žiburėlio" draugijai[41]. Nors almanachas išėjo be dailės kūrinių reprodukcijų, bet savo poligrafine išvaizda — didoku formatu, geru popieriumi, puikia spaudos kokybe — darė puošnaus leidinio įspūdį. Tik rašybos klaidos, atsiradusios ne vien dėl redaktoriaus kaltės, bet ir stingant spaustuvėje lietuviškų raidžių[42], disonavo su nepriekaištinga išore.

Palyginti nedidelės apimties — 5,5 lanko — knygoje dominavo J. A. Herbačiausko kūriniai. Jie užėmė 42 puslapius — daugiau kaip pusę ploto. Kitų trylikos autorių kūryba — eilėraščiai, vaizdeliai, atsiminimai apie A. Baranauską — buvo sudėti į 35 puslapius.

Pats žodis *gabija*, užfiksuotas dar J. Lasickio veikale „De Diis Samagitarum" (1580), mitologijoje reiškė senovės lietuvių ugnies dievaitę, tautosakoje buvo vartojamas šventosios namų ugnies reikšme, o gyvojoje kalboje — kaip lipintos vaško žvakės ar žibintuvo sinonimas[43]. Visais atvejais jis susijęs su ugnimi, šviesa, apgaubtas iškilmingumo aureole. Almanachas ir dedikuotas A. Baranauskui kaip jaunosios Lietuvos rašytojų „Meilės Gabija". Dedikacijoje tikimasi, kad tėvynė Lietuva pergalės tam-

---

[40] J. Keliuotis. Pasikalbėjimas su J. A. Herbačiausku.— „Naujoji romuva", 1932, Nr. 12, p. 266.

[41] „Žiburėlio" valdyba. Atsišaukimas į Lietuvos visuomenę.— „Vilniaus žinios", 1907, lapkričio 11(24).

[42] Interview pas prof. J. A. Herbačiauską.— „Studentų balsas", 1932, kovo 7.

[43] Lietuvių kalbos žodynas, t. 3. V., 1956, p. 5—6.

sos vergiją, „slibino [carinės priespaudos] prakeiktą nedorybę ir dvasiško apmirimo neranguma".

Sprendžiant iš gausių mitologinių „Gabijos" įvaizdžių, atrodo, kad almanacho antraštė, kaip ir jie, atkeliavo iš rašytinių šaltinių. Leidinio pratarmės autorius J. Basanavičius, žymus lietuvių mitologijos tyrinėtojas, buvo J. A. Herbačiausko giminaitis[44]. „Rūtos" draugijai jis buvo atsiuntęs beveik visus savo raštus[45]. *Gabija* minima jo „Lietuviškose pasakose"[46]. J. A. Herbačiauskas buvo romantinės J. Basanavičiaus tautotyros mokyklos auklėtinis. J. Basanavičius lietuvių mitologiją nagrinėjo idealistiniu filologiniu aspektu ir rėmėsi žemaitiškų J. Lasickio dievų olimpu[47], kurį neigė A. Briukneris. Pagal A. Briuknerį, *Gabija* — ne pagoniška deivė, o rusų šventoji *Agafja*, lenkų — *Agota*, saugančios namus nuo ugnies[48]. J. A. Herbačiauskas palaikė J. Basanavičių. Jis pyko ant A. Dambrausko, mėginusio įrodinėti šį vardą esant nelietuvišką[49].

Mitologinių vardų tyrinėjimu J. Basanavičius sudomino K. Būgą. Jau išėjus J. A. Herbačiausko parengtam almanachui, K. Būga konsultavosi su J. Basanavičiumi dėl *gabijos* vardo[50] ir žurnale „Lietuvių tauta" įrodė lietuvišką žodžio kilmę[51]. Šiaip ar taip, almanacho dėka senas ir retas žodis — *gabija* — įgavo platų metaforinį skambesį ir ligi šiol tebėra gyvas.

---

[44] J. A. Herbačiausko motina Linkaitė buvo J. Basanavičiaus pusseserė.— Žr. F. K i r š a. J. A. Herbačiausko dienų žygiai.— „Lietuvos aidas", 1932, kovo 12.

[45] A. Varno 1904.VI.5 laiškas P. Višinskiui.— VVUBR, E 51—3.

[46] „Klausdavę: „Kuo vardu ugnelė?" Vaikas atsakydavęs: „Šventoji Gabija!" — J. B a s a n a v i č i u s. Lietuviškos pasakos. Medega lietuviškai mitologijai, d. 1. Shenandoah, Pa, 1898, p. 129.

[47] J. J u r g i n i s. Jono Basanavičiaus kultūrinis palikimas.— J. Basanavičius. Rinktiniai raštai. V., 1970, p. XIII, XIV.

[48] J. J u r g i n i s. Istorija ir poezija. V., 1969, p. 89.

[49] A. Jakšto-Dambrausko ir J. Herbačausko laiškai.— „Naujoji romuva", 1938, Nr. 10, p. 249.

[50] Žr. J. Basanavičiaus 1908.III.12 laiškas K. Būgai.— J. B a s a n a v i č i u s. Rinktiniai raštai, p. 825.

[51] „Lietuvių tauta", 1911, kn. 2, d. 1, p. 7. Tarybiniai lietuvių mokslininkai nesutaria dėl *Gabijos* vardo, tautosakoje suartėjusio su *Agota*, transformacijos. (Plg. S. K a r a l i ū n a s. Gabija.— Kn.: Žodžiai ir žmonės. V., 1974, p. 63—66; t. p. J. J u r g i n i s. Pagonybės ir krikščionybės santykiai Lietuvoje. V., 1976, p. 110.)

„Gabiją" sudaro dvi kūrinių grupės: 1) straipsniai ir eilėraščiai, skirti A. Baranausko atminimui; 2) įvairi jaunų lietuvių literatų kūryba.

J. Basanavičius almanacho prakalboje papasakojo apie savo draugystę su A. Baranausku ir konfliktą su juo, išspausdinus „Aušroje" be poeto žinios neskelbtą jo „Dainu dainelę". J. Basanavičius pažymėjo, kad senatvėje A. Baranauskui „daug svarbesniu rodėsi su lenkais bičiuliavimas, negu lietuvystės ir žmonių gerovės gynimas". Tokia charakteristika kirtosi su pagarbia almanacho redaktoriaus ir kai kurių „Rūtos" draugijos narių nuomone apie A. Baranauską — unijinių ryšių su feodaline Lenkija šalininką. Antra, „Gabijos" prakalboje J. Basanavičius išryškino vidinę poeto ir kunigo nesantarvę. Pacitavęs A. Baranausko žodžius: „Kunigystės pridermės — ir poezija... Kaip sutaikinti? Sunku!.."— J. Basanavičius pabrėžė: „didį, rods, dar ne visiškai išsivyniojusį, poetišką talentą užmušė, panaikino amatas — kunigystė"[52].

A. Jakštas straipsnyje „Kas įkvėpė A. Baronui „Anykščių šilelį" parodė, kad poema buvo atsakomoji reakcija į nutautusio kunigo Gabšio pasityčiojimą iš lietuvių kalbos, kuria, esą, „negalima išreikšti jokių aukštesnių minčių". Kitą „Gabijai" žadėtą straipsnį „Vyskupas Antanas Baranauskas, kaipo matematikas", nesulaukęs almanacho pasirodymo, A. Dambrauskas išspausdino „Draugijoje"[53].

Daugumas almanacho kūrinių niekur nebuvo skelbti. Prieš tai periodikoje spausdinti A. Baranausko „Ko gi skauda man širdelę...", J. Zubrickio-J. Turčiniškio eilėraštis „Atminčiai vyskupo Baranausko" ir K. Sakalausko-Vanagėlio „Lietuvių daina". A. Baranausko kūrinys, subtiliai išreiškiantis nuo tėvynės atskir-

---

[52] Detaliau nagrinėjamų leidinių citatos knygoje pateikiamos be nuorodų.
[53] „Draugija", 1907, Nr. 4, p. 332—341.

to žmogaus liūdesį „svetimoj šalelėj", jau mėgintas versti ir į lenkų kalbą[54], buvo artimas krokuviečių lietuvių nuotaikoms. A. Dambrauskas rekomendavo jį almanachui, nesuradęs neskelbtų poeto eilių. Sunkus deklaratyvinis J. Turčiniškio eilėraštis pritiko teminiu atžvilgiu — kaip tiesioginis pagarbos mirusiam dainiui pareiškimas. Nepalyginti gabiau sueiliuota, tegu ir naudojantis čekų himno „Kde domov můj" motyvais, Vanagėlio „Lietuvių daina" paprastais žodžiais išsakė meilę gimtojo krašto gamtai, kalbai, žmonėms.

Ozurgetų miesto (Kaukaze) veterinarijos gydytojas Jonas Čiegis, gana išprusęs žmogus, susirašinėjęs su A. Dambrausku spaudos reikalais[55], almanache debiutavo eilėraščiu „Mūsiškiams", kuriame ragino saugoti bočių įpūstą žariją. Neišaiškintas autorius Antanas iš Toliejų eilėraštyje „Už žalios girelės, arti šilo seno..." mėgino atskleisti gimtojo sodžiaus grožį. Šių abiejų kūrinėlių autoriams, menkai teįvaldžiusiems eiliavimą, debiutas „Gabijoje" buvo pirmasis ir paskutinis literatūrinis pasirodymas. Daugumas almanacho bendradarbių buvo perspektyvūs literatai. Kai kurie jau čia ištarė originalų žodį.

Motiejaus Gustaičio „Vyskupui A. Baronui Raudos" fragmentai, kaip ir J. Turčiniškio eilėraštis — A. Baranausko atminimui skirtas kūrinys[56]. Kaip matyti iš M. Gustaičio archyve išlikusių

---

[54] M. B-k a [M. Biržiška]. Baranauskas Antanas.— Lietuviškoji enciklopedija, t. 2. K., 1934, p. 1170.

[55] VVUBR, D 219—4, 5.

[56] Lenkiškuose šaltiniuose sutinkama versija, kad almanachą „Gabija" J. A. Herbačiauskas išleido kartu su M. Gustaičiu (žr. J. Wichert-Kajruksztisowa. Antologia poezji litewskiej. Warszawa, 1939, p. XXVI; S. Sierotwiński. Herbaczewski Józef Albin.— Polski Słownik Biograficzny, t. IX/3, sąs. 42. Wrocław—Warszawa—Kraków, 1961, p. 432). Tokį faktą J. Kairiūkštienei-Vichertaitei galėjo pateikti pats J. A. Herbačiauskas, nuo 1933 m. gyvenęs Varšuvoje. Matyt, M. Gustaitis parėmė almanachą finansiškai.

rankraščių[57], „Rauda" parašyta A. Baranausko mirties metinėms 1903.X.6. M. Gustaitis tada veikiausiai jau buvo baigęs Friburo universitetą[58], tačiau kaip poetas dar tebeieškojo savo balso. „Raudos" išviršinė kompozicija — keliolika epinių-lyrinių variacijų mirties tema. Išlikę keturi „Raudos" variantai rodo, jog M. Gustaitis vis šlifavo frazę, tobulino kūrinio kompoziciją. „Gabijai" buvo duotas trečiasis variantas. Silpniausieji (II, IV, V, VI, VII ir IX) kūrinio fragmentai šviesos neišvydo. Išspausdinti buvo tik penki fragmentai, kurie to meto mūsų poezijos fone labiausiai patraukė nauja simbolika bei metaforika, eiliavimo išradingumu. Visai subtilią harmoniją M. Gustaitis išgavo, panaudodamas silabinę-toninę polimetriją — derindamas epiškus daktilinius posmus su lyriškais chorėjiniais: „Mirė!" Tuo žvaigždės auksinės prisyrė / Ir spindulyčiais užgavo tą „Mirė"... / Suskambėjo / Ledo lyra / Ir paliejo / Skardą tyrą — / Gedulingą. / Oi tu lyra / Nelaiminga!"

M. Gustaičio kūryba „Gabijos" puslapiuose jį įvedė į lietuvių literatūrą. L. Gira vėliau rašė: „Pirmoji naujausio, vadinamo nū pomaironinio, lietuvių poezijos laikotarpio Kregždė — *M. Gustaitis*, pirmasis pradėjusis ir temų, ir formos atžvilgiu ieškoti naujesnių, laisvesnių ir platesnių kelių ir galimybių poetinei lietuvių minčiai ir lietuviškajai eilėdarai..."[59] E. Viskanta yra pastebėjęs, kad cituotieji „Raudos" fragmentai „savo melodingumu <...>, aliteracijomis (švelnaus garso *l* vyravimu), atskirų žodžių ir ištisų eilučių atkartojimo muzikaline sugestija" gimingi simbolistų melodistų poezijai[60]. Aptardamas šį M. Gustaičio kūrinį, V. Mykolaitis-Putinas iškėlė poeto pastangas kurti simboliškai ir forma-

---

[57] VVUBR, D 1331.

[58] Ten pat, F 442, l. 9.

[59] E. Radzikauskas. Žvaigždės ir saulės glorifikacija lietuvių poezijoje.— „Gaisai", 1930, Nr. 2, p. 161.

[60] E. Viskanta. Motiejaus Gustaičio poezija.— „Vairas", 1933, Nr. 1, p. 55.

liškai įdomius posmus, „plazdančius nauja prasme, naujais išsireiškimais, sukonstruotus naujų kūrybinių metodų"[61].

„Gabijoje" įdėti ir du Jovaro eilėraščiai —„Ko liūdi, berželi?" ir „Kad būčiau poetu..." Jovaras čia blykstelėjo stichišku talentu. Verkiančio berželio širdgėloje poetas alegoriškai išreiškė ir liaudies lūkesčius sulaukti šviesesnio rytojaus, ir savo paties neviltį, kuri siejosi su A. Vienažindžio rezignacija: „Man ilgu gyventi ant svieto..." Eilėraštyje „Kad būčiau poetu..." autobiografiniai vargų ir neturto motyvai, apatija dėl beprasmio gyvenimo susijungė su svajone poezijos žodžiu palengvinti varguolių dalią. Matyt, J. A. Herbačiauskas buvo patenkintas almanachui atsiųsta Jovaro poezija, jeigu šis 1906.V.20 parašė eiliuotą „Atsakymą „Gabijos" redaktoriui Krokuvoje", kuriame kuklinosi nenusipelnęs „tos didžios pagarbos": dirbdamas žemę, neturįs jėgų dainuoti milžinų dainos[62].

Jovaro eilėraščiams artimas jau tris knygutes (1906) išleidusio žurnalisto K. Puidos (Žegotos) prozos vaizdelis „Spindulys"— kovos dėl Šviesos, Laisvės, Brolybės, Lygybės alegorija. Pro impresionistines detales čia prasimuša romantinis autoriaus patosas.

Impresijomis laikytini brolių Biržiškų kūrinėliai. Demokratinėje ir socialdemokratinėje periodikoje spausdinę publicistinius rašinius, „Gabijoje" jie pirmąkart išbandė beletristinius sugebėjimus. Moriturus (Vaclovo) impresijoje „Tarp takų" numirėlis, nerasdamas gyvenimo tikslo, vienui vienas stūkso ant aukštumos ir be galo liūdi. Migloto (Mykolo) „Pasaka apie našlaitėlį" taip pat kupina liūdesio ir ilgesio.

Atskirą estetinę platformą „Gabijoje" sudaro J. A. Herbačiausko ir S. Kymantaitės kūriniai. Juose atsispindi dar gilesnė

---

[61] V. Mykolaitis. M. Gustaitis.— „Židinys", 1934, Nr. 12, p. 517.
[62] Jovaras. Neliūdėk, berželi. Poezija ir proza. V., 1955, p. 116.

dalies kūrybinės inteligentijos dvasinė krizė ir naujų meno kelių ieškojimai.

Almanache įdėtas Sofijos Kymantaitės eilėraštis „Vėlė-kibirkštėlė" su simboline potekste. Kibirkštėlė („suklydusi žvakelė") jungia beribę visatą ir pasaulį, gamtą ir žmones, dabartį ir praeitį. Joje galima įžvelgti antgamtišką kūrybos pradą, neapibrėžtą erdvėje ir laike. Šis eilėraštis, meniniu atžvilgiu gana silpnas,— vienas pirmųjų verlibro pavyzdžių lietuvių poezijoje: jame laisvai išdėstyti kirčiuoti ir nekirčiuoti skiemenys, nesilaikoma vienodo kirčių skaičiaus eilutėje; tik sakinio melodika ir vienas kitas rimas pabrėžia eiliuotinį kalbos pobūdį[63].

Bevardžiame prozos vaizdelyje S. Kymantaitė parodė groteskinį reginį begalinėje girioje — ant didingo kalno, „kryvio" kapo, vykstančias menkų žmogiūkščių peštynes dėl stabukų. Šie „garbingos praeities" ir „niekingos dabarties" motyvai plačiau atsiskleidė J. A. Herbačiausko kūryboje.

Juozapo Albino Herbačiausko (1876—1944) veiklos pradžia sutapo su „Młoda Polska" grupuotės žydėjimo laikotarpiu. Tai buvo nevienalytis lenkų kultūrinis literatūrinis sąjūdis. Jo šalininkus jungė antirealistinės pozicijos, individualizmas, „grynojo meno" propagavimas, tačiau jame reiškėsi ir demokratinės tendencijos. Šis sąjūdis, kurį sukėlė reakcija prieš pozityvistinį racionalizmą, vadintas įvairiais vardais (modernistiniu, dekadentiniu, simbolistiniu ir kt.); pastaruoju metu lenkų literatūroje įsigali neoromantizmo terminas[64]. Modernistiniai ieškojimai atgaivinant romantikų tradicijas buvo būdingas sąjūdžio požymis. Krokuvoje kūrė S. Vyspianskis, S. Pšybyševskis, J. Kasprovičius

---

[63] Pirmasis verlibrą lietuvių poezijoje panaudojo Jovaras 1905 m. (J. Girdzijauskas. Poezijos ir prozos riba.— „Nemunas", 1976, Nr. 4, p. 42).

[64] J. Krzyżanowski. Neoromantyzm polski (1890—1918). Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk, 1971, p. 6.

ir kiti rašytojai, išgarsėję kaip naujų literatūros kelių ieškotojai. J. A. Herbačiauskui jie padarė lemtingą poveikį.

Nuo 1902 m. J. A. Herbačiauskas pradėjo bendradarbiauti lenkų spaudoje. Bohemiškas gyvenimo būdas jį atvedė į 1905 m. Krokuvoje įsikūrusį uždarą menininkų kabaretą „Zielony Balonik", kurio narių pareiga buvo „sukurti ką nors įdomaus ir viešai visiems „kūrėju pasirodyti". Čia jis skaitė savo „mistiškas satyras"[65]. „Mums jis buvo fantastinė, hofmaniška figūra",— prisiminęs J. A. Herbačiausko pasirodymus, rašė vienas aktyviausių šio kabareto dalyvių lenkų rašytojas Bojus-T. Želenskis[66].

J. A. Herbačiauskas jautėsi esąs dviejų tautybių žmogus. „Nuo tėvo apturėjau lenkų kultūrą, nuo motinos — Lietuvos kraują",— aiškino jis J. Tumui[67]. 1906 m. „Vilniaus žiniose" (straipsniuose „Tėvynė pavojuje"[68] ir „Per savžudybę į... liuosybę"[69]) jis plačiai išdėstė savo visuomenines ir estetines pažiūras, kurios tada susilaukė triuškinančios kritikos. J. A. Herbačiauskas įrodinėjo, kad žmogų-žvėrį ugdanti „šiandieninės revoliucijos dvasia yra priešinga ne tik tautiškai, bet ir visuomenės kultūrai", ir kvietė, pašalinus „beprotišką politikos riksmą", pirmiau išvaduoti iš skurdo žabangų menininkus, kadangi tikrąją revoliuciją darą tik „talentai-Genijus" dvasinėje plotmėje. Kova dėl „svetimų doktrinų" tolygi tautinei savižudybei. Tikrovės reiškinius sprausdamas į apriorinę lenkų neoromantikų idealistinę schemą, J. A. Herbačiauskas nenorėjo pripažinti socialinės revoliucijos teorijų. Tačiau jis pritarė N. Berdiajevo ir D. Merežkovskio propaguojamoms „moralinės revoliucijos" idėjoms. K. Puida, O. Plei-

---

[65] J. A. Herbačiauskas. Kova prieš Adomo Mickevičiaus genijaus diktatūrą.— „Gaisai", 1930, Nr. 5, p. 50.
[66] Boy T. Żeleński. O Krakowie. Kraków, 1968, p. 516.
[67] VVUBR, D 434—11.
[68] „Vilniaus žinios", 1906, rugpiūčio 8(21).
[69] Ten pat, 1906, rugpiūčio 19 (rugsėjo 1).

rytė, J. Burba, G. Petkevičaitė-Bitė tame pat laikraštyje atskleidė kontrrevoliucinį jo išvedžiojimų pobūdį.

„Rūtos" draugijos įkūrimas ir veikla joje J. A. Herbačiauską paskatino išmėginti jėgas lietuvių literatūroje. Jis tikėjosi, kad, dalyvaudamas abiejų kraštų literatūriniame gyvenime, galės dvasiškai suartinti lietuvių ir lenkų tautas. „Gabijoje" jis laikėsi tų pačių ideologinių pozicijų ir siekė panašių tikslų, kaip ir „Vilniaus žiniose" išspausdintuose straipsniuose. Tačiau tai jau buvo ne plikos mintys, o apvilktos meniniu apdaru, kuris pridengė daugelį jų ydų ir išryškino tai, kas turėjo patraukti skaitytoją. Savo kūriniais „Genijaus meilė" ir „Lietuvos griuvėsių himnas" J. A. Herbačiauskas norėjo išreikšti „tautiškai lietuviško jausmo ir susipratimo Credo" ir troško, kad lietuvių visuomenė pritartų jo darbams bei sumanymams[70].

„Genijaus meilė" — tai literatūrinis etiudas, parašytas metaforine kalba imituojant F. Ničės stilių. Jis laikytinas programiniu J. A. Herbačiausko pažiūrų į meną pareiškimu — pirmuoju mėginimu išdėstyti lietuviškojo modernizmo estetinius principus. Autorius jame skelbia būsimą Lietuvos išganymą, kurį atneš genijus — aukščiausių gabumų kūrėjas. J. A. Herbačiausko genijus — tai žemės piemenėlio ir dangaus karžygio dvasių „mistiškas sujungimas". Žemės piemenėlis išreiškia gyvenimo, o dangaus karžygys — amžinybės gaivalą. Genijų, kuriantį „nematomus dvasios stebuklus", gali atpažinti tik mokslų nesugadinti „prasčiokėliai". Genialumas susijęs su intuityviu tautos praeities, mitologijos, tautosakos, gimtojo krašto gamtos grožio ir savo asmenybės suvokimu. Genijui — dievo pasiuntiniui — „šviečia paslaptingas visiško permatymo ir pergalėjimo spindulys, tik dvasregiams matomas". Jis myli tautą, o „kas myli, tas viską

[70] VVUBR, D 434—15.

supranta". Bet tik toji tauta, kuri „daug kenčia ir daug trokšta", kuri nekerštauja dvasiai,— pagimdys genijų — milžiną. Kol kas jis tik apmirusi sėkla, žadanti duoti vaisių. Genijaus koncepcija etiude individualistinė, antidemokratinė. Tautos egzistavimo prasmė — išugdyti genijų. O genijui tauta reikalinga tik tiek, kiek ji moka jį įvertinti.

J. A. Herbačiauskas pabrėžė, kad tauta pasidarys galinga ne vadovaudamasi vienadienėmis dogmomis, ne siauru nacionalizmu, bet ieškodama to, kas ją jungia su svetima kultūra, įvesdama savo dvasios žodį į visos žmonijos kultūrą. Taigi jis atmetė nacionalinio meno užsisklendimą savo tautos ribose, parapinį uždarumą, o iš kitos pusės, kritiškai atsiliepė apie „svetimus stabus", kaustančius „tautos dvasią". J. A. Herbačiauskas pakartojo „Vilniaus žiniose" sukritikuotą savo straipsnių teiginį: „Išvaduokim pirmiau dvasią iš kalinio [kalėjimo], o paskui tverkim jos politišką neprigulmingumą", tačiau abstrakčiame kontekste jis nešokiravo. Siekiant dvasiškos nepriklausomybės, anot autoriaus, būtina sukurti tautinę idėją; jos pamatas — tautos praeitis. J. A. Herbačiauskas griežtai skyrė „tautos" ir „liaudies" sąvokas: „tauta", pagal jį,— tai visi luomai, „liaudis"— tik ūkininkai[71]. Jis ragino rašytojus persiorientuoti nuo liaudies į elitą.

Etiude „Genijaus meilė" išsakytas mintis J. A. Herbačiauskas plėtojo „Lietuvos griuvėsių himne". Tai buvo pirmasis jo grožinis kūrinys lietuvių kalba. Autorius tikėjosi, kad jis sukels Lietuvoje „tautiškos dvasios, nerangumo tamsumoj skęstančios, judėjimą"[72]. „Griuvėsių himnas" žanriniu požiūriu — misterija. Šis viduramžiais klestėjęs dramos žanras, kuriame religinė patetika buvo susipynusi su buitiniu realizmu, Vakarų Europoje XIX a.

---

[71] Jaunutis Vienuolis (Juozapas Gerbačauskis). Erškėčių vainikas. Krokuva, 1908, p. 56—57.

[72] J. A. Herbačiausko 1907.VI.11 laiškas J. Tumui.— VVUBR, D 434—6.

pabaigoje — XX a. pradžioje pergyveno renesansą. Lenkijoje misterijas rašė S. Pšybyševskis, S. Vyspianskis. Keliaujančios artistų trupės rodė misterijas Rytų Prūsijoje. 1898 m. Vydūnas ėmė kurti ir statyti mėgėjų scenoje savo simbolinius-alegorinius veikalus, filosofiškai sprendžiančius tautos likimo problemas. J. A. Herbačiausko misterija — pirmasis spausdintas šio žanro kūrinys lietuvių literatūroje — artima Vydūno tematikai.

„Gryna *misterija* — toks kūrinys scenai, kurio svarbiausieji herojai: *viršprigimtinės jėgos!* Misterijoj susiduria dviejų pasaulių (regimo ir neregimo, fizinio ir metafizinio) galybės ir vaidina „amžiną gyvybės komediją",— šitaip apibūdino misterijos žanrą pats J. A. Herbačiauskas[73]. „Lietuvos griuvėsių himno" žanriniai požymiai atitinka tokią sampratą. Šioje misterijoje veikia vėlės, angelai ir velniai, raganos, sąlygiški šešėliai, veiksmo rezonuotojas choras. „Tolimų šalelių dejavimą ir vaitojimą" pabrėžia šiurpūs patamsių gyvūnai. Visos mistinės ir pusiau realios būtybės paklusniai vykdo autoriaus valią. Mistinė „tautos dvasia", pagrindinis nacionalinio savitumo požymis, atsiskleidžia „paslaptingame religiško troškimo šaltinyje" ir „tautybės legendoje" <...>, kurią individualiai išreiškia „rinktinė vėlė"[74]. Senoji, pagoniškoji Lietuva misterijoje ateina ieškoti savęs, o neradusi — lieja apmaudą. Tuo metu J. A. Herbačiauskas ironiškai samprotavo, kad tik tautiška (pagoniška) bažnyčia gali padėti dvasiškai separuotis nuo Lenkijos[75]. Misterijoje Dainius Jaunutis simbolizuoja genijų, kuriam pasirodyti per anksti, kai dar skardi „garmoškų, gramofonų, katarinkų" kakofonija. Nusižudęs, ežero gilumoje jisai suauga su nuskendusio Varpo širdimi.

---

[73] J. A. Herbačiauskas. Vincas Krėvė-Mickevičius ir mūsų laikai.— „Gaisai", 1930, Nr. 6, p. 179.

[74] Jaunutis Vienuolis (Juozapas Gerbačauskis). Erškėčių vainikas, p. 31—32.

[75] A. Jakšto-Dambrausko ir J. Herbačausko laiškai.— „Naujoji romuva", 1938, Nr. 9, p. 225—226.

Mistinius praeities šešėlius išblaško „reališkai išsipagiriojusios Lietuvos balsai". Įvairūs „vaistininkai" vienas per kitą perša politinius receptus tautai pagydyti. Juos apibendrina „politiškų mokslų daktaras". Groteskinę jo tiradą apie politiką A. Dambrauskas pavadino nepralenkiama „politikomanijos" satyra[76]. Lietuvos Kanklininko balsas šioje erzelynėje paskęsta. Jo troškimą kanklėmis sukurti „tokią Meilę, kuri apgalės visus priešus ir tikrą, šventą Laisvę sutvers", politikuojanti minia apšaukia „ligotu, neproduktyvišku idealizmu". Tai primena paties J. A. Herbačiausko straipsnių fiasko „Vilniaus žiniose".

Skaičiusieji S. Vyspianskio, S. Pšybyševskio dramas, J. Kasprovičiaus poeziją „Lietuvos griuvėsių himne" atras analogijų su šių autorių kūryba. S. Vyspianskio įtaką J. A. Herbačiausko misterijai pastebėjo A. Jakštas[77], kitų „Młoda Polska" grupuotės rašytojų kūrybos įsravas netiesiogiai nurodė jis pats. J. A. Herbačiauskas didžiavosi šia literatūrine mokykla ir savo mokytojus pagerbė nekrologiniais straipsniais, kuriuose iškėlė sau artimus jų kūrybos bruožus. S. Vyspianskį jis aukštino kaip „išliuosavimo tautiškos dvasios, tautybės „Genijaus" skelbėją"[78], kaip „romantizmo kankinį", kuris pirmasis Lenkijoje suprato, kad „kūrėjo valios galia — tai žodžio *rimbas*"[79]. 1907 m. J. A. Herbačiauskas svajojo parašyti „tautišką dramą" ir S. Vyspianskio pavyzdžiu sukurti Lietuvoje naują „tautinį teatrą"[80]. Dramos formą jis laikė tinkamiausia savo individualioms mintims ir jausmams išreikšti[81]. S. Vyspianskis dramose

---

[76] A. Dambrauskas. Dar prie politikos klausimo.— „Draugija", 1908, Nr. 14, p. 163.

[77] A. Jakštas. A. a. St. Wyspianski.— Ten pat, 1907, Nr. 12, p. 478.

[78] Jaunutis-Vienuolis. Stanislovas Wyspianski's.— „Vilniaus žinios", 1907, lapkričio 25 (gruodžio 8).

[79] J. A. Herbaczewski. Amen. Ironiczna nauka dla umysłowo dojrzałych dzieci. Kraków, 1913, p. 123, 126.

[80] Laiškas J. Tumui.— VVÜBR, D 434—15.

[81] A. Jakšto-Dambrausko ir J. Herbačausko laiškai.— „Naujoji romuva", 1938, Nr. 12, p. 295.

„davė liaudies elementui ir liaudies tarmei žymią vietą"[82]. „Lietuvos griuvėsių himne" J. A. Herbačiauskas taip pat atsigręžė į tautosakinius motyvus, ieškodamas juose mistinės prasmės. S. Pšybyševskį J. A. Herbačiauskas vertino už tai, kad jis meną „išdrįso išvaduoti iš *politikų vergijos*"[83], J. Kasprovičių — kaip ankstesnį už pokario vokiečius *ekspresionistą* — naujos poetinės formos pranašą, kuris pakėlė drąsesnį maištą prieš dievą, negu A. Mickevičius „Improvizacijoje"[84].

Kaip ir lenkų modernistai, J. A. Herbačiauskas siekė menų sintezės, eiliuoto ir prozinio teksto ribų išnykimo. Misterijai duota paantraštė („Dainiaus simfoniškas sapnas") norėta pabrėžti viso kūrinio muzikalumą. Išties dažnai J. A. Herbačiausko frazei būdingas vidinis sąskambis[85]. „Jo literatūriniai kūriniai — ne proza ir ne poezija priprasta mums prasme, bet rinkinys sąmojaus, originalinių aforizmų ir dargi paradoksų",— rašė V. Bičiūnas[86]. J. A. Herbačiausko kūriniuose vyrauja ironija — romantinio proto laisvės požymis, anot F. Šlegelio[87].

Lenkų neoromantikų kūrinių motyvai, perkelti į „Gabiją", nuskambėjo originaliai, sudarydami J. A. Herbačiauskui lietuvių literatūros novatoriaus reputaciją. Tam pasitarnavo ir ekspresyvi improvizacinė jo rašymo maniera su gausiais klausimais, sušukimais, nutylėjimais ir pakartojimais. J. A. Herbačiauskas išsiskyrė iš kitų lietuvių rašytojų ir publicistų rafinuotu stilium, egzal-

---

[82] A. Jakštas. A. a. St. Wyspianski.— „Draugija", 1907, Nr. 12, p. 477.

[83] J. A. Herbačiauskas. Stanislovas Przybyševskis.— „Pradai ir žygiai", 1927, Nr. 3—4, p. 299.

[84] J. A. Herbačiauskas. Jonas Kasprovičius.— Ten pat, 1927, Nr. 1, p. 55—56.

[85] „Aš turėjau būti kompozitorius, bet aš pasidariau rašytojas. Kiekvienas mano kūrinys — simfonija. Mane tik muzikas gali suprasti",— vėliau arogantiškai rašė J. A. Herbačiauskas. (Cit. iš: „Ateitis", 1932, Nr. 3—4, p. 201.)

[86] V. B-s. J. Albinas Herbačiauskas.— „7 meno dienos", 1932, Nr. 80, p. 8.

[87] К. Гилберт, Г. Кун. История эстетики. М., 1960, р. 398.

tacija. Tačiau jam labai stigo estetinio skonio ir literatūrinės technikos.

Pirmasis apie „Gabiją" prabilo Druskiaus slapyvardžiu pasirašęs almanacho bendradarbis A. Dambrauskas-Jakštas savo redaguojamoje „Draugijoje"[88]. Jį šokiravo visa leidinio struktūra, o ypač J. A. Herbačiausko ir S. Kymantaitės kūryba, griaunanti tradicinį akademinį literatūros supratimą. Su A. Jakštu J. A. Herbačiauskas jau buvo spėjęs įsileisti ir į privatų ginčą dėl savo estetinių principų ir pasišaipyti iš jo „aprubežiuoto proto demagogijos"[89]. A. Jakštas pasigedo medžiagos apie A. Baranauską poetą, filologą, matematiką, dvasininką. Grožinius almanacho kūrinius jis pavadino beverčiais ir mažaverčiais. J. Turčiniškio eilės, anot A. Jakšto, „taisyklingos, bet šaltos, M. Gustaičio — karštos, bet ne visur taisyklingos — jų formai daug ko trūksta. Jovaro „Kad būčiau poetu..."— karštos ir dailios, tik be galo pesimistiškos". J. A. Herbačiausko „Lietuvos griuvėsių himną" ir S. Kymantaitės „Vėlę-kibirkštėlę" jis pavadino dekadentiškais kūriniais: esą, „šią prozą labai lengva paversti eilėmis ir atvirkščiai, eiles į prozą". Tokiu „nauju metodu", paneigiančiu nusistovėjusias normas, kritiko nuomone, gali „kurti" kas tik nori ir apie ką tik nori. „Įrodymui" jis čia pat „naujoviškai" sueiliavo daugybos lentelę, skelbimą ir parašė šmaikščią „Lietuvos griuvėsių himno" parodiją „Ant Parnaso". Joje prašė viešpatį apsaugoti poeziją „nuo iškraipyto dailės supratimo"[90]. Kritikas buvo įsitikinęs, kad dėl J. A. Herbačiausko ir S. Kymantaitės kūrinių nesėkmių kalčiausias jų nutolimas nuo „amžinojo grožio" idealų,

---

[88] „Draugija", 1907, Nr. 10, p. 208—212.

[89] A. Jakšto-Dambrausko ir J. Herbačausko laiškai.— „Naujoji romuva", 1938, Nr. 9, p. 225.

[90] O. Puidienė 1907.X.20 laiške A. Dambrauskui rašė: „Žiūrėkite — nors ir pati esu dekadentizmo verge — šiuo ir jo pasekėja — vis tik be galo man tinka Jūsų kritika dekadentų „Gabijos" — na, ne iš pamato, tik iš nusisekimo — išėjo tikrai geras veikalas *décadence*" (VVUBR, D 235).

laisvas eiliavimas, iracionalizmas. Recenzijoje A. Jakštas priekaištavo dėl netaisyklingos almanacho kalbos, netikusiai nukaltų žodžių, rašybos nevienodumo.

Į A. Jakšto kritiką staigiai reagavo S. Kymantaitė laikraštyje „Viltis"[91], kuriame, nutrūkus studijoms Krokuvoje, buvo pradėjusi dirbti. Ji atkakliai neigė kaltinimą dėl dekadentizmo. S. Kymantaitė pamėgino apibrėžti dekadentizmo sąvoką.

Dekadentizmas — tai Vakarų Europoje išsiplėtoję „visoki liguisti dvasios apsireiškimai".

Jei žmogaus siela nebeieško gyvų šaltinių, nebemoka prabilti gyvu, galingu žodžiu, jeigu visokiuose svaiginiuose ieško apsisvaiginimo, o apsvaigus griebias plunksnos, kad nesveika fantazija (vaidintuvė) galėtų prabilti — tuokart tatai gema dekadentizmo vaisius.

Silpnas tai balsas puolusios dvasios ir nusususio proto apsireiškimo.

Lietuvių literatūroje randasi daug silpnų ir nevykusių veikalų. Bet tas silpnumas yra tai vaiko silpnumas, yra tai nemokėjimas rašyti, bet anaiptol ne dekadentizmas.

Kartais ir silpnai parašytuose dalykuose girdisi galingas, sveikas jaunos krūtinės balsas, kurioje tvaksi jautri, be galo jautri lietuvio širdis.

Užgauta jautri galybė moka karčiai kalbėti, moka skaudžiai juoktis, vaidintuvė stato prieš akis nepaprastus paveikslus, ir poeta pina iš jų savo troškimų vainiką.

Tokiu galingos ir jautrios dvasios pasireiškimu, „naujų takų, naujų formų ieškojimu" S. Kymantaitė pavadino „Lietuvos griuvėsių himną". Ten ji neįžiūrėjo jokių puvėsių, vien prakilnią poeziją. S. Kymantaitė pabrėžė „Genijaus meilės" minčių turtingumą, „dailumo" siekimu pateisino pesimistines kitų „Gabijos" kūrinių nuotaikas. Ji griežtai atmetė poetinės kūrybos spraudimą į atrastas, suakmenėjusias formas. Be nuolatinio atsinaujinimo neįmanoma jokia poezijos pažanga. Ne ritmas ar rimas, ne sekimas pripažintais klasikais lemia jos vertę, o „galingas žodis,

---

[91] „Viltis", 1907, spalio 24 (lapkričio 6).

kurs moka pajudinti širdį, sužadinti mintis, sutverti neregėtus paveikslus". S. Kymantaitė kandžiai atsiliepė apie antipoetišką A. Jakšto mąstyseną, kuri jo „Dainų skrynelę" pavertė „taisyklingai sukapotu minčių šiupiniu". Čia ji išreiškė besitvenkiančią jaunosios kartos rašytojų pagiežą klerikaliniam dogmatizmui.

A. Jakšto kritikos paveiktas J. A. Herbačiauskas parašė platų straipsnį „Tautiškos literatūros klausime žodis"[92], kuriame metė atvirą iššūkį literatūros tradicijoms: „Šalin pergyventų, seniai jau iš dvasios vidurių išspiautų, apipelėjusių formų klasicizmą! <...> Jaunos Lietuvos dvasia privalo apsireikšti jaunoj — pavasario formoje! Gana jau tos ritmiškos monotonijos, gana jau to „klasiško stenėjimo"! Penkis amžius miegojom, dabar gi laikas jau susijudinti audriškai"[93]. Darydamas aiškias užuominas A. Jakštui ir „Draugijai", J. A. Herbačiauskas piktai pašiepė kritikus, manančius, kad „užtenka mokėti tik... atrasti gramatikos klaidas ir ne pagal jo noro išreikštos minties „blėdį". „Kuniginį" literatūros arbitrą A. Jakštą jis išvadino „dainių mokyklos daraktoriumi", „nosies haliucinacija" sergančiu žmogumi, kuriam ramiai gyvent neduoda Lietuvos dekadentų „kvapas". A. Jakštui — kritikui Druskiui — J. A. Herbačiauskas dedikavo savo straipsnių knygą „Erškėčių vainikas", „nužemintai melsdamas gerai gerai pasūdyti ir galingiausios „kritikos" kamine puikiai išrūkinti, kad būtų skani jos liesa prasmė". Šis atsakė nieko apčiuopiamo joje neradęs ir knygos autorių palygino su psichopatu[94]. Neargumentuota, nekultūringa dvikova dėl priešingai

---

[92] „Vilniaus žinios", 1908, sausio 24 (vasario 6), sausio 25 (vasario 7).

[93] Šie šūkiai primena rėksmingus „keturvėjininkų" pareiškimus. Neatsitiktinai J. A. Herbačiauską, nepaisydami jo misticizmo, kai kurie „Keturių vėjų" iniciatoriai rengėsi padaryti lietuviškojo futurizmo pranašu. (Iš autoriaus pokalbio su S. Šemeriu-Šmerausku 1969.XI.4.)

[94] „Draugija", 1908, Nr. 18—19, p. 313.

suprantamų literatūros klausimų peržengė padorumo ribas, virsdama plūdimusi.

Pozityvioji S. Kymantaitės ir J. A. Herbačiausko polemikos su A. Jakštu reikšmė buvo ta, kad ji pagilino tradicijų ir novatoriškumo problemą, sužadindama, iš vienos pusės, literatūrinės visuomenės abejones poetikos kanonais ir klerikaliniu A. Jakšto arbitražu, o iš kitos — atkreipdama dėmesį į naujus šūkius, reikalaujančius meno kūrybai laisvių, ir išjudino viešąją nuomonę.

Almanachu „Gabija", kaip minėta, buvo labai susidomėjęs J. Biliūnas. Liga ir mirtis neleido jam įsijungti į ginčą. Savo nuomonę apie almanache įdėtus J. A. Herbačiausko kūrinius jis išdėstė 1907.IX.5 laiške J. Šauliui[95]. J. A. Herbačiausko idėjai „prikelti poeziją" J. Biliūnas pritarė. Tačiau J. A. Herbačiausko siūlomas poezijos atnaujinimo būdas jam atrodė nepriimtinas. Demokratinėms J. Biliūno visuomeninėms pažiūroms, giliam jo kūrinių turinio ir formos demokratiškumui buvo svetimas J. A. Herbačiausko individualizmas, skambios, bet neaiškios frazės („Begalinė daugybė žodžių, kurių prasmės ne visados galima suprasti, slėgia žmogų, kankina atydžią ir trukdo skaitymą"). J. Biliūnas pajuto, kad J. A. Herbačiauskas kala naujus žodžius ne turiniui, bet formai išryškinti. J. A. Herbačiausko kūriniuose jis rado apsčiai dirbtinumo, estetiniam skoniui priešingų dalykų („kai kas buvo man šlykštu"). Keistas jam pasirodė nacionalinio originalumo ieškojimas, remiantis anaiptol ne lietuviškais šaltiniais. „Pastebėjau vėl, kad autorius kalba apie gryną, savarankišką, tikrą lietuvių poeziją, o tuo tarpu pats naudojasi lenkų modernistų miglota, ne visiems prieinama (nekalbu jau apie „prasčiuosius" žmones) forma, jų ploščiumi prisidengia."

Tačiau jokia kritika negalėjo sulaikyti modernizmo tendencijų, kurios skverbėsi į lietuvių literatūrą. Kodėl taip atsitiko?

---

[95] J. Biliūnas. Raštai, t. 2, p. 490—491.

Priežasčių reikėtų ieškoti ne vien visuomenės gyvenime, kuriame, įsisiautėjus Stolypino reakcijai, pasireiškė idėjiniai inteligentijos svyravimai. Modernizmo bangos riedėjo į Lietuvą daugiausia per lenkų ir rusų literatūras. Jos griovė visuomeninius literatūros pagrindus, tačiau kartu atplukdė literatūrinių formų įvairovę. Jų atėjimas Lietuvon po keturis dešimtmečius trukusio spaudos persekiojimo sutapo su kai kuriais vidiniais literatūros, kaip žodžio meno, raidos poreikiais, padėjo jai sparčiau atsiskirti nuo publicistikos žanrų. Jos sustiprino rašytojų dėmesį literatūros specifikai, ir jie negalėjo nepaklusti būtinybei atnaujinti išraiškos priemones.

XX a. pradžia — intensyvaus literatūros augimo ir turtėjimo laikotarpis. Lietuvių rašytojai vaduojasi iš įsišaknijusio didaktiškumo. Tai natūralus, literatūros pažangai reikalingas reiškinys. Kaip priešybė realistiniam buitiškumui, atgyja romantinis vaizdavimas. Po 1905—1907 m. revoliucijos lietuvių literatūroje įsigali įvairialypis, nediferencijuotas neoromantizmas. „Jei ankstesniojo periodo romantinės dvasios kūriniuose svarbiausias bruožas buvo Lietuvos senovės idealizavimas, praeities kovų su krašto priešais vaizdavimas, nacionalinio susipratimo žadinimas, nepasitenkinimo tautiniu engimu reiškimas, tai šiuo laikotarpiu svarbiausiu romantinės krypties kūrinių bruožu buvo pastangos atskleisti „tautos dvasią", vaizduoti stiprias individualybes, kelti žmogaus dvasinio tobulėjimo problemas, reikšti erotinius pergyvenimus ir t. t."[96] Tai ypač išryškėja V. Krėvės, L. Giros, Vaižganto kūryboje. Dabar visapusiškiau atskleidžiami emociniai žmogaus išgyvenimai, rašytojai ieško bendražmogiškų problemų, kūriniuose atsiranda fantazijos, sąlygiškumo. Panašūs reiškiniai vyksta ir dailėje. Talentingiausio jos atstovo M. K. Čiurlionio kūryba — tai lakios fantazijos, gilios minties ir stipraus jausmo

---

[96] Lietuvių literatūros istorija, t. 2, p. 353.

lydinys. Jos pradmenys siekia tuos pačius lenkų neoromantizmo šaltinius, kurie suformavo ir J. A. Herbačiausko estetines pažiūras[97].

„Gabijoje" J. A. Herbačiauskas nužymėjo pradines lietuviškojo neoromantizmo gaires: dėl idealistinės mistikos atmetė materialistinę pasaulėžiūrą; paneigė visuomeninius meno idealus, kuriais vadovavosi Maironio kartos rašytojai, ir iškėlė rašytojo egotizmą; atsisakė realizmo, suplakdamas jį su natūralizmu. Mistinei sferai jis pajungė „tautos dvasios" ieškojimus, liaudies kūrybą, menininko talentą.

Tačiau, kita vertus, almanache J. A. Herbačiauskas pajudino tokias problemas, kurios buvo labai svarbios besivystančiai nacionalinei kultūrai. XIX a. lietuvių rašytojai nacionalinį savitumą įžvelgė daugiau išorinėje atributikoje, J. A. Herbačiauskas ėmė jo ieškoti giliau — dvasinėje sferoje. Antrajame XX a. dešimtmetyje sustiprėjus lietuvių mene neoromantinėms tendencijoms, ši problema virto nuolatinių svarstymų objektu.

Tolesnei lietuvių literatūros raidai reikšminga buvo ir individualaus liaudies kūrybos panaudojimo problema. Artimais tautosakai kūriniais L. Gira ir V. Krėvė pagarsėjo kaip nacionaliniai rašytojai.

Vertintinos J. A. Herbačiausko pastangos plėsti lietuvių literatūros vaizdavimo galimybes. „Lietuvos griuvėsių himno" fantastinės būtybės, sąlygiškos figūros kartu su alegoriniais ir simboliniais Vydūno misterijų veikėjais pratino skaitytojus prie sąlygiškumo.

Kryptį „Gabijai" davė modernistinių ieškojimų keliu pasukęs jaunimas. Kai kurie almanache pasirodę kūriniai turėjo impresionizmo bruožų ir simbolizmo užuomazgų. J. A. Herbačiauskas

---

[97] Žr. Mažoji lietuviškoji tarybinė enciklopedija, t. 1, p. 333.

ir iš dalies S. Kymantaitė išsiskyrė ryžtingu senųjų literatūros formų ardymu ir lenkų neoromantizmo estetinių normų diegimu. „Gabijoje" J. A. Herbačiauskas pasireiškė kaip maištautojas prieš visuomeninio ir literatūrinio gyvenimo normas, kūrybinių jaunimo ambicijų kurstytojas. Nors jo paties kūrybos rezultatai almanache buvo menki, bet pastangos šalinti kliūtis, trukdančias tolesniam meno vystymuisi, pirmiausia klerikalinį dogmatizmą, buvo reikšmingas įnašas į pomaironinę literatūrą.

„DRAUGIJA"

A. Dambrauskas, dažniau pasirašinėjęs A. Jakštu, buvo aktyvus XX a. pradžios lietuvių literatūrinio gyvenimo organizatorius. Jo redaguojama „Draugija", pasirodžiusi 1907 m. sausio mėnesį, buvo bendro pobūdžio kultūros žurnalas, bet literatūra jame dominavo. Dar daugiau — literatūrai šis klerikalinis leidinys nurodinėjo gaires.

Netiesioginis „Draugijos" pirmtakas buvo nuo 1897 m. J. Tumo redaguotas „Tėvynės sargas" (pradėjęs eiti 1896), kuris išstūmė siauros klerikalinės pakraipos „Žemaičių ir Lietuvos apžvalgą". Jis mėgino telkti bendram darbui su kunigais pasauliečių šviesuomenę ir švelninti tolydžio aštrėjančius lietuvių visuomenės ideologinius kontrastus. Jau čia išaiškėjo J. Tumo „viso gyvenimo tendencija — tiesti tiltą tarp vieno ir kito krypsnio inteligentų"[1]. „Tėvynės sarge" bendradarbiavo J. Mačiulis-Maironis, A. Dambrauskas-Jakštas, K. Pakalniškis-Dėdė Atanazas, J. Šnapštys-Margalis, M. Šeižys-Dagilėlis, M. Gustaitis, V. Pietaris, M. Pečkauskaitė-Šatrijos Ragana, K. Būga-Sėlis, J. Krikščiūnas-

[1] J. Tumo pareiškimo Žemaičių vyskupijos kurijai juodraštis.— VVUBR, F 58, p. 213.

Jovaras ir kt. 1902 m. J. Tumas pasitraukė iš redaktoriaus pareigų, skųsdamasis krentąs kaip auka per ankstyvos (o iš tikro — nerealios) idėjos išlaikyti „vidurio kelią", remiantis švietimu ir tautiškumu. „Tėvynės sargas" padėjo pamatus Lietuvos krikščionių demokratų partijai, nors J. Tumas jau kreipė leidinį kita, tautininkiška, linkme. Dėl to ankstyvąjį „Tėvynės sargą" M. Remeris laikė kairiųjų klerikalų organu[2].

1900—1902 m. „Tėvynės sargo" redakcija Tilžėje leido J. Tumo įsteigtą[3] stambų neperiodiškai einantį žurnalą „apšviestesniesiems lietuviams" —„Žinyčią". Jame bendradarbiavo tie patys autoriai, daugiausia kunigai. „Žinyčiai" buvo siunčiama tai, kas dėl didelės apimties ar nepopuliaraus tono netiko „Tėvynės sargui"[4]. 1903 m. „Žinyčia" buvo sujungta su naujojo „Tėvynės sargo" redaktoriaus A. Miluko Šenandore (JAV) redaguojamu ir leidžiamu lietuvišku kultūros žurnalu „Dirva" ir toliau ėjo „Dirvos-Žinyno" (Lietuvoje) bei „Dirvos" (Amerikoje) pavadinimais. Šiame žurnale išspausdinta nemažai grožinių kūrinių, kritikos straipsnių. Ilgainiui „Dirva-Žinynas" virto serijiniu atskirų knygų leidiniu. Jis buvo sustabdytas, pradėjus Kaune leisti „Draugiją", katalikiškai inteligentijai skirtą mėnesinį žurnalą, kuris praplėtė „Žinyčios" bei „Dirvos-Žinyno" uždavinius.

Mintis įsteigti universalų leidinį inteligentijai, ypač kunigams, kilo „Apžvalgos", „Tėvynės sargo" ir „Žinyčios" bendradarbiui, Peterburgo dvasinės akademijos profesoriui Aleksandrui Dambrauskui 1906 m. pavasarį[5], o buvo realizuota 1907 m. pradžioje

---

[2] M. Römer. Litwa. Studyum o odrodzeniu narodu litewskiego. Lwów, 1908, p. 310.

[3] J. Tumo 1900—1901 m. laiškas A. Dambrauskui.— VVUBR, E 118—20.

[4] V. Biržiška. Iš mūsų laikraščių praeities. K., 1932, p. 52.

[5] A. Dambrausko 1906.III.15 laiškas J. Tumui.— „Athenaeum", t. 9, sąs. 1. K., 1938, p. 28.

(Kauno gubernatoriaus leidimas gautas 1906.IX.27)[6]. Vardą žurnalas perėmė iš jo leidėjos, Kauno šv. Kazimiero draugijos. Šios civilinės „pasitikėjimo bendrovės" pasikviestas redaguoti draugijos spaudinių, A. Dambrauskas 1906 m. vasarą atvyko į Kauną ir liko čia visam laikui, tapdamas jos pirmininku. Jis pertvarkė draugiją į religinę organizaciją, kuriai vadovavo iki mirties (1938).

„Draugija" buvo pirmasis „storas" lietuvių žurnalas, atgavus spaudą. Ėjo trimis tarpsniais: 1907—1915, 1919—1923 ir 1937—1940 metais. Reikšmingiausias pirmasis laikotarpis. Tada pasirodė 96 žurnalo numeriai, apie šimtą ir daugiau puslapių kiekvienas. Leidinio tiražas siekė 1000 egz. 700 ėmėjų garantavo neblogą materialinę bazę[7], kuri įgalino verstis savomis lėšomis ir kai kuriems autoriams mokėti honorarą. Prieškarinė „Draugija" subūrė beveik pusantro šimto bendradarbių, nuo 1911 m. turėjo priedą besimokančiam jaunimui „Ateitis", 1913 m. tapusį atskiru leidiniu. (Vėlesnė „Draugija" iš plataus profilio žurnalo virto Lietuvos universiteto Teologijos-filosofijos fakulteto organu, o trečiąkart buvo atgaivinta kaip dvisavaitinis Kauno arkivyskupo oficiozas.)

Steigiant žurnalą, užsibrėžta derinti jame įvairius politinius principus ir telkti mokslininkus bei menininkus „į vieną didžią inteligentiškų spėkų draugiją"— tikėtasi pasiekti organiškos vienybės, kada kiekvienas asmuo ir kiekviena klasė (luomas) pozityviai gausina tautos kultūrą. Tačiau A. Dambrausko afišuojamu „Draugijos" nepartiškumu ir bešališkumu nepatikėjo netgi idėjiškai artimi žmonės. „Širdyje jaučiu tą laikraštį negalint būti nepartyvišku,— rašė J. Tumas, dar tik organizuojant „Draugiją".— Jau tas dalykas, kad laikraščio vadžios bus kunigų rankose, pa-

---

[6] Lietuvos TSR CVA Kauno filialas, f. 50, ap. 2, b. 523, Nr. 25.
[7] VVUBR, E 103, l. 15.

darys jį partyvišku, jei ne klerikališku, kaip mūsų kreivamaniai supranta, tai bent krikščionišku. <...> Tasai organas, ar šiaip ar taip, bus *par excellence* kunigams skiriamas, dvasiškajai inteligentijai, nors dvasiškas speciališkai."[8] Rašytojo nuojauta pasitvirtino: „Draugija" tapo dvasininkijos tribūna savo ideologijai skleisti.

„Draugijoje" užsimota nagrinėti literatūros, mokslo, politikos reikalus, bažnyčios ir teologijos dalykus, gvildenti kritikos, visuomeninio gyvenimo ir administracinius klausimus. Ir visa tai pavyko plačiau ar siauriau aprėpti. Tai rodė neabejotinas redaktoriaus kvalifikacijas, o jis ne vien redagavo žurnalą, bet ir leido jį, buvo daugybės straipsnių ir straipsnelių autorius, bendradarbių ieškotojas, korektorius.

„Dailė, mokslas ir religija — tai yra, galima sakyti, vyriausia kultūrinė trejybė. Mokslas tarnauja *tiesai*, dailė — *grožiui*, religija — *dievui*, t. y. visokios tiesos ir grožio pilnybei bei šaltiniui",— teigė A. Dambrauskas. Taigi menas, kaip ir mokslas, „Draugijoje" buvo pajungti bažnyčiai. Krikščioniškos kultūros darbas iškeltas svarbiausiu tikslu. Kad ir nebūdamas Lietuvos krikščionių demokratų partijos organas, žurnalas paskelbė šios partijos programą. Bendradarbiais buvo kviečiami visi — tik su sąlyga: kad „siunčiamieji „Draugijon" raštai turėtų svarbų pozityvų turinį, dailią formą ir nebūt priešingi aukštesnei neabejotinai tiesai", t. y. neprieštarautų bažnyčios interesams.

„Draugijos" iškelta „ramaus kultūros darbo idėja", kurios prioritetas priklauso A. Dambrauskui[9], reiškė atvirą taikstymąsi su carizmu. Stolypino reakcijos laikotarpiu, blėstant socialinio ir nacionalinio išsivadavimo viltims, prie šios idėjos įvairiais keliais atėjo ir kiti buržuaziniai bei smulkiaburžuaziniai leidiniai.

---

[8] J. Tumo 1906.IX.10 laiškas A. Dambrauskui.— Ten pat, E 118—64.

[9] Žr. D r u s k i u s. Kruvina revoliucija ar ramus kultūros darbas? K., 1906.

Tačiau niekur kitur ji neįgijo tokios kontrrevoliucinės prasmės, kaip klerikalų spaudoje. „Dievas nori, kad visos tos gražios aspiracijos įvyktų normalinės evoliucijos ramybėje. Prievarta, riaušės iki šiol dar niekam geru neišėjo; jos išraustė daugybę gerų diegų, išblaškė ir išdildė daugybę puikių mėginimų",— įtikinėjo „Draugijos" redaktorius, kviesdamas žurnalo bendradarbius nesipriešinti socialiniam blogiui ir pasikliauti bažnyčia: „Katalikų darbas yra eiti didžiosios upės vaga; nesiplakti prieš tikrojo vandens srovę, kuri tiesiog į amžinąją marę teka."

„Draugija" pastoviai propagavo evoliucinį visuomenės vystymosi kelią, kovojo prieš revoliucinį judėjimą, marksizmą, dėdamasi tikrąja darbo žmonių gynėja. Reakcinė ideologija, kurios laikėsi vadovaujantys Lietuvos katalikų bažnyčios veikėjai, atsiliepė žurnalo literatūrinei politikai.

„Draugijoje" bendradarbiavo negausus, bet pastovus poetų, daugiausia dvasininkų, būrelis. Šalia XIX a. pabaigoje subrendusių romantikų ir realistų (Maironio, A. Jakšto, Margalio, M. Dagilėlio, A. Žalvarnio) čia savo kūrybą publikavo jaunesnės kartos poetai, jau paveikti neoromantinių ieškojimų (M. Gustaitis, M. Vaitkus, L. Gira, E. Steponaitis, V. Mykolaitis-Putinas).

A. Jakštas savo žurnale, kaip ir kiti jo bendraamžiai poetai, intensyviau reiškėsi tik pirmuosius trejus metus. Kūrė jis ne tiek iš vidinio būtinumo, kiek iš reikalo, neretai norėdamas užpildyti poezijai skirtiną plotą. „Pradėjau rinkt medžiagą 28 „Dr." n-riui. Vėl pritrūko eilių. Aptingo mūsų poetai. Į 27 n-rį pats turėjau parašyti. Buvau bepradėjęs ir 28-am satyrą „Negaliu", bet ačiū Dagilėlis pasiuntė gan storoką pluokštą — tai šiam kartui apsieis ir be manųjų",— rašė jis 1909.V.5 savo dienorašty[10].

A. Jakštas rodė kitiems poetams pavyzdį, kaip atspindėti aktualiausias gyvenamojo meto problemas. Daugelis jo eilėraščių

---

[10] A. Dambrauskas. Mano užrašai.— VVUBR, D 1089, p. 85.

„Draugijoje" skamba tarsi publicistiniai didaktiniai vedamieji: juose raginama kantriai dirbti ir ginti bažnyčią nuo visokių „neprietelių", kurie „tvarką bando chaosu pakeist", „dievo mintį iškraipyt". Sausokoje intymiojoje A. Jakšto lyrikoje vyrauja gamtos refleksijos. Meniškai lakesni satyriniai kūrinėliai (pvz., „Diplomatas").

Pirmojo dešimtmečio pabaigoje Maironis rašė poemas, todėl A. Jakšto pastangos remtis juo kaip pagrindiniu žurnalo poetu buvo nesėkmingos. „Draugijoje" išspausdinti tik trys jo eilėraščiai ir trumpos ištraukos iš poemų „Jaunoji Lietuva" ir „Raseinių Magdė".

Gana populiariai anuomet Margalio, M. Dagilėlio ir A. Žalvarnio poezijai stigo originalumo ir meniškumo. Iš „Draugijoje" paskelbtos jų kūrybos, kurioje dominuoja religinė didaktika ir moralizavimas, vertingesni Dagilėlio baladė „Gegutė", poema „Eglė žaltienė" ir keli peizažiniai Margalio eilėraščiai — A. Puškino sekimai[11].

Produktyviausi „Draugijos" poetai M. Vaitkus ir M. Gustaitis, studijavę teologiją Vakarų Europoje, buvo eruditai ir laisvesnių estetinių pažiūrų menininkai. Jų eilėraščiai ir poemėlės — lyg ir tarpinė grandis tarp maironinės mokyklos atstovų ir formos ieškojimais susižavėjusių jaunųjų kūrybos — artimi estetizmui bei simbolizmui.

Kad ir kritikuodamas M. Vaitkaus „parnasizmą", A. Jakštas buvo itin palankus jaunam literatui, kurį ilgainiui parsikvietė iš Telšių į Kauną. Daugumas „Draugijoje" išspausdintų M. Vaitkaus eilėraščių įėjo į jo rinkinius „Margumynai" (1911) ir „Šviesūs krislai" (1913). Jo kūriniuose gausu istorijos ir biblijos įvaizdžių, o gyvenamojo meto realijos atsispindi gana blankiai. Poetas

---

[11] Žr. R. S i d e r a v i č i u s. Aleksandras Puškinas ir Lietuva. V., 1976, p. 84—87.

mėgaujasi gamtos grožiu, kuris žadina švelnias svajones, tobulybės ir amžinumo ilgesį.

„Gabijoje" sustiprėjusioje M. Gustaičio poezijoje dar daugiau troškimų pakilti į dievybės ir amžino grožio sferas („Skriejūnėlis"); purvinai ir geidulingai žemei poetas nori būti numiręs („Trys gyvenimo keliai"). Savo neapibrėžtoms vizijoms nusakyti jis telkiasi ne vien alegorinius, bet ir simbolinius įvaizdžius („Baltoji Viešnia"). Emocine įtampa ir dinamiška ritmika patrauklus M. Gustaičio eilėraštis „Duetas", dedikuotas M. K. Čiurlioniui. Poetas aukština ne „sveiką protą", bet „skaisčią širdį". Šis romantinis motyvas veikiausiai atkeliavęs iš A. Mickevičiaus poezijos, kurią M. Gustaitis žurnale vertė ir propagavo.

1909—1913 m. „Draugijoje" išspausdinti keli L. Giros eilėraščiai — anaiptol ne visi, kuriuos poetas siūlė ar buvo pasiuntęs žurnalui. A. Jakštui nepatiko minoriška kai kurių L. Giros eilių nuotaika ir nepakankamai tikslūs rimai: jis reikalavo ne vien fonetiško galūnių sąskambio, bet ir grafinių atitikmenų[12]. Tačiau L. Gira, konkrečiais pavyzdžiais parodęs, kad ir kitų „Draugijos" poetų rimai ne geresni, pastebėjo, jog labai tiksliai surimuotos galūnės, nors ir įvestos Maironio, „skaitosi gana prastomis ir *labai lengvai prirenkamomis*"[13]. Tai rodė didėjantį literatūros jaunimo reiklumą versifikacijai.

E. Steponaičio kūriniuose, ypač eilėraštyje „Muzika", pasireiškė poeto polinkis estetizuoti mintį, ieškoti maksimalaus žodžio skambesio.

1912 m. pabaigoje „Draugijoje" pasirodė Putino slapyvardis, skaitytojams pažįstamas iš „Ateities"— žurnalo priedo. Nuo to laiko Seinų kunigų seminarijos auklėtinio eilėraščiai dažnai skelbiami abiejuose leidiniuose. „Draugijoje" išspausdintos dvi jo baladės („Pati žmogžudė" ir „Dvi meilužės") ir tokie žinomi

---

[12] „Draugija", 1911, Nr. 59, p. 314; 1912, Nr. 68, p. 272—273.
[13] L. Giros laiškas (be datos) A. Dambrauskui.— VVUBR, E 135—3.

eilėraščiai, kaip „Varpininkas", „Pabudai, gamtužėle", „Jau gęsta kruvini saulėleidžio skliautai". Po daugelio metų V. Mykolaitis-Putinas stebėjosi, kad A. Jakštas jo kūrinių neatmetinėjo ir dėjo į žurnalą netgi tokius eilėraščius, „kaip „Disonansai", „Juodas kryžius" ir kitus, kurie nesiderino su seminaristui privalomu religingumu ir askeze"[14]. Šitoks redaktoriaus atlaidumas lietė ne vieną Putiną. A. Jakštas, matyt, suprato, kad, keldamas visiems lygius ortodoksinius reikalavimus, gali greitai netekti gabiausių poetų.

„Draugijoje" yra nemažai eilėraščių, kurių autorių pavardės ir slapyvardžiai šiandien nieko nesako literatūros tyrinėtojui. Dažnas pradedantysis poetas siuntė savo kūrinėlius, nelabai nutuokdamas apie leidinio kryptį, norėdamas vien pasitikrinti savo literatūrinius gabumus.

Pirmųjų vertimų, sekimų ir originalių eilių pluoštą — asmeniškai A. Jakštui — buvo atsiuntęs Šiaulių moksleivis V. Rekašius, vėliau žinomas proletarinis poetas[15]. Jis nereiškė pageidavimo, kad eilėraščiai būtų išspausdinti, tenorėjo išgirsti „Draugijos" redaktoriaus nuomonę apie juos. Jau ir tada į literatūrinį darbą jaunuolis žiūrėjo kaip į tarnavimą visuomenei: „...aš noriu žinoti, ar galiu užsiimti eiliavimu ir ar tuo atnešiu kam nors naudą, ar ne. <...> Dar aš kreipiuos į Jus su klausimu, ar nebūtų naudingos tėvynei dainos, kurias aš surankiojau Kelmės, Liudavėnų, Tryškių ir Kupreliškių parakvijose, ir ar jų negalėtų suvartoti kam nors Lietuvių Mokslo Draugija."

Daug savo eilėraščių A. Jakštui siuntinėjo „Vienybės", „Šaltinio" ir „Vilties" bendradarbis M. Grigonis (Matas Gojelis), tačiau žurnalo redaktorius buvo nepatenkintas jų meniniu lygiu. „Gavau du nauju sąsiuvu Tamstos eilių. <...> Sveikas rauni

---

[14] V. Mykolaitis-Putinas. Raštai, t. 10, p. 611.

[15] V. Rekašiaus laiškas (be datos) A. Dambrauskui.— VVUBR, E 56—14.

mintis kaip tas vos sudygusias žoleles. Neleidi joms išaugti ir žiedų sukrauti. Užmiršti, jog gražumas — tai žiede, o ne diegeliuose",— aiškino A. Jakštas jaunam literatui[16].

„Draugijoje" spausdinama grožinė proza buvo žymiai griežčiau pajungta žurnalo ideologiniams uždaviniams. A. Jakštas privačiai skatino rašytojus ne tik nevengti tendencijos, bet ją kuo aiškiau išreikšti[17]. Jis įdėjo „Draugijon" L. Giros apsakymą „Pražuvę žmonės", nepaisydamas akivaizdaus jo meninio silpnumo, nes šis kūrinys gerai iliustravo žurnalo tezę, jog revoliucijas kelią „doriškieji chuliganai". Sutikdamas su A. Jakšto kritika, kad apsakyme per maža veiksmo ir per daug autoriaus komentarų, L. Gira aiškino: jam labiau rūpėjusi psichologiška „*finalo* fotografija", teigianti, jog, „pirma įvedant „naująją tvarką" pasaulyje, reikia įvesti tą naująją tvarką *savyje*"[18].

Didžiulį dėmesį „Draugija" skyrė valstietiškos kilmės lietuvių buržuazinės inteligentijos santykiams su nutautusia dvarininkija. A. Jakštas vis dar neprarado noro suvienyti abi visuomenės dalis „viename tautiškai lietuviškame kūne", nors tokių pastangų beprasmybę rodė visa gyvenimo dialektika. Tai matyti ir kai kuriuose literatūros kūriniuose, pvz., kad ir „Draugijoje" išspausdintame Šatrijos Raganos apsakyme „Dėl tėvynės", kuriame kandžiai pašiepiamas beviltiškas bajorijos moralinis nuosmukis.

Manydamas, kad ši tema toli gražu neišnaudota, A. Jakštas 1909 m. vidury paskelbė „Draugijos" žurnalo konkursą realistinei apysakai iš tuometinio „ponijos ir bajorijos gyvenimo". Tai buvo rimtas literatūros konkursas, organizuojamas lietuvių spaudos leidinio. 1904 m. Peterburgo lietuvių savitarpinės pagalbos drau-

---

[16] A. Dambrausko 1915.VII.6 laiškas M. Grigoniui.— Ten pat, E 370—43.

[17] K. Puidos 1908.XII.18 laiškas A. Dambrauskui.— Ten pat, D 336a—17.

[18] L. Giros 1910.XI.14, 18, 23 laiškai A. Dambrauskui.— Ten pat, E 135, 8—10.

gijos ir 1908 m. Kauno „Dainos" draugijos surengti konkursai saviveikliniams dramos veikalams parašyti sužlugo. Manyta, kad čia kaltos per mažos premijos (75—80 rb)[19], bet, matyt, būta ir kitokių priežasčių. Liko nesusumuoti ir „Draugijos" konkurso rezultatai (buvo pažadėta nebloga premija — ne mažiau kaip 150 rb — ir Maironio vadovaujamos komisijos arbitražas).

Konkurso sąlygos reikalavo parašyti per pusmetį stambų specifinės tematikos kūrinį su privalomais personažais („Apysakoje turėtų būti bent keturi Lietuvos pono bei bajoro tipai: a) skaitančiojo save tikru lietuviu; b) lietuvystei prielankaus; c) svyruojančio tarp lenkystės ir lietuvystės ir d) tikro endeko agitatoriaus. Geistinas taipogi aprašymas ir Lietuvos „akalicos" ir jos gyventojų su jų ypatingais papročiais ir prietarais"). Taigi kūrybinei išmonei nedaug erdvės tepalikta. Ir vis dėlto atsirado rašytojų, kurie, matyt, tikėdamiesi premijos, pamėgino, nors ir pavėluotai, realizuoti „Draugijoje" A. Jakšto sumanymą.

Vienas iš jų, K. Puida, galima sakyti, viršijo konkursinius reikalavimus. 1907 m. išėjęs iš „Vilniaus žinių" redakcijos ir apsigyvenęs Šiauliuose, jis šalia pedagoginio darbo reiškėsi kaip aktyvus rašytojas, vertėjas, kritikas. Pagrindinė K. Puidos tribūna kurį laiką buvo „Draugija". 1911 m. čia išspausdintoje apysakoje „Saulei tekant" jis pavaizdavo studento Eimučio bendravimą su dvarininkais ir jo meilę dvarininkaitei Marytei. Atlapaširdė gimnazistė, įveikusi nacionalinio apsisprendimo dvejones, tampa būsimo gydytojo bendražyge ir padeda jam atkampioje provincijoje kurstyti lietuvių kultūros židinį. Gindamas merginos garbę, pagrindinis apysakos herojus pakelia kumštį prieš įžūlų unijinių idėjų skleidėją, tačiau veikiai jį atsiprašo ir nesiliauja dėl savo poelgio atgailauti. Čia K. Puida pamėgino krikščioniškai spręsti skriaudos ir atsiteisimo klausimą, kuris stūmė veiksmą

[19] J a s i ū n a s. Prie „Dainos" konkurso sceniškiems veikalams.— „Vilniaus žinios", 1908, balandžio 30 (gegužės 13).

jau ir anksčiau „Draugijoje" paskelbtame jo sentimentaliame apsakyme „Paskutinė ašara".

Į konkursą atsiliepė ir Lazdynų Pelėda apysaka „Naujasis takas". Ją sakėsi parašiusi M. Lastauskienė lenkiškai, o S. Pšibiliauskienė išvertusi į lietuvių kalbą[20]. Varganas veikėjos Stenios gyvenimas didmiestyje primena kai kuriuos Marijos biografijos momentus. Tačiau Stenios charakteryje bei jos gyvenime tėvų dvare galima atpažinti ir Sofijos jaunystės bruožų[21]. Perdirbdama sesers kūrinį, S. Pšibiliauskienė bandė jį pritaikyti prie „Draugijos" konkurso reikalavimų. Kaip kontrastas irstančiam dvarui ir išsigimstantiems jo atstovams apysakoje iškeliamas naujas gyvenimo būdas, kurį nulemia ne vien dvarininkaitės ryšiai su liaudimi, bet ir jos įsijungimas į lietuvių nacionalinio išsivadavimo judėjimą.

Taigi pagrindiniai „Draugijos" prozos kūriniai, iš kurių reikšmingiausias — Lazdynų Pelėdos apysaka, neatsiejami nuo žurnale paskelbto konkurso. Jis išgelbėjo „Draugiją" nuo stambiosios prozos bado ir dar kartą nukreipė kai kurių rašytojų žvilgsnius į žlungančią dvarininkiją. Literatūrinė tendencija skatinti sulenkėjusių feodalų „atlietuvėjimą" buvo ribota, tačiau jos atkakliai laikėsi daugumas lietuvių klerikalinių rašytojų ir publicistų, kurių aspiracijas talentingiausiai išreiškė Maironis poemoje „Jaunoji Lietuva" ir Vaižgantas „Pragiedrulių" epopėjoje.

„Draugijos" žurnalo idėja pradėti rengti kryptingus literatūros konkursus buvo aktuali. 1911 m. „Draugijos" priede „Ateityje" pasirodė konkursiniai tekstai „ateitininkų" himnui[22], o 1913 m. „Blaivybės" draugijos konkurse premijuoti keli scenos

---

[20] Lazdynų Pelėda. Raštai, t. 7. V., 1955, p. 503.

[21] P. Česnulevičiūtė. Lazdynų Pelėdos kūryba (Iki pirmojo pasaulinio karo).— „Literatūra ir kalba", t. 6. V., 1962, p. 159.

[22] „Ateitis", 1911, Nr. 11—12, p. 442—444.

veikalai[23], tarp jų P. Mičiulio ir K. Alytos dramos, kurios netrukus išėjo atskiromis knygomis.

Nors grožinės prozos trūko, A. Jakštas buvo savaip išrankus. K. Puida „Draugijai" siuntė arba siūlė beveik visus naujausius savo kūrinius. Iš gausybės jo darbų ir sumanymų žurnalo redaktoriaus dėmesį atkreipė „Vilniaus žinioms" ir „Lietuvos ūkininkui" siūlyta apysaka „Žemės giesmė", idealizuojanti pasiturintį ūkininką, kuriam rūpi ne vien žemėtvarka, bet ir kultūros darbas. A. Jakštui nepatiko egzaltuoti jo meilės išgyvenimai, ypač tragiška kūrinio pabaiga[24], tačiau autorius nesutiko trumpinti apysakos. „Draugijos" redakcijon už skolą K. Puida buvo nusiuntęs apysaką „Raudonas gaidys"[25], bet šis kūrinys pasirodė „per raudonas kataliko akimis"[26]. Žurnalo redaktorius atmetė ir K. Puidos dramas „Rūtų vainikas", „Mirga" (vėliau išspausdintą „Viltyje"), kelis grožinės literatūros vertimus. Daugumas šių kūrinių, siūlyti ir kitiems Lietuvos leidiniams, išvydo šviesą tik Amerikos lietuvių spaudoje.

„Draugijoje" buvo sistemingai aptariamos naujos knygos ir laikraščiai. Didžiausia našta užgulė patį redaktorių, jau išmėginusį kritiko plunksną „Apžvalgoje", „Tėvynės sarge" ir „Žinyčioje". Nors ir neturėdamas specialaus pasirengimo, dirbdamas tik iš pareigos[27], A. Jakštas per trumpą laiką tapo pagrindiniu klerikalinės kritikos šulu. Iki 1915 m. „Draugijoje" jis recenzavo apie pusantro šimto spaudinių, paskelbė teorinių straipsnių apie literatūrą ir meną, biografinių rašinių. Epizodiniai A. Jakšto talkininkai visi kartu šioje srityje nuveikė perpus mažiau už jį vieną. A. Jakštas neapėjo jokio reikšmingesnio spaudinio, nie-

---

[23] „Lietuvos žinios", 1913, kovo 28 (balandžio 10).

[24] K. Puidos 1909.XII.8 ir XII.18 laiškai A. Dambrauskui.— VVUBR, D 336a—15, 17.

[25] K. Puidos 1912.I.21 laiškas A. Dambrauskui.— Ten pat, D 336a—44.

[26] K. Puidos 1912.II.12 laiškas L. Girai.— LK 14, p. 424.

[27] A. Jakštas. Meno kūrybos problemos. K., 1931, p. 307—309.

kam neužleido pirmenybės pareikšti anksčiau savo nuomonę. Kategoriški jo sprendimai, pretenduojantys į bešališkumą ir neklaidingumą, klerikalinėje aplinkoje buvo laikomi galutine tiesa.

A. Jakštas vadovavosi tam tikra estetinių pažiūrų sistema. Detaliau ji buvo išdėstyta tik po Pirmojo pasaulinio karo, bet pagrindiniai postulatai apmesti jau „Draugijos" metais. Kai kuriuos savo estetinius principus jis nusakė straipsniuose „Keli žodžiai apie matematiškąjį poetiškumo kriterijų", „Šis tas apie „naujus poezijos rūbus", „Kas yra grožis", „Trečioji lietuvių dailės paroda Vilniuje" ir „Futurizmas bei chamizmas kitur ir pas mus".

Grožio aptarimuose A. Jakštas rėmėsi bažnyčios tėvų Augustino ir Tomo Akviniečio filosofija — mene reikalavo ne tik jausmais, bet ir protu suvokiamos tobulybės, harmonijos ir aiškumo. Pagrindinis grožio šaltinis, anot jo, yra dievas; žmogus, laikydamasis meno dėsnių, turi tęsti ir tobulinti dieviškąją grožio kūrybą savo tautos bei žmonijos labui. Aukščiausia meno pakopa kritikas laikė poeziją, kurios vertę apibūdino algebriniais „aukso proporcijos" dėsningumais.

Meno kūrėjams A. Jakštas kėlė „tikro, gyvo, neiškraipyto, protui suprantamo ir akims malonaus grožio" idealą. Tiesą jis sakėsi vertinąs labiau už grožį, o teisinga jam atrodė tik tai, kas neprieštarauja katalikybei. Jau ir F. Kiršai buvo aišku, kad iš kūrybos A. Jakštas „reikalavo dviejų dalykų: nustatytų formų ir krikščioniškos, gal net katalikiškos, minties"[28]. „Niekas taip pat manyje nesugriaus graudaus atminimo, jog Dambrauskas per tiek metų, kol „centralinė jo nervų sistema neužsidegė", anot gydytojų, buvo mums autoritetu ir formuluotoju tautinių prin-

---

[28] F. Kirša. Virpėjimai. Minčių nuotrupos literatūros, kultūros klausimais.— VRBR, f. 35—44, l. 6.

cipų",— rašė J. Tumas viename 1913 m. laiške[29], apgailestaudamas, kad klerikalinis fanatizmas nustelbė jame visa kita. Jau iš to peršasi išvada, kad A. Jakšto estetinis idealas „Draugijos" leidimo pradžioje buvo katalikiškos dvasios tautinė kūryba, pagrįsta klasikinėmis grožio normomis.

Iš literatūros A. Jakštas pageidavo „amžinų tiesų" ir dorinančios tendencijos. Kritikas pritarė publicistiniam Šatrijos Raganos „Vinco Stonio" kryptingumui: ten stipriai išreikštos buržuazinės patriotinės ir religinės tendencijos. Ir jis pats dažnai reiškėsi kaip srovinis publicistas, be gailesčio ironizuojantis idėjinius priešus. Todėl nieko nuostabaus, kad ir jo kritikoje moraliniai sprendimai iš esmės persveria estetinius, o tariamas objektyvumas nuolat užleidžia vietą subjektyvizmui. Teigdamas, kad tendencija dažnai menkina kūrinių literatūrinę vertę, jis turėjo galvoje pirmiausia visuomeniškai angažuotą demokratinės realistinės krypties rašytojų kūrybą. Į literatūros nuostolius A. Jakštas nurašė visą plejadą kairiosios pakraipos literatų — Jovarą, K. Stiklių, K. Račkauską, B. Laucevičių-Vargšą, K. Ralį-Vargovaikį — ir netgi J. Biliūną, kurį apkaltino vienpusiu gyvenimo blogybių vaizdavimu. Jų kūrinius ir pačius autorius pliekdamas piktomis charakteristikomis, A. Jakštas darė nemažų nuolaidų silpnoms klerikalinės tendencijos knygelėms.

Rašytojo ideologija A. Jakštui turėjo būti aiški, kaip ir kūrinio konstrukcija. Pastebėjęs vienur kitur prieštaringumą pagrindiniams savo idėjiniams principams, kartais jis pasmerkdavo visą kūrinį. Taip atsitiko su I. Šeiniaus „Kupreliu" dėl pagrindinio veikėjo replikų katalikų tikybos kanonams ir svajonių apie tobulesnę religiją, su K. Puidos „Undine" — dėl kitatautės idealizavimo.

[29] J. Tumo 1913.X.16 laiškas būsimiesiems „vairininkams".— VVUBR, E 96, p. 18—19.

A. Jakštas reikalavo, kad menas būtų tautiškas, bet nacionalinę kūrybos specifiką suprato tik kaip tam tikrų išviršinių požymių sumą. Jis peikė lietuvių rašytojus, vaizduojančius kitų kraštų gyvenimą, priekaištavo J. Baltrušaičiui, rašančiam rusų kalba, ir smerkė M. K. Čiurlionio dailę dėl to, kad joje „dievo duotą grožį" tiek išstūmęs „keistas nepaprastumas" ir „virštautinis simbolizmas", jog ji „nė krislelio neturi savy lietuviškumo". Nors ir negatyviai nusiteikęs, abiejų menininkų kūryboje A. Jakštas pastebėjo įdomių paralelių, pro kurias ir šiandien nepraeina nei M. K. Čiurlionio, nei J. Baltrušaičio tyrinėtojai[30], plačiau suvokiantys genialaus dailininko ir įžymaus poeto dvasinę giminystę bei nacionalinį savitumą.

A. Jakštas buvo normatyvinės poetikos šalininkas. Vadindamas poeziją „dievų kalba", kurioje viskas suskaičiuota, išmatuota ir pasverta, kritikas būtina jos sąlyga laikė *„ritmo, cezūros, eilinių* pėdų, *strofų* ir pagaliau *rimo* idėją". Eilėraščius be rimo, parašytus liaudies dainų stiliumi, jis dar pateisino, tačiau juos, neturinčius kitų komponentų, vadino poezijos grąžinimu „į amžių glūdumas, į senobinę priešistorišką jų barbarybę". Nagrinėdamas prozą, A. Jakštas nurodinėjo, kiek puslapių užtektų vienokiai ar kitokiai fabulai išdėstyti; pvz., V. Krėvės „Šarūną" jis rekomendavo perpus sutrumpinti.

Lietuvių literatūros atsinaujinimą skatino pasaulinėje literatūroje vykstantys procesai ir vidiniai poreikiai. Įžvelgęs čia gryną modernizmo importą, A. Jakštas stengėsi užkirsti jam visus kelius. Kaip jau sakyta, jis kandžiai šaipėsi iš Lietuvoje populiarėjančios „Młoda Polska" grupuotės rašytojų ir kitų kraštų modernistų kūrybos, šiuos naujovių ieškotojus ir jų pasekėjus vadindamas dekadentais. Modernistiniai ieškojimai, kuriems la-

---

[30] Žr. V. Landsbergis. Čiurlionio simbolikos klausimu.— „Pergalė", 1965, Nr. 9, p. 108; V. Daujotytė. Jurgis Baltrušaitis.— „Literatūra", XVII (1a). V., 1974, p. 271.

biau pasidavė liberalioji jaunuomenės dalis, A. Jakštą piktino savo abejingumu ar net priešiškumu krikščionybės idėjoms, pastangomis peržengti tautines ribas ir „sąmoningais amžinojo grožio įžeidimais".

Kritikas skyrė dvi „dekadentų" kategorijas: „dekadentus mintyse"— vertybių perkainotojus, baisumų, sapnų, egzotikos, keistenybių, patologinių būsenų vaizduotojus — ir formos anarchistus, tačiau didesnio skirtumo tarp jų nematė. Dekadentų etiketę jis prisegė ne tik J. A. Herbačiauskui ir S. Kymantaitei-Čiurlionienei, kurie metė iššūkį XIX a. pabaigos visuomeniniams ir estetiniams idealams, bet ir kritikavo neįprastų formų V. Krėvės, L. Giros, I. Šeiniaus, B. Sruogos kūrinius, įžvelgdamas juose dekadentizmo poveikį. Pliekdamas reikšmingiausius XX a. pradžios literatūrinius leidinius „Vaivorykštę" ir „Pirmąjį barą" (pastarąjį „Viltyje"), dėl daugelio dalykų, prieštaraujančių kritiko estetiniam skoniui, jis kaltino vėlgi dekadentizmą.

Nors ir pripažindamas poeto teisę reikšti subjektyvius jausmus, A. Jakštas ir į poeziją žiūrėjo utilitariniu žvilgsniu, pirmiausia reikalavo loginės minties. Jam buvo nesuprantami modernesni poetiniai ieškojimai. Savo dienorašty 1908.X.12 A. Jakštas rašė: „Naujausieji mūsų poetai pradeda vartoti tokias metaforas, kaip: *колокольная тишина, крылатые глаза* ir t. p. Tokie poetai, kaip A. Blokas ir kt., matyt, žiūri į poeziją ne kaip į gražių minčių gražioje formoje išreiškėją, bet kaipo į gamintoją „poetiškųjų rebusų ir uždavinių". Poetas išsireiškia jau nebe jausmais, bet painiais uždaviniais... Seniau skaitytojui reikėdavo „poetą atjausti", šiandieną reikia laužyti sau galvą, beišrišinėjant poeto užduotus rebusus. Todėl seniau poezija buvo visiems prieinama, šiandienė gi naujoji poezija tapo siaurų akademistų estetų ratelio viešnia, nes tik jie ja gali gėrėtis. Naujos poezijos prilyginimai tokie nenatūrališki, kad jiems netrukus prireiks tam tikro žodyno, norint jos prasmę susekti. Nauji poetai kuria suvis naują artificialę paprastų žmonių nevartojamą kalbą. Todėl jei seniau buvo priežodis „klausyti lyg vokiečių pamokslo", tai šiandieną

galima suvis teisingai tarti apie neišmanančius ką nors: „klausai lyg naujų poetų eilių..."[31]

Piktindamasis „naujosios gadynės dainių" kūrybos „chaosu" — nukrypimais nuo poezijos ir logikos normų, jis visa tai tiesiogiai siejo su revoliucija visuomenėje: „Gyvendami tatai šioje „išsiliuosavimo" gadynėje, ir mūsų jaunieji dainiai pasiduoda kraštutiniam individualizmui ir, imdami pavyzdį iš savo draugų „kovotojų už laisvę", atmetančių visus senovinius įstatymus: politiškus, socialinius ir net doriškus, pradeda nesitenkinti sena klasiška poezija, ieškoti naujų takų." Tai buvo naivi analogija, atsiradusi iš didelės revoliucinio judėjimo baimės.

A. Jakštas neapsiribojo vien savo akcija prieš „dekadentus", bet „Draugijoje" suorganizavo ir platesnę lietuvių modernistų kritikos kampaniją. Į ją buvo įtrauktas Maironis, kuris eilėraštyje „Mūzos pavojuje" (1907) šmaikščiai pasišaipė iš eksperimentuojančių poetų antplūdžio ir pasmerkė jį Apolono lūpomis: „Prisiekiu: tos usnys ilgai nekeros: / Nei ritmo, nei rimo, nei prozos geros! / Poezijos, girdžiat, nei lašo..." L. Gira paskelbė „Naujųjų poetų marseljetę" (1910), kurioje naujovių ieškotojus, siekiančius eiliavimo laisvės ir atmetančius rimą, ritmą ir logiką, išvadino klounais. Kovai prieš modernizmo apraiškas lietuvių literatūroje „Draugijos" redaktorius mėgino pasitelkti ir jauną kritiką P. Gerulį-Kragą.

Kad ir akcentuodamas visuomeninę literatūros reikšmę, pasisakydamas už realios tikrovės atspindėjimą ir būtinybę ją apibendrinti, A. Jakštas nagrinėjamų kūrinių vertę matavo pagal tai, kiek jie atitinka katalikybės idealus, o tai dažnai prieštaravo gyvenimo ir meno tiesai — svarbiausiam realizmo požymiui. Be to, įžiūrėdamas literatūroje pesimizmą ir bardamas rašytojus už neigiamų socialinių reiškinių vaizdavimą, jis trukdė įsitvirtinti kritiniam realizmui.

Gyvenimo tiesos A. Jakštas kartais neskyrė nuo meno tiesos.

---

[31] A. Dambrauskas. Mano užrašai.— VVUBR, D 1089, p. 53—54.

Kritikuodamas J. Baltrušaitį dėl metaforiško mirties sugretinimo su gyvenimu, jis rašė: „Prilyginimai gražūs, bet neteisingi." Kai kurių lietuvių rašytojų mėginimus praplėsti vaizdavimo galimybes panteistine natūrfilosofija kritikas laikė žalingais katalikų tikėjimui.

Pastabiai A. Jakštas nagrinėjo tuos kūrinius, kurie nesikirto su jo estetinių pažiūrų sistema. Niekas iki jo nebuvo paskelbęs tokių išsamių ir įžvalgių recenzijų apie Maironio poemas.

Dar tebegyva nuomonė, kad visas meno sroves po romantizmo ir realizmo, tarp jų simbolizmą ir impresionizmą, A. Jakštas vadino dekadentinėmis. Tai tik iš dalies atitinka tiesą. 1909 m. „Draugijoje" kritikas yra pabrėžęs: „Principe — prieš simbolizmą mene mes nieko neturim. Yra tai specialė meno rūšis, turinti taip pat savo *raison d'être* [prasmę], kaip ir kitos. Bet simboliškasis menas ne dėl to yra menas, kad jis *simboliškas,* tik dėl to, kad jis yra *grožio išreiškėjas."* Jis išgyrė M. Šikšnio „Sparnus" kaip pirmąją lietuvių literatūroje simbolistinę dramą, talentingą kūrinį „be jokios dekadentiškai literatiškos šarlatanerijos". A. Jakštas pritarė Vydūno „poetiškam simbolizmui"; nors ir nesutikdamas su autoriaus idėjine koncepcija, žavėjosi įtaigia jo intuicija, draminėje trilogijoje „Amžina Ugnis" simboliniais įvaizdžiais atskleidžiant pagoniškos ugnies esmę. Jam patiko M. Vaitkaus poemos „Laimė" simbolizmas, „natūralus ir savaime plaukiantis iš pačios poemos turinio". Nesmerkė ir impresionizmo, net nepavartojo „Draugijoje" šios srovės termino, atkreipė dėmesį į specifinius I. Šeiniaus sugebėjimus vaizduoti gamtos smulkmenas ir emocijų atspalvius, tuo parodydamas gerą estetinę nuojautą. Tačiau tai nereiškia, kad šioms meno srovėms A. Jakštas simpatizavo.

Literatūros reiškinius jis tyrinėjo atsietus nuo literatūrinės raidos ypatumų, lietuvių rašytojus orientavo tik į praeities klasikus — nuo Homero iki Gogolio, tad nieko nuostabaus, kad jam

greitai prilipo visų naujųjų meno srovių neapkentėjo vardas. Tačiau tokiu jį galima laikyti gal tik nuo 1913 m., kai plačiau pasireiškė futurizmas. Jam A. Jakštas tuoj pat priskyrė visus drastiškesnius lietuvių literatūrinius pareiškimus pradedant „Gabijos" manifestu. Nuo to laiko jis tapo atkakliu M. K. Čiurlionio kūrybos neigėju, tuo sukeldamas prieš save dar didesnį kūrybinio jaunimo pasipiktinimą[32]. Jo estetinės pažiūros tolydžio stabarėjo.

Vis dėlto savo straipsniais ir recenzijomis A. Jakštas pastoviai populiarino lietuvių ir kitų tautų rašytojų kūrybą. Jis mėgo plačiai aptarti nagrinėjamų leidinių turinį, tiek juos girdamas, tiek ir kritikuodamas. Iš „Draugijoje" išspausdinto jo straipsnio V. Mykolaitis-Putinas pirmąkart susipažino su J. Baltrušaičio poezija, o daugelį jos citatų išmoko atmintinai[33]. A. Jakštas padėjo įtvirtinti lietuvių kritikoje anotaciją, keliais sakiniais atskleidžiančią knygos teigiamybes ir trūkumus.

Antrasis „Draugijos" kritikas buvo Petras Gerulis, pasirašinėjęs P. Krago slapyvardžiu arba kriptonimu P. Kr. Seinų kunigų seminarijos klierikas, pradėjęs bendradarbiauti žurnale 1910 m. vidury, per pustrečių metų čia paskelbė keliolika studijinių straipsnių, iš kurių du — „Rūtelė mūsų dainose" ir „Z. Krasinskis"— buvo išleisti atskirais atspaudais. Tačiau šią nemažos potencijos kūrybinę jėgą sugniuždė netikėti gyvenimo smūgiai: dėl nelegalaus bendradarbiavimo lietuviškoje spaudoje pašalintas iš kunigų seminarijos, metus pastudijavęs Friburo universitete ir trumpai padirbėjęs „Draugijos" redakcijoje[34], P. Gerulis pateko į kariuomenę ir daugiau jau nieko nebeparašė.

---

[32] Žr. Ig. J u r [kūnas]. Iš kur eina chamizmas? — „Lietuvos žinios", 1914, vasario 22 (kovo 7).

[33] V. M y k o l a i t i s - P u t i n a s. [Autobiografija].— Tarybų Lietuvos rašytojai. V., 1967, p. 164.

[34] J. R e i t e l a i t i s. Petras Gerulis.— MACBR, f. 136—24, IV.

P. Kragas kaip kritikas formavosi A. Jakšto priežiūroje, bet į daugelį meno reiškinių žiūrėjo plačiau, subtiliau jautė literatūros specifiką. Jisai palaikė A. Jakštą, kritikuodamas J. A. Herbačiausko ir S. Čiurlionienės literatūrinius pareiškimus, kuriuose tematė „svetimų srovių" sekimą, tačiau pripažino, kad ir tokios pastangos atnaujinti literatūrą nenuėjo niekais: veikiai pasirodė originalių bandymų kurti tautosakos dvasia. P. Kragas džiaugėsi savitu L. Giros talentu, rašė „Šarūno" studiją, kurios, deja, nebaigė, nes A. Jakštas apie V. Krėvės veikalą atsiliepė „labai abejutiškai"[35].

Prieš aukštinant ar smerkiant kurią nors meno srovę, P. Kragas siūlė pirma suprasti jos esmę. Aiškindamas simbolizmą, jis rėmėsi paradoksaliu A. Belo teiginiu, kad šios srovės naujumas — „prislėgiančioj seno gausumoj", ir be išlygų priėmė Vydūno simbolizmą. Taigi P. Kragas nebuvo abejingas naujovėms, nors ir supaprastino ne vieną naują, sudėtingą reiškinį.

Savo kritikos darbuose „Lazdynų Pelėdos veikalai", „Šatrijos Ragana", „Mačys-Kėkštas", „Žemaitė", „Keletas žodžių apie Adomo Jakšto poeziją", „Pastabos apie M. Vaitkaus poeziją" P. Kragas šalia detalios idėjinės bei meninės kūrinių analizės lietė ir bendresnius teorinius literatūros klausimus. Jis vadovavosi realizmo estetikos kriterijais, kuriuos mėgino nusakyti straipsnyje „J. Biliūno pažiūros į beletristiką". Nelaikydamas realizmo vienintele galima literatūros srove, P. Kragas jį gynė nuo modernistų antpuolių. Kartu su J. Biliūnu jis tvirtino, kad realistai gyvenimą ne kopijuoja, o apibendrina; teisingai pabrėžė, kad rašytojas sukuria naują tikrovę („pagamina mums naują... gražią tikrumą"). Temos kūrybai, anot jo, imtinos ir iš fantazijos. Tai buvo gana reikšmingas pastebėjimas.

---

[35] P. Gerulio 1912.X.29 laiško J. Reitelaičiui nuorašas.— Ten pat.

P. Kragas, kaip ir A. Jakštas, nepakentė „tendencinės" literatūros. Jis tvirtino, kad „tendencija" nuskurdino Žemaitės kūrybos tapybiškumą, o siauras partiškumas sužlugdė J. Mačio-Kėkšto talentą. Taigi reikalavimai vengti kūryboje atviro subjektyvumo atsidavė jakštiška nepakanta pažangesnėms idėjoms. Pripažindamas beletristams teisę ir netgi būtinybę vaizduoti gyvenimo blogybes, kritikas pragaištingais literatūrai laikė „pesimizmą ir tuščią verkšlenimą". Tai irgi išplaukė iš A. Jakšto estetikos principų. Tačiau būtina pastebėti, kad P. Kragas nepasidavė savo globėjo meninei pasaulėjautai. Jaunas kritikas savarankiškai analizavo rašytojų kūrybą ir gana kritiškai atsiliepė apie didaktišką A. Jakšto poeziją.

Dėstydamas literatūrą aukštesnėse gimnazijos klasėse, K. Puida numatė parašyti du tomus kritikos etiudų apie žymesnius lietuvių poetus[36]. Dalį biografijų jis tikėjosi prieš tai paskelbti „Draugijoje". A. Jakštas nepraleido jo straipsnių apie atsisakiusį eiti į kunigus P. Vaičaitį ir dvasininko sutanoje netilpusį lyriką A. Vienažindį. Pastarajame rašinyje redaktorių šokiravo samprotavimai apie poeto platonišką meilę[37].

„Draugijoje" buvo įdėti trys K. Puidos biografiniai straipsniai: „Dionizas Poška", „Juozas Mikuckis" ir „Jovaras". Į nagrinėjamų poetų kūrybą kritikas žvelgė esteto žvilgsniu iš „bepartyvio pozicijų". Niekur taip neatsiskleidė K. Puidos idėjinis dvilypumas, kaip straipsnyje apie Jovaro poeziją. J. Tumo laikytas „socialistu dvasioje"[38], „Vilniaus žiniose" simpatizavęs kairiesiems ir priešinęsis klerikalizmui, čia K. Puida poeto pastangas vadovautis savo kūryboje socialdemokratinėmis idėjomis ironiškai vadino bedievišku darkymusi. Nuo „programinių eilių" jis atskyrė „įkvė-

---

[36] K. Puidos 1910.IV.19 laiškas A. Dambrauskui.— VVUBR, D 336a—25.

[37] K. Puidos 1910.V.3 laiškas A. Dambrauskui.— Ten pat, D 336a—27.

[38] J. Tumo 1906.XI.19 laiškas Puidams.— Ten pat, E 118—65.

pimo eiles" ir tik jose ieškojo „poeto sielos". Tariamai apolitinis požiūris į Jovaro poeziją bemaž sutapo su A. Jakšto tendencija ją nuneigti katalikų akyse.

Nors K. Puida labai stengėsi prisitaikyti prie „Draugijos" ideologinės pakraipos, vis dėlto jam nepavyko įsigyti A. Jakšto pasitikėjimo. Išsiaiškinęs, kad Amerikos „Vienybėje lietuvninkų" skelbiamuose kūriniuose K. Puida, kaip ir seniau, „pirmeiviauja", A. Jakštas atsisakė jo paslaugų[39].

Žurnale neilgai bendradarbiavo Kaune gyvenantis liberalinių pažiūrų visuomenės veikėjas P. Leonas: jis paskelbė atsiminimų apie V. Kudirką ir referatą „Poetiškos dainų grožybės".

Kritikoje A. Jakštui talkino Peterburgo dvasinės akademijos profesoriai, Friburo, Liuveno universitetų studentai, Seinų kunigų seminarijos klierikai ir kai kurie pasauliečiai, pasirašinėję įvairiais slapyvardžiais ir kriptonimais, kurių dalis dar neiššifruoti. Šių autorių vaidmenį žurnalo puslapiuose galima lyginti su ansambliu, kuris įvairiais balsais tik pritarė A. Jakštui.

Nemaža dalis „Draugijos" recenzentų buvo ne tiek literatūros kritikai, kiek bažnytiniai cenzoriai. Iš tokių pozicijų A. Maliauskis smerkė Dobilo „Blūdą", Mad-Rietis (M. Reinys) — K. Jasiukaičio „Alkanus žmones", K. P.— Jovaro „Širdies balsus". A. Jakšto išauginti publicistiniai kritikai visuomeninių pažiūrų reakcingumu tiesiog rungtyniavo su savo mokytoju.

Būsimasis buržuazinis veikėjas ir žurnalistas J. Purickis, tada Friburo universiteto studentas, paskelbė platų straipsnį „Beletristikos rolė žmonijos auklėjime", išleistą ir atskiru atspaudu. Aptardamas emocinį literatūros poveikį, jis piktinosi ne tik „dekadentiniu pesimizmu", ateistine spauda, bet dar labiau — paslėptos tendencijos kūriniais, kurie sąmonėn pridaigstą smulku-

---

[39] K. Puidos 1913.VIII.13 laiškas A. Dambrauskui.— Ten pat, D 336a—47.

čių prieštikybinių sėklelių. Tokių itin pavojingų rašytojų kategorijai autorius priskyrė ir A. Čechovą, M. Gorkį.

Bendruosius meno klausimus „Draugijoje" lietė ne vien A. Jakštas, bet ir kiti autoriai. Jų straipsniai daugiau ar mažiau prieštaravo redaktoriaus etinėms ir estetinėms koncepcijoms. Tas pasakytina apie platų Juozapo Gustaičio kompiliacinį rašinį „Aistetika", kuriame, aptariant meno, grožio, malonumo, naudos ir kitas „jausmo filosofijos" kategorijas, bandoma suderinti subjektyvųjį ir objektyvųjį idealizmą, pritariama moralistų nevaržomam etikos ir estetikos sąlyčiui.

Žurnale užsimezgė diskusija apie meną ir menininką. Akstinas jai buvo Kaune 1908 m. gegužės mėnesį atidaryta Antroji lietuvių dailės paroda. Komentuodamas M. K. Čiurlionio paveikslus, maskviškis studentas R. Bytautas, „Draugijoje" pasireiškęs kaip lietuvių kalbos tyrinėtojas, įrodinėjo, kad nesimbolistinės kūrybos vertę nulemiąs kūrinių tikroviškumas tik trukdo simbolistiniame mene, kuris remiasi palyginimo elementais. Kitas autorius Profano slapyvardžiu aptarė atmetantį senus reikalavimus secesinį meną, išskirdamas tris pozityvius kūrybinių ieškojimų kelius: impresionizmą (bene pirmą kartą lietuvių kritikoje čia pavartotas šios srovės pavadinimas) — įspūdžių fiksavimą, modernizmą — bandymus išreikšti „šių laikų sielą" — ir simbolizmą — nematomo grožio atspindėjimą matomais daiktais. Visas šias pakraipas ir M. K. Čiurlionio kūrybą jis vertino kritiškai, o meno ateitį vaizdavosi kaip simbolizmo ir plastinio grožio derinį.

Dailininkas A. Varnas, neteikdamas pranašumo jokioms meno srovėms, paneigė R. Bytauto mintį apie nesimbolistinių kūrinių tikroviškumą kaip svarbiausią jų vertingumo matą. „Gamta yra sena boba su stipria atminčia. Kaipo tokia ji tarška be galo daug. Pasiimti ir rašyti kiekvieną jos tarškalo posėdį ištisai — reiškia išsižadėti savosios asmeninės gamtos, išsižadėti savų norų ir jausmų,— likti kokios tai valdiškai gamtiškos kanceliarijos

kopistu",— vaizdingai aiškino A. Varnas meno tiesos skirtingumą nuo fotografiškai tikslaus gamtos kopijavimo, pražudančio bet kokią kūrybą. „Dailėje apskritai reikia ieškoti visų pirma tas, kas žadina, kas sukelia naujas mintis, kas priverčia jautriau jausti, giliau ir jautriau mąstyti, intensyviškiau gyventi." O tai įmanoma tik pasiekus gamtos ir žmogaus sielos sintezę: susiliejus su gamta, jaučiant „taip, kaip ji jaučia, ir tą, ką ji jaučia", pripildžius patį gamtos vaizdą žmogaus sielos turinio. Taigi kūryba privalanti alsuoti panteistine dvasia.

Dailė, A. Varno teigimu, nepakenčia prievartos. „Spirti gi ją taikintis prie tikybinių dogmatų, prie siaurai tenumanomų moralybės paragrafų, prie visokių demokratiškų bei partyviškų principų — tai jau status piktžodžiavimas ir dailės iškoneveikimas." Autorius atskyrė meną nuo visuomeninio gyvenimo, betgi reikia čia įžvelgti ir netiesioginę reakciją prieš A. Jakšto bei kitų utilitaristų pastangas paversti jį vienadienių aktualijų vergu. A. Varnas pasigedo tokių meno kritikų, kurie sintetišku protu ir grožiui atvira siela sugebėtų įsismelkti į kūrėjo vidaus pasaulį ir jį išreikšti, jausdami ateities perspektyvą.

Visų trijų autorių samprotavimai itin reikšmingi tuo, kad didino visuomenėje meno ir menininko prestižą. Jie organiškai įsiterpė į Krokuvos dailės akademijos auklėtinių P. Rimšos, A. V. Staneikos ir A. Varno eseistiką „Vilniaus žiniose", sprendžiančią tas pačias meno suvokimo problemas.

„Draugijoje" pateikta vertingos faktinės medžiagos lietuvių literatūros istorijai. Įvairiais aspektais aptarta K. Bogušo, D. Poškos, J. Pabrėžos, L. Jucevičiaus, A. Baranausko, J. Želvio ir kai kurių kitų XIX a. rašytojų bei kultūros darbuotojų kūrybinė veikla, akcentuojant klerikalinius momentus. A. Jakštas kanonizavo Maironį kaip tautinio atgimimo dainių, paskirdamas jam atskirus „Ateities" ir „Draugijos" numerius; tai paska-

tino ir kitus leidinius vienaip ar kitaip pažymėti poeto 25 metų literatūrinio darbo sukaktį.

1914 m. „Draugijoje" pradėta spausdinti plati kompiliacinė J. Gabrio „Lietuvių literatūros apžvalga", aprėpianti tautosaką ir raštijos raidą iki XIX a. vidurio. Pratęsta ir papildyta ji išėjo dviem dalim ir ilgą laiką buvo pirmasis mokyklinis lietuvių literatūros vadovėlis, nes ankstesnės J. Šliūpo ir Maironio literatūros istorijos greitai tapo bibliografinėmis retenybėmis.

Reikšmingas bibliografinės informacijos šaltinis buvo žurnale spausdinamos plačios spaudos apžvalgos. 1914 m. A. Jakšto studijiniu straipsniu paminėta lietuvių spaudos atgavimo 10 metų sukaktis. Ta proga įdėta ir plati bibliografinė Prūsų lietuvių laikraščių apžvalga, kurią parengė A. Bruožis (A. B. Klaipėdiškis).

1907 m. „Draugijoje" išspausdintas pirmas stambus lietuviškas Šekspyro vertimas: advokatas K. Samajauskas pateikė keturis „Hamleto" veiksmus; visas kūrinys po dvejų metų išėjo atskiru leidiniu. Vertimas, deja, tolimas originalui: atpasakotas proza, sutrumpintas, pritaikytas mėgėjų scenai. Eilėmis teišverstos dainelės ir keliaujančių aktorių vaidinimas, tačiau šių ištraukų vertėjas — pats žurnalo redaktorius — irgi apsiribojo populiariu turinio perteikimu.

A. Jakštas orientavo vertėjus į klasikinę romantinę ir realistinę poeziją. Iš rusų poezijos, kurią daugiausia vertė Margalis, paskelbta A. Puškino, V. Žukovskio, I. Nikitino, N. Ogariovo, S. Nadsono eilėraščių. Pedagogas P. Kriaučiūnas išvertė M. Lomonosovo, G. Deržavino, M. Lermontovo kūrinių. M. Gustaitis, pradėjęs „Draugijoje" spausdinti Friburo universitete apgintą disertaciją apie A. Mickevičiaus „Krymo sonetus", kelis jų pateikė lietuviškai; vėliau išvertė ir visus sonetus. M. Vaitkus paskelbė pluoštą J. V. Getės, F. Šilerio, L. Ulando ir kai kurių

prancūzų poetų (K. Delavinio, F. Kope) eilių. A. Jakštas vertė L. Kondratovičiaus-V. Sirokomlės, Š. Petefio, J. Kupalos eilėraščius, o sekdamas N. Nekrasovo kūriniu „Kam Rusioj gera gyventi", pradėjo rašyti originalią poemą (išspausdinta jos įžanga „Kelionė"). Verstinėje poezijoje religinę mistiką pranoko demokratiniai motyvai, ir tai vertingiausias jos bruožas.

Populiarindamas žurnale filosofą idealistą V. Solovjovą, A. Jakštas išvertė keletą jo eilėraščių, tarp jų žinomą „Милый друг, иль ты не видишь..."— vieną iš pagrindinių simbolizmo estetinių atramų. Jaunutis poetas E. Steponaitis šalia kitų vertimų 1908 m. „Draugijoje" paskelbė J. Baltrušaičio eilėraščio „Вечер" sekimą. Tuo laiku J. Baltrušaičio pavardė A. Jakštui nedaug ką sakė, nes dar nebuvo išėjęs nė vienas jo eilėraščių rinkinys. Savo požiūrį į J. Baltrušaitį žurnalo redaktorius išdėstė vėliau. Tačiau šie faktai akivaizdžiai byloja, kad apsiginti nuo modernesnių srovių poveikio buvo neįmanoma.

Prozos vertimai — nedidelės apimties alegorijos, legendos — nuosekliau tarnavo žurnalo ideologinei linijai. Žalia Rūta (A. Sabaliauskas) iš vokiečių kalbos išvertė P. Heizės biblinę dramą „Marija Magdelietė".

L. Tolstojaus kūrybą „Draugijoje" reprezentavo sakmė „Malda". Išversta fragmentas „Apie gyvenimą", bet kun. P. Būčys nerekomendavo jo spausdinti: „Šitas straipsnis yra labai naudingas pasiskaityti žmonėms, negyvenantiems ir nemintijantiems krikščionijos mokslu. Tokius žmones šitas raštelis pakelia aukštyn. Bet tikrasis krikščionijos gyvenimas ir pasaulėžvalga daug aukštesni ir turiningesni už jį. Ką čia Tolstoj sunkiai sukrautais sumaningais išvedžiojimais vos-ne-vos prakrapšto, tą krikščionija, pilnai ir aiškiai atidarius, tvirtai prirodo. Krikščionims šitas straipsnis naudos neatneš"[40]. A. Jakštas ir St. V. Per-

---

[40] VVUBR, F 98, p. 25.

kūnas žurnale Tolstoją išvadino siaurapročiu filosofu, nepajėgiančiu sintetiškai mąstyti. Taigi lietuvių klerikalams atrodė svarbiau sugriauti nepakenčiamas L. Tolstojaus filosofines pažiūras, negu iškelti jo genialią grožinę kūrybą.

Vienu kitu straipsniu ar recenzija „Draugijoje" buvo stengiamasi nušviesti kaimynines literatūras. Didesnio dėmesio susilaukė lenkų rašytojai. Be P. Krago studijos apie Z. Krasinskį, žurnale pažymėtas M. Rodzevičiūtės (Rodzevičuvnos) jubiliejus, recenzuoti kai kurie lenkų rašytojų kūriniai, užvirė polemika dėl S. Dagilio išversto „Konrado Valenrodo". S. Vyspianskio mirtis A. Jakštui pasitarnavo pretekstu dar kartą pasmerkti modernizmą ir dekadentizmą. Naujoji baltarusių literatūra apžvelgta K. Šeškevičiaus straipsnyje „Baltarusiai ir jų tautinis atgijimas". Žurnale išspausdintas ir atskiru atspaudu išleistas E. Volterio straipsnis „Latvių literatūra", kurį išvertė ir papildė O. Pleirytė-Puidienė.

A. Dambrauskas nulėmė tai, kad „Draugija" virto kovojančio klerikalizmo organu. Visas ideologijos ir meno sritis jis stengėsi įtraukti į tą kovą. Savo kritika jis atitinkamai kreipė lietuvių literatūros procesą.

K. Korsakas taikliai apibūdino A. Jakštą kaip kritiką, kuris nesvyravo[41]. Jo visuomeninės pažiūros buvo reakcingos, o estetinė sistema konservatyvi ir svetima naujajai literatūrai, kuri siekė ne tik aprėpti gyvenimo visumą, bet ir ją transformuoti, įvairiapusiškai pažinti žmogų ir visuomenę. Kritikas susiaurino literatūros sferą, atimdamas iš rašytojų teisę ir pareigą drąsiai vaizduoti blogį, sudėtingas ir tragiškas situacijas, reikalaudamas abstraktaus optimizmo ir tiesioginio didaktiškumo — dori-

---

[41] K. Korsakas-Radžvilas. Straipsniai apie literatūrą. K., 1932, p. 78.

nimo teigiamais pavyzdžiais. Dėl grasaus rašytojų auklėjimo jis susilaukė pašaipos netgi iš artimiausių žurnalo bendradarbių.

Kaip vaizdingai pastebėjo V. Mykolaitis-Putinas, A. Jakštas pratino skaitytojus „vaduotis vien tradicija ir sveiku protu, nepaisydamas, kad „sveikas protas" sudėtingesnėse meno problemose gali suklysti lygiai taip, kaip ir „sveika akis" optikos srity"[42]. Manydamas, kad estetinis skonis įgimtas dalykas, kritikas nematė reikalo atgaivinti literatūros poetiką, meninį mąstymą, nuogąstavo dėl literatūrinio maištavimo, neišvengiamai lydinčio meno raidą.

A. Jakštas neieškojo ir nerado bendros kalbos su kūrybiniu jaunimu, kuris juo toliau, juo labiau jo nepakentė kaip kūrybos pažangos priešo. Netgi tai, kas galėjo patraukti talentingiausią jaunuomenės dalį, — A. Jakšto kova už tobulesnę lietuvių literatūros meninę išraišką, prieš grafomaniją, kuri visuomet veša naujų ieškojimų priedangoje ir juos tik kompromituoja, — nesusilaukė iš jos pritarimo: kritikas grubiai užkliudė daugumą žengiančių pirmuosius žingsnius kūrėjų, gyvenančių visai kitokiais idealais ir nuotaikomis. Perdėm praktiškas A. Jakšto požiūris į literatūros idėjas ir dogmatiški reikalavimai formai jiems buvo nepriimtini.

Kovodamas už rimtą turinį ir klasikines formas, A. Jakštas vėsino perdėtą jaunų literatų žavėjimąsi naujomis meno srovėmis. Jis ragino rašytojus nepamiršti nacionalinių tradicijų ir rūpintis išliekamąja kūrybos verte. Neretai taiklūs jo literatūriniai pastebėjimai, drąsiai reiškiama nuomonė, neatsižvelgiant į jokius autoritetus ir būsimą reakciją, skatino ir kitų kritikų reiklumą, o rašytojus vertė pasitempti. Taigi A. Jakštas ir po-

---

[42] V. Mykolaitis-Putinas. Naujoji lietuvių literatūra, t. 1. K., 1936, p. 313.

zityviai veikė literatūrinį gyvenimą, o savo kraštutiniais sprendimais jį dinamino. Jo kritika tiek įaugo į anuometinių skaitytojų sąmonę, kad ir nepripažįstantys jos prestižo literatai negalėjo būti visai abejingi tam, ką pasakys A. Jakštas.

Tačiau „Draugijos" negalima suplakti su A. Dambrausku, kad ir koks didelis būtų jo vaidmuo nustatant leidinio linkmę ir literatūrinę politiką. Šiame žurnale grožinę kūrybą spausdino didokas būrys žinomų rašytojų ir pradedančiųjų literatų — ne vien kunigų, bet ir pasauliečių. Pasauliečiai inteligentai ir liberaliau nusiteikę kunigai nepakeitė siauros klerikalinės leidinio pakraipos. Tačiau jų dalis daug kur peržengė idėjinį bei estetinį žurnalo ribotumą ir savo kūryboje reiškė naujų meno vystymosi tendencijų.

A. Dambrauskas, žurnalo redaktorius, buvo tolerantiškesnis už A. Jakštą, kritiką. „Draugijos" puslapių neaplenkė modernesni poetiniai ieškojimai, kuriems A. Jakštas, kaip meno teoretikas, buvo priešiškas. Jis rūpestingai ugdė gana plačių estetinių pažiūrų kritiką P. Gerulį-Kragą, leido ir kitiems pareikšti skirtingų nuomonių apie meną. Tačiau atskirus autorius, ypač prozininkus, susižavėjusius honoraru, jis be gailesčio grūdo į Prokrusto lovą, reikalavo iš jų tokių idėjų, kokios jam atrodė reikalingos.

„Draugijoje" išspausdinta reikšmingų vertimų. Lietuvių literatūros ir spaudos istorijai, kaimyninėms literatūroms skirtos publikacijos turėjo ir tebeturi nemažos pažintinės reikšmės.

Taigi „Draugijos" vaidmuo lietuvių literatūros procese nevienareikšmis. Nepaisant A. Dambrausko-Jakšto pastangų pajungti žurnalo medžiagą katalikų dvasininkijos interesams, staigiai ūgtelėjusios lietuvių literatūros ir kritikos buvo nebeįmanoma įspraustі į ankštus klerikalizmo rėmus.

Lietuvių literatūrinei spaudai dirvą pureno daugelis XX a. pradžios leidinių, bet, tur būt, nesuklysime pasakę, kad jos atsiradimą paspartino besimokančio jaunimo periodika. Ji sutelkė gabiausius pradedančiuosius literatus, iš kurių išaugo ne vienas žinomas rašytojas.

Pirmasis periodinis leidinys Lietuvos jaunimui — žurnalas „DRAUGAS". Įsteigė jį 1904 m. užsieny Vincas Mickevičius-Kapsukas, Berno universiteto laisvas klausytojas, kurio ryžtu ir energija net žavėjosi liberalinis publicistas J. Šaulys-Bekampis: „Retai tenka matyti žmogus, su tokiu pasišventimu ir tokiu išsižadėjimu atsiduodantis numylėtajai idėjai ir darbui"[1]. V. Kapsukas šį žurnalą ne tik redagavo, bet ir didumą ploto užpildė savo straipsniais, pats slapta gabeno leidinį iš Rytų Prūsijos per sieną į Lietuvą.

Socialdemokratinės pakraipos žurnalas turėjo ruošti jaunimą ginkluotai kovai prieš carizmą, formuoti pažangiąją inteligentiją. „Tarp jaunuomenės visuomet randa įvairios prakilnios idėjos geriausią dirvą; ji labiausiai jomis užsidega ir visuomet yra karščiausiu ir labiausiai pasišventusiu kareiviu už žmonių labą; ji dar nesigainioja paskui karjerą ir nemėgsta kompromisų; ji nesibijo nei kalėjimo urvų, nei policijos kardų ir kareivių šaudyklių, nei retežių ir kartuvių. Tarp šitos jaunuomenės ir reikia kuo daugiausia dirbti", — rašoma „Draugo" redakciniame straipsnyje.

Bendradarbiauti žurnale V. Kapsukas prikalbino savo bičiulį J. Biliūną, Leipcigo universiteto studentą. „Vincas man galvą apsuko su savo *„Draugu"*, — juokavo rašytojas[2]. Į pirmą nu-

---

[1] „Aušrinė", 1910, Nr. 1, p. 9.
[2] Ten pat, p. 7.

merį buvo įdėtas J. Biliūno apsakymas „Pabėgėlis", vaizduojantis atsisakiusio eiti į kunigus vaikino likimą. Deja, autoriaus skaudžiai išgyventi konfliktai kūrinyje transformavosi gana blyškiais meniniais vaizdais. Labai apsakymui pakenkė „spirtinas rašymas", anot paties J. Biliūno. Rašytojo ambicijos neleido jam nusileisti žemiau savo galimybių, todėl jis nesiryžo duoti antram žurnalo numeriui pažadėto, juodraštyje jau apmesto kritikos straipsnio „Iš mūsų gyvenimo ir literatūros". Čia atsiliepė ir abejonės dėl paties leidinio profilio.

„Draugo" programoje atkreiptas dėmesys į grožinės literatūros ir literatūros kritikos svarbą. J. Biliūnas turėjo iliuzijų paversti „Draugą" trimėnesiniu žurnalu, kuriame dominuotų literatūra. Vietoj beviltiškai įstrigusio savo kritikos straipsnio („ką darysi, kad įkvėpimo mūza neaplanko, ir gana")[3] jis siūlė pačiam V. Kapsukui imtis plunksnos ir parašyti ką nors apie A. Baranauską[4]. Pagaliau matydamas, kad literatūros reikalų nepavyks padaryti pirmaeiliais, rašytojas atsisakė bendradarbiauti žurnale, nors jo ideologijai ir toliau prijautė.

Kintančios aplinkybės kreipė „Draugą" tokia linkme, kuri nesutapo nei su J. Biliūno norais, nei su ankstesniais V. Kapsuko ketinimais. Tik du žurnalo numeriai išėjo su paantrašte „Pirmeivės lietuvių jaunuomenės laikraštis". Trečiasis ir ketvirtasis, pasirodę 1905 m., jau atstovavo V. Kapsuko įkurtai socialdemokratinei „Draugo" organizacijai.

V. Kapsukas sakėsi netikslinęs ankstyvojo „Draugo" paantraštės todėl, kad jaunimo tarpe „nėra taip daug tokių žmonių, kurie drąsiai galėtų pavadinti save socialdemokratais", o leidiniu norėta „patraukti į tą pusę ir tuos, kurie dar negali

---

[3] J. Biliūno 1904.V.7 laiškas V. Kapsukui.— J. B i l i ū n a s. Raštai, t. 2, p. 368.
[4] J. Biliūno 1904.VII.18 laiškas V. Kapsukui.— Ten pat, p. 380.

tokiais pasivadinti, bet kurie maždaug stovi ant to kelio"[5]. Žurnalas, pirmiausia adresuotas vyresniųjų klasių moksleiviams ir studentams, buvo tikra staigmena, kurios jie nesitikėjo. Kairesnioji jaunuomenės dalis („pirmeiviai"), dalyvaujanti visuomeniniame judėjime, dar neturėjo tiek savų problemų, kad pasigestų atskiro leidinio. Nenorint numarinti pirma laiko užgimusio žurnalo, teko keisti jo paskirtį.

V. Kapsukas geriau už kitus jautė atūžiančią 1905 m. revoliuciją. Gyvenimo prasmę jis matė tik revoliucinėje veikloje, tad pertvarkytą leidinį ištisai paskyrė politinei kovai. Žurnalas „Draugas" (paskui pavadintas „Darbininku") ugdė darbo žmonių klasinę sąmonę. Jis ir toliau ėjo užsienyje, nors Lietuvoje jau buvo panaikintas spaudos draudimas.

Žiauri Stolypino reakcija išblaškė aktyviausius revoliucijos dalyvius paveikė nemažą dalį visuomenės veikėjų, kurie, išsižadėję revoliucinio judėjimo, klasių kovos, ėmė skelbti konservatyvias ir reakcines idėjas. V. Kapsukas buvo suimtas ir nuteistas aštuoneriems metams katorgos. Oportunizman pasinešę LSDP vadovai dabar drauge su buržuaziniais liberalais propagavo taikų kultūros-švietimo darbą; revoliucijos metais prarastas pozicijas stengėsi atgauti ir išplėsti klerikalai. Besiformuojančios buržuazinės partijos ir jų leidiniai siekė patraukti savo pusėn jaunus, kūrybingus žmones, kurie pirmieji pasigedo veikimo laisvės.

1909 m. vasarą Maskvos lietuvių studentų draugijos nariai sumanė leisti žurnalą „be jokios pakraipos" vien „mokslus einančios jaunuomenės reikalams"[6]. Prieglobstį jam suteikė Vil-

---

[5] V. Kapsuko 1904.VI.4 laiškas J. Šliūpui.— LKP CK Partarchyvas, f. 4182, ap. 1, b. 9, l. 3—4. Cit. iš: V. Kapsukas. Raštai, t. 1. V., 1960, p. 485.

[6] St. Š[ilingas]. Iš moksleivijos gyvenimo.— „Lietuvos žinios", 1909, birželio 17 (30).

niuje leidžiamos liberalinės „Lietuvos žinios" — būsimųjų liaudininkų organas. 1910 m. sausio 30 (vasario 12) laikraštis išėjo su mėnesiniu literatūros ir mokslo priedu — žurnalu „AUŠRINĖ". Šį leidinį savarankiškai redagavo iš pradžių Maskvos, o nuo 1914 m. — Peterburgo aukštųjų mokyklų studentai. Pagrindinis „Aušrinės" iniciatorius buvo studentas teisininkas S. Šilingas, teikiąs vilčių literatūros kritikas eseistas, ilgainiui atitolęs nuo literatūrinės veiklos ir virtęs konjunktūriniu politiku. Kurį laiką jis mažne vienas tvarkė žurnalo medžiagą ir ypač buvo atsidėjęs literatūrai. Pasaulėžiūros gaires „Aušrinėje" nustatinėjo studentas filosofas R. Bytautas, o socialiniais klausimais rūpinosi teisės fakulteto studentas P. Klimas (Vabalėlis).

Žurnale iškeltas uždavinys sukurti gausų ir veiklų inteligentijos sluoksnį, „duoti galią jaunai dvasios energijai apsireikšti". Jo epigrafu tapo garsus Maironio ketureilis: „Į darbą, broliai, vyrs į vyrą, / Šarvuoti mokslu įstabiu! / Paimsme arklą, knygą, lyrą / Ir eisme Lietuvos keliu!" Aforistiškas poeto kreipimasis į skaitytojus išreiškė pačią „Aušrinės" programos esmę — pratinti jaunimą dalyvauti visuomenės veikloje, „rinkti į vieną ugniakurį moksleivijos mintį", vadovaujantis trimis pagrindiniais principais: demokratizmu, nepartiškumu ir tautiškumu. Taigi nors iš pradžių manyta leisti žurnalą „be pakraipos", faktiškai „Aušrinė" mėgino sukurti vientisą ideologiją. Tačiau jos principai dėl įvairių aplinkybių kito.

„Aušrinės" idėjiniais pagrindais neilgai trukus ėmė bodėtis pažangesni žurnalo bendradarbiai ir kai kurie redakcijos nariai. Leidiny pasirodė pasiūlymų labiau domėtis socialinėmis, ekonominėmis problemomis, bet jais buvo nepatenkinti šeimininkai — „Lietuvos žinių" liberalai. 1912 m. pakeistai „Aušri-

nės" redakcijai teko „apstabdyti savo pažangumą"[7]. Ir vis dėlto 1913 m. rudenį „aušrininkų" veiklos principai buvo papildyti naujais postulatais. Veikimo pamatan dedama individualizmo idėja, reiškianti atskiro asmens ir visuomenės sintezę. Kalbama apie visuomeninės santvarkos idealą, „kur nebebus jokių luomų, kur visi produkcijų įrankiai prigulės visai visuomenei", t. y. kalbama apie socializmą.

„Aušrinės" programas galima suprasti tik atsižvelgus į tuos idėjinius pakitimus, kurie vyko lietuvių kultūriniame gyvenime po revoliucijos. Nepaisant įvairių ideologinių svyravimų, žurnalas davė nemaža pozityvaus. Jis ugdė besimokančio jaunimo ryžtą darbuotis visuomenės labui, vadovaujantis šūkiu „Iš kur kilęs, ten ir grįžk", žadino iš apatijos aplinkinius.

Nors „Aušrinė" ėjo gana nereguliariai ir nevienodos apimties, iki Pirmojo pasaulinio karo buvo išleistas 31 numeris, kurių dalis turėjo autonomiškus priedus „Vasaros darbai" (moksleivių surinkta tautosaka) ir „Farmaceutų reikalai". Visa tai sudaro didoko formato tomą, per tūkstantį puslapių. 1913 m. „Aušrinės" tiražas pasiekė 1700 egz., o 1914 m. šoktelėjo iki 3250 egz.; tuo laiku „Lietuvos žinių" vidurkis buvo 1500 egz. ir 2500 egz.[8]

Koreguoti „Aušrinės" principus vertė 1911 m. pasirodęs kitas moksleivių organas — „ATEITIS". Tai buvo skubi klerikalinio fronto atsvara „pirmeiviškai" „Aušrinei". Maskvos universiteto teisės fakulteto studentas P. Dovydaitis tebepriklausė „Aušrinės" redakcijai ir dar nebuvo paskelbęs šiame žurnale straipsnio „Tikėjimo elementas žmogaus gyvenime", kuris sukėlė negirdėtą aniems laikams diskusiją pasaulėžiūros klausimu ir,

---

[7] P. Klimas. Moksleivių sąjūdžio pusamžis.— Respublikinis pedagoginis muziejus, f. IV—C, 27, p. 15.

[8] M. Kuktos spaustuvės sąskaitos „Lietuvos žinių" redakcijai.— MACBR, f. 54—170.

daugelio manymu, pagreitino „Ateities" gimimą, kai Belgijoje, Liuveno katalikų universitete, studijuojantys lietuviai kunigai jau buvo gavę jo sutikimą būti steigiamo katalikiško leidinio redaktoriumi[9].

Tuo pačiu metu „Draugijos" žurnalo redaktorius A. Dambrauskas būsimą leidinį redaguoti kvietė telšiškį kunigą poetą M. Vaitkų[10], bet šis atsisakė. Liuveniečiai buvo priešingi tokiam pasirinkimui. Jie, nors ir dvasininkai, nenorėjo, kad redaktorius būtų kunigas. P. Kuraitis viename laiške įtikinėjo A. Jakštą: „Kad kaip reikiant eitų moksleivių laikraštis, *turi jis būti pačios moksleivijos vedamas ir pačios moksleivijos pirmučiausiai rašliaviškai palaikomas.* Dėlei įvairių aplinkybių toji redakcija negali būti užsienyje, bet turi būti Rusijos ribose. <...> Tuo tarpu aišku, kad nei kun. M. Vaitkus, nei kitas koks kunigas negali būti tinkamu moksleivių laikraščio redaktorium. Gaila būtų ir laiko, ir triūso, ir pinigų, nes pasisekimo neturėtų, taip bent prisieina spręsti, nusižiūrėjus į mūsų moksleivijos psichologiją, atmosferą ir turint omenyje kitų tautų panašių bandymų istoriją"[11]. Žurnalo fondui kunigas A. Maliauskis atsiuntė iš Belgijos 400 frankų (apie 150 rb.), pageidaudamas, kad ši jo parama būtų įslaptinta[12]. Apie ją žurnale ir pranešta kaip apie X. Y. paramą. Taigi už grupelės būsimų „Ateities" redaktorių pasauliečių stovėjo būrys dvasininkų.

Galų gale A. Jakštas sutiko su liuveniečių kandidatūra, — pagrindiniu „Ateities" redaktoriumi tapo P. Dovydaitis, — tik pageidavo, kad žurnalas būtų redaguojamas Peterburge[13]. Tačiau mokslo metų viduryje P. Dovydaičiui buvo neparanku

---

[9] P. Kuraičio laiškas (be datos) A. Dambrauskui.— VVUBR, E 20—1.
[10] 1910.XI.3 laiškas.— Ten pat, E 20—4.
[11] Ten pat.
[12] Ten pat, E 148—3.
[13] P. Kuraičio 1910.XII.24 laiškas A. Dambrauskui.— Ten pat, E 20—6.

keisti aukštąją mokyklą. Todėl klerikalų leidinys, kaip ir „Aušrinė", buvo redaguojamas Maskvoje, bet spausdinamas Kaune. Dvejus metus jis ėjo kartu su A. Jakšto „Draugija", kaip jos priedas, paskui atsiskyrė ir vadinosi „literatūros, mokslo ir visuomenės mėnesiniu laikraščiu".

Faktinis „Ateities" vadovas buvo ir liko A. Jakštas, tvarkęs visus rašinius ir saugojęs katalikiškąją ortodoksiją[14]. Leidinio devizo „Visa atnaujinti Kristuje" A. Jakštas nesiryžo iškelti į paantraštę, kaip to reikalavo P. Dovydaitis [15]. Žurnalas ir šiaipjau buvo prigrūstas ilgų teologinių straipsnių, kurių skundėsi neįkertą netgi studentai. Ne trumpesni poleminiai „Aušrinės" traktatai mažiau išprususiems irgi buvo sunkiai suprantami, bet vis dėlto gyvenimiškesni.

Atsiradus „Ateičiai", „Aušrinės" skelbta moksleivių vienybė suiro. Ne tik besimokantis, bet ir dirbantis jaunimas ėmė grupuotis į dvi priešingas nelegalias organizacijas —„aušrininkus" ir „ateitininkus", kurie praktinėje veikloje rėmėsi savo leidiniais. „Aušrinė" propagavo smulkų kultūros darbą, skatino moksleivius ruoštis visuomenės veikimui, kolektyviai lavinantis kuopelėse: studijuoti gimtąją kalbą, istoriją, literatūrą, rinkti tautosaką. Praktiškai tą patį darė ir „ateitininkai", nors „Ateitis" pirmon vieton kėlė ne visuomeninius, o „religijos ir mokslo" dalykus.

„Ateitis" skyrėsi nuo „Aušrinės" mažesniu formatu, dailesne poligrafine išvaizda. Medžiagos kiekis abiejuose žurnaluose apylygis. „Ateitis", kurios kasmet išeidavo po dvylika numerių, irgi turėjo tautosakos priedą „Mūsų tautinės tvėrybės žiedai". „Ateities" tiražas 1913 ir 1914 metais buvo 1500 egz., kai

---

[14] A. Jakštas. „Ateities" praeitį atsiminus.— „Ateitis", 1931, Nr. 3—4, p. 135.

[15] P. Dovydaičio 1911.III.25 laiškas A. Dambrauskui.— VVUBR, D 268—10.

„Draugijos" — tik 850 egz.[16] Taigi „Aušrinės" redaktoriai negalėjo nesiskaityti su savo konkurentais.

„Aušrinės" ir „Ateities" istorija nesibaigia 1914 metais. Bet vėliau šie žurnalai modifikuojasi ir atitolsta vienas nuo kito, o pradiniame etape juos tiesiog sunku įsivaizduoti atskirai. Jų tarpusavio kovoje, kryžiuojantis materialistinėms ir idealistinėms koncepcijoms, brendo jaunimo filosofinės, socialinės, etinės pažiūros. Jie turėjo pastebimos, nors anaiptol ne vienodos, reikšmės ir visai XX a. pradžios lietuvių literatūros raidai.

Iki 1914 m. vidurio „Aušrinėje" buvo išspausdinta maždaug 160 eilėraščių, 1911—1914 m. „Ateityje" — per 180. Prozos vienetais „Ateitis" vėlgi nežymiai persveria „Aušrinę". Tačiau skaičiai nieko nesako apie kūrinių žanrinį pobūdį, juo labiau — apie idėjinį meninį lygį. „Aušrinė" sutelkė stipriausias kūrybines jaunimo jėgas, o iš didelio „Ateities" autorių būrio lietuvių literatūros istorijoje išliko tik kelios pavardės.

„Aušrinėje" ypačiai vertinama grožinė literatūra („dailioji raštija"), kuri „leidžia jaunuoliui išbandyti savo rašymo gabumą, lavina skaitytojų dailės skonį, švelnina jausmus", vadinasi, daro estetinio ir etinio poveikio. Tai ne vien skambios frazės. „Aušrinė" geriau, negu kuris kitas leidinys, spietė jaunus literatus ir 1911 m. pradžioje, turėdama beveik šimtą bendradarbių, galėjo pareikšti skaitančiajai visuomenei: „Lietuvos raštija jau pergyveno tą laikotarpį, kada viskas tiko."

„Aušrinės" redakcijų sudėtis keitėsi, o literatūrinę medžiagą tvarkė ne vienas žmogus. Literatūros gerbėjų ir globėjų „Aušrinėje" pakako. Redakcijų nariais, be S. Šilingo, yra buvę jaunieji poetai A. Lastas, S. Naginskas (Maskvoje), B. Sruoga (Peterburge) ir kai kurie kiti jauni literatai. Nuo 26-ojo numerio žurnalo atsakomąja redaktore, kaip ir to meto „Lietuvos žinio-

---

[16] Lietuvos TSR CVA Kauno filialas, f. 50, ap. 1, b. 36014.

se", pasirašinėjo J. Žymantienė (Žemaitė). Nors ji iš tikrųjų neturėjo nieko bendra su „Aušrine", bet jos pavardė kėlė leidinio prestižą.

Iš „Aušrinės" literatų bene ryškiausiai žurnale atsiskleidė Z. Gaidamavičiaus-Gėlės ir A. Žukausko-Vienuolio kūrybinės individualybės.

Lietuvių literatūros istorijoje Z. Gėlė išliks toks, koks subrendo „Aušrinėje". Jį sunku ir suprasti be šio leidinio. Z. Gėlė pirmasis atsiuntė „Aušrinei" savo kūrybos[17], jo eilėraščio įvaizdis, galimas dalykas, nulėmė paties žurnalo antraštę[18]. Leidinio redaktoriai, girdami Z. Gėlės eilių tematiką, iš pradžių priekaištavo, kad jose „niekur neišlaikyta taip pamatinė mintis, taip ir eiliavimas", o po dvejų metų jau ieškojo jame genialumo žymių, artimų M. K. Čiurlioniui. Talentingo 13—18 metų poeto kūrybos rezultatai sudarė realias prielaidas tapti jam vienu žymiausių lietuvių rašytojų ateityje. Staigi jo mirtis skaudžiu aidu atsiliepė J. Janonio, A. Lasto, F. Kiršos ir kitų bendraamžių eilėse.

„Aušrinei" Z. Gėlė buvo atsiuntęs 23 eilėraščius, iš kurių išspausdinta 12, o kitų ištraukos plačiai cituojamos jo nekrologiniame straipsnyje, kurį parašė S. Šilingas; dar 6 eiliuoti kūriniai pasirodė, poetui mirus. Taigi „Aušrinei" teko maždaug trečdalis iki 1917 m. paskelbtos jo kūrybos. Žurnalo redakcija atkovojo iš K. Puidos pirmumą Z. Gėlės raštams leisti. Sudaryta speciali komisija labai atsakingai rengė Lietuvoje dar neregėtą leidinį, kuriame buvo numatyta publikuoti ne vien literatūrinį,

---

[17] Z. Gaidamavičiaus 1909.XI.28 laiškas S. Šilingui.— VVUBR, F 198—9.

[18] S. Šilingas. Zigmas Gėlė.— „Aušrinė", 1913, Nr. 22, p. 3. „Aušrinės" vardą buvo parinkęs J. Jacevičius 1883 m. sumanytam Rygoje leisti mėnesiniam žurnalui. (Žr. R. Vėbra. Nauji duomenys apie „Aušrinę".—„Gimtasis kraštas", 1967, liepos 27.)

bet ir epistolinį rašytojo palikimą[19]. Pradėtą darbą nutraukė karas.

A. Vienuolis — realistinės pakraipos prozininkas — produktyviausias „Aušrinės" beletristas. Jis, pasirašęs kriptonimais *A-s Ž-s*, debiutavo 1908 m. „Vilniaus žiniose" su Kaukazo legenda „Amžinasis smuikininkas". Antros legendos „Užkeikti vienuoliai" laikraščio redakcija nesiryžo spausdinti[20]. Šis reikšmingas kūrinys, smerkiantis dvasininkijos gobšumą, buvo paskelbtas „Aušrinėje". „Užkeiktų vienuolių" publikacija sustiprino autoriaus pasitikėjimą savimi ir sugestijavo vėliau pasirinkti A. Vienuolio slapyvardį. Žurnale pasirodė pagrindiniai jo kūriniai, parašyti 1905—1913 m.

Studijuodamas ir dirbdamas farmacininku Maskvoje, A. Vienuolis bendravo su „Aušrinės" redakcijos nariais. Jis buvo skatinamas meniškai išreikšti „aušrininkų" ideologijos principus. Tik gyvenimo patirtis ir savitas talentas apsaugojo rašytoją nuo iliustratyvumo akivarų. Tačiau žurnalo propaguojamos idėjos didžia dalimi nulėmė jo kūrybos tematiką. „Aušrinėje" išspausdintuose apsakymuose „Grįžo", „Aleliuja", „Pati", „Provokacija", „Studiosus" A. Vienuolis smerkė inteligentų nutolimą nuo liaudies, jų sumiesčionėjimą. Daug kur autoriui pavyko motyvuotai atskleisti gilią veikėjų depresiją, tokios būklės beprasmybę. „Aušrinės" puslapiuose pasirodė ir „Paskenduolė". Psichologiniu aspektu A. Vienuolis pažvelgė į kunigiją, apsakymuose „Paskutinė vietelė" ir „Užžėlusiu taku" išryškindamas bažnyčios dogmų svetimumą žmogaus prigimčiai.

Pastarieji trys kūriniai sujudino klerikalinę aplinką. Kunigų žurnalo „Vadovo" redaktorius J. Staugaitis apie apsakymą „Užžėlusiu taku" parašė studijinį straipsnį, kuriame įrodinėjo

---

[19] Zigmo Gėlės raštams išleisti kuopos protokolai — VVUBR, F 177.

[20] Žr. S. Šilingo 1907.VII.19 laišką „Vilniaus žinių" redakcijai.— LKLIR, f. 21—623, l. 3.

„pirmeiviškų" autoriaus doktrinų žalingumą katalikų bažnyčiai. O „Ateities" publicistei, perskaičiusiai šį apsakymą, neliko „jokio geresnio įspūdžio, kaip tik viens pasipiktinimas ir neapykanta ne tik prie autoriaus, bet ir prie paties laikraščio"[21].

Natūralu, kad 1913 m. išėjusi atskiru leidiniu „Paskenduolė" susilaukė klerikalų, tarp jų ir „Ateities" kritiko K. Bizausko[22], priekaištų. Bet ir plunksnos draugai „pirmeiviai" apsakymo nesuprato. „Paskenduolę" jie vos ne vienu balsu pasmerkė kaip psichologiškai neįtikinamą kūrinį, tik neišdrįso savo nuosprendžio paskelbti spaudoje[23].

„Savųjų" puolimas paveikė rašytoją. Ilgokai A. Vienuolis „Aušrinei" nieko nedavė. Tik po metų žurnale pasirodė jo meninės apybraižos „Krymo įspūdžių" pirmoji dalis, kuri su ankstesne apybraiža „Kalėjime", taip pat išspausdinta „Aušrinėje", buvo talentingiausi šio žanro pavyzdžiai lietuvių literatūroje.

Maskvos lietuvių studentų vakarėliuose būdavo skaitomi dar neskelbti Z. Gėlės, A. Vienuolio, I. Šeiniaus ir kitų „Aušrinės" autorių kūriniai. Čia žurnalo redaktoriai patirdavo, kokio atgarsio tie dalykai gali susilaukti visuomenėje. 1912 m. pabaigoje I. Šeinius skaitė savo apysakos „Mėnesiena" pirmąjį variantą. Rašytojas vaizdavo kunigą Antaną, kuris, „Aušrinės" korespondento žodžiais, „savo prigimimu yra paprastas žmogus, su žmogiškais jausmais bei geiduliais, bet įžadai kurio tam žmogiškui prigimimui priešinas ir verčia jį tą savo prigimimą neguoti. Vienok žmogaus prigimimas taip stiprus, kad nei kryžiaus ženklas, nei malda, nei pasninkas, nei dargi vienuoly-

---

[21] Meškus. „Aušrinės" literatūra.— „Vadovas", 1912, Nr. 46, p. 169—177; Auksė. Dar dėl dr. Taigi-tigi straipsnio.— „Ateitis", 1912, Nr. 5, p. 213.

[22] K. B. Paskenduolė. Parašė Vienuolis.— Ten pat, 1913, Nr. 11, p. 554—557.

[23] J. Žėkaitė. A. Vienuolio kūryba iki 1917 metų.— „Literatūra ir kalba", t. 2. V., 1957, p. 98.

nas-kalėjimas neįstengia jo nugalėti." Šiame apysakos variante pavaizduota žmogaus jausmų ir dvasininko konfesijos nesantarvė, giminінga A. Vienuolio kūriniams, „sukėlė daug gyvų ginčų"[24]. Autorius, pabūgęs klerikalų reakcijos, apysaką „Pirmajam barui" iš esmės perdirbo.

Šalia realistinio vaizdavimo „Aušrinės" prozoje tolydžio stiprėjo modernistinės (daugiausia impresionistinės) tendencijos: užuot siekę meninių apibendrinimų, dalis jaunų literatų susižavėjo įspūdžio, detalės poetika. Toliausiai šia linkme nuėjo I. Šeinius, kuris, paskatintas literatūrinio debiuto pirmuosiuose „Aušrinės" numeriuose, daug rašė ir kitiems leidiniams, nepaisydamas jų pakraipos. „Aušrinės" apsakyme „Pakalnės tyloj" (1913) jis jau gerai apvaldęs impresionistinę manierą. Tais pačiais metais žurnale blykstelėjo J. Savickio — „Lietuvos žinių" Jurgio Rimošiaus — pavardė. Jo apsakyme „Nakties žvaigždės" įmantriai stilizuota gatvės merginos istorija.

V. Steponaitis, M. Šveikauskaitė-Pušaitė ir kai kurie kiti pradedantieji „Aušrinės" prozininkai rašė neilgus vaizdelius — impresijas, kuriose realybė pynėsi su autorių svajonėmis, sapnais, vizijomis. Jose buvo fiksuojamos trumpalaikės nuotaikos — dažniausiai liūdnos, neramios, ilgesingos. Įsitvirtinti tokiai stilistikai „Aušrinėje" ypač padėjo būsimo gydytojo oftalmologo J. Nemeikšos-Žainio kūriniai su alegorinėmis užuominomis į 1905 m. revoliuciją.

Forsuotos emocijos ir graudus lyrizmas virto būdingu „Aušrinės" stilistikos bruožu. Prieš šitą madą neatsilaikė ir talentingiausi autoriai. Tačiau ją itin pamėgo menkesnių gabumų literatai. Poezijoje akivaizdžiausiai ją išreiškė Rygos gimnazistė P. Baltrušaitytė — P. Mašioto dukterėčia[25], pasirašinėjusi Aša-

---

[24] Ss. [J. Abraitis]. Žinios-žinutės.— „Aušrinė", 1913, Nr. 22, p. 31.
[25] Iš 1971.XII.19 pokalbio su Just. Baltrušaičiu.

ros, Vergės slapyvardžiais ir kriptonimu V. A.[26] Egzaltuota jos lyrika („Ach! Tankiai, kai širdį suspaudžia", „Kaip liūdna... Vėl širdį kankina", „Neklauskite manęs, kodėl taip nuliūdus") redaktoriams patiko. Netgi grąžindami autorei pataisyti eilėraštį, kuriame buvo konstatuotas „toks beviltis pesimizmas, kad tiesiog baugu", jie gyrė tą kūrinėlį: „Forma ir vaizdai dailūs, dargi labai dailūs."

„Aušrinėje" apstu sklandžiai skambančių romansinių idiliškų eilių. Jas ne tik protegavo, bet ir patys kūrė žurnalo redaktoriai V. Bukaveckas (Kadugys), S. Naginskas (Pumpuras, Simas Stūra), J. Papečkys (J. Rainis).

Tarp „Aušrinės" debiutantų savo kūrybine individualybe skyrėsi A. Lastas, kuris čia paskelbė apsakymėlį ir 10 eilėraščių. Jo pasirinktas Adomo Juodojo slapyvardis greitai krito į akis ir kituose „pirmeiviškuose" leidiniuose. A. Lastas patraukė dėmesį kaip varguolių guodėjas, jaunimo žadintojas, savo demokratines mintis reiškiantis neįprastomis alegorijomis ir metaforomis.

1912 m. vidury „Aušrinėje" pradėjo bendradarbiauti K. Binkis ir B. Sruoga, jau išbandę literatūrinius sugebėjimus kituose leidiniuose. Tačiau į šių poetų kūrybą žurnalo redaktoriai žiūrėjo rezervuotai.

„Aušrinėje" išspausdintas tik vienas K. Binkio eilėraštis — „Man tinka tos skaisčiosios rudenio dienos". Jis pažymėtinas ir dėl meninio išraiškingumo, ir todėl, kad pirmąsyk pasirašytas pilna pavarde.

---

[26] Remiantis V. B i r ž i š k o s bibliografine rodykle „Lietuviškieji slapyvardžiai ir slapyraidės", d. 2, p. 8, P. Baltrušaitytei taip pat priskiriami „Aušrinėje" išspausdinti eilėraščiai su V. J. Ąžuolo, V. Ą. J. parašais. Šiuos eilėraščius sukūrė literatas Vytautas Juškys, kuris, kaip ir P. Baltrušaitytė, gyveno Rygoje, priklausė tai pačiai „aušrininkų" kuopelei „Kibirkštėlė". (Iš 1976.VI.23 pokalbio su V. Juškiu.)

Panevėžio realinės mokyklos mokinys B. Sruoga pusmetį bendradarbiavo „Rygos naujienose" kaip poetas Svajus. Nereiklios redakcijos išpaikintas literatas, pasirinkęs naują Barito Kaunio slapyvardį, „Aušrinėje" susidūrė su užtvaromis. Iš didelių kūrybos siuntų žurnalo puslapius pasiekė tik pavieniai eilėraščiai. Pasikarščiavęs autorius keletą savo eilių atidavė „Ateičiai"[27]. Šį klaidingą žingsnį B. Sruoga netrukus apgailestavo ir viešai teisinosi bendraminčiams[28].

Nuo 1913 m. rugsėjo B. Sruogos kūryba įsitvirtino „Aušrinėje", tačiau didžioji jos dalis vis viena ėjo į archyvą. Skaitytojams jis buvo jautrus liaudies dainų stilizuotojas, sentimentalios impresijos „Rudens melodijos" autorius. O iš tikrųjų B. Sruoga jau buvo stipriai paveiktas neoromantizmo estetikos. Nespausdintuose kūriniuose jis poetizavo audras ir dvasios sąmyšį („Ei, vėjau, nurimkie...", „Prakeikimo valandoje"); draminėje improvizacijoje „Auštantis himnas mirusiems 1912-iems metams", pažymėtoje 1913. I. 1 data[29], sekant J. A. Herbačiausku, pavaizduotas mistiškas sapnas, kuriame įvairių dvasių chorai samprotauja apie laimę. „Aušrinės" archyve liko B. Sruogos straipsnis „Gyvenimo skeveldose"[30], rašytas 1912. XI. 29. Jame „naujosios srovės" poetu pavadintas V. Krėvė — „Užkeiktos mergos" ir „Milžinkapio" autorius, žavimasi tokiais jo kūrybos bruožais, kaip vaizduojamos tikrovės dvasingumas ir harmoningumas, subjektyvizmas, panteistinis gamtos suvokimas. Taigi 1912 m. pabaigoje B. Sruogos modernistinės pažiūros jau klostėsi į tam tikrą sistemą. Stovėdamas realizmo ir modernizmo sankryžoje, B. Sruoga savo klausimais provokavo „Aušri-

---

[27] Iš 1976.I.27 pokalbio su K. Žitkum.
[28] B a r y t a s K a u n i s. Laiškas į redakciją.— „Lietuvos žinios", 1913, birželio 29 (liepos 12).
[29] MACBR, f. 12—291.
[30] LKLIR, f. 21—1022.

nės" redakciją: „Ar realizmas <...> yra tik vėjo atneštas supratimas?", „Ar dailės įkvėpimas mokina ir tobulina dailę?"[31]

1913 m. „Aušrinėje" B. Sruoga paskelbė du stambius straipsnius —„*N. A. Dobroliubovas*" ir „*Maironis*". Vertindamas įžymųjį rusų kritiką, B. Sruoga pabrėžė jo kūrybinės veiklos demokratizmą. Antrame straipsnyje jis išreiškė jaunų poetų norą išsivaduoti iš „maironiško" deklaratyvumo, atpalaiduojant eilėraštyje emocijas, fantaziją, intuiciją; sektinu pavyzdžiu čia keliamas J. Baltrušaitis.

Nuo 1911 m. iki 1912 m. vidurio „Aušrinėje" spausdinta gana kovingų socialinių kūrinių, nors aštriausi jų kampai ir nulyginti. Jau minėta A. Vienuolio apybraiža „Kalėjime" po pirmųjų dviejų tęsinių staigiai nutrūko; vos ne metams praslinkus, buvo įdėta jos pabaiga su redakcijos prierašu: „Dėlei nuo mūsų ir nuo autoriaus neprigulinčių aplinkybių taip ilgai užsitraukė tos apysakos galas." Kūrinyje nebeliko carizmo žiaurumą ryškiausiai demaskuojančių epizodų, rūsčių autoriaus žodžių prieš išnaudotojišką santvarką.

Revoliucine socialdemokratine kryptimi gravituojantiems rašytojams „Aušrinė" buvo tiktai tarpstotė. Redakcija palankiai priėmė A. Giedgaudaitės slapyvardžiu pasirašinėjančios A. Didžiulytės (Kazanavičienės) kūrybą. Atsakyme į „Aušrinės" anketą jauna literatė drąsiai išsakė pažangiausios moksleivių dalies nepasitenkinimą „siauroje užuovėjoj" ugdoma tėvynės meile, primindama, kad reikia nagrinėti „tautų, klasių ir partijų santykius", kad reikia „atstovauti teises tai klasei, kurios rankose ateitis". Savo grožiniais kūriniais ji patvirtino šias deklaracijas.

---

[31] Ten pat.

A. Didžiulytės eilėraštis „Nukentėjusiems draugams"— laiškas ištremtiems į Sibirą kovotojams, tarp kurių buvo ir jos svainis V. Kapsukas. Trečioji strofa žurnale pažymėta daugtaškiais. Kaip matyti iš autorės vėliau atkurto teksto[32], ten jaunimo vardu išreikštas ryžtas išgriauti kalėjimų sienas ir išvaduoti kovos draugus.

Išspausdinus A. Didžiulytės korespondenciją iš Mintaujos moksleivių gyvenimo, „Aušrinės" redakcija atsiprašinėjo: „T[amst]os straipsnelyj Nr. 13 nebraukėm *mes* savo noru nei sakinių, nei ištisų punktų, ir vis tik ir tieji nelaimingi sakiniai bei punktai mūsų „liuosoj" spaudoj, *matyti*, neišsiteko... tik jau ne dėl mūsų kaltės. Įbaugintieji visi „nešliaužiojantieji" Rusijos redaktoriai nūdien kantriai ir akyliai... cenzorių darbą dirba. Kodėl? T. tatai privalai suprasti. Ir skaudu bei pikta turėtų būti ne vien dėl mažo punkto ar sakinio: visa *mūsų* mintija ir žmoniškumas apkaustyta..." Pažangesnėms mintims pridengti gana gyvuose vaizdeliuose, kurie rodė autorės polinkį vaikų literatūrai, A. Didžiulytė paskiau naudojo alegorijas ir simbolius[33].

Po 1912 m. „Aušrinės" redaktoriai itin uoliai ėjo cenzorių pareigas, dėl to grožinėje kūryboje visiškai išblėso klasių kovos motyvai. A. Didžiulytės apsakymas „Jubiliato sapnas", vaizduojantis „ištremtojo psichologiją ir jo gyvenimo aplinkybes", redakcijai nepatiko dėl meninių trūkumų, bet, matyt, ir pati kūrinio tematika jai buvo nepageidaujama.

Šiaulių moksleivis V. Rekašius 1911 m. kovo—1912 m. sausio mėn. „Aušrinėje" paskelbė keturis eiliuotus kūrinius egzotišku Smydro Šakelės slapyvardžiu. Tarp jų buvo eilėraštis „Ge-

---

[32] Po raudonąja vėliava. V., 1956, p. 21.
[33] A. Kazanavičienė. Laukiamas svečias.— Kn.: Atsiminimai apie A. Vienuolį. V., 1963, p. 32.

nijui", raginantis poetus nusileisti iš didelių aukštybių iki kenčiančių „kieto vargo klanuos".

1913 m. V. Rekašius pasitraukė iš Šiaulių „aušrininkų" kuopelės, įkurdamas socialdemokratinį būrelį, pasivadinusį „visuomenininkų" vardu. Į jį perėjo J. Janonis, kuris, išvykus V. Rekašiui studijuoti į Vokietiją, tapo revoliucingo jaunimo idėjiniu vadovu. Tuo laiku J. Janonis tebebuvo „Aušrinės" bendradarbis. Žurnale išspausdinta šiek tiek jo užrašytos tautosakos ir du originalūs eilėraščiai: „Kaip pakąstas šalnos" ir „Prie žvaigždžių". Tai tik menka dalelė to, ką jis buvo atsiuntęs[34]. Jo kūryboje vis labiau ryškėjo klasinio antagonizmo motyvai. Kai rūstus „Kalvio" monologas įstrigo „Aušrinės" redakcijoje[35], J. Janonis galutinai įsitikino, kad su šiuo žurnalu jam ne pakeliui.

Epizodiškai „Aušrinėje" bendradarbiavo jau žinomi rašytojai Jovaras, L. Gira, K. Jasiukaitis, publicistai M. Remeris, P. Mašiotas ir dar neišleidę pirmųjų knygų literatai J. Mikuckis, P. Vaičiūnas (Piliakalnių Petras), V. Bičiūnas, J. Kaškaitis. Čia literatūrines jėgas išbandė ir keletas tokių žmonių, kurie vėliau išgarsėjo kitose srityse: karinis ir politinis veikėjas V. Vitkauskas (Šetekšnis Antajeris), istorikas V. Serbenta, pedagogas A. Iešmanta.

„Aušrinės" redaktoriai patarinėjo versti tokius dalykus, kurie praturtintų raštiją, ir, siekdami užkirsti kelią plagiatams, reikalavo nurodyti šaltinį. L. Tolstojaus, A. Pleščejevo, A. Kolcovo, N. Dobroliubovo, M. Konopnickos kūrinių vertimai ar nagrinėjimai rodo leidinio orientaciją į rusų ir lenkų literatūrų demokratinį sparną.

---

[34] Žr. V. Kubilius. Julius Janonis. V., 1970, p. 33.

[35] K. Umbrasas. Paaiškinimai.— Kn.: Julius Janonis. Raštai, t. 1. V., 1957, p. 388.

Ugdė „Aušrinė" ir estetinę mintį. Atskirų žurnalo redakcijų įtaka literatūros augimui buvo nelygiareikšmė. Maždaug iki 1912 m., kol leidinyje vyravo realistinė kūryba, žurnalo vadovai, tolerantiškai žiūrėdami į ieškojimus, ruošė jaunimą būsimiems literatūros poslinkiams. Štai L. Gira straipsnyje „Argi tik misticizmas?", nukreiptame prieš J. A. Herbačiausko ir S. Čiurlionienės pastangas nuvertinti realizmą, gynė „nepaliečiamybę *raštijos pilnybės*, kuri juo daugiau savyje *įvairių srovių* turi, tuo ji turtingesnė". Tokia, regis, buvo ir redakcijos nuomonė. Tačiau į šią kritiką buvo leista atsakyti J. A. Herbačiauskui, paskui pasirodė ir S. Čiurlionienės straipsnis — Vydūno „Probočių šešėlių" komentarai.

Stiprėjant modernizmo apraiškoms (ypač 1913 metų grožiniuose kūriniuose ir kritikos straipsniuose), vėlesni „Aušrinės" tvarkytojai ne visada pakančiai žiūrėjo į naujovių ieškotojus. Peterburgiškiai „Aušrinės" redakcijos nariai, visuomenininkai ir politikai, grožinę kūrybą beveik visai išstūmė iš žurnalo.

Pirmuosiuose numeriuose kaip kritikas buvo gana aktyvus S. Šilingas. Nagrinėjamus kūrinius jis vertino neapibrėžtu „netendencinio" meno požiūriu, bet, iškėlęs realistinį Žemaitės apsakymą „Nuo audros palindus" ir pasmerkęs kontrrevoliucinę Lazdynų Pelėdos „Klaidą", solidarizavosi su demokratine kritika. 1913 metų nekrologiniame straipsnyje apie Z. Gėlę S. Šilingas pasirodė esąs impresionistinės kritikos atstovas.

Savitas kritikos žanras „Aušrinėje" buvo menininkų nekrologai. Stilistika šie rašiniai artimi impresijoms. Biografiniai duomenys juose — tiktai dingstis nerimui dėl žmogaus būties tragizmo, liūdesiui dėl nepataisomo dvasinio nuostolio. L. Tolstojaus nekrologas, kuriame bažnyčios keikiamas didysis rašytojas pavadintas krikščioniškiausiu iš visų krikščionių, pademonstravo „aušrininkų" nesutaikomumą su klerikalizmu.

„Aušrinė" pripažino M. K. Čiurlionio kūrybos genialumą.

Maskvos lietuvių studentų draugija, kurios daugumą sudarė „aušrininkai", pirmoji įsteigė fondą jo paveikslams supirkti. Recenzuodamas B. Lemano knygą apie M. K. Čiurlionį, kaip meno kritikas atsiskleidė P. Galaunė-Visuomis.

Žurnale įvestas „atsakų" skyrius pradedantiesiems rašytojams turėjo tapti literatūrine mokykla, visiems kitiems skaitytojams — įdomiu ir naudingu pasiskaitymu. Nors ilgainiui jis sumenko, susmulkėjo, bet pirmuosius dvejus metus iš tikrųjų buvo įdomus ir vertingas. O ir vėliau daugelis redakcinių principų nepakito.

Vertindami kūrybą, „Aušrinės" redaktoriai daugeliu atvejų gana plačiai žiūrėjo į literatūros reiškinius. Žurnale aiškinami literatūros ir publicistikos, poezijos ir prozos žanriniai skirtumai. Siekiama išguiti iš poezijos Maironio epigonų pamėgtą pompastiškumą, pamokslavimus („Kam šaukti į darbą ir eikvoti stereotipiškas frazes, kad jau dirbam"), kritikuojami tiesmuki tėvynės meilės pareiškimai („Reikia, kad būtų jaučiama iš paties kūrinio, jog kalbamas dalykas brangus ir mielas"). Pradedantieji literatai raginami ieškoti natūralių ir autentiškų emocijų, originalių vaizdų, rašyti taip, kad „mintys būt aiškios aiškutės", o „forma atitiktų vidiniam eilių ūpui".

Greta žinomų V. Kudirkos „Tiesų eilėms rašyti" propaguojami Vydūno teiginiai: „Kas viduje neturi poezijos, negali jos apreikšti", „Kas poeto sakoma, yra tarsi regima", „Poezija negaminama mąstymu". Pastaroji mintis viename atsakyme išplėsta šitaip: „Eilėse išvedžiojimų-galvojimų reikia vengti, nes tuomet dažniausiai eilės virsta proza." Atskiruose pasisakymuose prieš visuomeninius agitacinius kūrybos motyvus dėl „tikros grožės" jau esama estetizmo simptomų, tačiau „Aušrinei" jie dar nekėlė didesnio pavojaus.

Vienodai žurnale vertinami sugebėjimai vaizduoti realybę ir kurti fantastinius, simbolinius vaizdus. Pašiepiamos jaunų li-

teratų pastangos įvaryti graudulį dingusių „skaisčių gyvenimo dienų" prisiminimais, nors patys liūdesio motyvai nesmerkiami: „Poezija esti ir labai liūdna, tik ji plaukia galingai, o ne erzina bei gadina nervus." Vėliau lyg ir mėginta apriboti „sapnų" vaizdavimą: „Jau mes tiek prisapnavome!.. Tūlas pasakys: „Aušrinė"— ištisas „sapnininkas". Kaip matome, daugelis patarimų stimuliavo literatūros pažangą.

„Aušrinės" konkurentė „Ateitis" savo kelio pradžioje labiausiai rūpinosi „religijos ir mokslo klausimais". „Aš į smulkmenas, ypač į eiles, žiūriu labai skeptiškai; eilių, ačiū dievui, užtektinai „Aušrinėje", kas kita, jeigu eilės tikrai geros (žinoma, mano mastu). Šiaipgi smulkmenomis masinti smulkią kareiviją — tai galų gale ir rezultatai išeis smulkūs, ir tiek", — kategoriškai teigė P. Dovydaitis[36].

Atsiskyrus „Ateičiai" nuo „Draugijos", A. Jakštas mėgino literatūros reikalus pataisyti, bet jie ir toliau liko teologijos šešėlyje. „Ateičiai", kaip ir „Draugijai", itin stigo prozos. Beletristikos skyriaus vedėjas E. Draugelis 1913 m. rašė A. Jakštui: „Kadangi šis skyrius gyviausias, prieinamiausias ir lengviausias, tai jis labai interesuoja skaitytojus, pasakyčiau, dargi labiau užima, negu mokslo skyrius, kurį redaguoja Dovydaitis ir Endziulaitis. Aš nesakau, kad tai gerai ir kad taip visuomet turi būti. Bet kol kas „At." skaitytojams, kurių daugiausia mokiniai vidurinių mokyklų, „At." moksliški straipsniai ne visai prieinami, ir, kaip teko pačiam girdėti susirinkimuose, jei ne lengvesnieji straipsniai, o ypač *jei ne beletristika, tai daugelis visai „Ateities" neįssirašinėtų*. Tai viena priežastis, kurios dėlei reikia „Ateitin" dėti kuo daugiausia apysakų etc. <...> Žinoma, daugelis tų rašinių niekam netikę, ir jų dėti jokiu būdu negalima. Bet yra keleta abejučių ir vienas kitas geras. Taigi, mano nuomone, kai kada ir silpnučius reikia dėti, ypač kada trūksta gerų. Viena, dėl to, kad *negalima „jaunų rašytojų" taip kritikuoti, kaip senų* <...>,

---

[36] P. Dovydaičio 1911.II.21 laiškas A. Dambrauskui.— VVUBR, D 268—8.

o antra, talpindami jaunimo raštelius, mes daugiau *įgysim sau draugų,* kas irgi labai svarbu."[37] Ko buvo galima tikėtis iš redakcijos, kurios nariai šitaip suvokė literatūros paskirtį?

A. Jakštas, prityręs spaudos darbuotojas, poetas ir kritikas, pats matė, kad apie „Ateitį" spiečiasi antraeiliai literatai. Todėl jis nesitenkino vien maskviečių studentų atsiunčiama medžiaga, ieškojo perspektyvesnių autorių ir vis šį tą pridurdavo „iš šalies". Bet ir jis vadovavosi siaurais kriterijais, sąlygojamais katalikybės dogmų ir normatyvinės estetikos kanonų.

Jauniems autoriams A. Jakštas atsakinėjo „Ateities" puslapiuose. Jo atsakymuose nedaug buvo šiltų žodžių ir dalykiškos argumentacijos, dažniausiai — bendros frazės („Gavome — ačiū", „Eiles gavome. Jei tiks — įdėsime". „Eilės silpnokos — netinka" ir pan.) arba šiurkštūs šmaikštavimai, kurie, „Ateities" bendradarbio žodžiais tariant, „ne vienam gal bandančiam rašyti išdaužė plunksną iš rankos"[38]. Daugumui literatų iš A. Jakšto atsakymų nepaaiškėjo, kas yra kūryba. Raginimai prozininkams gilintis į žmogaus vidų, bet vengti „skysto sentimentalizmo", pesimizmo, nepažeisti proto ir jausmų harmonijos, poetams — „saugotis betvarkės poezijoje", išlaikyti eilėraščiuose rimą ir ypač ritmą, o visiems kartu — neužmiršti „paprasčiausių gramatikos taisyklių" buvo nepakankami.

A. Jakštas neįstengė pakelti bendro „Ateities" literatūrinio lygio. Tačiau jis pastebėjo kelis jaunus talentus ir sudarė jiems sąlygas žurnale pasireikšti. Didžiausia „Ateities" literatūrinė aukštuma — V. Mykolaičio-Putino poezija.

1909 m. įstojęs į Seinų kunigų seminariją, V. Mykolaitis čia rado slaptą lietuvių klierikų lavinimosi draugijėlę (jos veikimą plačiai pavaizdavo „Altorių šešėly"). Ne vienas jos narys, pri-

---

[37] E. Draugelio laiškas (be datos) A. Dambrauskui.— Ten pat, D 311—4.
[38] „Ateitis", 1914, Nr. 5—6, p. 257.

sidengęs slapyvardžiu, kad neatpažintų seminarijos profesoriai — lenkų nacionalistai, jau bendradarbiavo periodikoje. Putino slapyvardį pasirinkusio jaunuolio pirmieji poezijos bandymai buvo išspausdinti 1911 m. Seinų „Šaltinyje". Netrukus trys jo eilėraščiai pasirodė „Ateityje". A. Jakšto skatinamas, jaunas poetas tapo pastoviu žurnalo autoriumi. Brandžiausi jo eilėraščiai buvo publikuojami „Draugijoje".

1911—1913 m. „Ateityje" išspausdinta trisdešimt Putino eiliuotų kūrinių, lyrinės prozos vaizdelis „Vakaro lopšinė" ir straipsnis apie Maironį. Visuomeniniai patriotiniai Putino eilėraščiai skamba Maironio intonacijomis. Klierikiška patetika („Uždainuokim!", „Susitelkim kuopon, mes, broliai-draugai", „Į darbą, broliai blaivininkai") ieškančiam poetui greitai įkyri, jam artimesni romantiški vidinio pasaulio slėpiniai. Verčiau „skausmuose paieškot įkvėpimo", negu liūdnam dainuoti „linksmas daineles". Poeto širdy tvenkiasi žuvusio džiaugsmo ir sunkių abejonių balsai, kurie pratrūksta skaudžiais žodžiais audringam nakties vėjui.

„Ateityje" išryškėjęs sielos disonansų motyvas veikiai Putino lyrikoje taps vyraujančiu, graudus „Vakaro lopšinės" lyrizmas nusidrieks iki tolimo „Rūpintojėlio", o mokiniškas bandymas apibendrinti Maironio kūrybą paskatins poetą gilintis į teorinius literatūros klausimus. Putino viešnagė „Šaltinio", „Ateities" ir „Draugijos" puslapiuose taps jo pakopomis į pasauliečių tvarkomą spaudą.

Vienu metu su Putinu „Ateityje" ėmė bendradarbiauti jo bičiulis Juozas Leonardas Avižienis — „visuomet pesimistiškai nusiteikusio Kasaičio" prototipas „Altorių šešėly". Jis pasirašinėjo Moksleiviu Rugėnu arba tiesiai — Rugėnu. Sodrūs realistiniai potėpiai bematant jį išskyrė iš kitų „Ateities" beletristų — bespalvių impresijų gamintojų. Jo vaizdelius A. Jakštas nuo 1911 m. vidurio iki 1912 m. vidurio spausdino kiekviename nu-

meryje — iš pradžių po vieną, paskiau po du. Rugėno kūryboje dominavo skurdo ir vargo vaizdai, socialinės ir moralinės neteisybės problematika. Jis stengėsi atkurti apleistų senelių, ligonių buitį ir mąstyseną, smerkė beširdį aplinkinių elgesį. Drauge autorius poetizavo liaudies žmogaus vidinį grožį. Ir staiga žurnale atsirado didelė properša be Rugėno kūrybos. Praslinkus pusmečiui, buvo įdėtas anksčiau sukurtas apsakymas „Prie laimės", o po dvejų metų — gana blanki impresija.

Jaunąjį prozininką dezorientavo A. Jakštas, įprastiniu ironišku tonu išklojęs, jo manymu, stambius Rugėno kūrybos trūkumus: „Labai gaila, kad Tamsta į gyvenimą žiūri vienpusiškai, per pesimizmo akinius, ir nerandi Lietuvoje jokios vilties bei laimės pragiedrulėlio. Tokiems rašytojams rusai duoda vardą „нытики". Vieną antrą jų vaitojantį pasakojimą galima perskaityti be nuobodumo, bet kai ta maniera atsikartoja penktą ir dešimtą kartą, skaitytojas ima žiovauti ir meta skaitęs. <...> Reikėtų plačiau į gyvenimą pažvelgti ir šviesesnių vaizdelių paieškoti."[39] V. Mykolaitis-Putinas iki gyvenimo pabaigos negalėjo atleisti A. Jakštui, kad šis savo kritikos smūgiu sužlugdė jautrų kūrėją[40].

„Ateityje" debiutavo K. Žitkus-Vincas Stonis. 1910 m. pabaigoje susipažinęs su šešiolikamečio moksleivio eilėraščių sąsiuviniu[41] ir konstatavęs, kad jo savininkas „turi tikrą talentą"[42], A. Jakštas kelis dar vaikiškus jo kūrinėlius paskelbė pirmuosiuose „Ateities" numeriuose. Tuo laiku jaunas literatas buvo bebaigiąs Panevėžio miesto keturklasę mokyklą ir, rungtyniaudamas su savo bičiuliu B. Sruoga, katras daugiau prirašys

---

[39] Ten pat, 1912, Nr. 6—7, p. 311.
[40] V. Mykolaitis-Putinas. Raštai, t. 7. V., 1968, p. 388.
[41] F. Kemėšio 1910.X.11 laiškas A. Dambrauskui.— VVUBR, E 27—3.
[42] A. Dambrausko 1910.XI.16 laiškas F. Kemėšiui.— K. Žitkaus nuorašas.

sonetų, svajojo atsidėti poezijai. 1909 m. pasirodę lietuviški A. Mickevičiaus „Krymo sonetų" vertimai jaunimą buvo užkrėtę tikra sonetomanija. Dvejus metus K. Žitkus negalėjo apsispręsti, kokią profesiją rinktis[43], tačiau A. Jakštas savo globotiniu vabalninkiečiu taip rūpinosi, kad šis pagaliau ryžosi stoti į Kauno kunigų seminariją — arčiau „Ateities" žurnalo[44]. Mokantis iš Maironio ir sekant Mickevičiumi, Baironu, Lermontovu, ūgtelėjo Vinco Stonio literatūrinė kultūra. „Ateityje" išspausdintas jo eilėraštis „Girdėjau daug gražių dainelių" virto populiaria liaudies daina. Ištisą dešimtmetį Vincas Stonis buvo pagrindinis šio žurnalo poetas.

Ankstyvojoje „Ateityje" bandė plunksną F. Kirša, M. Grigonis (Matas Gojelis). 1914 m. čia išspausdinti pirmieji Utenos keturklasės mokyklos moksleivės B. Buivydaitės lyrinės prozos kūrinėliai, pasirašyti Bronislavos vardu. Tarp negausių žurnalo vertimų išsiskiria maištingoji A. Mickevičiaus „Giesmė jaunystei" („Be dvasios, be širdies — tai griaučių tautos"), kurią išvertė M. Gustaitis.

Žurnalas gana operatyviai recenzavo literatūrinės spaudos leidinius. Tačiau dažniausiai „Ateitis" tik dubliavo kitų dvasininkijos tvarkomų spaudinių nuomones.

Pirmieji lietuvių moksleivijos žurnalai gilino idėjinę jaunimo diferenciaciją, provokavo filosofinės ir visuomeninės minties poslinkius, skatino literatūros vystymąsi. „Ateities" ideologinė linija buvo tiesi kaip styga, bet ėjo atžagaria kryptimi; „Aušrinė" braižė nenuoseklias kreives, kurios vis dėlto vingiavo į priekį. Literatūra „Ateityje" buvo teologijos įnamė, „Aušrinėje" — pilnateisė namiškė, pamėgta ne tik moksleivių, bet ir baigusių mokslus inteligentų. „Aušrinėje" subrendo daugelis

---

[43] K. Žitkaus 1925.I.8 laiškas J. Tumui.— VVUBR, F 49—17.
[44] Iš 1976.I.27 pokalbio su K. Žitkum.

talentingų rašytojų. Tačiau lietuvių literatūros proceso ji nepajėgė aprėpti. Jos skiltys nebuvo „atdaros įvairių įvairiausiems balsams", kaip deklaruota, steigiant žurnalą. Bet ir tai, kas į jas pateko, ilgus metus žadino kūrybai pažangos kelių ieškantį jaunimą.

„Aušrinė" patraukė didžiąją besimokančios lietuvių jaunuomenės dalį kaip tikras rytmečio šviesulys. Ji sukėlė visuomeninį sąjūdį, kuris, nors ir kreipiamas liberaline linkme, ilgainiui išsišakojo įvairiomis pažangaus judėjimo kryptimis. Neapsiribodamos „Aušrine", atskiros „aušrininkų" kuopelės veikiai ėmė steigti savo organus, rankraštinius žurnaliukus vietinėms problemoms gvildenti. „Aušrininkams" nenorėjo nusileisti ir „ateitininkai" su savo leidiniais.

Rankraštiniai žurnalai, vadinami laikraštėliais, spaudos draudimo metais buvo gana populiarūs besimokančio jaunimo tarpe. Maskviečių studentų leisti laikraštėliai „Kalvis-Melagis" (1875—1876); „Aušra" (1880—1881)[45] buvo lyg ir nelegalios lietuviškos periodikos pirmtakai. Grąžinus spaudą, rankraštiniai žurnalai laikinai apmirė. Vėl jie atgijo Stolypino reakcijos laikotarpiu, sudarydami jaunimui galimybes laisviau dėstyti savo visuomenines pažiūras, ugdyti kūrybinius sugebėjimus. O Pirmojo pasaulinio karo metais tokie leidiniai, nors ir būdami ribotai paplitę, moksleivijai darė daugiau įtakos, negu tipografiniai spaudiniai. Dalis rankraštinių žurnalų XX a. pradžioje buvo dauginami šapirografuojant ar hektografuojant. Ne vienam jaunuoliui jie buvo rimta literatūrinė ir žurnalistinė mokykla.

Anksčiausiai rankraštinė spauda atgijo Suvalkijoje. 1908 m. išėjo „pirmojo Senapilės moksleivių „pirmeivių" laikraščio „Mokinių draugas" 14 numerių, kurių bendras tiražas siekė 500

---

[45] Buv. Kauno universiteto bibliotekos rinkinys.— KPIB, Fž 2A, Dž 26A.

egzempliorių[46]. Kai kurie šio valdžios represijų susilaukusio[47] leidinėlio bendradarbiai tapo „Aušrinės" redaktoriais ir „aušrininkų" sąjūdžio veikėjais.

Stiprus lietuvių moksleivių rankraštinės spaudos centras atsirado Vilniuje. Ten antrojo dešimtmečio pradžioje greta atskirų nacionalinių literatūros būrelių veikė aštuoniolika bendrų kuopelių, kurias jungė žurnalas „Молодые порывы"[48]. Vertingiausi lietuvių jaunuomenės rankraštiniai leidiniai — „aušrininkų" „Rytų aušrelė" ir „ateitininkų" „Žvaigždelė".

1911—1914 m. išėjo aštuoni „RYTŲ AUŠRELĖS" numeriai[49]. Žurnalas jungė gimnazistus ir „švedus" (besimokančius privačiai), M. Šveikauskienės tvarkomo bendrabučio gyventojus. Jie buvo užsimoję paversti „Rytų aušrelę" neoficialiu visos Rytų Lietuvos moksleivių organu. Tad čia medžiagos atranka buvo didesnė, negu daugelyje kitų moksleiviškų rankraštinių leidinių.

1913 m. pradžioje išleistame penktame „Rytų aušrelės" numeryje[50] kaip poetas debiutavo K. Binkis. 1912 m. apsigyvenęs Vilniuje, jis privačiai ruošėsi brandos atestato egzaminams. 1911 m. pabaigoje „Viltis" jau buvo įdėjusi porą aštuoniolikamečio jaunuolio prozos rašinėlių, užšifruotų Biržų Kazio ir Kazio vardais. Tačiau pirmuosius jo bandymus eiliuoti redakcijos sutiko nesvetingai. 1912 m. rugsėjo mėnesį parašytas eilėraštis „Laisvės metu" su nuolankiu prierašu —„Jei tiks, tai meldžiu įsprausti kur į pakraštį jūsų gerb. laikraščio, o jei ne, tai meldžiu atiduoti „Aušrinei" — atsidūrė „Lietuvos žinių" archy-

---

[46] „Mokinių draugas", 1908, birželio 19, Nr. 14.— Ten pat, Dž 57.

[47] „Viltis", 1908, liepos 4(17); „Lietuvos ūkininkas", 1908, Nr. 28, p. 313.

[48] K. Binkis. Kodėl aš nekenčiau poetų.— „Akademikas", 1937, Nr. 2, p. 35.

[49] Pavyko rasti tik tris.— LKLIR, f. 29—30, 31; KPIB, Ež 12.

[50] LKLIR, f. 29—30.

ve[51]; spalio mėnesį „Aušrinė" išspausdino tokį atsaką Kaziui Rovejiečiui: „Nakties tylumoj" ir „Pavasaris" gavome. Šiuokart da nieko negalime pasakyti."[52] Žurnale nepasirodė redaktorių pasiliktas eilėraštis „Buvo puiki naktis"[53]. Maskviečiai studentai buvo atsirinkę spausdinti K. Binkio sonetą „Ledai"[54], bet redakciją perėmę peterburgiškiai jį be jokių motyvų atmetė[55]. „Rytų aušrelėje" Kazio vardu pasirašytas eilėraštis „Kova už klebonijos laisvę" buvo pirmasis mums žinomas eiliuotas K. Binkio kūrinys, išvydęs spaudą — tegu ir rankraštinę.

„Rūtos" draugijos salėje 1912.XI.3 literatų kuopelė vaidino Žemaitės komediją „Apsiriko". Po vaidinimo jaunieji artistai iškvietė autorę į sceną ir padovanojo jai albumą su padėka „Už tvirtą išstovėjimą prie teisybės ir pažangos vėluvo"[56]. Slogią klebonijų aplinką, davatkiškumą bei fanatizmą pašiepiantis kūrinys kaip ašaka įstrigo klerikalams ir jų rėmėjams. „Viltyje" išspausdintoje spektaklio recenzijoje[57] anoniminis autorius piktinosi veikalu, kuris turįs per daug „negatyvinio elemento, kad galėtų tikti vaidinti jaunimui ir kad galėtų būti tinkama proga reikšti autorei meilės ir pagarbos jausmų". Atsakydama į kritiką, Žemaitė pasidžiaugė, kad „Viltis" aiškiai suprato komedijos mintį ir jos tikslą. „Geresnių klebonijų ieškodami, pražiūrėjome akis...— ironizavo ji.— Nieko nerašiau iš galvos, o iš gyvenimo. O tame „Apsiriko" nedrįsau įdėti nė pusės to purvo, ką savo ausimis girdėjau ir akimis mačiau."[58]

Išreikšdamas bendraamžių mintis, K. Binkis pašiepė klerikalų neapykantą Žemaitei, sumaniusiai „špitolės vardą šmeižti", ir spektaklio atlikėjams —„ištvirkusiam" jaunimui, kuris „akivaizdoj žmonijos rodo darbus klebonijos" (žr. faksimilę). Kandžiame eilėraštyje jau galima atpa-

---

[51] MACBR, f. 12—281.
[52] „Aušrinė", 1912, Nr. 19, p. 195.
[53] Ten pat, 1913, Nr. 23, p. 70.
[54] Ten pat, 1913, Nr. 25, p. 128.
[55] Ten pat, 1914, Nr. 2, p. 67.
[56] „Lietuvos žinios", 1912, spalio 23 (lapkričio 5).
[57] „Viltis", 1912, spalio 28 (lapkričio 10).
[58] „Lietuvos žinios", 1912, lapkričio 1 (14).

žinti būsimą „Tamošiaus Bekepurio" ir kitų humoristinių poemų autorių — su besiformuojančia dainiška fraze ir klausą dirginančiu biržietišku akcentu.

Iš „Rytų aušrelės" išaugo spausdintas rinkinėlis „SNIEGAMS TIRPSTANT" (1913). Tai Vilniaus krašto jaunųjų literatų almanachas, išleistas „Rūtos" draugijos salėje surengtai pavasario šventei[59]. Spaudai lėšų davė gydytojas socialdemokratas S. Matulaitis. Savo bute jis nelegaliai dėstė moksleiviams Lietuvos istoriją, marksistiškai aiškindamas praeities įvykius ir socialinius santykius.

„Sniegams tirpstant" įėjo į lietuvių literatūros istoriją dėl pirmųjų spausdintų K. Binkio eilėraščių. Pradedantis poetas šį rinkinį ir suredagavo. Keturi eilėraščiai („Pavasaris", „Žiemos melodija", „Aras" ir „Kai tamsa žaliuojančią žemę apsiaus"), pasirašyti kriptonimu *K. B-is,* nors ne be eiliavimo trūkumų, nuskambėjo intymiomis „binkiškomis" intonacijomis, kurios išsyk sužavėjo skaitytojus. Sugebėjimas iš paprasčiausių dalykų išgauti poeziją ar sužadinti netikėtas emocijas rodė, kad bręsta subtilus lyrikas. O gaivališkas „Aro" polėkis atskleidė kitą K. Binkio talento ypatybę — maištingą veržlumą. Tuo būdu ankstyvojoje K. Binkio poezijoje išryškėjo pagrindiniai jo kūrybinės individualybės bruožai.

Gana sklandiems kitų „Rytų aušrelės" autorių, „Jaunimo" bendradarbių J. Pronskaus (Ainio), Pr. Indriūno (Pr. Bangos), J. Ramanauskio (Nelaikio Aido) poezijos ir prozos kūrinėliams stigo tokio savitumo. Originalesni Pušaitės vaizdeliai, ypač „Žiemos nakčia", kuriame jautriai vaizduojamos verčiamo eiti į kunigus vaikino dvejonės. Matyt, turėdamas šį kūrinį galvo-

[59] Respublikinis pedagoginis muziejus, f. IV—C, 27, p. 56.

je, K. Binkis su pašaipa sakė „Sniegams tirpstant" iliustratoriui, Kazanės dailės mokyklos moksleiviui V. Bičiūnui: „Viskas bus gerai, jei tik Jakštas mūsų nepagirs."[60] Vaizdelyje atsispindėjo „pirmeiviškos" Vilniaus literatų nuotaikos.

Pušaitė (Matilda Šveikauskaitė) buvo jaunimo mėgstama Vilniaus literatė — skaidrių impresijų kūrėja. Motina praskynė jai kelią į „Vilties" laikraštį, kuriame pati bendradarbiavo[61]. Tačiau savo pažiūromis ir kūrybos pobūdžiu Pušaitė buvo artimesnė „Lietuvos žinioms" ir „Aušrinei".

Pavasarėjančios gamtos alegorijas rinkinėlyje „Sniegams tirpstant" skaitytojai ir kritika suprato kaip jaunimo svajones apie socialinį ir nacionalinį išsivadavimą. Recenzuodama rinkinį, G. Petkevičaitė-Bitė rašė: „Jaunuomenė pravėrė mums tuo almanachu savo širdį. Kad ta širdis daug trokšta ir ne vien savo, bet ir savo visuomenės vargus mato — aišku."[62]

Vilniečių būrelį, išleidusį rinkinį „Sniegams tirpstant", K. Puida pavadino faktine „lietuvių rašytojų kuopa, iš kurios ilgainiui išdygs draugija"[63]. Pagyros pradedantiems literatams ir jų almanachui buvo perdėtos. Vienkartinis 16 puslapių leidinėlis nepatenkino K. Binkio ir jo bičiulių. Paskatinti nuoširdaus visuomenės pritarimo, „Sniegams tirpstant" rengėjai planavo šį almanachą leisti ir toliau, padidinę jo apimtį. V. Bičiūnas laiške L. Girai rašė: „norim išleisti naują jaunuomenės almanachą, bet jau ne „šiukšles" spausdinsim ir manom kviesti jaunuosius — jau žinomus — rašytojus; nežinome, kaip galutinai

---

[60] V. Bičiūnas. Ar iš tikro kritikai literatūros priešai? — „Literatūros naujienos", 1935, Nr. 21, p. 1.

[61] L. Gira. A. a. Matildė Šveikauskienė.— „Lietuvos aidas", 1917, lapkričio 15.

[62] „Lietuvos žinios", 1913, birželio 25.

[63] „Vienybė lietuvninkų", 1913, Nr. 26.

nutarsim ir kada almanachą leisim, — ar dar šįmet, ar lauksim pavasario."[64] Be abejo, įtraukus naujų jėgų, „Sniegams tirpstant" galėjo tapti visos Lietuvos jaunimo literatūriniu leidiniu.

Moksleivių rankraštinė spauda turėjo didelės reikšmės J. Janonio, Butkų Juzės ir kitų jaunų rašytojų kūrybiniam brendimui.

Veiverių mokytojų seminarijoje nuo 1911 m. ėjo trys ranka rašyti žurnaliukai: „ateitininkų" — „Mūsų užrašai", „aušrininkų" — „Aušrinė" ir tarpinės srovės „rūteliečių" — „Rūtelė"[65]. Pastarąjį leidinį redagavo vėliau išgarsėjęs pedagogas ir vadovėlių autorius J. Geniušas, kuris tuo laiku Cimbako slapyvardžiu rašinėjo eilėraščius dvisavaitiniam žurnalui „Pavasaris".

Panevėžio mokyklų moksleiviai leido laikraštėlį „Pavieniui menki — drauge galingi". Jo redakcijai priklausė V. Jonuška —„Aušrinės" poetas Vaiva, B. Sruoga[66]. Bene vieninteliame išlikusiame numeryje (1913 m. Nr. 9)[67] nerasta B. Sruogos kūrinių. Rašytojo vaikystės draugas J. Petrulis buvo gavęs keturis ar penkis panevėžiečių leidinuko numerius, kuriuos atidavė sugrįžusiam iš Rusijos po Pirmojo pasaulinio karo B. Sruogai. Šis buvo nepatenkintas savo moksleiviška kūryba ir būgštavo, „kad ji nepakenktų jo geram vardui". J. Petrulio atmintyje liko tik vienas B. Sruogos — Šelmio Plunksnadraskio — rašinys — šmaikšti polemika su bendramoksle, pasišovusia įrodyti moterų primatą[68].

---

[64] V. Bičiūno 1913.VII.23 laiškas L. Girai.— LK 14, p. 381.

[65] J. Geniušas. Mokyklų laikraštėliai ir žurnalai.— „Mokykla ir gyvenimas", 1930, Nr. 1, p. 24.

[66] J. Urbšys. Truputis žinių apie Panevėžio „aušrininkus" 1910—1914 metais.— VRBR, PR.

[67] Ten pat.

[68] Iš 1973.VII.27 pokalbio su J. Petruliu.

Kukliuose XX a. pradžios rankraštiniuose leidinėliuose prasidėjo ne vieno žymaus rašytojo, mokslininko, visuomenininko kūrybinės veiklos ištakos. Jau vien todėl nevalia jų laikyti „antraeile" medžiaga.

„TEATRAS"

Šis leidinys turi bendrą antraštę ir numeraciją, bet tai ne žurnalas ir ne almanachas. Visus 24 jo numerius, arba 12 knygų, galima surinkti tik pagal didžiųjų respublikos bibliotekų abėcėlinius katalogus. „Teatras" — dramaturginės literatūros serijinis leidinys, neturintis Lietuvoje pirmtakų nei pasekėjų, ėjęs 1911—1914 m. Vilniuje.

Jo genezei ir leidimo sąlygoms nušviesti 1971 m. rugpiūčio mėnesį gauta duomenų iš „Teatro" oficialiojo redaktoriaus ir leidėjo Jono Strazdo (1886—1972). Jo rašytiniai memuarai[1] ir šios knygos autoriui papasakoti atsiminimai[2] reikšmingai papildo leidinio istoriją.

J. Strazdas, su tėvais atvykęs į Vilnių, buvo baigęs tik pradžios mokyklą. Išmoko fotografo amato. 1906 m. perėjo į F. Zavadskio knygyne atidarytą lietuvišką skyrių, kuriame išklausė šešių mėnesių lenkų literatūros kursą. Laisvalaikiu J. Strazdas vaidino Vilniaus lietuvių savišalpos, „Vilniaus kanklių", „Rūtos" draugijų vakaruose, daugelį vaidinimų pats ir režisavo, buvo vienas iš Vilniaus lietuvių artistų bendrovės steigėjų. Jis greitai pajuto, kad mėgėjų scena labiausiai kenčia dėl repertuaro stokos.

---

[1] J. Strazdo užrašyti atsiminimai laikomi Lietuvos TSR Teatro ir muzikos muziejuje.

[2] J. Strazdo memuarai čia naudojami be nuorodų.

Dažniausiai veikalai būdavo vaidinami iš rankraščių. Kiekvieno kūrinio du egzempliorius autoriui, vertėjui ar jų įgaliotiniui tekdavo kaligrafiškai perrašyti ir, išsiuntus į cenzūros komitetą Peterburgan, ištisom savaitėm laukti leidimo. Cenzūruotam veikalui vaidinti, afišoms, programoms spausdinti reikėjo vietinio gubernatoriaus leidimų. Visa tai labai apsunkindavo dramos entuziastus. Strazdų šeimoje gimė mintis įsteigti mėgėjų teatrui pritaikytą dramos kūrinių bibliotekėlę, kuri būtų iš anksto aprobuota cenzūros.

Tėvas, liaudies švietėjas Kazys Strazdas, buvo gavęs koncesiją leisti ir redaguoti dvisavaitinį laikraštį „Žemdirbys". Faktiškai jį redagavo ir vos ne vienas užpildė J. Strazdo svainis Adolfas Vėgėlė (1883—1914) — nepaprasto darbštumo žurnalistas, dirbęs „Vilniaus žinių", „Vilties" ir kitose redakcijose, rašinėjęs įvairiausiomis temomis, palikęs mažiausiai dvi dešimtis išverstų ar sukompiliuotų knygų bei brošiūrų, aktyvus mėgėjų teatro dalyvis. 1910 m. vasarą A. Vėgėlė buvo perėmęs redaguoti klerikalinį savaitraštį „Rygos garsą". Tada jis parengė spaudai dvi A. Fromo-Gužučio dramas — „Gedimino sapnas" ir „Vaidilutė", kurios išėjo atskirais leidiniais, prieš tai perleistos per „Rygos garsą". Iš Lietuvių mokslo draugijos fondų jas perrašė J. Strazdas. Tie kūriniai pradėjo „Vaidintojų knygynėlio" seriją, kuri, sugrįžus A. Vėgėlei į Vilnių, nutrūko. J. Strazdas panoro pratęsti ją kitoniška forma. Savo bibliotekoje jis turėjo daug draminės literatūros lenkų ir ukrainiečių kalbomis. Svainio paskatintas, pamėgino šį tą versti. Vertimai tapo būsimos „Teatro" serijos užuomazga.

XX a. pradžioje ne vienas lietuvių rašytojas ir literatas ėmėsi kurti dramas. Tai lėmė mėgėjų teatro poreikiai. Tik vienas kitas autorius — Vydūnas, V. Krėvė, iš dalies L. Gira — mėgino peržengti jo ribotumą. Šalia talentingų realistinių ir romantinių dramos kūrinių į sceną plūstelėjo pusfabrikačiai. Dalis

dramaturgų ir dramos veikalų vertėjų jau kuris laikas grūmėsi dėl autorinių teisių. Jeigu Vaižgantas savo kūrinių statytojams neturėjo jokių pretenzijų („Jei kam „Sceniškieji vaizdeliai" patinka, tevaidinie sau sveiki")[3], tai K. Puida-Žegota savo verstinių pjesių pastatymus, negavus sutikimo, pavadino „literatišku banditizmu"[4], K. Jasiukaitis uždraudė be jo žinios vaidinti monologą „Ponaitis"[5]. „Autorių teisių" 1911.III.20 nuostatai sankcionavo tokią dramaturgų privilegiją. 1911 m. rugpiūčio mėnesį L. Gira perėmė K. Puidos, J. Pleirio, J. Kasiulaičio originalių bei verstinių dramos veikalų cenzūruotus egzempliorius, tapdamas įgaliotiniu šių veikalų statymo reikalams[6]. Taigi dramaturgija kai kuriuos literatus dabar masino galimybėmis išgauti iš vakarų rengėjų šiokį tokį honorarą. Kaip tik tuo laiku pasirodė „Teatras".

Leisti mėgėjų teatrui periodinį leidinį J. Strazdą labiausiai paskatino didelio populiarumo susilaukęs jo išverstas ir iš rankraščio vaidinamas vilniečio rašytojo V. Gutovskio vaizdelis „Švarkas ir milinė"[7]. Kai J. Strazdas 1911 m. pavasarį kreipėsi dėl moralinės paramos į „Rūtos" draugijos Dramatiškąją komisiją, jos vadovai parėmė idėją. Šios dar 1909 m. įsikūrusios komisijos veikla buvo gana nekonkreti. Ji ieškojo mėgėjų scenai tinkamų veikalų ir leidėjų, žadėjo organizuoti vertimus, išgauti cenzūros leidimus, rengėsi paskelbti per savo sietą perkratytų dramos kūrinių kritiką[8], bet išspausdino tik vieną recenziją — apie J. Pleirio verstą R. Blaumanio pjesę „Vagys"[9]. Draugijos

---

[3] „Viltis", 1909, kovo 1(14).
[4] „Vilniaus žinios", 1906, lapkričio 23 (gruodžio 6).
[5] Ten pat, 1906, gruodžio 4(17).
[6] „Viltis", 1911, rugpiūčio 12(25).
[7] V-kis. „Rūtos" įspūdžiai.— „Lietuvos žinios", 1911, sausio 15(27).
[8] Ten pat, 1909, rugsėjo 30 (spalio 13).
[9] Ten pat, 1909, spalio 3(16), 7(20).

sekretorius M. Sleževičius išvertė garsaus Olandijos dramaturgo H. Hejermanso veikalą „Du keliu", tačiau vertimas tebebuvo rankraščiu. J. Strazdo iniciatyva išjudino komisiją, deja, neilgam.

Pažadėjusi savo posėdžiuose aptarti ir aprobuoti „Teatre" spausdinamus veikalus[10], veikiai Dramatiškoji komisija paliko leidinį J. Strazdo nuožiūrai. Šis per laikraščius kvietėsi į talką rašančius ar verčiančius scenos kūrinius, žadėjo spausdinti dramos kūrinių kritiką, vakarų recenzijas, pastabas apie teatro meną ir techniką, praktinius patarimus artistams[11]. Taigi „Teatras" turėjo tapti žurnalu repertuaro ir scenos reikalams. Tačiau negausi probleminė kritinė ir konsultacinė medžiaga į jį patekdavo atsitiktinai.

„Teatrą" užsimota leisti kas mėnuo. Išlaikyti tokį periodiškumą buvo ne taip jau paprasta, todėl netrukus pasirodė jungtiniai dviejų, o vėliau ir trijų mėnesių numeriai. 1911 m., be V. Gutovskio scenos vaizdelio, išėjo dvi ukrainiečių rašytojo I. Togobočnio pjesės, 1912 m. — lenkų rašytojų M. Baluckio ir J. Žulavskio dramos, J. Kaminskio operetė ir minėtas H. Hejermanso veikalas. Išskyrus pastaruosius du kūrinius, kitus išvertė J. Strazdas, pasirašęs Jaunučio slapyvardžiu, kuris ilgainiui tapo vos ne antrąja jo pavarde.

Vertimams J. Strazdas pasirinko įvairių kūrybinių manierų ir įvairių žanrų veikalus; jų tematika daugiausia sukosi apie buitį, moralę ir meilę. Čia susidūrė realistinės, romantinės ir neoromantinės tendencijos. Modernistinis J. Žulavskio kūrinys „Mirtų vainikas", pagrįstas painiomis vidinėmis kolizijomis, reikalavo išsilavinusio žiūrovo.

---

[10] „Teatras", 1911, Nr. 1, p. 7.
[11] „Viltis", 1911, gegužės 6(19).

Ano meto įpročiu savo vertimus J. Strazdas „lietuvino". I. Togobočnio dramoje „Iš meilės" atsirado pasiturįs ūkininkas Jurgis Briedis, sena našlė Agota Dundulienė, girtuoklis Jurgis Birbilas ir sužieduotinis Joselis iš Utenos. Jaunimas dainavo K. Diržio harmonizuotas lietuvių liaudies dainas. Jau ir anuomet šitokie originalo perdirbimai dirgino teatralus[12]. K. Puida, tolerantiškai priėmęs savavališkus vertėjo taisymus, buvo nepatenkintas netipiškais Lietuvai veikėjų paveikslais; jam kliuvo ir skurdi vertimų kalba[13]. J. Kaminskio operetę „Kaminkrėtys ir malūnininkas" A. Vėgėlė „sulietuvino" gyviau ir vaizdingiau.

1912 m. pavasarį išėjus trigubam „Teatro" numeriui su H. Hejermanso dramos „Du keliu" vertimu, K. Puida nuspėjo, kad šis kūrinys sukels scenoje idėjinį triukšmą[14], tačiau kokį mastą jis pasieks — sunku buvo įsivaizduoti. Dramoje, kuri, beje, „nesulietuvinta", įtaigiai nupiešti du kunigai: tikras artimo meilės apaštalas, gyvenąs pagal sąžinės balsą, ir beširdis formalistas, bažnyčios dogmų vergas. Pirmasis priglaudžia nelaimingą gimdyvę, antrasis skundžia jo elgesį vyskupui, kursto parapijiečių neapykantą. Su savo globotine kunigas idealistas neranda bendros šnekos, kadangi ji nepripažįsta tradicinio dievo ir gyvenimo prasmės ieško kovoje dėl visų žmonių laimės, tačiau ateityje jų keliai gali sueiti. Gana sudėtingos problematikos veikalas, kuriame daug kas nepasakyta iki galo, skatino susimąstyti apie Lietuvos kunigiją, ieškoti moralinio ir socialinio blogio šaknų. Katalikybės ortodoksai su tuo negalėjo sutikti.

---

[12] Emša [M. Šikšnys]. Į mūsų vertėjus.— „Lietuvos žinios", 1912, lapkričio 6(19).

[13] „Vienybė lietuvninkų", 1913, Nr. 39, 42, 47.

[14] Ten pat, 1913, Nr. 15.

Reakcija prasidėjo tik po metų, kai H. Hejermanso dramą G. Landsbergis-Žemkalnis pastatė Šiaulių „Varpo" draugijos salėje. Kūrinį ėmė kritikuoti klerikalų spauda. „Vienybės" recenzentas tikino, kad dramos tikslas — „išsvajotomis pasakomis mesti šešėlį ant katalikų doros, pajuokti ją"[15], „Vilties" kritikas — kad veikalas „ne tiktai žemina katalikų kunigus, bet ir vyskupą, ir patį katalikų tikėjimą"[16]. Atsakydamas kūrinio niekintojams, Žemkalnis išspausdino plačią jo apologiją „Lietuvos žiniose"[17]. Nors autorius nebuvo „pirmeivis", bet jo straipsnis, kaip ir anksčiau šiame laikraštyje pasirodžiusi Dagio (būsimo ekskunigo ir revoliucinio judėjimo dalyvio P. Vilūno) recenzija[18], išreiškė demokratinės visuomenės dygėjimąsi klerikaliniu dogmatizmu. Šalia buko „Dviejų kelių" veikėjo kunigo Bronkaus Žemkalnis paminėjo Šiaulių kamendorių (vikarą) Galdiką, kuris, matyt, smerkė H. Hejermanso kūrinio pastatymą.

Klerikalai ir jų rėmėjai nenurimo. Jei pirmiau jie lyg ir pripažino H. Hejermanso dramos meniškumą, tai dabar „Vilties" priede „Du keliu" buvo iškoneveikta kaip „su daile nieko bendra neturintis šlamštas", o tikintieji raginami stoti kovon su veikalo platintojais — „tautos ardytojais"[19]. Kritikos sukiršinti fanatikai šantažavo J. Strazdą, reikalavo uždaryti „Teatrą". Nepaisant reakcijos kliūčių, H. Hejermanso drama nenuėjo nuo scenos. Ji reiškė pažangių jėgų siekimus. 1914 m. pradžioje šį kūrinį vaidino Rygos darbininkai „Giedros" vakare[20]. Paskelbus

---

[15] „Vienybė", 1913, Nr. 24, p. 371.

[16] Svirno Žvynė [M. Grigonis]. „Teatras" Nr. 10—12.— „Viltis", 1913, lapkričio 23 (gruodžio 6).

[17] Žemkalnis. Keli žodžiai dėl Gejermans'o dramos „Du keliu" kritikos.— „Lietuvos žinios", 1914, sausio 10(23), 11(24).

[18] Ten pat, 1913, balandžio 30 (gegužės 13).

[19] M. A. [A. Maliauskis]. Gejermans'o drama „Du keliu" ir jos apgynėjai.— 1914 metų „Vilties" priedas Nr. 2, p. 55—60.

Lietuvoje Tarybų valdžią, 1918 m. jis buvo repetuojamas Vilniaus miesto teatre[21].

1913 m. išėjo irgi keturios „Teatro" knygos, visos originalios, jau nežymint periodiškumo, kuris sutriko 1912 m. vidury. Čeliabinske apsigyvenusio K. Puidos dramą „Gairės" apie tėvų ir vaikų santykius J. Strazdas gavo per įgaliotinį L. Girą. „Amžinas studentas" P. Mičiulis buvo „Lietuvos ūkininko" bendradarbis. Dramoje „Erškėčių taku" jis deklaratyviai vaizdavo neturtingo inteligento konfliktą su dvarininkais. Tos pačios redakcijos narys, „Jaunimo" redaktorius K. Ralys-Vargovaikis savo pjesėje „Kova su girtuoklybe" tiesmukai propagavo blaivybės idėją. Pasiskolinęs siužetą iš lietuviškos kilmės lenkų rašytojos M. Rodzevičiūtės, J. Strazdas debiutavo literatūroje silpnu idilišku dramos vaizdeliu „Sugrįžo", kuris susilaukė B. Sruogos kritikos[22]. Tik „Gairės", sprendžiančios lietuvių dramaturgijoje šviežią tėvų despotizmo ir vaikų savarankiškumo konfliktą, ilgiau išliko mėgėjų teatro repertuare, bet ir jų meninė vertė nedidelė. Dar pirmojoje „Teatro" knygoje buvo išreklamuotas L. Giros veikalas „Karalių giesmė"[23], bet J. Strazdui duotų pažadų rašytojas neištesėjo ir kūrinio neparašė.

„Teatro" redakciją norėta paversti informacijų biuru, kuriame būtų kaupiami dramos kūrinių rankraščiai ir pagal autorių ar vertėjų valią sudaromos sąlygos jais pasinaudoti[24]. 1914 m. viduryje L. Gira perdavė J. Strazdui savo turimas scenos rašytojų veikalų leidimo teises, taip pat ir cenzūruotus tų veikalų

---

[20] „Lietuvos žinios", 1914, sausio 23 (vasario 5).

[21] P. Kubertavičius. Mano gyvenimo kelias.— Kn.: Petras Kubertavičius. V., 1970, p. 44.

[22] Homunculus. J. Strazdas. Sugrįžo.— „Lietuvos žinios", 1914, balandžio 3(16).

[23] „Teatras", 1911, Nr. 1, viršelio p. 3.

[24] „Viltis", 1911, gegužės 29 (birželio 11).

egzemplioriusj[25]. Tais metais išėjo paskutinė „Teatro" serijos knyga — J. Strazdo išversta Lenkijos rašytojo V. Feldmano pjesė „Gyvenimas". Prasidėjus karui, kultūrinis gyvenimas pakriko. Šviesos neišvydo jau išspausdinta V. Pežinskio komedija „Prano laimė" ir kitos, parengtos spaudai, dramos: čekų rašytojo J. Zejerio poetiška pasaka „Raduz ir Mahulena" ir Miloš Falinskio (Noros Valickos) „senovinė žemaitiška Baltijos legenda" „Gintarų pakranty" („Na bursztynowym wybrzežu").

Faktiškuoju „Teatro" veikalų redaktoriumi laikytinas A. Vėgėlė. J. Strazdas buvo jų vertėjas ir leidėjas. Be spaudos darbų (leidinį Strazdai iš pradžių tik rinko, o vėliau ir spausdino savo pačių — K. Strazdo ir A. Vėgėlės — spaustuvėje), jis platino tiražą, kuris siekė 1200—2000 egzempliorių. V. Gutovskio veikalėlis „Švarkas ir milinė" susilaukė ir antrojo leidimo. Turėta apie 400 prenumeratorių, taigi leidinys buvo rentabilus. Knygynų savininkai, žinodami, kad J. Strazdas dirba F. Zavadskio knygyne, bet kada užsisakydavo pageidaujamą egzempliorių kiekį. Maždaug pusė tiražo iki karo liko neišparduota; jį baigė platinti „Švyturio" bendrovė. Autoriams honorarų nemokėta: jie galėjo pagal savo sugebėjimus jį atsiimti dalimis iš kūrinių statytojų.

J. Strazdas nesitenkino skurdžia lietuviškų knygų išvaizda. Nusižiūrėjęs į lenkų secesinius leidinius, jis panoro teatro veikalų bibliotekėlės „Naród — sobie" pavyzdžiu leisti puošnią savito formato knygų seriją. „Teatras" buvo spausdinamas liuksusiniame „Verže" popieriuje — gelsvame, su vandenženklių juostelėmis. Estetikos sumetimais knygose palikti platūs neapipiauti laukai. Balto puskartonio viršelius puošė lietuvių grafikų vinjetės. P. Rimša be jokio atlyginimo sukūrė egiptietiškų mo-

[25] Ten pat, 1914, birželio 12(24).

tyvų piešinį, sujungtą su lietuvišku ornamentu. J. Strazdo bičiuliui V. Jomantui, kuris gyveno Molodečne pas tėvą geležinkelietį ir mokėsi A. Štiglico meno mokykloje Peterburge, vinjetė nepatiko. Jis nupiešė naują viršelio variantą, trykštantį prabanga. „Teatro" viršelius gaubė aplankai — gelsvo dirbtinio pergamento lapai. Suslėptas leidinio atsargas per Pirmąjį pasaulinį karą apsėmė vanduo. Aplankai apsaugojo viršelius, tačiau juos pačius teko išmesti, o ištrūnijusius lapų pakraščius nupiauti vos ne iki teksto.

„Teatras" neišaugo iki žurnalo, kaip vėliau ėjęs Amerikos lietuvių „Veidrodis". Tačiau tai anaiptol nesumenkina jo reikšmės mūsų kultūros baruose. „Teatras" buvo pirmasis specialus lietuvių periodinis literatūros leidinys. Įsteigti XX a. pradžioje atskirą dramos veikalų seriją buvo drąsus užmojis, pralenkęs savo laiką ir leidimo galimybes. L. Gira, artimai bendraudamas su „Teatro" leidėju J. Strazdu ir redaktoriumi A. Vėgėle, galėjo tik svajoti apie tokio periodiškumo ir tokios poligrafinės kultūros literatūrinį žurnalą. Daugelio leidinyje išspausdintų kūrinių meninis lygis nepatenkino labiau išprususių skaitytojų ir teatralų. Tačiau neužmirština, kad tai ankstyvi lietuvių dramaturgijos bandymai. Originalūs „Teatro" kūriniai atskleidė jos augimo sunkumus. Verstiniai veikalai iškėlė naujų temų ir problemų. Ir vieni, ir kiti nedingo be naudos literatūrai, o ypač praturtino mėgėjišką sceną.

Kaip matome, kiekybiškai ir kokybiškai paūgėjusi lietuvių literatūra, nebesutilpdama visuomeninės politinės periodikos puslapiuose, reikalavo savo specifiką atitinkančių leidinių. Panaikinus spaudos draudimą, juos bandė steigti J. Biliūnas, K. Puida, K. Jasiukaitis, K. Jurgelionis. J. A. Herbačiauskas išleido literatūros almanachą „Gabija". Šis almanachas sužadino kūrybinių ieškojimų dvasią, bet nepadėjo konsoliduoti literatū-

rinio gyvenimo — greičiau atvirkščiai: padidino trintį tarp besiformuojančių modernistų ir tradicinio realizmo gynėjų. Reikėjo įvairaus žanro ir įvairių braižų lietuvių rašytojus jungiančio organo. Jo negalėjo atstoti nei „Draugija", nei jaunimo leidiniai, nei „Teatras". Tokį uždavinį bandė išspręsti „Vaivorykštė".

PIRMASIS LITERATŪROS ŽURNALAS

Tarkim žodį — šaukdami į žygį —
Tik šį kartą ne į platų tyrą,
Bet į gelmę mūsų dvasios, vyrai,
Kur tautos rytojui dirbam vygę.

IVANAS FRANKO
(„Vaivorykštės" epigrafas)

ŽODŽIAI IR ŽYGIAI

XX a. pirmojo dešimtmečio žurnalistikoje ima reikštis gabus Vilniaus krašto literatas Liudas Gira (1884—1946). Sunkios gyvenimo sąlygos neleidžia jam įsigyti sistemingo išsilavinimo ir atsidėti vien literatūros darbui. Trejus metus pasimokęs Vilniaus realinėje gimnazijoje ir Kazanėje eksternu išlaikęs egzaminus iš keturių gimnazijos klasių, 1901 m. L. Gira įstoja į Vilniaus kunigų seminariją. Čia būdamas, jis pradeda aktyviai bendradarbiauti nelegalioje lietuviškoje periodikoje — „Varpe", „Naujienose", „Ūkininke", „Tėvynės sarge": paskelbia pluoštą korespondencijų, keletą eilėraščių, apsakymą. Jaunas literatas nepaiso šios spaudos ideologinių skirtybių, kaip ir daugelis jos skaitytojų[1].

Kai, baigdamas seminariją, L. Gira apsisprendžia likti pasauliečiu, jis nesuranda kitos išeities, kaip pasirinkti žurnalisto profesiją. Atkovotai lietuvių spaudai stokojant darbuotojų, L. Gira tikisi pragyventi iš plunksnos. Tačiau tam dar nepribrendusios sąlygos. „Dirbti dirbau visada daug, bet naudos sau iš to teturėjau maža. Per tat veik ligi pat 1917 metų visas mano gyvenimas buvo viena atšiauri kova dėl būvio", — rašo jis vienoje autobiografijoje[2].

Padirbėjęs „Vilniaus žinių" redakcijoje (1905—1906) ir, prasidėjus revoliucijai, pabandęs „eiti į liaudį" su agitatoriaus

---

[1] L. Gira. Vinco Krėvės dzūkiškumo genezis.— „Pradai ir žygiai", 1926, Nr. 7, p. 182.

[2] L. Gira. Autobiografija.— Vainikai. Naujesniosios poezijos antologija. K.-V., 1921, p. 8.

misija, L. Gira greitai sugrįžta į spaudą. 1906 m. dirba sekretoriumi kunigo J. Ambraziejaus leidžiamame mėnesiniame valstiečių laikraštyje „Šviesa" ir tvarko savaitinį informacinį jo priedą „Šviesos laiškelis". 1906 m. pabaigoje — 1907 m. pradžioje redaguoja Lietuvių mokytojų profesinės sąjungos organą „Lietuvis", 1907 m. padeda J. Bagdonui „Lietuvos ūkininko" redakcijoje[3]. 1908 m. pradžioje priimamas dešiniųjų demokratų laikraščio „Viltis" redakcijon.

Šio amžiaus pradžios periodikoje išspausdinta daugybė L. Giros straipsnių, žinučių, apžvalgų, recenzijų ir nemažai grožinės kūrybos. Didžiulė jo žurnalistinė produkcija, aprėpianti gausybę gyvenimo ir meno klausimų, pasirašinėta bene keturiomis dešimtimis slapyvardžių[4], tebelaukia kruopštaus tyrinėtojo.

Nuolatinis darbas redakcijose ir bendradarbiavimas įvairiuose spaudos organuose buvo tik viena L. Giros žurnalistinės veiklos pusė. Skurdus pragyvenimas visą laiką jį skatino ieškoti atsitiktinių uždarbių. Skaitydamas korektūras ir leisdamas kalendorius, versdamas iš lenkų kalbos komedijėles ir kitokią lektūrą, L. Gira negalėjo susikaupti dideliems kūrybos užmojams ir sekino savo literatūrinį talentą. Tačiau tai buvo būtina duoklė gyvenimui. Impulsyvi L. Giros prigimtis linko į įvairiašakę veiklą, nesiribojo vien literatūros interesais, nuolat ieškojo naujų kūrybinio reiškimosi, visuomeninio bei kultūrinio darbo formų.

Pats L. Gira ne kartą yra pabrėžęs išskirtinį „Vilties" laikraščio vaidmenį savo kūrybinėje biografijoje. Šioje redakcijo-

---

[3] Lietuvos albumas. K., 1921, p. 317.

[4] Remiamasi Respublikinės bibliotekos darbuotojų surinktais duomenimis. V. Biržiškos bibliografinėje rodyklėje „Lietuviškieji slapyvardžiai ir slapyraidės", d. 2, p. 22 užfiksuoti tik 28 slapyvardžiai; šį skaičių tebekartoja mūsų literatai ir bibliografai.

je jis ne tik išaugo kaip žurnalistas, bet ir J. Tumo dėka pajuto poeto pašaukimą[5]. Šiuo laikotarpiu jis išleido keletą lyrikos knygų, tris dramos kūrinius, įvykdė ilgai puoselėtą svajonę — suorganizavo „Vaivorykštę".

NEPASIRODĘS ALMANACHAS

1906 m. viduryje žymus pedagogas P. Kriaučiūnas pasiūlė leisti populiarų laikraštėlį dzūkų tarme kultūriškai atsilikusiems rytų Lietuvos sodiečiams. Tada L. Gira dirbo „Šviesos" redakcijoje. Pasiūlymui pritaręs J. Basanavičius liepos 11 ir 12 dienomis Vilniuje pas J. Ambraziejų sušaukė tuo reikalu pasitarimą[6], kurio dalyviai būsimam leidiniui parinko „Lietuvio" vardą ir faktiniu redaktoriumi numatė L. Girą. Jis jau buvo žinomas kaip Vilniaus krašto propaguotojas, 1905 m. „Vilniaus žiniose" paskelbęs korespondencijų iš Stakliškių, Ratnyčios, Marcinkonių, Merkinės ir kitų vietovių. Šie rašiniai buvo ne tik vieni pirmųjų bandymų nušviesti pietryčių Lietuvos gyventojų buitį, bet ir žadino skaitytojų pagarbą savitai to krašto praeičiai, papročiams, kalbai. J. Basanavičius apsiėmė išgauti laikraštėliui leidimą.

Leidimas buvo gautas, L. Gira parašė dzūkų tarme prospektą, tačiau reikalai nejudėjo iš vietos, nes pirmai pradžiai trūko pinigų. Leidimo terminui baigiantis, metų gale J. Basanavičius „Lietuvį" perleido Lietuvių mokytojų profesinei sąjungai[7]. P. Klimaičio ir L. Giros faktiškai redaguojamas, o J. Basanavi-

---

[5] L. Gira. „Apie „Viltį".— „Šviesos keliai", 1932, Nr. 10, p. 558.
[6] „Lietuvių tauta", kn. 5. V., 1936, p. 93.
[7] L. Gira. Žiupsnelis atsiminimų apie d-rą J. Basanavičių.— „Rytas", 1927, vasario 24.

čiaus pasirašinėjamas „visuomenės, politikos, mokslo ir literatūros laikraštis", kuris ėjo vos kelis mėnesius ir sustojo dėl tos pačios bėdos — lėšų trūkumo, turėjo visai kitą tikslą — buvo skirtas „mokyklos ir apšvietimo reikalams"[8].

Laikraštėliui dzūkų tarme nebuvo lemta pasirodyti, bet idėja turėti atskirą leidinį, padedantį pažinti Vilniaus kraštą ir jo gyventojų dvasinius turtus, nedavė L. Girai ramybės. Šiai minčiai karštai pritarė jo bičiulis, kilęs nuo Merkinės, Vincas Mickevičius, Kijevo, paskiau Lvovo universitetų studentas, būsimasis literatūros klasikas Krėvė. Savo kūrybinius bandymus pradėjęs lenkų kalba, dabar jis jau buvo parašęs dzūkų tarme neoromantinę legendą „Gilšė"[9] ir realistinį apsakymą „Bobulės vargai"[10]. „Trakiečių dzūkų dainų" (1899) surinkėjo J. Čapliko (Šimtakojo) paskatintas, V. Mickevičius dar vaikystėje užrašinėjo liaudies kūrybą iš artimųjų; 1905 m. padėjo gimtosiose apylinkėse rinkti tautosaką ir kalbinę medžiagą prof. A. Aleksandrovui, vėliau prof. E. Volteriui. Savo paties ir surinktą liaudies kūrybą V. Mickevičius svajojo veikiai pamatyti išspausdintą. Tad iniciatyvą leisti tarmišką leidinį jis perėmė į savo rankas.

Atostogaudamas Vilniuje, 1907 m. vidurvasary V. Mickevičius dėl leidinio tarėsi su L. Gira, jau perėjusiu į „Lietuvos ūkininko" redakciją. Išliko laiškelis, kuriame jis kviečia L. Girą atvykti „kaip visada" ir parūpinti neseniai pasirodžiusią žurnalo „Lietuvių tauta" pirmąją knygą[11]. Abu bičiuliai tada, ma-

---

[8] „Lietuvis", 1906, gruodžio 11 (24).

[9] J. T u m a s. „Gilšė"— Krėvės raštų prototipas.— „Pradai ir žygiai", 1926, Nr. 7, p. 156.

[10] A. L a i s v y d a s [A. Venclova]. Kaip buvo parašyta populiariausia mūsų knyga. V. Krėvė pasakoja apie „Dainavos šalies senų žmonių padavimus".— „Lietuvos žinios", 1940, gegužės 11.

[11] V. Krėvės 1907.VII.11 laiškas L. Girai.— VRBR, f. 7, 384—1.

tyt, ir parengė leidinio prospektą atsišaukimą, kurį iš karto įteikė „Vilniaus žinioms" ir „Šaltiniui"[12].

Pasivadinę „Dzūkijos mylėtojų būrelio" steigėjais, atsišaukimo autoriai pareiškė norį „išleisti eilę einančiųjų vienas po kitam rinkinių, kur bus talpinami kaip literatiškieji veikalėliai, kaip tos tarmės pavyzdžiai, taip ir žmonių padavimai, dainos, jų melodijos (gaidos); tie rinkiniai bus iliustruojami gražesniųjų ir įdomesniųjų Dzūkijos kraštų vaizdeliais, tipais ir šiaip piešinėliais". Tai turėjo būti literatūrinis tautosakinis leidinys, kuriame literatūra praturtintų tautosaką, tautosaka — literatūrą. Savo rinkinius, tapsiančius „ašim dzūkų judėjimo", „Dzūkijos mylėtojų būrelis" numatė leisti atskirais 150—200 puslapių sąsiuvais, kurių periodiškumas priklausys nuo materialinės leidėjų būklės, todėl paskelbė prenumeratą tik pirmajam sąsiuvui. Maždaug tokios pat apimties (160 p.) buvo ir J. Basanavičiaus redaguojama „Lietuvių tauta", skirta „moksliškajam praeities ir dabartinio gyvenimo tardymui [tyrinėjimui]"[13].

„Dzūkijos mylėtojų būrelio" įkūrimą sveikino „Vilniaus žinių" redaktorius J. Kriaučiūnas[14]. Pažymėjęs Vilniaus krašto propaguotojų L. Giros ir J. Milančiaus švietėjišką darbą spaudoje, jis išreiškė įsitikinimą, kad „ši kuopelė patogiose sąlygose taps Dzūkijos prikėlėja iš ilgo tautiškojo letargo". O po to būrelio veiklą apgaubė tyla.

Bene 1908 m. rudenį tarmiškai rašytame laiške L. Girai iš Kijevo universiteto V. Mickevičius nerimavo: „Atrašicia, ka turime dirbcia su „Dzūkija", nes jai nieko nu turi darycia tei

---

[12] V. Mickevičius, Girų Liudas. Į tautos tardymo mylėtojus.— „Vilniaus žinios", 1907, liepos 27 (rugpiūčio 9); „Šaltinis", 1907, liepos 31 (rugpiūčio 13).

[13] „Vilniaus žinios", 1907, kovo 10 (23).

[14] J. K. Pasveikinimas.— Ten pat, 1907, rugpiūčio 1(14).

laisiu dainas atskiriai."[15] Jis dar turėjo vilties išspausdinti savo surinktas dainas planuojamame leidinyje, nors laiško tonas rodė, kad toji viltis mąžta.

Kodėl sužlugo idėja leisti literatūrinius tautosakinius rinkinius dzūkų tarme? „Planuotas leidinys nepasirodė pirmiausia dėl to, kad vienas jo iniciatorių — V. Krėvė — išvyko iš Lietuvos ir negalėjo aktyviai dalyvauti paruošiant tokį rinkinį. Be to, tokiam leidiniui spausdinti trūko lėšų ir, be abejo, didesnio bendradarbių skaičiaus", — pastebėjo V. Žukas[16]. Šios kliūtys trukdė suorganizuoti leidinį. Tačiau buvo dar viena, bene svarbiausioji, priežastis, kuri atvėsino įkarštį. Ją atskleidė V. Krėvė 1940 m. „Lietuvos žiniose" išspausdintame pašnekesyje apie tai, kaip gimė „Dainavos šalies senų žmonių padavimai"[17].

Pasirodo, perskaitęs atsišaukimą „Į tautos tardymo mylėtojus", J. Basanavičius „pasipiktino ir ėmė <...> atkalbinėti „neskaldyti Lietuvos", o rašyti bendrine kalba". Taigi J. Basanavičius, 1906 m. pritaręs dzūkiško laikraštėlio leidimui, po metų tarmes rašomojoje kalboje jau laikė žalingu veiksniu, trukdančiu konsoliduotis nacijai. Kita vertus, „Dzūkijos mylėtojų būrelio" rinkiniai būtų iš dalies dubliavę „Lietuvių tautą", tad norom nenorom būtų tekę skaldyti negausias mokslo darbuotojų jėgas. J. Basanavičius ir pats ketino „leisti Vilniuje mėnesinį laikraštį „Lietuvių Aisopą", specijališkai pavestą lietuvių folklorui ištirti"[18]. Leidinys lietuviams rytiečiams šviesti „Aušra" („pigus, dailus ir lengvai skaitomas laikraštis") pasirodė tik 1911 m. pabaigoje; jis laikėsi nusistovėjusių literatūrinės kalbos normų.

---

[15] VRBR, f. 7, 386—67.
[16] BBK 7, p. 139.
[17] „Lietuvos žinios", 1940, gegužės 11.
[18] „Viltis", 1910, spalio 29 (lapkričio 11).

Ėmęs dirbti „Vilties" laikraštyje, L. Gira tuojau pakvietė čia bendradarbiauti V. Mickevičių, Kijevo universiteto magistrantą. „Viltininkų" sąjūdis iš pradžių labiausiai rūpinosi rytų Lietuvos tautiniais ir kultūros reikalais, tad ypač telkė autorius, kilusius iš Vilniaus krašto. 1908 m. pabaigoje ir 1909 m. pradžioje L. Gira paskelbė šiame laikraštyje pusšimtį eilėraščių, kai kuriuos iš jų dzūkų tarme. 1908 m. vidury redakcija pažadėjo išleisti Vilniaus gubernijos lietuviams „dzūkų tarme puikias *legendas,* surašytas vieno iš jaunųjų mokslo vyrų"[19]. Tada V. Mickevičius buvo atsidėjęs mokslui. Tik 1909 m. antrajame pusmetyje jis debiutavo „Viltyje", Vinco Krėvės slapyvardžiu išspausdindamas savo kūrinius „Gilšę" ir „Bobulės vargus". Jų kalba priartinta prie bendrinės, paliekant dzūkišką koloritą.

L. Gira visokeriopai padėjo savo bičiuliui įžengti į lietuvių literatūrą. „Vilties" 1910 m. sausio 5 d. numeryje pasirodė lyrinė V. Krėvės „Vakarinė daina". Redakciniame laikraščio komplekte po šiuo kūriniu pieštuku prirašyta: „Liudo Giros vert. iš lenkų originalo"[20]. Dabar aiškesnę prasmę įgauna V. Krėvės teiravimasis viename 1909 m. pabaigos laiške[21], ar tilps „Viltyje" legenda, kuri anksčiau buvo parašyta lenkiškai; čia turima galvoje „Vakarinė daina". Panašių paslaugų V. Krėvei jo kūrybinio kelio pradžioje L. Gira yra padaręs ne kartą.

Sukūręs stambaus draminio veikalo „Šarūnas, Dainavos kunigaikštis" pirmąjį variantą, 1909 m. pabaigoje V. Krėvė klausė L. Giros, ar, be „Lietuvos žinių", „eina dar koks nor[s] organas „pirmeivių"; jis girdėjęs, kad turįs pasirodyti jų žurnalas[22]. Tasai žurnalas buvo 1910 m. pradėta leisti „Aušrinė". Aišku, ji negalėjo patenkinti plačių rašytojo užmojų. 1910 m.

---

[19] Redakcija [J. Tumas]. Nr. 100.— Ten pat, 1908, birželio 8(21).
[20] KPIB, Gž 109.
[21] VRBR, f. 7, 386—60.
[22] Ten pat.

vidury „Viltis" informavo apie naująjį V. Krėvės veikalą, kurio „siužetas paimtas iš senos dzūkų dainos apie „Šarūną karalių" ir „Alūną bajorą"[23], o rudeniop pradėjo jį publikuoti. 1910—1911 m. „Vilties" atkarpose išspausdintas V. Krėvės kūrinys netrukus pasirodė ir atskiru leidiniu.

Kurdamas „Šarūną", rašytojas darbavosi „kasdien po 7—8 valandas neatsikeldamas"[24]. Iš „Vilties" jis tikėjosi geros finansinės kompensacijos, o redakcijos vadovai išsisukinėjo. Daug sveikatos autoriui atėmė kova dėl „Šarūno" honoraro, virtusi neišsprendžiamu konfliktu[25]. Įsižeidęs rašytojas nutraukė bendradarbiavimą „Viltyje". Tai buvo logiška baigmė: jis nesijautė artimas nei šiam, nei kitiems ano meto visuomeniniams politiniams leidiniams. „Teisybę pasakius, tik tu ir K[unigas] Tumas jungiate mane su „Viltimi". Kitų ryšių čia nėra: nei pažiūroje, nei pakraipoje", — rašė V. Krėvė viename 1911 m. laiške L. Girai[26]. Rašytojas buvo įsitikinęs, kad išsivaduoti nuo redakcijų savivalės galima tik leidžiant specialų literatūros organą.

Po konflikto su „Viltimi" V. Krėvė ilgą laiką šalinosi visuomeninės politinės periodikos. Jis šaipėsi iš „Draugijos"[27]. Stebėdamas stiprėjančią kunigų įtaką „Viltyje", neiškentė nepasakęs ten dirbančiam bičiuliui: „Žinai, brol, „Viltis" juo toliau, juo aršesnė yra. Jaugi daugelio joje be piktumo negaliu skaityti: tokis klerikalizmas, piktas ir tamsus kaip naktis. Aš neesu nei klerikalas, nei priešas jų, bet reikalauju nuo kiekvieno, kad jausmų kitų neužgaudinėtų."[28] Nors „Viltis" ieškojo „vidurio

---

[23] „Viltis", 1910, liepos 4(17).
[24] V. Krėvės 1910.VII.22 laiškas L. Girai.— VRBR, f. 7, 384—13.
[25] 1912.II.2 laiškas L. Girai.— Ten pat, 385—27.
[26] Ten pat, 386—63.
[27] Ten pat.
[28] V. Krėvės 1913.I.15 laiškas L. Girai.— Ten pat, 385—34.

kelio", bet jos nacionalizmas ir klerikalizmas buvo svetimi liberalesniems rašytojams[29].

V. Krėvės norą išspausdinti liaudies dainų rinkinį nustelbė rūpestis, kur skelbti savo kūrybą. Kai 1910 m. L. Gira pamėgino per „Viltį" paieškoti Merkinės dzūkų dainoms leidėjo[30], V. Krėvė netgi įsižeidė ir griežtai atsisakė bet kokių paslaugų[31]. Dabar jis degė mintimi įsteigti literatūros ir kritikos almanachą ar žurnalą „Dainava". Tai turėjo būti ne siauras lokalinis leidinys, planuotos „Dzūkijos" įpėdinis, — jam būtų nepakakę kūrybinių jėgų, — bet visos Lietuvos rašytojų organas.

Intensyviausi pasiruošimo darbai vyko per 1910 ir 1911 m. vasaros atostogas. Gydydamasis Druskininkuose, V. Krėvė susirašinėjo su L. Gira organizaciniais reikalais. Išlikusi korespondencijos dalis rodo, kad būta dvejonių dėl leidinio tipo: „Man, matai, išsiduoda, kad geriau būtų buvę, jeigu būtai padavęs tą prašymą, kurį mes abu parašėme, nes almanachas ar žurnalis — skyrius nedidelis. Geriau, matote, turėti leidimą ant žurnalio, kaip almanacho", — rašė V. Krėvė[32]. Vadinasi, L. Gira buvo ėmęsis žygių leisti almanachą, o ne žurnalą.

Kad šis leidinys pasirodytų, reikėjo lėšų. Štai kodėl V. Krėvė taip atkakliai grūmėsi dėl honoraro. Tikėdamasis iš „Vilties" gauti per 300 rublių, jis manė, jog bus galima „kaip kam už geresnį daiktą gal ir užmokėti"[33] —„tiems, kuriems ir kiti laikraščiai moka"[34]. Bet paaiškėjo, kad kebliausia spręsti ne finan-

---

[29] G. Landsbergis-Žemkalnis norėjo „trečio organo"— tarp „Vilties" ir „Lietuvos žinių": „Nejaugi neatsiras žmogus, kuris atjaus reikalą įsteigti lietuviams tautiškai-liberališko laikraščio?!" (1912.XII.8 laiškas L. Girai.— LKLIR, f. 13, 1629—48.)

[30] „Viltis", 1910, spalio 24 (lapkričio 6).

[31] VRBR, f. 7, 386—75.

[32] Ten pat, 386—71.

[33] Ten pat, 386—65.

[34] 1911.VII.6 laiškas.— Ten pat, 385—23.

sinius, o kūrybos klausimus. Ir patys organizatoriai neturėjo parašę almanachui tinkamų kūrinių. „Būt gerai, kad tu, turėdamas okkaziją [progą — *lot.*], pakalbėtai aplink *Dainavą* su kitais raštininkais, kaip Lazdynų Pelėda ar Puida ir t. t. <...> Skubintis su išleidimu, žinoma, nereikia",— patarinėjo V. Krėvė[35].

K. Puida pritarė almanacho leidimui, siūlė jį pavadinti „Jaunąja Lietuva" arba „Svirneliu". Simboliškai —„Jaunąja Lietuva"— turėjo vadintis 1906 m. Vilniuje K. Puidos organizuotas dukartsavaitinis laikraštis, kurio projektą jau aptarėme. Antrašte „Svirnelis" norėta pabrėžti leidinio įvairumą: „Tai rinkinys viso ko, kaip ūkininko svirnelyje." K. Puida, vienas pirmųjų lietuvių literatūrinės spaudos iniciatorių, jautė turįs moralinę teisę tikslinti almanacho profilį: „Mano akyse stovi knyga, iš visų atžvilgių aistetikai atsakoma: dailus popieris, aiški, daili spauda vinjetėmis iš tautinių motyvų iliustruota pritaikinamai prie kiekvieno veikalėlio, turinio įvairumas — poezija, beletristika, drama, komedija, dailioji kritika, raštijos bei literatūrinio gyvenimo chronika."[36] K. Puida pabrėžė, kad toks almanachas turi būti „išmėgintų literatūrinių jėgų savastis, o ne pradedamųjų". Jis su pašaipa atsiliepė apie kai kuriuos L. Giros numatytus bendradarbius: „ką randate poetinio, dailiško Mikuckio galūnių suderinimuose?" „Šeinius! — kelios apysakaitės, be stiliaus ir su barbarizmais, dar nereiškia dailės." „Jei nekviestumėte Gustaičio, <...> patys sau koją pakištumėte."[37]

1911 m. rudenį Baku mieste V. Krėvė baigė rašyti padavimą „Milžinkapis" specialiai „Dainavos" almanachui[38]. Padavimo įžangoje rašytojas, savitai stilizuodamas tautosaką, reiškė didžią

---

35 Ten pat.
36 K. Puidos 1911 m. laiškas L. Girai.— BBK 7, p. 161.
37 K. Puidos 1911.VI 25 laiškas L. Girai.— LK 14, p. 357.
38 V. Krėvės 1911.X.21 laiškas L. Girai.— VRBR, f. 7, 385—24.

meilę gimtajai žemei: „Daugel mūsų tėvynėje yra puikių ir gražių vietų, daugel yra šalių, kur pragarsėjo darbais senų tėvelių, bet terpu jų visų gražiausia ir geriausia Dainavos šalis..."[39]

Į du laiškus „Dainavos" reikalu V. Krėvė nesulaukė atsakymo. Trečiajame laiške L. Girai jis sunerimęs rašė: „Prašau man nors trumpai atsakyti: ar pamatys kada nors pasaulį „Dainava", ar gal jau mislis aplink ją užskurdo visai. <...> Aš jau paabejojau, kaip perskaičiau, kad esi pažadėjęs kokiam tai laikraščiui „Karalių dainą"[40]. Leisti neverta kokį ten užskurdusį almanachą; o jei mes visi duosim ką geresnį kitur, tai užskurdęs jisai ir bus. O užskurdusių laikraščių ir laikraštėlių pas mus gana, ir padidinti skaičių jų neverta. Aš suvis ką kita svajojau. Maniau, kad laiku bus galima padaryti iš „Dainavos" gerą organą dailiosios literatūros, kur bus galima įdėti kiekvienam savo raštus, nesikreipiant nei į klerikalus, nei į kitos pakraipos redakcijas, kur sėdi daugiausia žmonės, tiesą pasakius, mažai papratę dailioje literatūroje. Nors aš mažai žinau Lietuvos spaudą, bet numanau (gal apsirikau), kad ten kuomet kaip ir nėra tikrosios pažiūros, tikrosios kritikos. Tiek kiekvienam tinka, tiek kiekvienam daili apysaka ar kitas veikalas, kiek ten yra geidžiamosios pakraipos, geidžiamųjų pažiūrų. Eiti redakcijon, kur taip žiūro ant dailiosios literatūros, ne visad miela."[41] V. Krėvė pasisakė įsteigęs almanachą rusų kalba savo mokiniams ir kitai jaunuomenei. Tai užuomina apie jungtinio Baku miesto mokyklų jaunųjų literatų būrelio almanachą „Первые всходы"[42].

---

[39] Cit. iš: V. Krėvė. Dainavos šalies senų žmonių padavimai. V., 1912, p. 5.

[40] Scenos kūrinį „Karalių daina" L. Gira buvo pažadėjęs „Teatrui".

[41] V. Krėvės 1911.X.21 laiškas L. Girai.— VRBR, f. 7, 385—24.

[42] J. Skliutauskas. Apie Vinco Krėvės-Mickevičiaus gyvenimą ir veiklą Baku mieste.— „Pergalė", 1961, Nr. 2, p. 144.

Čia V. Krėvė išdėstė savo nuomonę apie literatūrinės spaudos uždavinius: ji turi vengti vienadienių aktualijų, spausdinti išliekamos vertės kūrinius ir ugdyti objektyvią literatūros kritiką. Rašytojas pagrįstai pasisakė prieš siaurai utilitarinį literatūros vaidmenį srovinėje periodikoje, nekvalifikuotą kūrinių vertinimą. V. Krėvė, kaip daugelis šio amžiaus pradžios lietuvių literatų, svajojo apie tolerantišką leidinį, kuris būtų priimtinas įvairių pažiūrų plunksnos žmonėms. Didėjant idėjinei ir estetinei rašytojų diferenciacijai, tokia tolerancija praktiškai buvo nepasiekiama.

1911 m. rudenį L. Gira rengė spaudai metraštį almanachą „Švyturys" ir ieškojo galimybių Vilniuje išleisti literatūros žurnalą, jau derėjosi su leidėjais dėl „Vaivorykštės". Kai jis apie tai painformavo V. Krėvę, šis ne tik kad neparodė įžeistos ambicijos, bet ir išreiškė pasitenkinimą: „Labai linksma dažinoti, kad ir Lietuvos dirvoje pasirodys grynai literatūros žurnalis, be jokios pakraipos, ir, žinoma, aš būsiu skaičiuje jo prenumeratorių; prisidėti vienok negaliu, nes esmiu toli ir ne visados suprantu, kaip reikia reikalus literatūros veikimo (tvarkyti). Bijau, kad neatsirastų kokių nors nesusipratimų, panašių į tuos, koki dabar kilo su „Vilčia"[43]. Savo „Milžinkapį" V. Krėvė pasiūlė naujajam leidiniui. Deja, „Vaivorykštės" organizavimas užtruko; šis kūrinys įdėtas į V. Krėvės rinkinį „Dainavos šalies senų žmonių padavimai" (1912) ir išleistas atskiru atspaudu.

Almanachas „Dainava", dėl kurio buvo daug mąstyta, tartasi ir veikta, nepasirodė. Tačiau, keičiantis sumanymui, išsikristalizavo literatūros žurnalo idėja.

---

[43] V. Krėvės 1911.XII.4 laiškas L. Girai.— VRBR, f. 7, 385—25.

METRAŠTIS ALMANACHAS „ŠVYTURYS"

Lietuvių literatūrinės periodikos pradžia susijusi su energingo visuomenininko, sumanaus kalendorių ir knygų leidėjo Jono Rinkevičiaus (1887—1958) veikla. Gyvenimo mėtytas ir vėtytas jaunuolis, draudžiamos lietuviškos spaudos platintojas, 1905 m. išmoksta raidžių rinkėjo amato. Dirba spaustuvėse, tiekia skelbimus laikraščiams, pagaliau atranda pašaukimą leidybos darbe, prie kurio jį traukia ne vien komersanto polinkiai, bet ir meilė spausdintam žodžiui, grožinei knygai.

Dirbdamas „Šaltinio" administracijoje, J. Rinkevičius nuo 1909 m. J. Adomiškio slapyvardžiu rašo žinutes „Vilčiai", rūpinasi Vilniaus gubernijos lietuvių švietimu. 300 egz. Seinuose išleisto 1911 metų kalendoriaus „Prietelius" jis paaukoja rytų lietuviams[1], o 10% pelno skiria Lietuvių mokslo draugijai. Nuo 1911 m. rudens J. Rinkevičius atidaro Vilniuje skelbimų kontorą ir toliau verčiasi knygų bei kalendorių leidimu.

Dar Seinuose J. Rinkevičius sumano išleisti „didelį inteligentams ir taip šviesesniems žmonėms skiriamą kalendorių", kuriame būtų gerų specialistų tvarkomi medicinos, ūkio, literatūros, dailės skyriai, nestigtų informacijų ir „naudingų straipsnių". Šiame kalendoriuje, nušviečiančiame lietuvių veiklą, jo manymu, reikia parodyti „visas lietuvių literatūros turtas" — geriausia proza ir poezija[2].

XX a. pradžioje kalendoriai dar turėjo didžiulę paklausą. „...Ir dabar didžiumai skaitančių valstiečių kalendoriai palieka beveik vieninteliu dvasios maistu, kuriuom jie per ištisus metus minta", — rašė V. Biržiška[3]. Jie buvo tarsi mažos enciklopedi-

---

[1] „Viltis", 1911, sausio 28 (vasario 10).

[2] J. Rinkevičiaus 1910.X.26 laiškas L. Girai.— LK 14, p. 362.

[3] V. B-ka. Mūsų kalendoriai 1914 m.— „Lietuvos žinios", 1914, vasario 12 (25).

jos, teikiančios valstiečiams įvairių patarimų ir praktiškų žinių. Nuo L. Ivinskio „metskaitlių" ir „Aušros" kalendorių, XIX a. pabaigoje atstojusių literatūros almanachus, įsitvirtino tradicija spausdinti juose ir grožinę kūrybą. Tačiau dažniausiai tai buvo lektūra menkai išsilavinusiems žmonėms. Prieš šitą „mišrios raštijos kirbinę", „raštijos trupinių rieškučias vietoj pačios raštijos"[4] jau girdėjosi protesto balsų, bet kalendorių leidėjai jų nepaisė.

Ideologinė spaudos diferenciacija užkliudė ir kalendorius. Šalia rimto turinio kalendorių, tokių, kaip „pirmeiviško" „Lietuvos ūkininko" kalendoriaus" (1906—1909 m., leidžiamas J. Zavadskio, jis vadinosi „Vilniaus kalendorius"), paskelbusio nemažai Žemaitės ir Jovaro kūrinių, katalikiškų „Kauno kalendoriaus" ir Seinų „Žiburio" kalendoriaus", besiremiančių A. Jakšto ir M. Gustaičio kūryba, atsirado nemažai komercinių, kurie piktnaudžiavo lengvatikiu skaitytoju. Rinką užplūdo pasipelnymui gaminami rygiškiai L. Jakavičiaus kalendoriai (anaiptol ne patys blogiausi!). Pasirodė ir pirmieji specializuoti — miesto darbininkų, vartotojų, moksleivių, blaivininkų — kalendoriai.

Iš pradžių J. Rinkevičius siekė gana kuklių tikslų: sudaryti lėšų kitiems leidiniams ir ta proga paskleisti įdomesnių raštų[5]. Vėliau jis sugalvojo leisti laikraštį[6], o šį sumanymą pakeitė „grynai literatūriško laikraščio" idėja[7].

Suburti kalendoriui bendradarbių ir jį suredaguoti J. Rinkevičius pasikvietė asmeniškai nepažįstamą, tačiau žinomą kaip vieną paslankiausių Vilniaus literatų — „Vilties" redakcijos

---

[4] P. Matulionis. Dar žodis apie Lietuvos kalendorius.— „Viltis", 1908, sausio 30 (vasario 12).
[5] „Naujoji romuva", 1933, Nr. 138—139, p. 684.
[6] J. Rinkevičiaus 1912.I.31 laiškas J. Tumui.— VVUBR, F 385—180.
[7] V. Krėvės 1912.V.1 laiškas L. Girai.— VRBR, f. 7, 385—26.

narį L. Girą. Jis turėjo patyrimo: buvo parengęs 1907 metų „Vilniaus kalendorių" ir artimai bendravo su V. Pauliukoniu, šiam rengiant 1908 metų „Vilniaus kalendorių"[8]. Pastaruoju jau tada mėginta peržengti valstietišką ribą („rengiant kalendorių, buvo stengtasi įtikti lietuvių didžiumai ir ne vieniems tik sodiečiams"). Tad J. Rinkevičiaus pasiūlymas sutapo su L. Giros kūrybiniais interesais. Renkant inteligentų kalendoriui medžiagą, atsirado progų geriau susipažinti su lietuvių rašytojais; tai vėliau pravertė, organizuojant „Vaivorykštę".

1911 m. kovo mėnesį L. Gira ir J. Rinkevičius paskelbė kreipimąsi į lietuvių draugijas[9]: rengiamas spaudai didelis 1912 metų „literatūros-visuomenės-informacijų kalendorius „Švyturys", supažindinsiąs su kultūros ir pramonės draugijų būkle. Žymesniems rašytojams ir kultūros veikėjams L. Gira išsiuntinėjo laiškus, kuriuose pageidavo iki birželio 15—20 d. grožinės kūrybos, publicistikos straipsnių, kraštotyrinių rašinių. Terminus teko pratęsti, kai kuriems rašyti pakartotinai.

J. Rinkevičius norėjo kalendorių išleisti su menišku spalvotu viršeliu, paskyrė net 25 rublius jo konkursui[10], tačiau tas užsimojimas kažkodėl sužlugo. Numatytą medicinos skyrių L. Gira išpeikė, nes tai esąs nuobodus dalykas, o pakviestas ūkio skyriaus vedėjas pats nutraukė sutartį[11]. Tad „Švyturys" tapo vien kraštotyros leidiniu.

L. Giros suredaguotas kalendorius „Švyturys", dėl gausios literatūrinės medžiagos pavadintas metraščiu almanachu, pasirodė 1911 m. spalio pabaigoje. Vėliau Tilžės kalendorių leidėjų

---

[8] L. Gerulis [L. Gira]. Jono Biliūno gyvenimas ir darbai.— „Lietuvos ūkininkas", 1908, Nr. 7, p. 103.
[9] „Viltis", 1911, kovo 16 (29); „Šaltinis", 1911, Nr. 13, p. 155.
[10] J. Rinkevičiaus 1911.III.16 laiškas L. Girai.— LK 14, p. 336.
[11] J. Rinkevičiaus 1911.VI.7 laiškas L. Girai.— Ten pat, p. 368.

pavyzdžiu iš neišparduoto tiražo buvo atrinkta literatūrinė bei kultūrinė dalis ir išleista „Naudingų skaitymų" pavadinimu.

Kitais metais L. Gira atsisakė redaguoti „Švyturį"[12], bet sutiko duoti jam savo kūrybos už honorarą. Antrąją knygą suredagavo A. Vėgėlė[13], kurį J. Rinkevičiui rekomendavo L. Gira[14]. Jos tekstą rinko Strazdų ir A. Vėgėlės, o ne M. Kuktos spaustuvėje, kaip 1912 metų „Švyturį". Literatūros skyrių padėjo sudaryti L. Gira, nors literatūrinės medžiagos ir neredagavo. Antroji „Švyturio" knyga išėjo 1912 m. gruodžio mėnesį. Iš jos atskirais leidinėliais atspausti du stambesni kūriniai — L. Giros pjesė „Beauštanti aušrelė" ir A. Vienuolio apsakymas „Beždžionės", o iš abiejose knygose paskelbtų dramos kūrinėlių sudarytas rinkinukas „Monologai".

„Švyturio" redaktoriaus L. Giros ir leidėjo J. Rinkevičiaus įžanginiame straipsnyje pabrėžta: „norime, kad „Švyturys" būtų knyga, kuri *tiktų visiems mūsų inteligentams,* kaip svietiškiams, taip dvasiškiams, *be jų politikos ir kitų pažiūrų skirtumo.* Dėl to ir patys stengsimės laikytis nuošaliai kokių bent politikos pažiūrų ir labiausiai žiūrėsime, kad neįžeidus kitų įsitikinimų."

K. Puida pritarė „Švyturio" redaktoriaus ir leidėjo nusistatymui vengti „partijinės pakraipos". Jis linkėjo nemonopolizuoti meno kūrėjų, kaip tai daro sroviniai kalendoriai, bet įsileisti „visų pakraipų rašytojus, tiktai objektyvo turinio

---

[12] „...1) turėsiu išvažiuoti vidurvasarį kokiem dviem mėnesiam (o tuo laiku kaip tik bus pats rengimas kalendoriaus) pasilsėti, nes pernai nebuvau išvažiavęs; 2) siūlomas man kitas darbas, kurio negalėsiu atsisakyti priimti ir kuris užims man daug laiko". (L. Giros 1912.IV laiško J. Rinkevičiui nuorašas.— Ten pat, p. 432.)

[13] A. Vėgėlės 1912.VII.12 laiškas L. Girai.— Ten pat, p. 379.

[14] L. Giros 1912.IV laiško J. Rinkevičiui nuorašas.— Ten pat, p. 432.

rašiniais, kuriuose atsispindėtų jų talento augimas, jų dvasinė kultūra bei idealų krypsniai"[15].

„Švyturys" turėjo būti plataus profilio kraštotyros leidinys, kuris parodytų „tautos balansą". Pirmajame metraštyje almanache, be grožinės kūrybos, išspausdinta straipsnių kultūros ir ekonomikos, dailės, teatro istorijos ir spaudos klausimais, pluoštas paties redaktoriaus užrašytų Vilniaus gubernijos lietuvių liaudies dainų ir smulkiosios tautosakos, paskelbta informacinės, bibliografinės ir statistinės medžiagos. „Švyturys" pretendavo būti knyga, kuri tiktų „salionui papuošti"; joje įdėta M. K. Čiurlionio, P. Rimšos, P. Kalpoko, A. Žmuidzinavičiaus kūrinių reprodukcijų. Tai pirmosios dailininkų kūrinių reprodukcijos, padarytos Lietuvoje [16]. Beje, jų dalis jau buvo naudotos „Vilties" „Literatūros priede"[17].

Antraisiais metais šito plataus kultūrinio užmojo neliko. Daugiau negu pusę kalendoriaus dabar užėmė sausa informacija, publicistikos vos-ne-vos du straipsniai. Nors pagerėjo poligrafinė leidinio išvaizda, bet jau nebėra dailės kūrinių. Literatūros skyriuje itin sumenko poezija. Iš naujų autorių kūrinių svaresnis tik A. Vienuolio apsakymas.

Lygindami „Švyturį" su 1907 m. J. Biliūno sumanyto kalendoriaus almanacho „Aitvaras" projektu, rastume ne tiek panašumų, kiek skirtumų. „Aitvare" turėjo dominuoti literatūros istorija, teorija, kritika. „Švyturys" tęsė seną lietuviškų kalendorių tradiciją visapusiškai informuoti apie visuomenės gyvenimą, skyrėsi ypatingu dėmesiu „gerųjų rašytojų veikalams" ir nacionalinei kultūrai. Leidinyje pasirodė tik vienas literatūros

---

[15] „Vienybė lietuvninkų", 1912, Nr. 22.

[16] V. Juodakis. Iš cinkografijų istorijos Lietuvoje.— „Knygotyra", t. 3 (10). V., 1973, p. 115.

[17] „Literatūros priedas" prie 1911 m. balandžio 10 (23) d. „Vilties", p. 5—8.

kritikos straipsnis — K. Puidos polemika su lenkų rašytoju J. Veisenhofu, kuris paskelbė apysaką „Unija", iškraipančią lietuvių nacionalinio išsivadavimo judėjimą. Šį straipsnį K. Puida buvo parašęs lenkiškai, bet nė vienas lenkų laikraštis nesutiko jo spausdinti[18]. K. Jurgelionis pastebėjo, jog tokiame almanache būtina duoti „išleistųjų prabėgusiais metais knygų peržvalgą"[19]. K. Puida pasisiūlė ruošti „Švyturiui" „Lietuvos raštijos metinę kritiką kroniką" ir užsienio lietuvių kultūrinės veiklos apžvalgas[20]. Šio žanro publikacijų metraštyje almanache nepasirodė, ir K. Puida „Švyturio" recenzijoje tai nurodė kaip rimtą leidinio trūkumą[21].

„Švyturio" aktyvą sudarė V. Krėvė, I. Šeinius, Lazdynų Pelėda, J. Mikuckis. Tam tikrą dalį rašytojų priviliojo honoraras. Daugelio kalendorių bendradarbis Jovaras iš anksto pageidavo nors keturių kapeikų už eilutę[22]. Besiverčiantis iš plunksnos K. Puida jautėsi nuskriaustas, gavęs vos dvi kapeikas už eilutę[23]. G. Landsbergis-Žemkalnis, atjausdamas finansinius sunkumus, honoraro atsisakė[24].

Abiejose „Švyturio" knygose išspausdinta dvylikos autorių originalios grožinės kūrybos ir šeši vertimai. Metraštyje almanache išryškėjo nauji lietuvių literatūros proceso poslinkiai, pastūmėję ne vieną rašytoją į egocentrizmą. To meto poezijoje prigijo melancholiško ilgesio romansai[25], prozoje — impresi-

---

[18] K. Puidos 1911 m. laiškas L. Girai.— LK 14, p. 355.
[19] K. Jurgelionio 1911.XII.21 laiškas L. Girai.— Ten pat, p. 349.
[20] K. Puidos 1912.II.4 laiškas L. Girai.— Ten pat, p. 423.
[21] „Vienybė lietuvninkų", 1912, Nr. 22.
[22] Jovaro 1911.V.20 laiškas L. Girai.— LK 14, p. 348.
[23] K. Puidos 1912.I.17 laiškas L. Girai.— BBK 7, p. 162.
[24] G. Landsbergio-Žemkalnio 1911.VIII.26 laiškas L. Girai.— LK 14, p. 354.
[25] V. Kubilius. K. Binkis lietuvių lyrikos vagoje.— „Pergalė", 1973, Nr. 11, p. 141.

jos, vaizdeliai, fiksuojantys akimirksnio įspūdžius, neretai mėginantys išreikšti ir platesnę, perkeltinę prasmę. Ties impresionizmo ir simbolizmo anga atsidūręs literatūrinis jaunimas savo ieškojimais veikė ir kai kuriuos vyresniosios kartos rašytojus realistus. Stiprėjančios modernistinės tendencijos „Švyturio" puslapiuose gana akivaizdžios.

L. Giros lyrikoje, kurią jis pats vadino „graudžiomis dainelėmis", persvarą visada turėjo egocentriškas, perdėm subjektyvus jausmingumas, tautosakai artimas dainiškumas[26]. „Švyturio" eilėraščiuose šie bruožai itin žymūs. Poetas sielvartauja, kad įkvėpimas nereikalingas miniai („Dainius ir žmonės"), kad jo dainos „pūdymais nueis, / nė vienoje širdy nesukėlusios maišto" („Aš žadėjau sutikti"), ir aukština „gūdžią, gailią svajonėlę — dainelės dukrelę" („Mano sesulė"). Eilėraštis „Aš žadėjau sutikti", L. Giros nuomone, vienas labiausiai nusisekusių: „Kiekvienos eilės, man rodos, lyg būtų mano sielos dalelė."[27] Jį poetas buvo davęs „Draugijai", bet žurnalo redaktoriui nepatiko „perdaug minoriniai tonai"[28].

L. Giros apybraižoje apie kelionę po Dzūkiją žavėjimasis gimtosiomis apylinkėmis, vietomis primenantis teberašomų V. Krėvės „Padavimų" ornamentiką, eina pakaitais su širdgėla, kad miškai retėja, netenka buvusio paslaptingo grožio. O impresijoje „Pro dvilinkuosius stiklus" liūdesys ir ilgesys nustelbia visas kitas nuotaikas.

Antrajai „Švyturio" knygai L. Gira davė eiliuotą simbolinę pjesę „Beauštanti aušrelė", aukštinančią herojišką Lietuvos praeitį ir skelbiančią „tautos vienybės" šūkius. Šiame statiškame veikalėlyje, specialiai sukurtame J. Basanavičiaus 60-mečio

---

[26] Lietuvių literatūros istorija, t. 3, d. 1. V., 1961, p. 387.
[27] L. Giros 1911.VII.3 laiškas A. Dambrauskui.— VVUBR, E 135—11.
[28] „Draugija", 1911, Nr. 59, p. 314.

minėjimui ir planuotame spausdinti „Vaivorykštėje", tęsiami neoromantiniai „tėviškės sielos" ieškojimai, „vergams, kur ir sapnuoti bijo", skiepijamas naujų didvyrių ir žygdarbių troškimas. A. Jakštas kelių sakinių recenzijoje pjesę pavadino visapusiškai nevykusiu veikalu, gyvu „Probočių šešėlių" šešėliu[29].

V. Krėvė davė dvi stilizuotas lietuvių liaudies dainas ir kelias impresijas[30], iš kurių „Švyturyje" išspausdinta viena, o kitos pasirodė „Vaivorykštėje". Impresijos, matyt, buvo rašytos lenkiškai, nes L. Gira ne kartą yra pabrėžęs, jog „Švyturyje" ir „Vaivorykštėje" paskelbtus pirmuosius V. Krėvės rašinėlius jis vertė[31]. Kūrinyje „Iš cikliaus „Pavasaris" pinasi romantiškos jaunystės vizijos. V. Krėvės pastangas įvairiomis frazės variacijomis perteikti impresionistinius nuotaikų atspalvius šiurkščiai pašiepė A. Jakštas: ši „naujoviškiausia maniera" — tai „sapnų litanija", „skambalai barškalai", pritinkantys nebent besiams „Aušrinės" beletristams, o ne talentingam rašytojui[32].

J. Mikuckis, ką tik išleidęs ašaringą eilėraščių rinkinuką „Pirmosios dainos", kurį recenzuodamas L. Gira pažymėjo, jog „naujas poetas žengia pas mus po pesimizmo vėliava, po tragiškumo ženklu"[33], „Švyturiui" pateiktame eilėraščių pluošte perdainavo nebe naujus romansų motyvus apie rudens vėjus, vystančias gėles, gęstančią jaunystės žvaigždę.

Metraštyje almanache pasireiškė „Draugijos" autoriai M. Gustaitis ir M. Vaitkus. Proginiai naujametiniai M. Gustaičio fragmentai, žadinantys tobulybės ilgesį, ir M. Vaitkaus eilėraščiai,

---

[29] Ten pat, 1913, Nr. 75, p. 287.

[30] V. Krėvės 1912.XI.19 laiškas L. Girai.— VRBR, f. 7, 385—33.

[31] L. Gira. Vincas Krėvė-Mickevičius.— „Lietuvos aidas", 1931, gruodžio 12; „Naujoji romuva", 1933, Nr. 138—139, p. 686.

[32] „Draugija", 1911, Nr. 59, p. 316.

[33] L. Gira. Juozas Mikuckis. Pirmosios dainos.— „Viltis", 1911, birželio 8 (21).

poetizuojantys sterilias gamtos grožybes, intymiame „Švyturio" poetų ansamblyje skambėjo unisonu. 1912 m. rudenį L. Girai atsiųstas M. Gustaičio eilėraštis „Kur beplaukti?"[34], nespėtas įdėti į parengtą spaudai metraštį almanachą, pasirodė „Vaivorykštėje".

Jovaras teisinosi negalįs dėl fizinių darbų ir rūpesčių parašyti naujų eilių. Jis pasiūlė metraščiui almanachui tris eilėraščius iš Amerikos lietuvių laikraščiams parinkto eilių pluošto[35]. „Švyturyje" buvo įdėti du. Nepateko eilėraštis „Nors ir baisios...", jau publikuotas „Lietuvos ūkininko" priede[36]. Išspausdinti sekloki egocentriniai Jovaro kūrinėliai davė A. Jakštui pagrindo dar kartą apšaukti jį eiliakaliu[37].

L. Gira pritraukė almanachan seseris Ivanauskaites, skelbiančias savo kūrybą bendru Lazdynų Pelėdos slapyvardžiu. Jis pats išvertė tris lenkų kalba parašytus jų eilėraščius — užmirštų kapų raudas, įdėjo M. Lastauskienės vaizdelius „Per ją" ir „Paša", kuriuos išvertė sesuo[38], ir S. Pšibiliauskienės apsakymą „Laimė"; 1913 metų metraštyje almanache paskelbtas S. Pšibiliauskienės apsakymas „Dėl saviškių". M. Lastauskienės kūriniai „Švyturyje" paskutinį kartą prie sesers gyvos galvos išspausdinti tikra pavarde. Šio laikotarpio Lazdynų Pelėdos prozoje, kuri po 1910 m. kūrybinės pertraukos, S. Pšibiliauskienei pradėjus verstis iš honorarų, ypač suaktyvėjo, buvo dažniausiai sprendžiamos moralės problemos[39]. Du „Švyturio" apsakymai vaizdavo apgailėtiną inteligentų gyvenimą. Istorijos apie

---

[34] M. Gustaičio 1912.IX.21 laiškas L. Girai.— LK 14, p. 347.
[35] Jovaro laiškas (be datos) L. Girai.— Ten pat, p. 348—349.
[36] „Jaunimas", 1911, Nr. 12, p. 53.
[37] „Draugija", 1911, Nr. 59, p. 315.
[38] L. Gira. Dvi seserys Ivanauskytės (Lazdynų Pelėdos raštų paslaptis).— Lazdynų Pelėda. Raštai, t. 1, p. 430, 433.
[39] P. Česnulevičiūtė. Lazdynų Pelėdos kūryba (Iki pirmojo pasaulinio karo).— „Literatūra ir kalba", t. 6, p. 156.

tragiškus žmonių likimus pratęsė rašytojoms būdingą kritinio realizmo tradiciją, o savo nuotaikomis buvo artimos kitiems metraščio almanacho kūriniams.

Stambiausias „Švyturio" prozos kūrinys — A. Vienuolio-Žukausko „Beždžionės" — paimtas iš suvėlavusios pasirodyti „Vaivorykštės" redakcinio portfelio. Tai vienas pirmųjų jo apsakymų inteligentijos tematika, atspindintis paties autoriaus gyvenimą Maskvoje. Kūrinyje, realistiškai vaizduojančiame žalingą miesto poveikį iš kaimo kilusiam inteligentui, yra nemažų idėjinių prieštaravimų.

Negausioje prozoje skyrėsi modernistine maniera parašyti Vilniaus lietuvių dviklasės mokyklos mokytojo Igno Jurkūno kūriniai. Debiutavęs kaip rašytojas I. Šeiniaus slapyvardžiu 1910 m. „Aušrinėje" (publicistinius straipsnius Margo Genio slapyvardžiu skelbė periodikoje jau nuo 1907 m.; apie 1909 m. mėgino debiutuoti „Lietuvos žiniose", „Draugijoje" ir „Viltyje" eilėraščiais[40]), jis bendradarbiavo ir dešiniųjų, ir kairiųjų demokratų spaudoje. Besiskleidžiantį jo talentą veikė literatūriniai mokytojai S. Šilingas ir L. Gira, skirtingų ideologijų, tačiau panašių estetinių pažiūrų žmonės. Ilgainiui draugystė su S. Šilingu, radikalesniu už L. Girą meno naujovių puoselėtoju, atitraukė I. Šeinių nuo „Vilties"[41], tačiau „Švyturio" organizavimo metais rašytojas dar buvo artimas šiam laikraščiui.

1912 metų „Švyturyje" išspausdintą I. Šeiniaus apsakymą „Bedugnė", kurį L. Girai įteikė S. Šilingas[42], „Pirmojo baro"

---

[40] „Lietuvos žinių" archyve likę Rytų Perkūno slapyvardžiu pasirašyti eilėraščiai „Melas ir vargas" ir „Patriotai".— LKLIR, f. 21—14. T. p. žr. I. Jurkūno laiškas (be datos) A. Dambrauskui.— VVUBR, D 245—24; S. Šilingo laiškas (be datos) L. Girai.— LKLIR, f. 13, 1633—49.

[41] L. G i r a. Ignas Jurkūnas-Šeinius. 25 metai literatūrinio jo darbo.— „Lietuvos aidas", 1935, kovo 23.

[42] I. Šeiniaus 1911.VII.22 laiškas L. Girai.— LK 14, p. 374—375.

bendradarbiai laikė chrestomatiniu naujosios lietuvių prozos pavyzdžiu; B. Sruogos išverstas į rusų kalbą, jis pasirodė literatūros almanache „Отечество"[43]. „Bedugnėje" atsiskleidžia I. Šeiniaus kūrybinis braižas. Dviejų žmonių išsiskyrimo kolizijos čia eina lygia greta su gamtos simbolika, realybės kontūrams tirpstant subjektyvių spalvų ir įspūdžių niuansuose. Likimo stumdomų komplikuotų asmenybių jutimai, mintys, autoriaus sugyvinti daiktai ir netgi reiškiniai sukuria margą impresionistinių nuotaikų kaitą, kurioje loginę seką pakeičia improvizacinė vaizdų mozaika. 1913 metų „Švyturyje" išspausdintas I. Šeiniaus alegorinis kūrinys „Sapnas" nepasiekė tokio įtaigumo.

Antroje metraščio almanacho knygoje įdėtas I. Šeiniaus eseistinis straipsnis „Adomas Varnas-Rikkers". K. Puida pastebėjo, kad tai ne tiek A. Varno kūrybos aiškinimas, kiek paties I. Šeiniaus svajojimai[44]. Tačiau mums šis straipsnis įdomiausias kaip tik mėginimu nusakyti moderniojo meno ir menininko pasaulėjautos bruožus. Gamta A. Varno paveiksluose, anot autoriaus, ne tokia, kokia yra iš tiesų, joje jauti „kažin ką neapribotą, neaiškų". Ji padeda vidaus žvilgsniu pamatyti „užburtas apžavėtas šalis", atskleidžia „gyvenimo paslaptis simboliuose, — atidengia turtų skrynias". A. Varnas „portretams ėmė tik modelius, o piešė save, savo sielą. Todėl portretų, kaipo objektyvių <...>, pas jį nėra. Jam buvo reikalingi vien simboliai." Straipsnyje ginamas menininko individualizmas ir subjektyvizmas.

Per L. Girą 1913 metų „Švyturiui" J. Pleirys atsiuntė E. Ožeškienės kūrinėlio „Hosanna!" laisvą vertimą[45], kuris buvo įdė-

---

[43] «Отечество», t. 1. Петроград, 1916, p. 175—182.
[44] „Vienybė lietuvninkų", 1913, Nr. 12.
[45] J. Pleirio 1912.VIII.9 laiškas L. Girai.— LK 14, p. 420.

tas nežinant, kad jis skelbiamas antrą kartą[46]. Kitų vertėjų — M. Grigonio, A. Vėgėlės (A. Musteikio), V. Lastauskio, J. Kasiulaičio — kūriniai irgi atrodė gana blankiai.

„Švyturys" davė pelno: dalis tiražo buvo išplatinta Amerikoje[47]. Leidinys susilaukė trijų išsamių ir kelių smulkių recenzijų. A. Jakštas „Draugijoje" plačiai recenzavo pirmąją knygą, K. Puida „Vienybėje lietuvninkų"— abi. 1912 metų „Švyturio" kritiką K. Puida iš pradžių atsiuntė „Vilčiai"[48], bet šviesos ji neišvydo: L. Gira buvo užsakęs recenziją J. Tumui[49]. K. Puida buvo nepatenkintas L. Giros suredaguotu „Švyturiu". Matydamas metraštyje almanache nepakankamai atsispindintį lietuvių literatūrinį gyvenimą, jis siūlė L. Girai pasidalyti antrosios „Švyturio" knygos redakcija[50].

Savo nuomonę apie pirmąjį „Švyturį" išreiškė K. Jurgelionis laiške iš Amerikos: „Literatūros skyrius šiemet labai silpnas. Ir turinys jo — dvasios silpnumo apoteozė. Nejaugi vien ašaromis ir dūsavimais Lietuvos inteligentija teminta? <...> Nieko giedraus, nieko žavinčio, nieko dvasią ir valią keliančio <...>"[51] Šiuose žodžiuose yra tiesos. Nors būta gražių redaktoriaus ir leidėjo pastangų, „Švyturys" netapo kelrodžiu visuomenei ir neišsprendė aktualiausių literatūrinio gyvenimo uždavinių. Tam reikėjo specialaus literatūros žurnalo.

---

[46] Pirmą kartą vertimas išspausdintas: „Rygos naujienos", 1910, kovo 13(26).
[47] Vargomatis [J. O. Širvydas]. Mūsų kalendoriai.— „Vienybė lietuvninkų", 1913, Nr. 7; K. Binkis. Lietuviškos knygos prietelis.— „Literatūros naujienos", 1934, Nr. 4, p. 4.
[48] K. Puidos 1912.I.10 laiškas L. Girai.— LK 14, p. 422.
[49] 1911.X.30 laiškas.— VVUBR, D 948—1.
[50] K. Puidos 1912.II.4 laiškas L. Girai.— LK 14, p. 423.
[51] K. Jurgelionio 1911.XII.21 laiškas L. Girai.— Ten pat, p. 350.

ŽURNALO STEIGIMAS

„Vilties" laikraštis dukart per metus leido priedus — dvigubus numerius, kuriuose vyravo kultūrinė medžiaga. 1911 m. balandžio mėnesį vieną tokį priedą L. Gira pamėgino paversti savarankišku iliustruotu pusės laikraščio formato leidiniu. „Literatūros priedo" tiražas prašoko įprastinį laikraščio tiražą[1]. Tačiau šis 8 puslapių leidinėlis negalėjo peržengti laikraštinių rėmų, juoba, kad pagrindinė jo medžiaga, kurią parašė L. Gira, buvo proginė — skirta neseniai mirusio M. K. Čiurlionio atminimui.

1911 metais, rudeniop, A. Vėgėlė sumanė leisti literatūros žurnalą inteligentijai, po kelias knygas per metus[2], ir jį redaguoti pasikvietė L. Girą. Šis iš principo sutiko. Netrukus J. Rinkevičius jam pasiūlė redaguoti iliustruotą savaitinį laikraštį. L. Gira irgi neatsisakė. Gavęs iš karto du pasiūlymus, jis nutarė juos sujungti ir pagaliau įgyvendinti savo ir V. Krėvės-Mickevičiaus svajonę — įsteigti periodinį literatūros leidinį.

L. Gira būgštavo, kad J. Rinkevičiaus planuojamą savaitraštį vargu ar jie beištesėsią leisti; tuo tarpu literatūros žurnalui jis jau turėjo organizacinio patyrimo, ruošdamas spaudai „Švyturį". Todėl patarė J. Rinkevičiui susidėti su A. Vėgėle ir įkurti ketvirtinį literatūros žurnalą. Abiem leidėjams sumanymas patiko.

Žurnalo steigėjams L. Gira pasiūlė leidinį pavadinti „Vaivorykšte". „Kaip vaivorykštė jungia horizontą su horizontu ir mirga šviečia padangėje visomis pagrindinėmis spalvomis, taip ir šis žurnalas turįs jungti visus mūsų rašytojus, turįs mirgėti,

---

[1] F. Kemėšio laiškas (be datos) L. Girai.— LKLIR, f. 13, 1628—56.

[2] Remiamasi L. G i r o s straipsniu „Adolfas Vėgėlė".— „Viltis", 1914, birželio 10 (22). Straipsnio autorius suklydo, nurodydamas 1912 m. rudens datą; aprašomi įvykiai galėjo vykti tik 1911 m. rudenį.

šviesti visomis turimomis mūsų literatūros grožio ir meno spalvomis", — vėliau komentavo antraštės simboliką pats L. Gira[3]. Vaivorykštės metafora, nuo senovės vartojama literatūros įvairovei apibūdinti, buvo ir tebėra mėgstama literatūrinių žurnalų antraštė visame pasaulyje. Vien Rusijoje 1831—1909 m. ėjo septynios „Vaivorykštės"[4]. Kai kurie iš šių leidinių L. Girai galėjo būti žinomi.

1911 m. pabaigoje J. Rinkevičius gavo oficialų leidimą pirmiau sumanytam savaitiniam laikraščiui, bet jau vadinamam „Vaivorykšte"[5]. 1912 m. sausio mėnesį buvo paskelbta prenumerata „grynai literatūros laikraščiui „Vaivorykštei"[6], kuris eisiąs keturis kartus per metus 200 puslapių didelio formato knygomis. Redaktoriumi reklamoje įrašytas L. Gira, leidėju — J. Rinkevičius, kurio butas nurodytas kaip redakcijos ir administracijos adresas. „Vaivorykštės" tikslas — „auginti tautos literatūrą", puoselėjant lietuvių rašytojų veikalus ir „žymesniųjų svetimtaučių raštijos žiedus". Žurnale bendradarbiausią „visi geresnieji mūsų rašytojai, taip senesnieji, taip jaunesnieji". Pirmoji knyga išeisianti 1912 m. kovo mėnesį.

Vasario mėnesį Vilniaus krašto savaitraštyje „Aušroje" pasirodė išsamesnis skelbimas, raginantis paskubėti užsisakyti „Vaivorykštę"[7], tačiau jame jau nutylima, kada leidinys išeis. Skelbime išvardyti pirmosiose žurnalo knygose pasirodysiantys stambesni kūriniai: Maironio poema „Mūsų vargai", V. Krėvės padavimas „Milžinkapis", I. Šeiniaus apysaka „Meškeris", Vaižganto satyra „Iš Vebronių buities", L. Giros scenizuota poema

---

[3] „Naujoji romuva", 1933, Nr. 138—139, p. 684.
[4] Русская периодическая печать. Справочники. М., 1957—1959; Библиография периодических изданий России. Л., 1958—1961.
[5] „Viltis", 1911, gruodžio 21 (1912, sausio 3).
[6] Ten pat, 1912, sausio 13 (26); „Rygos garsas", 1912, sausio 14 (27).
[7] „Aušra", 1912, Nr. 4, viršelio p. 3.

„Beauštanti aušrelė", J. Mikuckio poema „Selima-Chalija", M. Gustaičio studija „Mickevičius po Puškino intekme". Tuo metu vieni kūriniai jau buvo parašyti, kiti teberašomi.

Stebino neįprastai platus žurnalo užmojis: keturiolika rašytojų, publicistų ir mokslininkų, tituluojamų profesoriais ir daktarais, pakviesti nušviesti „svetimąsias literatūras": prancūzų — prof. Ž. Žuberas (J. Joubert) ir prof. J. Gabrys, vokiečių — dr. J. Šaulys, anglų ir amerikiečių — K. Jurgelionis, italų — K. Jasiukaitis, suomių ir švedų — prof. dr. A. R. Niemis ir M. Talvio, olandų ir danų — prof. R. Moilenas, pietų slavų — dr. A. Doričius ir A. Srba, latvių — O. Pleirytė-Puidienė, rusų — J. Baltrušaitis, lenkų — dr. P. Augustaitis ir K. Vanagėlis. Iš šio pretenzingo sąrašo spaudoje pasijuokė I. Šeinius[8]. Be abejo, žurnalo reklamai reikėjo žinomų pavardžių, ir daugelis jų buvo įrašytos avansu. Tačiau nėra pagrindo manyti, kad visas sąrašas išlaužtas iš piršto.

Kaip rodo išlikusi korespondencija, 1912 m. pradžioje L. Gira energingai ieškojo „Vaivorykštei" bendradarbių Lietuvoje ir už jos ribų. Jis tarėsi su O. Puidiene, kuriuos autorius kviestis, prašė ją parašyti išsamų straipsnį apie latvių literatūrą, jos pagrindines sroves, rašytojų grupuotes ir kt. Tačiau ji pirmajam numeriui pažadėjo — ir tai netvirtai — tik bendro pobūdžio rašinį apie latvių literatūros vystymąsi. O. Puidienė galvojo duoti „Vaivorykštei" trumpą kūrinėlį „Triptikas" iš 1908 m. parašyto ciklo „Gyvenimo glėbyje", bet abejojo, ar jis bus suprantamas be įžangos, kuri jau buvo išspausdinta „Vilniaus žiniose"[9]. Ji norėjo ką nors sukurti specialiai M. K. Čiurlionio atminimui, todėl siūlė pirmąjį žurnalo numerį išleisti 1912 m.

---

[8] „Lietuvos žinios", 1912, rugpiūčio 28 (rugsėjo 10).
[9] O. Puidienės 1912.II.3 laiškas L. Girai.— LK 14, p. 421.

kovo pabaigoje — dailininko mirties metinėms[10]. Žadamų kūrinių L. Gira nesulaukė[11].

O. Puidienė rekomendavo žurnalui bendradarbiais S. Čiurlionienę, savo brolį J. Pleirį, jaunus „Aušrinės" literatus J. Rimošių (Savickį), Vergę (P. Baltrušaitytę) ir kitus, Amerikos lietuvių poetą K. Vairą-Račkauską. Rusų literatūros klausimus siūlė pavesti savo vyrui K. Puidai. Ji informavo, kad „rusų poeta Baltrušaitis" įstojo į Maskvos lietuvių draugiją ir nori pradėti lietuviškai rašyti. Šią naujieną O. Puidienė veikiausiai buvo sužinojusi iš Maskvoje studijuojančio šiauliškio T. Petkevičiaus. J. Baltrušaitį ji patarė panaudoti kaip geriausią skandinavų literatūros žinovą[12]. Tačiau L. Gira numatė jį kviestis ne skandinavų, o rusų literatūros klausimams gvildenti. O. Puidienė ironiškai atsiliepė apie sumanymą pritraukti į kritikos skyrių M. Remerį, studijos „Litwa" autorių („jis rašyti nemoka")[13].

Apie naująją anglų literatūrą L. Gira pasiūlė rašyti Čikagos universiteto studentui filologui (paskiau perėjusiam į teisės fakultetą) K. Jurgelioniui. Šis atsakė tebestudijuojąs klasikus — nuo Šekspyro iki Dikenso — ir atsiuntė savo išverstą H. Longfelo poemos „Hiavatos giesmė" ištrauką. Kūręs pirmuosius lietuvių literatūrinės spaudos projektus K. Jurgelionis palinkėjo tvarkyti „Vaivorykštę" taip, „kad ji galėtų atlikti mūsų apsnūdusioj ir supelėjusioj literatūroj ką nors panašaus į *Sturm und Drang*. Kitaip nėra prasmės."[14]

---

[10] O. Puidienės 1912.III.5 laiškas L. Girai.— Ten pat, p. 422.

[11] „Vaivorykštei" žadami O. Puidienės kūriniai pasirodė 1920—1921 m. „Skaitymuose": ciklas „Gyvenimo glėbyje" buvo pavadintas „Kada rauda siela" (ten įėjo ir impresija „Gyvenimo glėbyje".— Žr. kn. 1, p. 27—28); kn. 2 išspausdintas straipsnis „Latvių literatūra" (p. 82—92), kn. 4 — straipsnis „M. K. Čiurlionis" ir eilėraštis dailininko atminimui (p. 76—87).

[12] O. Puidienės 1912.I.19 laiškas L. Girai.— BBK 7, p. 160.

[13] Ten pat.

[14] K. Jurgelionio 1912.II.16 laiškas L. Girai.— LK 14, p. 402.

Varšuvietis mokytojas K. Sakalauskas-Vanagėlis tik padėkojo už kvietimą pasidarbuoti; jis skundėsi senatve, pervargimu ir patarė nebent perspausdinti seniau sukurtus jo vaizdelius[15]. Emigrantas J. Gabrys (J. Paršaitis) pasižadėjo rašyti „Vaivorykštei" kroniką (laiškus) iš Paryžiaus[16].

Neturime duomenų, kuriuos reklaminiame bendradarbių sąraše išvardytus užsieniečius L. Gira pažino asmeniškai. A. R. Niemis, A. Srba, R. Moilenas buvo Lietuvių mokslo draugijos nariai korespondentai, A. Doričius, 1907—1909 m. rinkęs lietuvių tarmių medžiagą, „Viltyje" išspausdino nežinomą J. Zauerveino eilėraštį[17]. A. R. Niemis 1911 m. rinko dainas Dzūkijoje[18]; jo lankymasis galėjo sudominti L. Girą suomių tautos epu „Kalevala". Gal būt, L. Gira rašė jiems laiškus, bet negavo atsakymų. Todėl idėja plačiai ir sistemingai nušviesti užsienio literatūrinį gyvenimą sužlugo dar embrioninėje stadijoje.

1912 m. pradžioje L. Gira išsiuntinėjo laiškus keliolikai Lietuvos rašytojų, kviesdamas bendradarbiauti „grynai literatūros žurnale" ir aiškindamas finansinius kūrimosi sunkumus. Iš vyresniosios kartos autorių L. Gira pirmiausia numatė pritraukti įžymiausią lietuvių poetą Maironį ir Vaižgantą, kurį „iš pirmųjų jo talento skeveldrų" suvokė esant stiprią jėgą, būtiną literatūros žurnalui[19].

Maironis nuoširdžiai pritarė „Vaivorykštei". „Bent vieną turėtumėme laikraštį, kursai, būdamas liuosas nuo politiškų ginčų, barnių ir aimanavimų, galėtų ramiai įeiti net į tuos saliūnus, kuriuose lig šiol bijota lietuviško spausdinto žodžio. Ir toksai

---

[15] K. Sakalausko-Vanagėlio 1912.III.21 laiškas L. Girai.— Ten pat, p. 436.

[16] J. Gabrio 1912.III.23 laiškas L. Girai.— Ten pat, p. 392.

[17] „Viltis", 1909, gruodžio 16 (29).

[18] Mažoji lietuviškoji tarybinė enciklopedija, t. 2. V., 1968, p. 693.

[19] L. G i r a. Tumas-Vaižgantas nuošalėj.— „Vairas", 1932, Nr. 11, p. 163—164.

leidinys negali visai išvengti savo tendencijos ir savo varsos, užtat aš ir džiaugiuos, kad toksai laikraštis bus ne kieno kito, tik Tamstos globoj ir užžiūroj", — rašė jis L. Girai[20]. Pirmajam numeriui žadėdamas poemos „Mūsų vargai" pradžią, jis prašė vietoj honoraro 50—100 jos atspaudų[21]. J. Rinkevičius pasiūlė atskirai atspausti 500 poemos egzempliorių ir 100 duoti Maironiui[22].

„Vaivorykštės" pasirodymo nekantriai laukė L. Giros bičiulis V. Krėvė, dirbantis Baku mieste. Kaip kompensaciją už numatytą žurnale skelbti „Milžinkapį", jis pageidavo 500 jo atspaudų[23]. „Švyturyje" neišspausdintas impresijas, parašytas lenkų kalba, V. Krėvė leido skelbti be honoraro[24].

Bažnyčios valdžios į Laižuvą ištremtas J. Tumas-Vaižgantas tada dar buvo tik scenos vaizdelių ir trumpų beletristikos kūrinėlių autorius. „Aš atsimenu, kad Tamsta kalbėjai turįs daug *atsiminimų* jaunystės laikų, dagi, rodos, rodei man ová sąsiuvinį. Vaje, kaip tat tiktų „Vaivorykštei". Norėčiau tai tiesiog pačion pirmojon knygon indėti. Jei nesudorota, niekis — atsiųskit, jei laiko neturite, kaip nors rasim, kur pradžia, kur galas. Taip pat, manau, būtų gerai padėti pirmojon knygon *„Šarūno" kritiką"*,— rašė jam L. Gira[25]. J. Tumas, neseniai grįžęs iš Amerikos, rengė spaudai apybraižą „Ten gera, kur mūsų nėra" apie sunkų lietuvių emigrantų gyvenimą. Dėl laiko stokos jis atsisakė recenzuoti V. Krėvės veikalą ir siūlė pareikalauti iš J. A. Herbačiausko „Gabijon" neįdėtą savo satyrą „Vebronių

---

[20] Maironio 1912.I.28 laiškas L. Girai.— LK 14, p. 413.
[21] Ten pat.
[22] Maironio 1912.XII.22 laiškas L. Girai.— Ten pat.
[23] V. Krėvės 1912.II.2 laiškas L. Girai.— VRBR, f. 7, 385—27.
[24] V. Krėvės 1912.XI.19 laiškas L. Girai.— Ten pat, 33.
[25] L. Giros 1912.I.12 laiškas J. Tumui.— BBK 7, p. 156.

buitis"[26], kurią L. Gira ir anonsavo kaip būsimą „Vaivorykštės" kūrinį.

L. Gira nusiuntė J. A. Herbačiauskui du laiškus[27], bet satyros negavo. J. A. Herbačiauskas aiškinosi, kad rankraštis liko nepersiųstas J. Tumui dėl buvusio „Rūtos" draugijos nario dailininko A. V. Staneikos kaltės[28]. Šį kūrinį J. Tumas vėliau pats atsiuntė „Vaivorykštei", radęs savo archyve jo juodraštį[29].

L. Giros santykiai su J. A. Herbačiausku buvo susikomplikavę. Almanachą „Gabija" L. Gira vadino „pirmąja naujosios literatūros lakštingala ir keliarode", davusia jam impulsų organizuoti literatūrinę periodiką: „Ji buvo man užimponavusi ir paveikusi, bet ji buvo lyg kvieslys, kuris išėjo, sušuko ir nutilo, ir niekas jam neatsiliepė. Tylėjo toliau ir pats redaktorius Herbačiauskas, tylėjo ir Gustaitis (tenai pirmąkart iškilęs savo lyriniais eilėraščiais). O many tas dalykas vis labiau kažką žadino, kurstė; man buvo džiaugsmo, kad štai jau yra naujo žygio pradžia, buvo kažkoks pasiilgimas ką nors toliau daryti."[30] Vienu metu per A. V. Staneiką L. Gira siūlė J. A. Herbačiauskui bendradarbiauti sumanytame literatūros leidinyje, veikiausiai „Dainavoje". Atsakymą A. V. Staneikos vardu jam parašė ...pats J. A. Herbačiauskas: „Jau šnekėjau su Herbačevskiu apie Jūsų užmanymą ir klausiaus apie recenzijas, Lenkų laikraščiuose spausdintas. Jisai pats pažadėjo Jums „Krityka" ir „Przegląd powszechny" prisiųsti. <...> Išreikšti ir priartinti žmonėms Jo mintys būtų svarbus užmanymas. Būtų tai pradžia kovos jaunų, dar apatijų ir abejojimais nesuėstų žmonių — prieš senatvę, pedantizmą ir kietgalvystę. Man rodos, ne apie pagyrimus čionai eitų [kalba], tik reikėtų drąsaus išreiškimo savo individuališkų nuomonių — ir originališko veikalo prasmės supratimo! Argi tuštybėse šaukia tie galingi balsai? Ar nebus aido, atgarsio?"[31] Ta-

---

[26] J. Tumo 1912.I.28 laiškas L. Girai.— Ten pat, p. 159.
[27] L. Giros 1912.X.23 laiškas J. Tumui.— Ten pat, p. 156.
[28] J. A. Herbačiausko 1912.X.27 laiškas L. Girai.— LKLIR, f. 13, 1629—25.
[29] J. Tumo 1912.VII.22 laiškas L. Girai.— Ten pat, 1630—168.
[30] „Naujoji romuva", 1933, Nr. 138—139, p. 685.
[31] LKLIR, f. 13, 1633—45.

čiau 1910 m. L. Gira pašaipiai atsiliepė apie J. A. Herbačiausko ir S. Čiurlionienės peršamą misticizmą[32], ir būsimų „Vaivorykštės" autorių sąraše šių pavardžių nebeliko.

Dar keisčiau surizgo L. Giros santykiai su K. Puida, kuris visą „Vaivorykštės" steigimo laikotarpį buvo labai arti „redakcinės virtuvės", netgi parinko leidiniui epigrafą — L. Giros išverstą ukrainiečių rašytojo Ivano Franko ketureilį[33], — tačiau pačiame žurnale nepaskelbė nė eilutės savo kūrybos.

„Vaivorykštėn" L. Gira atskiru laišku K. Puidos nepakvietė, ir šis įsižeidė: „Žinai mane gerai, siūlytis aš nesisiūlysiu bendradarbiauti, bet man rūpi tas dalykas, kaip gal nė vienam lig šiol nerūpėjo. Jei tik viskas gerai nusiseks, tai ir aš ketinu leisti almanachą čia, Šiauliuose, žinoma, tiktai tokiu atveju, jeigu Jūs ten Vilniuje nieko nenuveiktumėte."[34]

Gavęs K. Puidos atsiliepimą anksčiau už kviestinių asmenų atsakymus, L. Gira norom nenorom įsitraukė su juo į susirašinėjimą, kuris truko gerą pusmetį. Tas susirašinėjimas negalėjo būti iki galo atviras ir nuoširdus, nes jų santykiams atsiliepė dar „Vilniaus žiniose" prasidėjusi tarpusavio trintis[35]. Į kategoriškus, impulsyvius ir pretenzingus K. Puidos laiškus L. Gira atsakinėjo gana nenoriai, bet irgi su polemine aistra. Gaila, kad jo atsakymai neišlikę ir tegalima restauruoti tik vieną kitą mintį iš K. Puidos laiškų konteksto; jie konkrečiau parodytų

---

[32] L. Gira. Argi tik misticizmas? — „Aušrinė", 1910, Nr. 6, p. 31—34.

[33] „Vienybė lietuvninkų", 1913, Nr. 39.

[34] K. Puidos 1912.I.10 laiškas L. Girai. — LK 14, p. 422.

[35] K. Puida nepraleido „Vilniaus žiniose" L. Giros recenzijos „Vilniaus kanklių" spektaklis", kurioje buvo iškritikuota O. Puidienės ir J. Pleirio vaidyba „Kaminkrėtyje ir malūnininke" (LKLIR, f. 13—4219); „Lietuvyje" (1907, Nr. 5, p. 85) L. Gira išvadino K. Puidą-Žegotą eiliadirbiu, prastesniu už Stiklelį.

„Vaivorykštės" redaktoriaus pažiūras į žurnalo uždavinius, autorių ratą, patikslintų medžiagos atrankos principus.

K. Puidos manymu, „Vaivorykštėje" ne tik savo reikšme, bet ir vieta žurnale turėtų pirmauti dailioji (meno) kritika, tuo pabrėžiant, kad „leidinys imasi rimto darbo ir giliai apmąstyto, o ne literatūrinės promenados. <...> Kritikos skyriun ineina: — visų dailės šakų kritika bei teorija, k. t. mūsų skaptoriai, tapytojai, muzikai, jų idėjų išvystyme bei tiksluose, lygiai tų dalykų teorija. <...> Kritika, kaipo tokia, nesulyginamai svarbesnė už dailiąją raštiją. <...> Tai raštijos esencija, tai suradimas ir paskelbimas viso to, kas bel[etristikoje] slepias, tai nuodugnis bei platus visuomenės švietimas bei intraukimas jos, prieš jos norą, dvasinin tautos gyveniman." L. Gira nesutiko su K. Puidos nuomone, perdedančia kritikos vaidmenį bei jos vertę.

K. Puida galvojo, kad būtina įvertinti išėjusius raštus ir charakterizuoti gyvenamojo meto literatūrą bei literatūros teoriją. Jis manė, kad knygų recenzijų skyriuje literatūros naujienas reikėtų aptarti kompleksiškai, vienu straipsniu kronika, ir pats pasisiūlė tą skyrių tvarkyti. L. Gira iš principo sutiko ir apsiėmė K. Puidai siuntinėti naujus leidinius, kurių Šiauliuose jis negalėjo greitai gauti. Abiejų nuomonės dėl „svetimųjų raštijų peržvalgos" sutapo. K. Puida siūlė atkreipti ypatingą dėmesį į pasirodančius užsienio kalbomis veikalus iš Lietuvos istorijos ar dabarties, kad „per karšti patriotai nepriveistų šlamšto vertimais".

Antroji vieta žurnale, K. Puidos manymu, turėtų tekti „dailės kronikai", kur atsispindėtų ne tik Lietuvos, bet ir visų didesnių užsienio lietuvių centrų kultūrinė veikla. O jau trečią vietą gali užimti poezija, beletristika, drama. L. Gira nepritarė tokiam grožinės literatūros nuvertinimui žurnale, tačiau abudu sutiko, kad tai — redakcinio portfelio dalykas, ir priėjo bendrą

išvadą, jog vieno rašytojo kūrybą nederėtų išmėtyti po visą numerį, o reikėtų publikuoti vienoje vietoje, išskyrus kritiką bei recenzijas. Praktiškai šį principą, neturėdama pakankamai medžiagos, „Vaivorykštė" galėjo įgyvendinti tik pamažu. L. Gira atsisakė duoti žurnalui savo eilėraščių („kad netauzytų") ir šio principo laikėsi. Poezijos srity dabar jis iš viso menkai ir tesireiškė.

K. Puida siūlė „Vaivorykštės" prototipu imti Peterburge einantį žurnalą „Аполлон", artimą neoklasicizmui ir akmeizmui. „Tasai žurnalas iš technikos atžvilgio bei formos — paskutinis tame dalyke kultūros žodis. Ypač karštai rekomenduoju jo formatą. Čia jau iš tiesų yra kuo salė papuošti! Viršus — arba klišė artistiškai atliktas, arba rimtai rūsti išveizda su nedideliu raidžių užrašu „Vaivorykštė", metų skaitliu ir žurnalo numeriu — ir viskas, jokio bruoželio daugiau."[36] Šis didelio formato, gausiai iliustruotas leidinys K. Puidai imponavo ir savo turiniu. Jame vyravo monografiniai straipsniai apie atskirus menininkus ir meno kryptis, „ieškojimus ryšium su praeities meniniu palikimu"[37], o grožinei literatūrai skiriamas plotas kasmet vis mažėjo. „Аполлон" turėjo platų kronikos skyrių, daugiausia laiškų forma apžvelgiantį pagal žanrus rusų ir užsienio literatūras. Dukart per metus prenumeratoriams buvo siuntinėjamas rusų meninio gyvenimo metraštis. Turėjo praeiti metai, kiti, kol Vilniuje išaugo poligrafinė bazė, pajėgi spausdinti prabangų žurnalą. „Аполлон" patyrimą K. Puida pritaikė po dešimtmečio Kaune, savo redaguojamuose leidiniuose — žurnale „Gairės" (1923—1924) ir metraštyje „Kūrybos keliais" (1923).

---

[36] K. Puidos 1912.I.17, I.21, II.13 laiškai L. Girai.— BBK 7, p. 161—164.
[37] «Аполлон», 1911, Nr. 10, p. 81.

K. Puida abejojo, ar L. Gira įstengs vienas tvarkyti žurnalą, ir užsiminė apie kolektyvinę redakciją[38]. Jo nepatenkino siūlomas honoraras. „Iš idėjos atžvilgio dirbsiu „V[aivorykštei]", bet ne dykai",— rašė K. Puida. Po 2 kp už eilutę jis sutiko ruošti tik dailės kroniką, spausdinamą vidutiniu petitu, o už kitus rašinius pageidavo maksimumo, kokį žurnalas įstengs mokėti, vėliau sutiko rašyti už vidutinį 3 kp honorarą. „Gemant mano „заветной мечте" [literatūros žurnalui], skaitsyčiau nedovanotina nuoskauda sau ir tam, kurs manęs pirman numerin neįsileistų", — karščiavosi K. Puida.

„Vaivorykštės" redaktorius pageidavo K. Puidos dramos „Rūtų vainikas", bet ji jau buvo išsiųsta Amerikos „Vienybei lietuvninkų". Į pirmą numerį K. Puida siūlė apysaką „Raudoną gaidį", perdirbtą iš „Prašvaistės", Vytauto vaikų nunuodijimo sceną iš draminio ciklo „Heroica", M. Vaitkaus poezijos kritiką, recenziją apie S. Minclovo knygą „В лесах Литвы"[39], J. Veisenhofo apysakos „Soból i panna" vertinimą — baigiamą rašyti platų įžanginį straipsnį, tolesniems numeriams — M. Gustaičio ar L. Giros poezijos kritiką[40], pluoštą vokiškai rašiusio vieno „lietuvio-vokiečio poeto" eilių, porą ilgesnių studijų — „Lietuvių tipai lenkų raštijoje" ir apie dramą bei jos sroves, vėliau žadėjo imtis naujosios poezijos vertinimo. K. Puida apsiėmė informuoti apie šiauliečių kultūrinę veiklą ir Amerikos lietuvių kultūrinį gyvenimą[41].

Iš visų išvardytų rašinių L. Gira gavo tik M. Vaitkaus poezijos rinkinio „Margumynai" kritiką. S. Minclovo knygos

---

[38] K. Puidos 1912.II.4 laiškas L. Girai.— LK 14, p. 423.

[39] K. Puidos 1912.I.17, I.21, II.13 laiškai L. Girai.— BBK 7, p. 161—164.

[40] K. Puidos 1912.II.4, II.22 laiškai L. Girai.— LK 14, p. 423—424.

[41] K. Puidos 1912.I.17, II.13, VI.28 laiškai L. Girai.— BBK 7, p. 162, 164, LK 14, p. 427.

recenziją K. Puida atidavė „Lietuvos žinioms"[42], „Raudonas gaidys", nepatikęs A. Jakštui, veikiai atsidūrė „Vilties" redakcijoje, kur „dingo be žinios".

Savo laiškuose K. Puida kandžiai ironizavo „lietuviškus Atėnus".[43] Jis šitaip atsiliepė apie M. Vaitkaus poeziją: „kantičkas jam rašyti, davatkoms dainuoti" ir 1912 m. vasario mėn. L. Girai išsiųstame kritikos straipsnyje, matyt, negailestingai ją išplieke. Nesulaukdamas aiškaus L. Giros atsakymo ir „Vaivorykštės" pasirodymo, vasarą straipsnį K. Puida atsiėmė[44]. Tada L. Gira ryžosi žurnale pats aptarti M. Vaitkaus kūrybą[45]. Birželio mėnesį K. Puida parašė „kiek platesnę „Teatro" leidinių kritiką"[46], kuri irgi buvo triuškinanti. (Ji išspausdinta „Vienybėje lietuvninkų" 1912—1913 m.)[47]

L. Gira buvo nepatenkintas K. Puidos nusistatymu visiems „kailį perti", o šis būgštavimus dėl „beprošvaisčiai bėdinos ir skurdžios raštijos" kritikos laikė grynu nesusipratimu. „Aš viską imu rūsčiai, rimtai, gal todėl šviesiųjų spalvų mano kritikoje tiek maža, — teisinosi K. Puida. — <...> Toks prakeiktas mano būdas — šaltai viską priimti nemoku ir balagano šventykla nevadinu!" Jis gynė kritikos teisę subjektyviai vertinti kūrinį: „Objektyvus kritikas, viduramžių pseudoklasicizmui kojas pastačius, jau būti negali. Šiandienė kritika — tai subjektyvi pajautų bei įspūdžių pasaka — tai mano autoriaus, dailės, idėjos numanymo bei atjautimo pasaka. Impulsų bei

---

42 „Lietuvos žinios", 1912, balandžio 5 (18).

43 K. Puidos 1912.VI.21 ir 1913.X.18 laiškai J. Tumui.— VVUBR, F 385—172, 173.

44 K. Puidos 1912.I.21, II.22, V.19, VI.17 laiškai L. Girai.— BBK 7, p. 163, LK 14, p. 424, 426.

45 M. Vaitkaus 1912.VI.12 laiškas L. Girai.— LK 14, p. 449.

46 K. Puidos 1912.VII.4 laiškas L. Girai.— Ten pat, p. 428.

47 „Vienybėje lietuvninkų" K. Puida recenzavo „Teatro" leidinį nuo Nr. 1 iki Nr. 10—12.

emocijų, pagavimų bei jausmų atvaizdavimas — tai reikia suprasti, atjausti ir kitiems parodyti." Šie impresionistiniai vertinimo kriterijai kol kas buvo daugiau deklaruojami, negu taikomi praktikoje.

1912 m. vidury K. Puida anotavo L. Giros siuntinėjamas į Šiaulius knygas — rengė „Vaivorykštei" straipsnį kroniką, kuriame norėjo apžvelgti tų metų literatūros derlių. O jis pasirodė esąs menkas — „vos 2—3 originalės knygutės išleista". Tad K. Puida čia fiksavo ir literatūrinio gyvenimo reiškinius. „Laikraščių kronikos nevedu, todėl apie „Vilties" feljetonus savo kronikoje neminėsiu, bet paminėjau jos puolimą „V[ienybėje] l[ietuvninkų]" — ar skanu bus nūdieniams „Vilties" augurams — tas manęs nei šildo, nei šaldo", — rašė jis L. Girai[48].

Rudeniop Puidai persikėlė į Čeliabinską. Dabar K. Puida siūlėsi rašyti „Vaivorykštei" straipsnį apie stilistiką[49], nebeužsimindamas apie kronikinį kritikos straipsnį. Sužlugus K. Puidos rengiamai medžiagai, pirmasis „Vaivorykštės" numeris 1913 m. išėjo be kritikos ir bibliografijos skyriaus. Apie šį numerį K. Puida „Vienybėje lietuvninkų" paskelbė tulžingą recenziją[50], nutraukdamas draugiškus kontaktus su „Vaivorykšte".

„Vaivorykštės" organizavimo metais L. Gira bičiuliavosi su jaunu rašytoju I. Jurkūnu-Šeinium, kuris gyveno toje pačioje Vilniaus vietovėje — Saltoniškėse. Drauge sklaidant literatūrinius visuomeninius žurnalus, I. Šeiniaus gaunamus iš Maskvos, L. Girai nedavė ramybės mintis: „Kodėl mes tokių žurnalų neturime ir ar kada turėsime?"[51] Jo negalėjo neveikti kelių dešimtmečių tradicijas turintys „storieji" rusų žurnalai, kuriuose vyravo grožinė literatūra, buvo publikuojama stambioji proza,

---

[48] Cituojami 1912.VI.28 ir VII.4 laiškai L. Girai.— LK 14, p. 427—428.
[49] K. Puidos 1912.IX.20 laiškas L. Girai.— Ten pat, p. 430.
[50] „Vienybė lietuvninkų", 1913, Nr. 39.
[51] „Naujoji romuva", 1933, Nr. 138—139, p. 685.

išsamūs kritikos straipsniai, recenzijos, apžvalgos. Tokio profilio leidinys, turintis tam tikras tradicijas lietuvių periodikoje (plg. „Draugiją", „Vadovą"), atrodė natūralesnis ir pranašesnis už K. Puidos rekomenduojamą žurnalą „Аполлон" jau vien todėl, kad jam buvo lengviau parinkti medžiagos ir suburti bendradarbių.

I. Šeiniaus apysaką „Meškeris", vėliau pavadintą „Bangos siaučia", L. Gira įrašė žurnalo reklamon po Maironio ir V. Krėvės kūrinių. I. Šeinius, 1912 m. rudenį išvykęs mokytis į Šaniavskio liaudies universitetą, tapo „Vaivorykštės" redakcijos ir administracijos atstovu Maskvoje studijuojančių lietuvių tarpe. Jo dėka žurnale atsirado A. Vienuolio ir A. Lasto kūrinių. Tačiau iš pradžių jis ir pats netikėjo, kad „Vaivorykštė" pasirodys. Artimai susipažinęs su J. Baltrušaičiu, kurį L. Gira tikėjosi prisiviliosiąs „Vaivorykštėn" ir rengėsi rašyti jo kūrybos studiją[52] (norimam rašyti straipsniui I. Šeinius buvo atsiuntęs L. Girai J. Baltrušaičio raštus)[53], viename laiške I. Šeinius atvirai prisipažino: „Apie jūsų žurnalą aš bijau ir prisiminti J. Baltrušaičiui — jis žmogus toks rimtas, juokauti nemėgstąs. Reikia jums pirma pasirodyti, o tuomet aš jau galėsiu paagituoti. Jeigu jūs gerai dalyką pastatysit, tai jis ir pinigais galės prisidėti — jis turtuolis <...>"[54].

Tuo metu J. Baltrušaitis palaikė glaudžius ryšius su lietuviais studentais. Maskvoje studijuojantis T. Petkevičius 1913 m. pradžioje rašė O. Puidienei į Šiaulius: „Tamsta jau, tur būt, skaitei „[Lietuvos] Žiniose" apie mūsų naują Draugiją [Maskvos lietuvių šelpimosi draugiją]. Įtraukėm jon vieną labai įdomų naują narį — Baltrušaitį. Tiesiog koks tai stebuklas su tuo žmogum atsitiko: pernai dar vieno sakinio negalėjo

---

[52] M. Vaitkaus 1913.VI.16 laiškas L. Girai.— LKLIR, f. 13, 1630—181.
[53] Žr. I. Šeiniaus laišką (be datos) L. Girai.— Ten pat, 1630—150.
[54] I. Šeiniaus 1913.II.2 laiškas L. Girai.— LK 14, p. 438.

žmogus sulipdyti lietuviškai (taip bent išrodė, nes paklaustas, kodėl nekalbąs lietuviškai, atsakydavo, kad užmiršęs), o šįmet net eiles lietuvių kalboj jau pradėjo rašyti. Užsiinteresavo labai lietuvių literatūra ir rašytojais, noriai lankosi į studentų susirinkimus, apskritai, matyt, nori įeiti lietuvių gyvenimo kursan. Ant kiek galime, stengiamės sunaudoti tą jo tautišką ūpą. Ypač mūsų jaunieji rašytojai sukinėjasi apie jį. Matai, Tamsta, Baltrušaitis dabar redaguoja „Заветы", o kas nenorėtų pamatyti savo apysaką ar eilutes žymiausiame rusų mėnesiniame žurnale!"[55]

J. Baltrušaitis žadėjo išspausdinti šiame žurnale I. Šeiniaus apysakos „Mėnesiena" vertimą „Чары земные". „Jis man pataria ir daugiau versti. Ypač jam patiko mano raštų ritmas ir gyvi, įspūdingi vaizdai. Jis mane vakar taip išgyrė, kad man net ausys linko. Dabar kokiam laikui visai nustosiu lietuviškai rašęs", — nesitvėrė džiaugsmu I. Šeinius[56]. Tarsi kontrastas grįžtančiam į savo tautą ir mėginančiam rašyti lietuviškai J. Baltrušaičiui, I. Šeinius labiausiai norėjo pagarsėti kituose kraštuose.

Vienas pirmųjų į kvietimą bendradarbiauti „Vaivorykštėje" atsiliepė telšiškis M. Vaitkus, bet, nesulaukdamas užsisakyto žurnalo ir žinių apie jį, susilaikė siųsti savo kūrybą. Vidurvasary, A. Dambrausko paragintas, L. Gira paaiškino M. Vaitkui padėtį. M. Vaitkus atjautė sunkumus organizuojant leidinį, kurio uždaviniai esą nagrinėti naujus literatūros reiškinius, spausdinti pavyzdingus originalius ir verstinius veikalus, mokyti plunksnos darbininkus estetikos. Jis patarė leisti žurnalą neperiodiškai, netgi atsisakyti šios idėjos ir imtis tvarkyti literatūros skyrių kokiame nors laikraštyje arba kooperuotis su

---

[55] T. Petkevičiaus laiškas (be datos) O. Puidienei. — VVUBR, F 551—60a.
[56] I. Šeiniaus 1913.II.2 laiškas L. Girai.— LK 14, p. 438—439.

„Draugija", kuri retkarčiais vietoj eilinio numerio išleistų „Vaivorykštę"[57].

Jaunas dramaturgas J. Kasiulaitis siūlė žurnalo tekstą rinkti dviem skiltimis, kad būtų patogiau skelbti dramos kūrinius[58], bet šiuo patarimu nepasinaudota: draminės kūrybos „Vaivorykštėje" nebuvo.

M. Pečkauskaitė-Šatrijos Ragana, į kurią kreipėsi „Vaivorykštės" redaktorius, atsakė neturinti jokio baigto veikalėlio[59]. L. Gira nesulaukė kūrybos ir iš savo senų pažįstamų — „Švyturio" almanacho bendradarbių seserų Ivanauskaičių. Po asmeninės nelaimės, mirus dukrai, S. Pšibiliauskienė išvis menkai tesireiškė spaudoje[60]. Šioms rašytojoms buvo aktualu gauti honorarą, o žurnalo leidėjas nė vienam iš anksto negalėjo jo garantuoti.

„Vaivorykštės" prenumerata paskelbta neįprastu laiku — metų pradžioje — ir tik keliuose leidiniuose. Tai vos nesužlugdė pačios žurnalo idėjos: jo ėmėjais užsirašė tiktai 17 žmonių[61]. Tai rodė ir skaitančios visuomenės nepasitikėjimą, ir gal nesubrendimą didesniems žygiams.

J. Rinkevičius ir A. Vėgėlė buvo įsteigę bendrą kalendorių leidyklą; organizuojant „Vaivorykštę", leidybos reikalus tvarkė vienas J. Rinkevičius. Jį veikė kai kurių asmenų įspėjimai, kad dar per anksti leisti literatūros almanachą, jis galįs žlugti, o jo žlugimas atbaidysiąs kitus entuziastus[62]. Kad ir L. Giros en-

---

[57] M. Vaitkaus 1912.VI.12 laiškas L. Girai.— Ten pat, p. 448.
[58] J. Kasiulaičio 1912.I.30 laiškas L. Girai.— LKLIR, f. 13, 1629—42.
[59] M. Pečkauskaitės 1912.II.20 laiškas L. Girai.— LK 14, p. 417.
[60] Lazdynų Pelėdos 1913.X.18 laiškas L. Girai.— LKLIR, f. 13, 1630—87a.
[61] J. Rinkevičius. Dėl „Vaivorykštės" leidimo.— „Viltis", 1913, kovo 20 (balandžio 2).
[62] Ten pat.

tuziazmas greitai neatlėgtų, J. Rinkevičius siūlė jam „dėl aiškumo" pasirašyti dvejiems metams savitarpio sutartį. „Neturėsime mes sutarties, tai, kai bus pelnas, tai gerai, o kai nuostolis, tai tada aš vienas turėsiu atsakyti", — širdo J. Rinkevičius, L. Girai atmetus tokį pasiūlymą ir atsisakius tolesnių derybų[63]. Pagaliau ir sutikęs leisti „Vaivorykštę" be sutarties, savo rizika, jis mėgino sužinoti, kiek teks L. Girai mokėti už numerio suredagavimą, ir norėjo išsiaiškinti redaktoriaus pretenzijas į „lygią dalį grynojo pelno"[64]. Iš šio žurnalo, bent pradžioje, J. Rinkevičius pelno nesitikėjo, todėl daug svarbesniu dalyku laikė kalendorių leidybą[65].

L. Gira, nepraktiškas žmogus, nė negalvojo apie pelną iš „Vaivorykštės"; jis negalėjo sutikti su komersantišku kūrybinio ir techninio darbo sulyginimu sutartyje. „Pritardamas tokio laikraščio idėjai ir norėdamas padėti tą idėją įvykdyti, aš ir sutikau dykai duoti *savo darbą:* taigi rūpintis bendradarbių suieškojimu, peržiūrėti ir taisyti visus atsiunčiamus rankraščius ir paruošti numerį. <...> Administracijos darbas prie laikraščio, kuris eis daugiausia gal šimtas egzempliorių ir tik keturis kartus per metus, man matos, ne per didelis, ir jam galima pavesti laikas be jokio nuostolio *savo profesijai.* Bet Tamsta skaitei gyvu pinigu *rinkimą,* taigi aš ir galiu skaityti gyvu pinigu tas valandų valandas, kurias prisieitų pavesti skaitymui ir taisymui visokių rankraščių. <...> Aš *išrūpinau* šiai knygai *dykai* visus rankraščius, taigi, sulig mūsų pirmykščio apskaitymo, sutaupiau „Vaivorykštei" minimum šimtą rublių <...>. Toliau <...> ketinau ir ketinu duoti „Vaivorykštei" savo raštų, neimdamas už tai taip pat nė kapeikos, kuomet kitur („Vilt[yje]", „Draug[ijoje]", „Šalt[inyje]") man moka paprastai po 5 kap. eilutė, vadinasi, pasiryžau išmesti, gali sakyti, iš savo kišenės kelias dešimtis rublių",— neslėpė savo apmaudo L. Gira[66].

---

[63] J. Rinkevičiaus 1912.IV.9 laiškas L. Girai.— LK 14, p. 431.
[64] J. Rinkevičiaus 1912.V.7 laiškas L. Girai.— Ten pat, p. 433.
[65] J. Rinkevičiaus 1912.IV.9 laiškas L. Girai.— Ten pat, p. 431.
[66] L. Giros 1912.IV.18 laiško J. Rinkevičiui nuorašas.— L. G i r a. Raštai, t. 5, p. 418—419.

Kitame laiške jis apibendrino įsipareigojimus žurnalui: „1) sutaisyti tą knygą apsiimu dykai (ir jau medžiagos turiu surinkęs ir galiu duot nors rytoj); 2) jei savo kokius raštus padėsiu joje — nereikalausiu sau taip pat jokio honoraro; 3) nereikės taip pat mokėti honorarų ir kitiems rašytojams, nes veikalus šiai knygai išsiderėjau dykai; 4) paskaitysiu dykai net ir antrąją korektūrą; 5) mielu noru prisidėčiau gal net ir pinigais prie tos knygos išleidimo, bet negaliu, nes tuo tarpu jų neturiu"[67].

Norėdamas vidurvasary porą mėnesių pailsėti ir numatydamas kažkokį naują darbą, L. Gira atsisakė redaguoti neblogai apmokamą „Švyturį", o „Vaivorykšte" rūpinosi ir toliau. „Kalbėjome juk, jog pasiryžti leisti „Vaiv[orykštę]" visiems metams galima būtų negu tik turint apie šimtą, minimum 60-tį prenumeratorių. Turint gi vos porą—tris desėtkus, tegalima manyti apie vieną knygą ir atsilyginimą su užsakytojais", — samprotavo L. Gira. Jis siūlė J. Rinkevičiui išleisti bandymo ir reklamos numerį kitiems metams[68].

„Viltyje" ir J. Rinkevičiaus kalendoriuose buvo įdėti „Vaivorykštės" administracijos pranešimai, kad pirmoji žurnalo knyga išeisianti 1912 m. rudenį[69]. Tačiau ir šis terminas pasirodė nerealus. Pirmąjį „Vaivorykštės" numerį geriausiu atveju tebuvo galima išleisti žiemą. Rinkevičius, iš profesijos raidžių rinkėjas, vasarą numatė pats spaustuvėse rinkti savo leidžiamus kalendorius[70] ir negalėjo atsidėti „Vaivorykštei". Be to, jam atsirado naujų rūpesčių, kartu su A. Vėgėle sudarius atskirą bendrovę knygoms leisti[71].

---

[67] L. Giros 1912.IV laiško J. Rinkevičiui nuorašas.— LK 14, p. 432.

[68] L. Giros 1912.IV.18 laiško J. Rinkevičiui nuorašas.— L. G i r a. Raštai, t. 5, p. 419.

[69] „Viltis", 1912, birželio 6 (19); „Šviturys", 1912, p. 191, 211; „Prietelius", 1912.

[70] J. Rinkevičiaus 1912.V.7 laiškas L. Girai.— LK 14, p. 433.

[71] „Viltis", 1912, gegužės 18 (31).

Koncesija leisti „Vaivorykštę" galiojo tik iki metų pabaigos; kad ji nežlugtų, išspausdinus kalendorius, paskubom buvo sudaryta 20 puslapių brošiūra, pavadinta „literatūros ir dailės laikraščio „Vaivorykštė" pirmųjų metų pirmąja knyga. Jos formatas ir rinkimas panašūs į būsimąjį „storą" žurnalą. Tačiau šio leidinuko negalima laikyti „Vaivorykštės" pirmuoju numeriu. Anuometinėje spaudoje jis liko netgi nepaminėtas. Fiktyvioji „Vaivorykštė" šiandien yra bibliografinė retenybė ir literatūros žmonėms beveik nežinoma. Teišlikę tik du jos egzemplioriai[72]. Šio leidinėlio pagrindas — J. Rinkevičiaus ir A. Vėgėlės parengtas A. Vienuolio apsakymo „Beždžionės" atspaudas iš „Švyturio"; paskutiniame tuščiame puslapyje atspausta M. Gustaičio eilėraščio „Kur beplaukti?" netaisyta korektūra. Leidinuko viršelyje ir tituliniame puslapyje akis bado neištaisytas paantraštinis žodis „literaū*t*ros".

Pirmoji tikrosios „Vaivorykštės" knyga pasirodė tik 1913 m. pavasarį. Palydėdamas ją į pasaulį, J. Rinkevičius pažymėjo: „Leisti ją davė drąsos karšti mūsų rašytojų pritarimai, labiausiai p. Liudo Giros, kuris, kaipo „Vaivorykštės" Redaktorius, apsiėmė padėti tam dalykui savo triūsu, nežiūrėdamas, ar bus jam kiek atlyginta, ar ne. Tatai aš ir pasiryžau leisti „Vaivorykštę" punktualiai, kad ir prisieitų prie jos pridėti; nemanau, kad „Vaivorykštė" pasiliktų ir toliau tik su 17 ėmėjų, bet jei ir taip būtų, tai ji *vis viena nežlugs*."[73]

Kuriantis lietuvių literatūrinei periodikai, lemtingą vaidmenį atliko leidėjai. L. Gira sujungė dviejų leidėjų iniciatyvas. A. Vėgėlės pasiūlymas apsiriboti keliskart per metus einančiu leidiniu iš esmės nulėmė žurnalo pobūdį. Savo išvaizda „Vaivorykštė" buvo artima rusų „storiesiems" žurnalams, kurie pozityvizmo ga-

[72] MACB, LK-20; VVUB, LR 3639.
[73] „Viltis", 1913, kovo 20 (balandžio 2).

dynėje formavo ir brandino inteligentijos ideologiją bei sroves[74].

Žurnalo profilį ir kryptį L. Gira tikslino susirašinėdamas su būsimu aktyvu; jis nesismulkino dėl atskirų detalių, bet atkakliai gynė grožinės literatūros primatą. Redaguoti pirmąjį lietuvių literatūrinį žurnalą buvo garbė. Tai žadino pavydą kitiems literatams.

L. Giros įsitikinimas istorine „Vaivorykštės" misija, jo organizaciniai sugebėjimai ir ryžtas dirbti žurnalo labui, nepaisant materialinės naudos, persvėrė J. Rinkevičiaus dvejones dėl prenumeratorių stokos atsisakyti šio sumanymo. Nors metais suvėlavusi, nustojusi per tą laiką dalies autorių ir medžiagos, kuri atiteko kitiems leidiniams, „Vaivorykštė" tapo išties svarbiu literatūrinio gyvenimo faktu.

---

[74] J. Tumas. „Storieji" žurnalai.— „Naujoji romuva", 1931, Nr.4, p. 101.

KŪRYBOS VAISIAI

„VAIVORYKŠTĖS" CREDO

Pirmajame „Vaivorykštės" numeryje pasirodė skyrius „Literatūros pašnekos". Tokios antraštės „storiesiems" pasaulio žurnalams buvo įprastos: redaktoriai ar nuolatiniai kritikai nagrinėjo gyvenimo ir meno aktualijas, polemizavo su kitais leidiniais. „Vilties" laikraštis kurį laiką turėjo panašų, irgi L. Giros įvestą, skyrių „Pašnekos apie mūsų raštiją". „Literatūros pašnekų" skyrius „Vaivorykštėje" pasirodė vienintelį kartą. Pašnekesyje „Naująjį žygį pradedant" išsakyta žurnalo programa: redaktorius čia aptarė visuomenės ir literatūros santykius Lietuvoje, apibūdino „Vaivorykštės" vietą tarp kitų leidinių, išdėstė savo estetinį idealą ir žurnalui keliamus uždavinius.

Lietuvių literatūros išaugimą L. Gira siejo su nacionalinio išsivadavimo judėjimu. Lietuvių literatūra — tas gležnas augmenėlis, kuriam nuolatinės kovos sąlygos neleido suvešėti, autoriaus nuomone, atitiko neišrankios visuomenės skonį. Tada reikalingiausios buvę karo dainos; jos „kėlė kovotojų drąsą ar skelbė šventumą ir skaistumą tų idealų, vardan kurių kovota". Į tokią poeziją žiūrėdamas rezervuotai, „Vaivorykštės" redaktorius teigė, kad nacionalinio judėjimo poetai („dainiai-literatai") gavo vardus „ne tiek dėl to, kad jie buvo dainiai, kiek <...> dėl to, kad buvo, taip sakant, *karo* dainiai, *atgimimo pranašai*, ir tik". Atgavus spaudą ir vykstant socialinei diferenciacijai, atsiradusi nauja dainių rūšis — partijų bei luomų (klasių) šūkių skelbėjai. Pažymėjęs, kad nei pirmieji, nei dabar-

tiniai dainiai „nesugebėjo pakelti mūsų raštijos tinkamon aukštumon, neįstengė atplėšti jos nuo pilkųjų kasdienio gyvenimo podirvių, nedavė jai arų skrajojimo galės", autorius minoriškai konstatavo, kad lietuvių literatūra „savo daugumoje vis dar tebelieka agitatoriniai-moralinė raštijėlė".

Dėl lietuvių literatūros trūkumų L. Gira kaltino jos pilietiškumą, glaudų ryšį su visuomenės gyvenimu ir partijų kova. Tai buvo nepelnyti priekaištai: lietuvių literatūra visada jautriai atsiliepdavo į gyvenamojo meto įvykius ir negalėjo nereaguoti į naujus istorinius poslinkius. Mėginimus atskirti literatūrą nuo visuomeninio gyvenimo poreikių lėmė politinės ir ideologinės reakcijos sąlygos, ir tai rodė pozityvistinių ir iš dalies patriotinių idealų krizę[1].

K. Puida stebėjosi L. Giros siaurumu vertinant lietuvių literatūros procesą ir kaltino jį, kad šis įžeidęs ne vien praeities dainius, bet ir savo meto rašytojus, „kuriems varu užmetamas agitatorių-moralistų epitetas"[2]. Kad ir sutirštindamas spalvas, L. Gira skatino jaunų talentų bandymus pakilti savo kūryboje aukščiau empirinės tikrovės, kuria tenkinosi rašytojai utilitaristai; tai turėjo pozityvios reikšmės literatūros vystymuisi. „Vaivorykštės" programoje L. Gira nesmerkė visuomenės diferenciacijos į „pirmeivius" ir katalikus, netgi laikė ją naudinga „dvasinei tautos sveikatai"; jis tik nurodė, kad idėjinės srovės daro žalą „tikrajai literatūrai".

L. Gira nepaminėjo „Gabijos" vardo, tačiau jos poveikį programiniam „Vaivorykštės" straipsniui galima įžiūrėti. Tolimu atgarsiu čia atsiliepia J. A. Herbačiausko raginimas ieškoti nacionalinio savitumo dvasinėje sferoje. Būtinybė gilintis į vidaus gyvenimą pabrėžta „Vaivorykštės" epi-

---

[1] Žr. V. Galinis. Naujos kryptys lietuvių literatūroje. V., 1974, p. 37.

[2] K. Puidos 1913.X.31 laiškas J. Tumui.— VVUBR, F 545—216; „Vienybė lietuvninkų", 1913, Nr. 39.

grafe — I. Franko ketureilyje: pačioje žmogaus sieloje slypinti tautos ateitis. L. Gira pasisakė prieš meno įtraukimą į visuomenės tarnybą. Jis pratęsė J. A. Herbačiausko mintį atskirti meną nuo politikos: „Mūsų raštija pražys — tik duokime jai pražysti, tik padėkime jai išsiristi iš tų partyvinių vystyklų, kurie nebeleidžia liuosai kaip reikiant augti ir pačiai savaime stiprėti." L. Gira šitaip apibūdino „tikrosios literatūros" esmę: „Turėsime ją tuomet, kai ji bus tikrai *tautos* literatūra, kai ji bus *pasaulinės* literatūros dalelė, o ne tautininkų ar socialistų, ne pirmeivių ar kitų kokių *eivių* literatūrėlė." Čia irgi atsiliepta į J. A. Herbačiausko raginimą įvesti „mūsų tautos žodį į visžmonijos kultūrą".

„Tikroji literatūra", anot L. Giros, tai ta, kuria gali „lygiai gėrėtis ir šiokių, ir tokių politikos nuomonių žmonės". Jis aprioriškai teigė, kad didieji rašytojai skelbę pasauliui absoliutaus grožio idealus; tik retas išimtis tarp šedevrų sudarą tendenciniai meno kūriniai, kuriuose nėra „tos absoliučios dailės skaistybės". Kaip tokią išimtį L. Gira nurodė klerikalų ujamą H. Hejermanso dramą „Du keliu". XX a. pradžioje tendenciją literatūroje smerkė ne tik modernizmo rėmėjai, bet ir A. Jakštas, tad L. Gira čia tiktai praplėtė idėją. Tačiau jis kaip niekas kitas pabrėžė meninio tobulumo svarbą literatūroje. Pagrįstai teigdamas, kad „dailėje vieno jausmo nebeužtenka, dailės veikalas iš visų pusių turi būti dailės veikalu; rūbas-forma <...> nė vieno didžiojo žodžio dailininko nebuvo niekinamas", L. Gira pareiškė spausdinsiąs tik tokius veikalus, kurie duos „vien estetikos pasigėrėjimo"; grožinė literatūra nuo to nenukentėsianti, nes menininko plunksnos laukią „tyrojo įkvėpimo turtai". Taigi L. Gira šiuo metu per mažai rūpinosi literatūros visuomeniškumu[3].

Daugelis tyrinėtojų „Vaivorykštės" pasirodymą laiko ta riba, kai L. Gira tampa estetizmo gynėju. Tačiau jo posakių apie

---

[3] V. Galinis. Naujos kryptys lietuvių literatūroje, p. 45—46.

„absoliutų grožį" ar „tyrąjį įkvėpimą" nereikia suabsoliutinti. Pati sąvoka „estetizmas", neretai išreiškiama sinonimais „menas menui", „grynasis menas", „absoliutus grožis" ir pan., tik sąlygiškai apibūdina estetines koncepcijas, kurios tvirtina, jog meno kūryba — pati sau tikslas ir nepriklauso nuo politikos, visuomeninių reikalavimų, auklėjimo uždavinių. Įvairiomis aplinkybėmis šios koncepcijos skiriasi ir savo objektyvia reikšme, ir socialinėmis bei ideologinėmis ištakomis[4]. Aiškinantis, koks turinys slypi tokiose ir panašiose ano meto rašytojų formuluotėse, negalima pamiršti istorinių aplinkybių ir literatūrinio judėjimo uždavinių. Taip pat negalima nutylėti tikrų estetizmo pasireiškimų, kuriems būdingas meno priešpastatymas „šiurkščiai" tikrovei, antidemokratinis turinys ar rafinuotos formos.

Jau 1907 metų laiške J. Šauliui L. Gira pareiškė: „Literatūroje gi politiškoji tendencija stačiai turi būti nepakenčiama." Savo pasisakyme estetikos klausimais „Моя исповедь искусства" L. Gira taip pat mėgino atskirti meną nuo visuomeninio gyvenimo poreikių[5]. Šiame rankraštiniame darbe ginama teisė subjektyviai vertinti kūrinį („patinka—nepatinka"), meno matu ir svertu laikomos sąvokos „gražu—negražu"[6]. 1910 m. L. Gira teigė: „Dailė privalo ieškoti naujų kelių, tai tiesa. Pridėsiu tik: naujų ir *gražių*, nes amžinoji gražybė gyva yra ne naujumu, bet gražumu savo."[7] 1911 m. A. Dambrauskui rašytame laiške jis

---

[4] В. Д. Сквозников. «Искусство для искусства». — Литературная энциклопедия, t. 3. M., 1966, p. 194. T. p.: Словарь литературоведческих терминов. Редакторы-составители Л. И. Тимофеев и С. В. Тураев. M., 1974, p. 111.

[5] V. Zaborskaitė. Realizmo klausimai 1905—1917 metų lietuvių literatūros kritikoje, p. 41.

[6] Моя исповедь искусства (Мои понятия и сомнения). — VVUBR, F 361.

[7] L. Gira. Argi tik misticizmas? — „Aušrinė", 1910, Nr. 6, p. 33.

dėstė, kad „yra jau pas mus žmonių (ypač miestų jaunimas), kurie ieško vien tyrosios dailės — tokie mėgsta tik *gražias* eiles, nors ir nėra jose jokių šaukimų ir t. t." Ir pats jis sakėsi negalįs „deklamuoti eilių, kuriose nėra „grynos grožės"[8]. 1912 m. data pažymėtame straipsnyje apie E. Steponaitį, gerokai perdėdamas šio pradedančio poeto vaidmenį, L. Gira aiškino, kad „jis buvo vienas iš pirmųjų mūsų *jaunųjų* rašytojų, kurie duoda nūn pradžią *grynos literatūros* srovei, kurių visų pirmiausias tikslas jau nebe vien žadinimas tautos, visuomenės sąmonės, bet ir *gaivinimas, tvėrimas pačios dailiosios mūsų raštijos*"[9].

Taigi L. Gira aktyviai įsijungė į kovą prieš literatūros utilitarizmą, už grožinės kūrybos meniškumą. Bendradarbių orientavimas „Vaivorykštės" programoje į socialiniu atžvilgiu „nesuinteresuotą" meną siaurino žurnalo tematiką, nors, kaip matysim, ne visi autoriai atsižvelgė į šį programinį reikalavimą ir pats redaktorius juo nuosekliai nesivadovavo.

L. Gira mėgino nustatyti „Vaivorykštės" vietą tarp kitų literatūrai artimų leidinių. Pažymėjęs menką literatūros vietą visuomeninėje politinėje periodikoje („politikos laikraščių feljetonų skiltys — kad ir mažiausiajai literatūrai — per maža, per siaura tribūna"), L. Gira aptarė savo redaguojamo žurnalo pirmtakų — „Draugijos", „Ateities" ir „Aušrinės" — įtaką lietuvių literatūriniam gyvenimui. „Draugija" keletą metų atstojo literatūros žurnalą, joje subrendo M. Gustaičio ir M. Vaitkaus talentai, čia „rasdavo ne vieną kertelę ir kiti mūsų poetai ir beletristai"; A. Jakšto redaguojamas žurnalas sistemingai, tegu ir ne visiems priimtinai, vertino naujuosius veikalus. Jaunimo leidiniai literatūrai negali daryti rimto poveikio, nes jų redakcijos kelia moksleiviams menkus reikalavimus. „Vaivo-

---

[8] 1911.XI.9 laiškas.— VVUBR, E 135—14.

[9] L. Gira. Edmundas Steponaitis.— Kn.: E. Steponaičio raštai. K., 1912, p. XXII.

rykštėje" literatūra būsianti jau nebe priedas, o tikslas. Žurnalas sėsiąs visuomenėje „dailės žodį". Tokio leidinio reikalingumą nulėmęs pats grožinės literatūros plėtojimasis.

Naujų gairių lietuvių literatūrai „Vaivorykštės" programoje L. Gira nenubrėžė, nešaukė sukilti prieš senas formas, kaip J. A. Herbačiauskas, ir neignoravo realizmo, kaip S. Čiurlionienė. Literatūrinių kartų problema „Vaivorykštės" redaktoriui neegzistavo; ji iškilo tik trečiajame dešimtmetyje. L. Gira kvietė „į garbingąsias įkvėpimo lenktynes" senuosius ir jaunuosius rašytojus be ideologinių skirtumų, tačiau labiausiai jam rūpėjo suspiesti jaunimą, ypač mažiau pasireiškusius literatus.

„Siaurajai partyvinei literatūrėlei, neapykantos apoteozei, tautos dvasinių bei tikybinių jausmų užgavimams „Vaivorykštė" netarnaus", — pabrėžė L. Gira žurnalo programiniame straipsnyje. Nors jis ironiškai atsiliepė apie „tautininkų literatūrėlę", bet parėmė „tautinės vienybės" šūkį. „Vaivorykštės" redaktorius nei tada, nei paskiau nebuvo indiferentas religijos atžvilgiu. Todėl į kvietimą rašyti žurnale pirmiausia atsiliepė „vidurio kelio" (dešiniųjų demokratų) ir klerikalų spaudos bendradarbiai.

„Vaivorykštėje" ilgesnį ar trumpesnį laiką bendradarbiavo 24 poetai, prozininkai ir kritikai — dviejų literatūrinių kartų atstovai. Vyriausieji kūrybos stažu ir amžiumi (Maironis, Vaižgantas, M. Šeižys-Dagilėlis, G. Landsbergis-Žemkalnis) pasirodė spaudoje jau XIX a. pabaigoje. Jaunesniąją kartą, kuri žurnale reiškėsi intensyviausiai, sudarė dvi nevienodos literatų grupės. Dalis ėmėsi plunksnos pirmajame šio amžiaus dešimtmetyje; L. Gira, V. Krėvė, I. Šeinius, M. Gustaitis, M. Vaitkus, K. Jurgelionis „Vaivorykštės" leidimo metais jau buvo žinomi rašytojai, nors ne visi išleidę pirmąsias knygas. Daugumas — tai ateinantis į literatūrą jaunimas. V. Mykolaitis-Putinas, K. Binkis, F. Kirša, V. Bičiūnas pagarsėjo „Vaivorykštėje". Aktyviau-

si bendradarbiai — V. Krėvė ir I. Šeinius, kurių literatūrinė produkcija užėmė daugiau kaip pusę žurnalo — apie 500 puslapių. Jie daugiausia padėjo redaktoriui ir patarimais.

Kokios idėjinės ir estetinės tendencijos išryškėjo atskirų rašytojų kūryboje, matysime pagal žanrus apžvelgę žurnalo medžiagą.

POEZIJA

„Vaivorykštėje" paskelbta maždaug šimtas eilėraščių ir dvi poemos. Ši kūryba priklauso keturiolikai autorių: Maironiui, M. Dagilėliui, M. Gustaičiui, M. Vaitkui, Paparoniui, Putinui, F. Kiršai, K. Jurgelioniui, B. Sruogai, K. Binkiui, A. Lastui, J. Mikuckiui, Visuomeniui ir Žemės Dulkei. Trys paskutinieji literatai ir M. Dagilėlis išspausdino tik po vieną ar du eilėraščius, o kiti poetai pateikė didesnius ar mažesnius poezijos pluoštus.

Vienas pirmųjų rašytojų, į kurį kreipėsi L. Gira, pranešdamas apie organizuojamą žurnalą ir prašydamas kūrybos, buvo Maironis[1]. Naujoji lietuvių poezija, išsiritusi iš po Maironio sparno[2], ieškojo kitokių kelių, tačiau negalėjo nutraukti su juo vidinių ryšių. Maironio poema „Tarp skausmų į garbę" sužadino L. Giros norą rašyti „maironiškai"[3]. Nors jis palyginti greitai atrado savo braižą, bet pagarba ir dėkingumas literatūriniam mokytojui išliko visą gyvenimą.

Po 1905 m. revoliucijos Lietuvoje stiprėjo klasių kova, o Maironis tebeskelbė iliuzinę tautos vienybę. Žurnalui jis pasiū-

---

[1] Maironio sutikimas gautas 1912 I.28.

[2] V. Zaborskaitė. Maironis, p. 478.

[3] L. Gira. Vinco Krėvės dzūkiškumo genezis.— „Pradai ir žygiai", 1926, Nr. 8, p. 207.

lė 1911 m. vasarą pradėtos rašyti poemos „Mūsų vargai" pirmąją dalį[4]. Jos pasirodymas „Vaivorykštės" puslapiuose paskatino poetą kūrinį tęsti. Išspausdinus žurnale dvi „Mūsų vargų" dalis, poemos rašymas nutrūko. Poetas skundėsi kūrybine negalia („Man jau antri metai, kai jausmai užmigo ir giesmė nutilo")[5], pesimistiniu poemos turiniu („pas mus ir taip per daug pesimizmo") ir laiko stoka[6].

Pirmąją „Mūsų vargų" publikaciją „Vaivorykštėje" M. Vaitkus pavadino gražia pradžia buitinio romano, panašaus į „Eugenijų Oneginą"[7]. Pirmosiose dviejose poemos dalyse Maironis iš savo konfesijos taško vaizdavo lietuvių valstiečių kovą su bajorais dėl gimtosios kalbos vartojimo bažnyčioje, smerkė „laisvą riaušių metą", tėvynės išsižadėjimą dėl asmens gerovės. Nutautimo pavojus ir politinių partijų kova — bene didžiausios, jo supratimu, blogybės, kurioms jis negailėjo tamsių spalvų.

Iš klerikalinės poeto tendencijos Amerikos „Laisvojoje mintyje" pasijuokė K. Jurgelionis[8]. Jis pareiškė norįs išvis pakeisti įsigalėjusią nuomonę apie Maironio poeziją: joje nėra „jausmo pilnumo", tik „dirbtinumas, perdėta afektacija, truputis pompastiškumo". Poemoje „Mūsų vargai" apdainuojami gana proziški dalykai nedarą įspūdžio, pradėta vaizduoti Donės ir Sutkaus meilė greitai atsiduria antrame plane. K. Jurgelionis užsimojo jaunosios kartos vardu nurašyti Maironį į archyvą. Šį požiūrį tuoj pat perėmė kiti du „Laisvosios minties" bendradarbiai — K. Puida ir B. Sruoga. „Aušrinėje" išspausdintą B. Sruogos rašinį „Maironis" jau aptarėme. K. Puida Maironio

---

[4] Maironio 1912.I.28 laiškas L. Girai.— LK 14, p. 413.
[5] Maironio 1912 m. laiškas L. Girai.— Ten pat, p. 414.
[6] Maironio 1913.IX.24 laiškas L. Girai.— Ten pat.
[7] M Vaitkaus 1913.V.24 laiškas L. Girai.— Ten pat, p. 451.
[8] K. Jurgelionis. Padrikos pastabos.— „Laisvoji mintis", 1913, Nr. 42, p. 990—991.

„Mūsų varguose" rado „ir poezijos, ir tendencijos". Net nesulaukęs antrosios dalies, jis pabrėžė, kad kūrinyje „užčiuoptinai jaučiamas didžiausio mūsų lyriko saulėleidis"[9]. Po kelerių metų A. Šmulkštys-Paparonis pratęsė K. Puidos žodžius drastiška fraze: „Labanakt, Maironi!"[10]

J. Tumas atskiras „Mūsų vargų" vietas, ypač lyrinius nukrypimus, pavadino „tikra delektacija", bet pasigedo įdomiai supintos fabulos. „Lyrikuose gal ir paliks Maironis pirmas. Bet įdomių savo turiniu poemų jis, kaip ir Kundrotas [L. Kondratovičius], rodos, neparašys",— pastebėjo recenzentas[11].

Trečiajai „Vaivorykštės" knygai Maironis neturėjo nieko kito, išskyrus eilėraštį „Ant Drukšės ežero", kuris, poeto pageidavimu, buvo išspausdintas be autoriaus pavardės ir slapyvardžio[12]. Maironis nenorėjo, kad subtilią kūrinio erotiką vulgari akis sietų su jo biografija.[13]

1914 m. „Vaivorykštės" pirmąją knygą L. Gira dedikavo Maironiui —„tautos žadintojui, tėvynės atgimimo pranašui", neseniai paminėjusiam 25 kūrybinio darbo metų sukaktį.

Pirmajame „Vaivorykštės" numeryje buvo įdėta Saudininkų (netoli Kelmės) kunigo Mikalojaus Šeižio-Dagilėlio baladė „Nupuolęs dainius". Vaizduodamas, kaip bernaičiu pasivertusio velnio giesmės užmigdo vaikiną ir sukelia kaimynų vaidus, autorius darė aliuzijas į visuomeninį gyvenimą. L. Gira prašė jį tik J. V. Getės vertimų. M. Dagilėlis, eilinis draudžiamos spaudos poetas, dviejų eilėraščių rinkinių autorius, teisinosi mažai tęuž-

---

[9] „Vienybė lietuvninkų", 1913, Nr. 39.

[10] Paparonis. Dėl Maironio poemos „Mūsų vargai".— „Laisvė", 1920, rugpiūčio 22.

[11] „Viltis", 1913, spalio 2 (15).

[12] Maironio 1913 IX.24 laiškas L. Girai.— LK 14, p. 414.

[13] Poetui buvo sunku nuslėpti savo autorystę, juoba, kad eilėraštis išspausdintas pačioje žurnalo pradžioje. Netrukus ji virto vieša paslaptimi.

siimąs poezija, „nes trūksta ir sveikatos, ir noro", bet vis dėlto surado du neskelbtus originalius eiliuotus kūrinius[14]. Feljetonėlį „Barzda" L. Gira išspausdino „Viltyje"[15]. Baladė „Nupuolęs dainius" savo vaizdavimo maniera artima „Aušros" romantikų epinėms-lyrinėms baladėms. Ji silpnesnė už „Draugijoje" paskelbtą M. Dagilėlio baladę „Gegutė", tačiau, lyginant su ankstyvaisiais jo eiliavimais „ne mokytiems vientaučiams, bet Lietuvos sodžių gyventojams"[16], kur kas meniškesnis kūrinys. „Vaivorykštės" redaktoriaus jis nepatenkino. „Už Dagilėlį norėjome aukščiau skristi", — vėliau pabrėžė L. Gira[17].

Nuo pirmo iki paskutinio numerio „Vaivorykštėje" bendradarbiavo M. Gustaitis ir M. Vaitkus.

„Vaivorykštėje" pasirodė M. Gustaičio baladė, pasakėčia ir trys eilėraščiai. Jis buvo parašęs septynias „Atgailos psalmes", iš kurių tris pasiuntė L. Girai, bet paskiau paprašė grąžinti („jų stilius tikrai dar sunkus")[18]. M. Gustaitis, kaip joks kitas „Vaivorykštės" autorius, savo kūrinius skrupulingai taisė ir perdirbinėjo.

Dėl silpno meninio lygio redaktorius nespausdino jo „trijų gabalėlių", paskirtų A. Civinskiui[19], bičiuliui, „Šaltinio" redaktoriui, mirusiam 1913 m. pavasarį. Šie eilėraščiai buvo sukurti dar 1900 ir 1902 m. — kaip atsakymas į A. Civinskio laišką, kuriame jis skundėsi nesugebąs aprašyti Pirėnų grožybių[20]; jie gana dirbtinai susieti su netikėtomis šermenimis.

„Vaivorykštėje" velioniui M. Gustaitis dedikavo baladę „Paskendusis varpas". Mirties motyvas joje aidi paslaptingu

---

[14] M. Šeižio 1912.XII.27 laiškas L. Girai.— LK 14, p. 444.
[15] „Viltis", 1913, sausio 9 (22).
[16] M. D a g i l ė l i s. Dainos ir Sakmės. Tilžė, 1903, p. 3.
[17] „Naujoji romuva", 1933, Nr. 138—139, p. 686.
[18] M. Gustaičio 1913.X.25 laiškas L. Girai.— LK 14, p. 396.
[19] M. Gustaičio 1913.X.5 laiškas L. Girai.— Ten pat, p. 395.
[20] VVUBR, F 572, p. 22—31.

varpo gaudesiu ežere: „Skendau, brolau, skendau, / Bet aukso rūmus čia radau." Reali tikrovė blanksta prieš „anapusį" pasaulį, išreikštą įtaigiais vaizdiniais. Šio kūrinio simbolika tarsi plėtoja „Gabijoje" J. A. Herbačiausko sukurtą suaugusio su nuskendusio Varpo širdimi Dainiaus Jaunučio alegoriją. Kūrinyje susijungia epinis, lyrinis ir draminis elementai, kaip to reikalauja baladės žanro kanonai.

Savo žanriniu netikėtumu „Vaivorykštėje" patraukia du M. Gustaičio lyriniai eilėraščiai — imitacija „Kur beplaukti?" ir improvizacija „Špižinis varpas". Kad pirmame eilėraštyje poetas būtų imitavęs kurį nors autorių — nepasakysi: kūrinys pernelyg „gustaitiškas". Efemeriška nuotaika, neapibrėžti troškimai eilėraštyje išsilieja lakiais periodais, kurių skambumą dar labiau sustiprina pasikartojančios eilutės: „Pasakyk, valtele, / Kur beplaukti su tavim?" Klasikinių formų gerbėjui A. Jakštui šis kūrinys didesnio įspūdžio nepaliko[21], o K. Puidą sužavėjo nepaprasta „stiliaus drąsa, karališkai gausus žodynas ir mokėjimas visu tuo maestriškai naudotis"[22]. Improvizacija „Špižinis varpas" nepanaši į tuos be pasirengimo rašomus eilėraščius, kurių meną puikiai valdė M. Gustaičio pamėgtas A. Mickevičius, tačiau pats žanro apibūdinimas paimtas iš didžiojo lenkų poeto arsenalo. Griežtą šio pilietinio kūrinio architektoniką yra išnagrinėjęs V. Bičiūnas[23]. Eilėraštis stiprus aforistiniu minties polėkiu, išraiškinga metrika, įdomiu rimavimu[24].

---

[21] „Draugija", 1913, Nr. 76, p. 404.

[22] „Vienybė lietuvninkų", 1913, Nr. 39.

[23] V. Bičiūnas. Širdies poetas.— „Židinys", 1928, Nr. 1, p. 28.

[24] Vėliau M. Gustaitis šį kūrinį perdirbo, praplėsdamas apibendrintą tėvynės nelaimių motyvą Pirmojo pasaulinio karo įvaizdžiais; eilėraštis prarado žymią dalį ankstesnio savo žavesio. Naują kūrinio variantą autorius pavadino automonologu „Tėvynės rauda". (M. Gustaitis. Tėvynės ašaros ir Erškėčių taku. Jaroslavlis, 1916, p. 7—8.)

Daug kūrinių žurnale išspausdino M. Vaitkus. Čia paskelbti trys jo eilėraščių ciklai, šeši atskiri eilėraščiai ir poema. Bendradarbiavimas „Vaivorykštėje" nesudarė išskirtinio jo kūrybinės biografijos momento, todėl ir daugiatomiuose poeto atsiminimuose apie tai tik užsimenama. M. Vaitkus buvo kuklios nuomonės apie savo kūrybą. Ciklą „Liūdnojo rudens garsai" jis pats kaltino daugkalbyste[25], tą patvirtino ir kritika („daug daugiau žodžių, ne kad poezijos", — replikavo K. Puida[26]). Ištęstumas — būdingas M. Vaitkaus kūrybos bruožas. Eilės, kuriose „nėra jokios tendencijos, neskelbiamos jokios idėjos"[27], atitiko L. Giros susikurtą „grynosios poezijos" modelį. Apie išdailintą barokinę poeto knygą „Šviesūs krislai", kurioje įdėta ir „Vaivorykštėje" skelbtų eilėraščių, L. Gira parašė ir išspausdino savo žurnale net dvi recenzijas.

Šviesios kūdikystės dienelių prie Minijos vaizdavimu, idiliško motinos paveikslo, įvairių gamtos niuansų poetizavimu mažne ribojosi „Vaivorykštėje" paskelbtų eilėraščių tematika. Pabirus vaizdinius motyvus M. Vaitkaus kūriniuose klasikinė strofika jungia į mozaiką — gražią akiai, bet nedaug ką sakančią širdžiai. M. Vaitkus jau naudojosi „antrinės" kilmės pasaulinės istorijos, literatūros, meno įvaizdžiais. Viename „Vaivorykštės" eilėraštyje jis aprašė prancūzų dailininko Šarlio Landelio (1821—1908) drobę „Laimingoji motina". Žanos d'Ark paveikslas šiai prancūzų nacionalinei didvyrei skirtame eilių cikle tiesiog skęsta mažybinių ir maloninių žodžių sraute, ir tik paskutinėje dalyje, kur poetas herojės kančią susieja su savo išgyvenimais, pasigirsta dramatiškesnė gaida.

Ištęstoje poemoje „Upytė" personifikuojama upelio kova su

---

25 M. Vaitkaus 1912.XI.3 laiškas L. Girai.— LK 14, p. 449.
26 „Vienybė lietuvninkų", 1913, Nr. 39.
27 M. Vaitkaus 1914.I.28 laiškas L. Girai.— LKLIR, f. 13, 1631—102.

šalčiu. „Tikėtis, kad ši „dailė dėl dailės" (negeriausioje to žodžio prasmėje) rastų gyvenime atbalsį, mums matos, negalima", — pastebėjo A. Jakštas[28]. Tačiau yra pagrindo manyti, kad M. Vaitkaus poema padarė poveikį Žaliai Rūtai (A. Sabaliauskui), kuris 1918 m. „Kalevalos" metru parašė stambų eiliuotą veikalą, skirtą Nemunėlio ir Apaščios vaizdų apdainavimui[29]. Jau žymiai vėliau „Vaivorykštės" bendradarbis V. Bičiūnas M. Vaitkaus „Upytę", nepaisant jos „formos santarmės ir vaizdingumo", pavadino kūrybiniu anachronizmu: ji dvelkianti Prancūzijos imperijos laikų mada ir stiliumi, kai „iš pseudoklasinio letargo nejučiomis literatinės aspiracijos ėmė busti kukliam sentimentalizmui"[30]. Kritikas, beje, čia pasinaudojo L. Giros charakteristika, duota vėlesnei M. Vaitkaus poemėlei „Brėkšta"[31].

Nuo 1909 m. „Viltyje" ėmė reikštis „Šaltinio" ir „Draugijos" bendradarbis seiniškis Antanas Šmulkštys, pasirašinėjęs Paparoniu. Per ketverius metus šiame laikraštyje jis išspausdino apie 20 originalių eilėraščių, mėgino versti Puškiną, Lermontovą. L. Gira prašė Paparonį talkinti „Vaivorykštei", žadėjo parašyti jo eilių kritiką. Netikėto dėmesio paglostytas jaunas poetas iš anksto dėkojo L. Girai už „silpnųjų poezijos pusių" nurodymą ir teisinosi neleidęs lig šiol savo eilėraščių atskira knygele todėl, kad žiūrėjęs į juos kaip į laisvų valandų žaidimą. Tačiau J. Slovackio meilės poema „Šveicarijoj", kurią Paparonis išvertė ir 1912 m. pabaigoje nusiuntė „Vilčiai", atskleidė jo gyvenime naują lapą („visa širdimi paskendau poezijoj ir

[28] „Draugija", 1914, Nr. 91—92, p. 231—232.

[29] Savo keliu ėjusių Nemunėlio ir Apaščios vaizdai Žalios Rūtos piešti. Tilžė, 1923, 278 p.

[30] V. Bičiūnas. Sugaištoji mūza.— „Skaitymai", kn. 19, 1922, p. 125.

[31] E. Radzikauskas. Kūrybos pradai mūsų raštijoje.— „Veja", 1919, Nr. 1, p. 13—14.

jai tik vienai manau tarnauti"). Vertimas dar rankraštyje sukėlęs daug ginčų tarp kunigų[32]. Nors vietomis nutolstama nuo originalo[33], vis dėlto tai vienas natūraliausiai skambančių J. Slovackio poezijos vertimų į lietuvių kalbą XX a. pradžioje. Jis galėjo papuošti „Vaivorykštę". Tačiau, tenkindamas vertėjo pageidavimą, L. Gira išspausdino poemą „Viltyje"[34]. Pirmam „Vaivorykštės" numeriui Paparonis spėjo atsiųsti pluoštą originalių eilių ir A. Mickevičiaus baladės vertimą.

Paparonio kūryba „Vaivorykštėje" — 6 eilėraščiai. Poetas meditavo apie gyvenimo ratą „per tamsą į šviesybę, nuo vargo prie džiaugsmų", sielą tarytum ugnis išvalantį įkvėpimą. Eilėraštyje „Finis coronat opus", už kurį A. Jakštas sušuko „Bravo!"[35], idealų neturinčių minią jis vadino „kvaila gauja". Vieniems Paparonio eilėraščiams būdinga Maironio poetika, kitiems — liaudies dainų imitavimas.

Paparonis buvo atsiuntęs L. Girai eilėraštį „Tik saldžiam sapne"[36], kuris galėjo tapti idėjiškai reikšmingu „Vaivorykštės" kūriniu, tačiau redaktorius nerizikavo jo spausdinti. Poeto vizijoje pakilę iš kapų milžinai žūtbūtinėje kovoje triuškino Lietuvos priešus ir rodė pavyzdį jaunajai kartai. Pabūgęs savo drąsos, paskutinėje strofoje anticarinį patosą autorius atmiešė liberaliniu kvietimu mokytis. L. Gira ją, kaip nereikalingą, išbraukė, paredagavo keletą kitų vietų. Rankraštyje redaktoriaus ranka užrašyta, kad eilės „geros, bet cenzūra nepraleis", ir pridurta vėlesnio laikotarpio pastaba: „Šitos eilės, parašytos dar 1911 m., buvo atsiųstos kitkart padėti „Vaivorykštės" žurnalan. Tuometinės cenzūros sąlygos neleido, deja, jų paskelbti <...>." Šis eilėraštis išspausdintas Paparonio eilių rinkinyje be paskutinių keturių strofų[37].

---

[32] A. Šmulkščio 1912.XII.21 laiškas L. Girai.— LK 14, p. 446.

[33] V. Bičiūnas. Paparonis. Eilių rinkinys.— „Skaitymai", kn. 15, 1922, p. 120—122.

[34] „Viltis", 1913, sausio 4 (17).

[35] „Draugija", 1913, Nr. 76, p. 404.

[36] MACBR, f. 96—171.

[37] Laisvėn.— Paparonis. Eilių rinkinys. K., 1921, p. 34—35.

L. Gira jau kuris laikas domėjosi „Šaltinyje", „Draugijoje" ir jos priede „Ateityje" spausdinamų eilėraščių autoriumi Putinu, bet negalėjo sužinoti jo adreso. Tolimas jauno poeto giminaitis A. Šmulkštys-Paparonis atkakliai saugojo autorystės paslaptį: „Putino adreso tuo tarpu nurodyti nenoriu — palauk Tamsta vakacijų."[38] 1913 m. vasarą Putinas pats parašė L. Girai laiškelį, kuriame sakėsi suprantąs „Vaivorykštės" misiją lietuvių raštijoje, tačiau pirmąja savo pareiga laikąs remti „Ateitį". Žadėdamas bendradarbiauti „Vaivorykštėje", prie laiškelio Putinas pridėjo kelis eilėraščius ir pageidavo sužinoti L. Giros nuomonę, „ar verta toliau toje srityje dirbti".[39]

„Vaivorykštėje" Putinas paskelbė devynis eiliuotus kūrinius, iš kurių tik du neperspausdinti jo „Raštuose": siužetinis eilėraštis „Be laiko mirtis" ir estetizuota svajonių pynė „Harmonija". Žurnale išvydę šviesą Putino eilėraščiai, ne kartą po to autoriaus taisyti ir šlifuoti, — gyvoji mūsų lyrikos dalis. Juose žymios poeto pastangos apmąstančiu žvilgsniu aprėpti būtį ir visą pasaulį.

Eilėraščiuose „Man čia gera" (dedikuotame „Tai, kurios atminimas iššaukė tas eilutes"), „Paskutinis spindulys", „Jei kuomet ašara karšta..." skamba tos pačios elegiškos ir romansinės gaidos, kaip daugelyje Putino bendraamžių plunksnos bandymų, tik jo meninis meistriškumas aukštesnis. Graudi svajonėlė, gimdanti dainelę, neišsipildžiusių troškimų aidesys čia artimi L. Giros lyrikai. Jaučiama, kad šiuos eilėraščius parašė žmogus, kuriam nepasiekiamas gyvenimo pilnumas. Tačiau eilėraštyje „Prabilk, širdie" Putinas maištingai sukyla prieš savo bejėgiškumą. Dramatinės vidaus kolizijos nuo šiol tampa jo poezijos leitmotyvu, savičiausiu kūrybinės individualybės bruožu. Ro-

---

[38] A. Šmulkščio 1913.V.14 laiškas L. Girai.— LK 14, p. 446.
[39] Putino 1913.VII.19 laiškas L. Girai.— Ten pat, p. 416.

mantinį „skausmo skundą", kuris draskė Maironio sielą, Putinas pratęsė su gaivališkesne jėga.

Dabar Putino poezija pasineria į kosmoso stichiją. Eilėraštyje „Audra" poetizuojamas gamtos gaivalų siautėjimas, kuris kursto slaptingas žmogaus galias; įspūdį čia itin sustiprina kapota ritmika. Iš kur kitur, jeigu ne iš M. K. Čiurlionio paveikslų, galėjo atkeliauti globaliniai eilėraščių „Tvanas" ir „Rex" motyvai? Nors eilėraštyje „Rex" atsispindi realūs tikrovės prieštaravimai, tačiau jo įvaizdžiuose nereikia primygtinai ieškoti gyvenamojo meto aktualijų ir juoba — sieti juos su Pirmojo pasaulinio karo atmosfera[40]. Šis eilėraštis parašytas karui dar neprasidėjus — 1914 m. kovo mėnesį — ir pirmą kartą paskelbtas „Vaivorykštėje". Tyrinėtojus klaidina tai, kad Putino poezijos rinkiniuose eilėraštis nūnai perspausdinamas su 1916 m. data; betgi ji žymi tik kūrinio patobulinimo metus. Eilėraštyje „Rex" poetas pabrėžė dieviškos harmonijos nesiderinimą su žemišku chaosu. Minių aimanoms abejingas karalius, ieškąs vien „amžinojo grožio" ir tobulybės, gali būti aiškinamas tik etinėmis, bet ne socialinėmis kategorijomis.

Bendradarbiavimą „Vaivorykštėje" V. Mykolaitis-Putinas laikė „tikru savo įvesdinimu į lietuvių literatūrą"[41]. Jaunas autorius didžiavosi, kad žurnalo reklamoje L. Gira jo slapyvardį paminėjo greta Maironio, Krėvės, Vaižganto ir kitų žymių Lietuvos rašytojų[42]. Recenzuodamas žurnalo trečiąją knygą, J. Tumas rašė: „Ir šiuo sykiu „Vaivorykštės" spalvotumą daro poečiukai, kurių karaliumi su skaisčiąja varsa paskaitykime Putiną."[43] Toks liaupsinimas kitiems jauniems „Vaivorykštės"

---

[40] Žr. Lietuvių literatūros istorija, t. 3, d. 1. V., 1961, p. 554—555.

[41] V. Mykolaitis-Putinas. [Autobiografija]. — Tarybų Lietuvos rašytojai. V., 1967, p. 164.

[42] Įvado žodis kūrybos vakarui.— V. Mykolaitis-Putinas. Raštai, t. 10, p. 612.

[43] „Viltis", 1914, sausio 1 (14).

bendradarbiams kėlė nepasitenkinimą. Netgi po trejų metų B. Sruoga negalėjo atleisti šios „priešlaikinės „karūnacijos" ir kaltino J. Tumą, kam jis savo pagyrimais „demoralizuoja ir klaidina pradedančius rašyti"[44].

Didelį palankumą Putinui visą laiką rodė A. Jakštas. 1914 m. „Vaivorykštės" I knygoje įdėtoms Putino eilėms jis paskyrė „pirmenybės palmę". „Jos pasižymi ir turiniu, ir forma, ir jausmų gilumu, ir tonų harmoningumu. <...> Putinas, be abejo, tarp „Jaunosios Lietuvos" dainių užims pirmą vietą", — teigė recenzentas[45]. V. Mykolaičio-Putino ieškojimai, išlaikantys gilaus turinio ir grakščios formos pusiausvyrą, natūraliai įaugo į lietuvių literatūrą, nesukeldami konfliktinių situacijų. „Vaivorykštėje" išspausdintų Putino eilėraščių stilistika nesiskyrė iš ano meto poezijos konteksto[46].

„Vaivorykštėje" kaip poetas ėmė garsėti Faustas Kirša: čia buvo išspausdintas net 21 jo eilėraštis. 1912 m. baigęs Maskvoje 6 gimnazijos klases, grožine literatūra ir filosofija besidomintis vaikinas pradėjo dirbti Vilniuje klerikalinės „Ryto" švietimo draugijos sekretoriumi ir taip suartėjo su aktyviu draugijos steigėju L. Gira. Tais metais „Šaltinyje" pasirodė pirmasis neišaiškintu slapyvardžiu prisidengusio pradedančio poeto eilėraštis. „Viena mintis, jog mano žodžiai jau yra atspausti, kėlė man[e] dangun, netvėriau vietoje..." — su šypsena prisiminė savo debiutą F. Kirša[47]. 1912 m. žiemą „Viltyje" L. Gira paskelbė nedrąsiojo debiutanto eilėraštį „Rytas", pasirašytą puse

---

[44] M a r k i z a s T i g r u i N ė r k o n o r i. Iš numirusių kėlimasis.— „Naujoji Lietuva", 1917, vasario 5.

[45] „Vilties" mokslo ir literatūros priedas, 1914, Nr. 9—10, p. 235.

[46] K. N a s t o p k a. „Suspindėjo mintis juodose raidėse..." V. Mykolaičio-Putino poetikos etiudas.— „Poezijos pavasaris". V., 1968, p. 124.

[47] F. Kiršos 1918.V.1 dienoraštis.— VRBR, f. 35—29, l. 12. Kai kurie poeto biografai teigia, kad jis debiutavęs 1912 m. „Ateityje".

pavardės (Faustas Kir.)[48]. Ir tik 1913 m. „Vaivorykštėje" F. Kirša ėmė pasirašinėti pilna pavarde. L. Gira tėviškai globojo būsimąjį poetą, kuris, „sugniaužtas likimo", persikėlė į atkampų Trakų apygardos Dusmenų miestelį pas giminaitį rengtis brandos egzaminams[49].

Dar gana šiurkščiai suręsti F. Kiršos eilėraščiai „Vaivorykštėje" atspindi poeto kūrybinį augimą — nuo stebėtojiškų aprašinėjimų, kuriuose skurdūs rimai ir neleistinai trumpinami žodžiai, iki mėginimų savičiau alegorizuoti tikrovės reiškinius. Nesunku iššifruoti įvairialypę F. Kiršos literatūrinę mokyklą: poetas byloja ir Maironio („Tikėki, jaunime..."), ir Puškino („Tyrų bangos"), ir L. Giros („Laimės ratas") ir Jovaro („Jaunas berželis") intonacijomis. L. Giros pavyzdžiu eilėraštyje „Poetas" F. Kirša panūdo išaukštinti menininko misiją.

Jau vien F. Kiršos eilėraščių pavadinimai — „Rudens metu", „Pavargusi", „Skaudus likimas", „Man gaila to lapo", „Ant naujo kapo" ir kt. — rodo elegišką jų pobūdį. Vystantys lapai ir nykstantis grožis žadina mistišką nusiteikimą, meditacijas apie žmogaus būties tragizmą („šąla širdis kaip vanduo"). Grožis F. Kiršos eilėse iškyla kaip tobulo gyvenimo simbolis. Socialinės problemos poetui nerūpi; tik vieninteliame eilėraštyje „Aš nubudau" grožėjimąsi „įstabiomis varsomis" sudrumsčia kenčiantis sodiečio veidas. Greta melancholiškų apmąstymų patetiškas „Tikėki, jaunime..." atrodo lyg ne to paties autoriaus sukurtas. Pažymėtina, kad poetas ieško įvairesnės strofikos, bet neperžengia tradicinių versifikavimo normų.

Perskaitęs pirmąją „Vaivorykštės" knygą, A. Jakštas pripažino F. Kiršai talentą, tik apgailestavo, kad jo eilės „kažkokios ne visai aiškios, lyg ūku aptrauktos"[50]. Šis miglotumas,

---

[48] „Viltis", 1912, gruodžio 23 (1913, sausio 5).
[49] F. Kiršos 1913.IX.14 laiškas L. Girai.— LK 14, p. 405.
[50] „Draugija", 1913, Nr. 76, p. 404.

kritiko nuomone, atsiradęs dėl netobulos formos. Panašiai jis priekaištavo ir dėl vėlesnių poeto eilių: jos skambios, bet neaiškios ir „sunkokos, lyg kalte nukaltos"[51]. Tai buvo besiformuojančio simbolistinio stiliaus simptomai, nulemti pastangų vaduotis iš loginio rišlumo.

Kleopas Jurgelionis-Kalėdų Kaukė atsiuntė L. Girai keturis originalius eilėraščius. K. Jurgelionis, kaip visuomenės veikėjas, pergyveno ideologinę krizę: „mėtėsi į visas puses, — niekur vietos sau nerado"[52]. Kaip rašytojas, jis blaškėsi po įvairius žanrus, poezijoje ieškojo naujų motyvų, kurie „turėjo gimdyti naujas formas", ir naujų formų, duodančių akstiną naujiems motyvams[53]. Negausūs jo poetiniai eksperimentai Skrantono „Laisvojoje mintyje" Lietuvos literatams buvo bemaž nežinomi. K. Jurgelionis neabejojo „Vaivorykštei" atsiųstų eilių formos privalumais („Tariuos, mat, deivei simetrijai jomis atidavęs mažutėlę garbę") ir pabrėžtinai ignoravo jų turinį (jis „tėra toks, kaip užmena eilutės, užvardytos „Tuščia")[54]. Šie eilėraščiai, kurių anuometinė kritika nepastebėjo, padarė didelį įspūdį jauniems „Vaivorykštės" poetams. Neatsitiktinai po kelerių metų B. Sruoga pavadino K. Jurgelionį trečiuoju stambiu kelio skynėju — po Maironio ir L. Giros[55], o K. Binkis pateikė jo eilėraščius pačioje „Vainikų" antologijos pradžioje — po L. Giros, M. Gustaičio ir V. Krėvės kūrybos pavyzdžių[56].

„Vaivorykštėje" išspausdintuose 1911 metų eilėraščiuose „Jūra ir mergos", „Paveikslas", „Tuščia", „Atmintis" K. Jurge-

---

[51] „Vilties" mokslo ir literatūros priedas, 1914, Nr. 9—10, p. 235.
[52] „Vilnis", 1914, birželio 28 (liepos 11).
[53] A u t o r i u s. Prakalba. — K. J u r g e l i o n i s (Kalėdų Kaukė). Gludi-Liudi ir kitos lyrikos eilės. Chicago, Ill., 1916, p. IV.
[54] K. Jurgelionio 1913.VI.13 laiškas L. Girai. — LK 14, p. 403.
[55] „Skaitymai", kn. 21, 1923, p. 71.
[56] Vainikai. Naujesniosios poezijos antologija, p. 61—72.

lionis atsisakė konkrečių vaizdo detalių, įprastinių loginių jungčių ir tik fiksavo palaidus emocinius įspūdžius. V. Kubilius šitaip apibūdino jų meninį savitumą: „Šiuose eilėraščiuose kiekviena eilutė <...> pralekia kaip kibirkštis, o po jos seka pauzė. <...> Toks šuoliavimas iš eilutės į eilutę įgauna stačiai paradoksalaus staigumo, neįprasto lygioje lietuviškos strofos slinktyje." K. Jurgelioniui būdingą impresionistinį muzikalų eilėraščių lyrizmą, išpintą jūros ir vėjų leitmotyvais, veikiai paėmė B. Sruoga kaip išeities tašką savo lyrikai[57].

„Ateities" recenzentui Mėlynajam Šilui-E. Draugeliui užkliuvo K. Jurgelionio eilėraščių erotika, kurios nepriimtinumą jis motyvavo naiviais argumentais: „Apskritai mūsų rašytojai ir poetai vengia šio „tono" ir gerai daro: jisai kaip tai netinka mūsų lietuviškai dvasiai, o antra, perdėti idealizavimai ir apdainavimai grožės gražiosios lyties visiems įgriso beskaitant jau svetimus raštus." Kritikas A. Jakšto „metodu" parašė K. Jurgelionio eilėraščio „Paveikslas" parodiją[58].

B. Sruogos-Barito Kaunio slapyvardis pasirodė trečiame „Vaivorykštės" numeryje. Pradėjęs rašinėti į spaudą tik prieš pusantrų metų, tuo laiku B. Sruoga, Panevėžio realinės mokyklos abiturientas, jau buvo paskelbęs apie 30 eiliuotų kūrinių liberalinėje spaudoje: „Rygos naujienose", „Lietuvos žiniose", „Aušrinėje", Amerikos „Laisvojoje mintyje". Daugelis „Vaivorykštės" bendradarbių buvo priešingos jam ideologijos. Tačiau B. Sruoga matė L. Giros pastangas dėl literatūros pažangos plėsti autorių ratą įvairių įsitikinimų žmonėmis. „Vaivorykštės" priešaky greta L. Giros stovėjo V. Krėvė, kurio „Šarūnui" B. Sruoga be galo simpatizavo. Jaunam poetui turėjo patikti žurnale plačiai atvertos durys naujų formų ieškojimams.

---

[57] V. Kubilius. Nerealizuotų galimybių poetas.— „Pergalė", 1972, Nr. 7, p. 175—176.

[58] „Ateitis", 1913, Nr. 11, p. 560—561.

O gal daugiausia lėmė bičiulystė su K. Binkiu[59], kuris jau spausdino eilėraščius antroje „Vaivorykštės" knygoje? Į „Vaivorykštę" B. Sruoga atėjo su savo idėjiniais principais, užsirekomenduodamas kaip garsios revoliucinės M. Gorkio dainos apie Audros paukštį vertėjas. Žurnale jis išspausdino impresiją ir penkis lyrinius eilėraščius.

„Vaivorykštėje" ryškios poeto pastangos atsiriboti nuo maironinės mokyklos. 1913 m. žiemą „Aušrinėje" paskelbtame straipsnyje B. Sruoga palaikė K. Jurgelionio nuomonę, kad Maironio poezijoje, ypač eilėse apie tėvynės meilę, stokoja emocijų. „Tai proto produktas, bet ne įkvėpimo, ne fantazijos, ne jausmų", — kategoriškai pareiškė jaunuolis[60]. Šią mintį jis pratęsė „Lietuvos žiniose" su dar didesne pašaipa lietuvių lyrikos tėvui: „Krėvė įstabiai moka sekti liaudies daineles! Daug ko galėtų pasimokyt iš jo visi mūsų maironistai ir jakštistai! Ypač gi pas jį jausmų grynumas, tyrumas, natūrališkumas spindi! Iš šio atžvilgio toli palieka Maironio ir jo kompanijos pompastiškumas!"[61]

„Vaivorykštės" eilėraščiuose „Te mirtis pati numiršta..." ir „Jai" B. Sruoga stilizuoja liaudies dainas, įterpdamas dzūkiškas lytis: „kad pavirstau", „iškukuotau", „pasakysiu, paporysiu". Tautosakinius įvaizdžius bei motyvus jis naudoja individualioms nuotaikoms išreikšti, eilėraščių muzikalumui paryškinti. Savo eilėraščius pats B. Sruoga vadina godomis. Poetas kaip paukštis nori išlieti džiaugsmą ar gėlą, „nes širdis to prašo", nesidomėdamas klausytojais (eil. „Nedainuotau, kad galėtau..."). Jau šiuose eilėraščiuose B. Sruoga pasireiškia kaip są-

---

[59] Juodu buvo pažįstami nuo 1912 m. vasaros. Žr. P. Jašinsko atsiminimus.— „Literatūra ir kalba", t. 8. V., 1966, p. 24.

[60] B. Sruoga. Maironis.— „Aušrinė", 1913, Nr. 28, p. 199.

[61] Homunculus. Šydą praskleidus..—„Lietuvos žinios", 1914, kovo 28 (balandžio 10).

skambių meistras. Štai kaip virtuoziškai jis instrumentuoja visai ne naują, „jurgelionišką", motyvą: „Liūdi, liūdi, skausme glūdi / Mano goda gūdi!" A. Jakštas pavadino B. Sruogos eiles išblukusiomis ir nežadėjo joms reikšmingesnės vietos Parnase dėl kalbos provincializmų ir šlubuojančio eiliavimo[62]. Jis nenorėjo matyti, kad kalbos ir kirčiavimo trūkumus atperka didesni jauno poeto eilėraščių privalumai. „Ateities" recenzentui A. Šapui-A. Jasevičiui šie B. Sruogos kūriniai — malonios dainelės, parašytos liaudies tonu[63].

Greta „liaudiškų" motyvų B. Sruogos lyrikoje prasikiša „literatūriškumai". Nors tuo metu poetas griežtai atmetė „modernizmą, simbolizmą, jerundizmą ir C°"[64], bet jau ir tada labiau už Maironį vertino J. Baltrušaitį[65]. Gamta B. Sruogai — altorius, kaip rusų simbolistams. „Vai, išbėgsiu laukan, kur purienų žiedai — / Pasimelsiu prieš juos, pasiguosiu saldžiai!" — medituoja poetas eilėraštyje „Godelė". O maironiškai skambantį eilėraštį „Įtūžusi vėtra nutraukė stygas..." B. Sruoga užbaigia simboliniu įvaizdžiu: „Iriuosi int dangų arčiau, vis arčiau, / O sielvartą žemei palieku!"

Kazio Binkio eilėraščiai „Vaivorykštėje" atsirado kartu su L. Giros recenzija, diplomatiškai vertinančia rinkinėlyje „Sniegams tirpstant" kriptonimu pasirašytas šio pradedančio poeto eiles: jos „lyg ir turi tikro talento žymę", „kaip ir lemtų jaunam autoriui dainiaus ateitį"[66]. „Vaivorykštėje" K. Binkis atsiskleidė kaip asmenybė ir kaip kūrėjas. Pirmajame K. Binkio

---

62 „Vilties" mokslo ir literatūros priedas, 1914, Nr. 9—10, p. 235.

63 „Ateitis", 1915, Nr. 1—3, p. 88.

64 Homunculus. Kuo keleliu eiti? — „Lietuvos žinios", 1914, balandžio 4 (17).

65 Žr. B. Sruoga. Maironis.— „Aušrinė", 1913, Nr. 28.

66 L. Gira. Sniegams tirpstant.— „Vaivorykštė", 1912, kn. 2, p. 400.

poezijos rinkinyje perspausdinti 7 iš 13 žurnale esančių eilėraščių.

1913 m. vasarą sukurtame margaspalviame eilėraštyje „Kaime" poetas specialiai įaudė motyvą apie vaivorykštę, kuri „linksmina liūdną artojų, / Ir žada jam šviesų rytojų, / Ir viltį geresnių laikų!" Netrukus šiuos K. Binkio žodžius žurnalo redaktorius perfrazavo: „Be abejo, literatūros Vaivorykštė — viltis turėtų šviesti ir nešti paguodos taip laukų, taip fabriko darbininkams."[67]

Plastiškai žaismingas K. Binkio lyrizmas atšviežino abstraktėjančią jaunųjų poeziją. Kito tokio skaidraus eilėraščio, kaip vasariškas „Debesėliai šilkasparniai", „Vaivorykštėje" nebuvo. Nebuvo ir tokio natūralaus gamtos grožio pajautimo. Gal dėl to poetas taip gyvai užčiuopė peizažo niuansus, kad „tapė iš natūros"? Žurnale K. Binkis paskelbė du eilėraščių ciklus, kuriuose peizažo detalės susilydžiusios su lyrinio herojaus nuotaikomis[68]. Šiuodu ciklai, kurių kompozicija panaši, „Vaivorykštėje" vienas kitą papildo: neaiškų rudeninį ilgesį ir liūdesį pakeičia žiemos grožyje slypinčios mirties nuojauta. Paskutiniame eilėraštyje K. Binkis kaip Paparonis lieja apmaudą dėl beširdės minios, „kuri vien lavonus mylėti temoka", o už graudžią dainą „purvais teatmoka". Vėliau ciklus poetas išardė. Atrinkti geriausi eilėraščiai, netekę konteksto, įgijo kitonišką atspalvį.

---

[67] L. Giros 1913.VII.30 laiškas V. Bičiūnui.— VVUBR, F 262—2.

[68] Į ciklą „Iš rudens dainų", sukurtą per penkias 1913 m. spalio dienas, įėjo eilėraščiai „Juodomis dėmėmis šešėliai nakties...", „Ko čia taip ilgu, ko čia taip liūdna?", „Girdisi balsas dainos tolimos...", „Šaltas vėjas blaškos..." ir „Daržely gėlės paskutinės...", o į žiemą rašytas „Miško pasakas" — eilėraščiai „Aš lekioju laisva po beržynus...", „Kur tavo dainos, kur sapnai?..", „Kad ateitum čionai, kur balti putinai...", „Aš stoviu tarp medžių" ir „Bet man nebaisu bus tą viešnią sutikti..."

V. Kubilius pastebėjo, kad „darnūs, simetriški, aiškių linijų ir ryškios perspektyvos" K. Binkio eilėraščiai „Vaivorykštėje" byloja apie A. Puškino poetinę mokyklą[69]. Matyt, todėl jie ir nesukėlė tada didesnio atgarsio. Juos diametraliai priešingai įvertino „Ateities" recenzentai: pirmuosius Mėlynasis Šilas pavadino labai vaizdingais ir švelnučio tono, o vėlesnius A. Šapas — įkyriai moderniais, čia pat F. Kiršos eiles charakterizuodamas kaip „gana jausmingas"[70].

Kaip minėta, I. Šeinius pritraukė į „Vaivorykštę" Adomą Lastą, pasirašinėjantį Adomo Juodojo slapyvardžiu. Atlikęs karinę tarnybą, 1913 m. pradžioje A. Lastas vėl gyveno Maskvoje ir laukė, kada bus priimtas atgal į universitetą, iš kurio jį buvo pašalinę už dalyvavimą studentų riaušėse. Kartu su pirmakursiu I. Šeiniumi jis klausė literatūros paskaitų Šaniavskio liaudies universitete pas profesorius J. Aichenvaldą ir P. Sakuliną[71]. I. Šeinius pasiuntė L. Girai du A. Lasto eilėraščių pluoštus[72], iš kurių atrinkti keli eilėraščiai antrajam „Vaivorykštės" numeriui. Čia įdėtą neaiškios simbolikos eilėraštį „Močiutė" buvo atmetusi „Lietuvos žinių" redakcija[73]. Po to jau ir pats A. Lastas susirašinėjo su L. Gira, siuntinėjo žurnalui savo eiles. Pasirodo, svarbiausias akstinas bendradarbiauti „Vaivorykštėje" buvo žadamas mokėti honoraras.

„Lietuvos žiniose" ir „Aušrinėje" A. Lastas pasirodydavo atskirais eilėraščiais tiktai po 2—3 kartus per metus. Tai neskatino kūrybos augimo. „Vaivorykštėje" jis išspausdino 11 atrinktų eilėraščių. Jaunam literatui L. Gira nedarė nuolaidų. Iš atsiųstų

---

[69] V. Kubilius. Naujų kelių ieškant. V., 1964, p. 211.

[70] „Ateitis", 1913, Nr. 11, p. 560; 1915, Nr. 1—3, p. 88.

[71] A. Vidmantas [A. Braziulis]. Adomas Lastas-Juodasis.— „Literatūros naujienos", 1935, Nr. 1, p. 3.

[72] I. Šeiniaus 1913.IV.18 laiškas L. Girai.— BBK 7, p. 165.

[73] A. Lasto 1913.III.21 laiškas „Lietuvos žinių" redakcijai.— VVUBR, F 620—200.

8 eiliuotų kūrinių pusę atmetęs, jis aiškino A. Lastui: „Manau, paties Draugo vardui (kaipo poeto) bus geriau, jei jų „Vaivorykštėj" nepadėsiu. „Aušrinėn" dar galėtumėt ir jas padėti, nes tenai jų taip nepastebėtų nei kritika, nei šiaip skaitančioji visuomenė. „Vaivorykštėje" gi pastebimos ir mažiausios eilutės, vis lygu, kaip ir skyrium knygele būtų išleistos. Daug tikiuosi iš Draugo talento tikrai, taigi ir norėčiau, kad Draugas iš pirmųjų jau žingsnių pasirodytumei vertas savo ateities. Dėl to ypač iš Draugo reikalausiu dailės ne tik mintyje, bet ir formoje."[74] Tie atmestieji eilėraščiai („Likimui", „Gęstanti kibirkštėlė", „Audra", „Dingo")[75] iš tiesų nei idėjine, nei menine verte neprilygsta atrinktiems kūriniams.

„Vaivorykštėje" išspausdintos A. Lasto eilės rodo poeto perėjimą nuo socialinių alegorijų prie individualių nuotaikų reiškimo. Jis dar pina demokratinei poezijai būdingus kovos prieš tamsą, šviesios ateities ilgesio motyvus (eil. „Aušrelei"), tačiau kaip atsvarą prieš „Juodą Sargą, kurs kankina brolį", mato tik „svajonėlę rūtytėlę" (eil. „Svajonėlė"). Jo eilėraščiuose atsiranda tokie abstraktūs estetizuoti vaizdiniai, kaip „grožė begalinė", „svajonių tinkleliai", „ramybės aidai", „aušrelė dausų spinduliais", „saldus troškimas", „sapnų sutartinė". Prisimindamas studijų metus, autobiografijoje poetas rašė: „Aš tada prisigėriau estetizmo, bet gražaus estetizmo, įjungdamas jį į savo realistinį pasaulio supratimą ir vaizdavimą."[76] Tačiau polinkis savičiau estetizuoti tikrovę vedė poetą į pinklius metaforų brūzgynus. Tokios sujauktos samplaikos, kaip „O mėnulis atrakys — / Žvairą, sidabruotą valtį, / Kur žiaurias kančias apkalti / Galima erdvių lankais!..", ilgainiui A. Lasto poezijoje tiek įsišaknijo, kad be jų tiesiog negalima jos įsivaizduoti.

---

[74] L. Giros 1913.X.14 laiško A. Lastui nuorašas.— LK 14, p. 410.
[75] MACBR, f. 96—139, l. 2, 4—7.
[76] A. Lastas. Poezijos rinktinė. V., 1957, p. 16.

A. Lastas skaudžiai įsižeidė, kai Mėlynasis Šilas jo eiles, kurias teigiamai vertino L. Gira, pavadino paprastomis, daugiažodėmis ir mažai turiningomis[77]. Kaip atsakymą į šią repliką, A. Lastas parašė sakmę „Kačiukas"[78], tačiau L. Gira nesiryžo šitokiu būdu polemizuoti su „Ateitimi".

L. Gira ilgai ieškojo, kol surado iš „Vilties" redakcijos pasitraukusio „Švyturio" bendradarbio J. Mikuckio pėdsakus[79]. „Vaivorykštei" jis buvo pasižadėjęs parašyti poemą iš Krymo legendų „Selima-Chalija". Nebeprimindamas pažado, L. Gira ragino bėglį, pasitelkus mūzas, patiekti žurnalo trečiajai knygai elegijų. „Vaivorykštėje" pasirodė vienintelis J. Mikuckio eilėraštis „Naktis sidabrinė", kuriame piešiamas idiliškas J. Lasickio pramanytos lietuvių sapnų deivės Brėkštos paveikslas. J. Tumas jį vaizdžiai pavadino deimantu, nors ir iš stiklo nušlifuotu[80].

Redaguodamas „Vaivorykštę", L. Gira rėmėsi pastoviu autorių būreliu, kuriame atsitiktinių talkininkų buvo nedaug. Tačiau iš numerio į numerį keliaujančios tos pačios pavardės žurnalui grėsė suvienodėjimu, todėl redaktorius negalėjo apsieiti be naujų bendradarbių; daliai jų teko daryti didokas nuolaidas. Meninio brandumo stinga ketvirtoje „Vaivorykštės" knygoje išspausdintiems Visuomenio ir Žemės Dulkės eilėraščiams. Visuomenis — Maskvos universiteto studentas, vienas „Aušrinės" redaktorių, liberalinės spaudos bendradarbis Stasys (Stajė) Naginskas. „Vaivorykštei" jis atsiuntė keturis eilėraščius[81], o pasirodė tik vienas. Dviejų „Vaivorykštėje" paskelbtų

---

[77] „Ateitis", 1913, Nr. 11, p. 560.
[78] A. Lasto 1913.XII.6 laiškas L. Girai.— LK 14, p. 412.
[79] Žr. L. Giros 1913.X.20 laiško J. Mikuckiui nuorašą.— LKLIR, f. 13—1107 ir St. Bačkio laišką L. Girai.— Ten pat, 1630—3.
[80] „Viltis", 1914, sausio 1 (14).
[81] S. Naginsko 1914.I.8 laiškas L. Girai.— LK 14, p. 416.

eilėraščių autorius Žemės Dulkė-J. Stanikūnas bendradarbiavo klerikalinėje spaudoje, daugiausia „Šaltinyje". Trūkstant literatūrinių jėgų, niekas nedrįso atstumti tokių autorių.

Pirmose trijose „Vaivorykštės" knygose išspausdinta daugiau kaip po 20 originalių eilėraščių, kitose dviejose — mažiau. Į žurnalą buvo įtraukti žinomiausi poetai, išskyrus A. Jakštą, Jovarą ir Margalį, tad iš jo galima susidaryti apytikrį anuometinės poezijos vaizdą. A. Jakštas buvo atsidėjęs kritikai; išleidęs „Rudens aidų" rinkinį (1911), jis kuriam laikui kaip poetas nutilo. „Švyturio" bendradarbį Jovarą L. Gira dabar laikė meno profanuotoju ir šią nuomonę išdėstė „Vaivorykštėje". „Į Margalį žiūrėjau taip, kaip paskui parašiau „Skaitymuose", — pareiškė L. Gira[82]; o „Skaitymuose" jis išvadintas nevykusiu kitų poetų sekėju ir plagijuotoju[83].

„Vaivorykštėje" akivaizdžiai atsiskleidžia pomaironinės poezijos formavimosi procesas. Ir pats Maironis jau buvo ne visiškai toks, prieš kokį kėlė jaunimas ietis. Visuomeniškai aktualiausio „Vaivorykštės" kūrinio — poemos „Mūsų vargai" — autorius džiaugėsi, kad žurnalas bus apolitiškas ir vengs „tendencijos".

Jaunieji poetai siekė didesnio intymumo, natūralumo, eilėdaros laisvumo, ir tai reikia laikyti pažangiu reiškiniu. Tačiau jų poezijoje ėmė nykti visuomeninis turinys, susiaurėjo regėjimo laukas, atsirado panieka socialinei tematikai. Pagrindinė poezijos kryptis „Vaivorykštėje" — egocentrinė. Žanriniu atžvilgiu vyrauja neapibrėžtas lyrinis eilėraštis ar eilėraščių ciklas su tokiomis pat neapibrėžtomis emocijomis. Siužetinių metmenų čia mažai, užtat apstu nerealių svajonių, idiliško gėrėjimosi, elegiškų, romansinių ir kitokių nuotaikų. Nemaža dalis

---

[82] „Naujoji romuva", 1933, Nr. 138—139, p. 686.

[83] E. Radzikauskas. Ką mums paliko Margalis.— „Skaitymai", kn. 6, 1921, p. 118.

autorių melancholiškai apdainuoja rudenį. Šaltas vėjas, prieblanda, liūdesys, skaudus likimas, be laiko mirtis ir panašūs dalykai paženklino „Vaivorykštės" poeziją sentimentalaus pasyvumo antspaudu. Meilės ir draugystės motyvai nubrėžti tik punktyru arba pridengti potekstėmis; atvira K. Jurgelionio eilių erotika nesiderino su santūriu anuometinės poezijos kontekstu. Nuobodoką „Vaivorykštės" emocijų skalę paįvairino ir praturtino Putino ir B. Sruogos poezijoje pasigirdę dvasios maišto ir laisvės ilgesio motyvai. Nors jaučiamas tam tikras emocinis supanašėjimas, poetų kūrybinės individualybės žurnale įvairios — nuo reljefiškai gamtos grožį tapančio K. Binkio iki manipuliuojančio abstrakčiomis sąvokomis A. Lasto.

M. Vaitkaus ir F. Kiršos kūrybinė produkcija „Vaivorykštėje" dvigubai gausesnė už talentingiausių žurnalo poetų Putino ir K. Binkio kūrybą. Tai neatsitiktinė proporcija. Kaip matysime, L. Gira dabar itin brangino prancūzų ir lenkų literatūros įtakoje į estetizmą palinkusią M. Vaitkaus poeziją, nors prieš dvejus metus tvirtino, kad jis „stilių turi sunkiausį iš visų mūsų poetų"[84]. Dėl artimų idėjinių ir estetinių pažiūrų L. Gira ypač protegavo F. Kiršą. Kad ir būdamas kitokios pasaulėjautos, „Vaivorykštės" redaktorius mielai bendradarbiavo su gravituojančiu į estetizmą A. Lastu — „tylumos ir tolio sapnuotoju"[85], kurio kūrybinis „aš", kaip pats autorius vėliau išsireiškė, „profiliu atsuktas į kairę, o priešakiu į žmogaus buities slėpinius"[86]. Tačiau neteisinga vaizduotis, kad L. Gira žurnale rinkosi „grynojo meno" gerbėjus. Suintensyvėję grožio ieškojimai buvo

---

[84] L. Giros laiškas (be datos) A. Dambrauskui.— VVUBR, E 135—3.

[85] E. Radzikausko (Liudo Giros) Kritikos raštai. K., 1928, p. 75.

[86] A. Lastas. Autobiografija.— Antrieji vainikai. Naujosios poezijos antologija. K., 1936, p. 142.

natūrali poezijos vystymosi pakopa, kurią jaunieji rašytojai, siekdami tobulesnės meninės išraiškos, turėjo pereiti.

„Aš vien nenorėčiau sutikti su įsigalėjusia nuomone, kad didelė mano ankstyvesniųjų eilėraščių dalis esanti estetizmo išraiška. Estetizmas bei formalizmas man buvo visados svetimi. Aš niekad neišsižadėdavau turinio, idėjos, vaizdo dėl šiokių ar tokių formalinių eilėraščio elementų", — leisdamas pirmąją savo poezijos rinktinę tarybiniam skaitytojui, pažymėjo V. Mykolaitis-Putinas[87]. Poetas pagrįstai pabrėžė turinio primatą savo eilėraščiuose ir vos nepadėjo lygybės ženklo tarp estetizmo ir formalizmo. Išties estetizmas veda į „grynos formos" kultą. Tačiau formos suabsoliutinimo „Vaivorykštės" poetų tarpe vargu rastume. M. Vaitkus estetizuoja vaizdą, bet laikosi klasikinių eilėdaros formų. A. Lastas jau tarpais linkęs dėl skambesio aukoti prasmę, bet išgrakštinti formos jam, kaip ir ieškančiam savo veido F. Kiršai, nesiseka. Kitų „Vaivorykštės" poetų eilėraščiuose estetizavimo polinkiai nėra žymūs. Tačiau beveik visų jaunosios kartos atstovų kūryboje jaučiamas padidėjęs jautrumas išraiškos priemonėms, galima pastebėti vienokių ar kitokių neoromantizmo elementų. Naujiems poetų ieškojimams būdingas individualus liaudies kūrybos naudojimas, laisvas impresionistinis štrichavimas ir įvairėjanti metaforika, sustiprėjęs dėmesys ritminei eilėraščio struktūrai ir melodikai.

„Vaivorykštėje" buvo užsibrėžta skelbti „geresniuosius svetimų literatūrų pavyzdžius". Nepasikliaudamas patyrusio vertėjo K. Puidos pažadais duoti žurnalui vertimų, L. Gira ieškojo daugiau talkininkų. Jis ketino pateikti „Vaivorykštėje" plačią pasaulinės klasikinės literatūros, ypač poezijos, panoramą. Stingant vertėjų, L. Gira pabandė įtraukti į šį darbą kai kuriuos antraeilius vyresniosios kartos poetus. Peterburgiškiui J. Zub-

---

[87] V. Mykolaitis-Putinas. Poezija. V., 1956, p. 5.

rickiui-Turčiniškiui, „Gabijos" bendradarbiui, jis siūlė versti Dantę. „Kas link Dantės „Dieviškosios komedijos", tai aš nesirengiau jos versti, bet, gal būt, kad ir išversiu, jeigu neatsiras kas kits, kas norėtų užsiimt tuo darbu", — atsakė J. Zubrickis[88]. Tačiau jis skundėsi esąs „užimtas mokinimu beturčių" ir neturįs laisvo laiko[89]. M. Dagilėlio, kaip minėta, L. Gira prašė J. V. Getės vertimų. Šis atsakė turįs tik mažmožių, kurie žurnalui netiksią[90].

„Vaivorykštėje" paskelbti penki eiliuoti vertimai daro atsitiktinių publikacijų įspūdį, juoba, kad jie sudėti į du žurnalo numerius. Pirmojoje „Vaivorykštės" knygoje išspausdinta „Kalevalos", H. Longfelo poemos „Hiavatos giesmė" ištraukų ir A. Mickevičiaus baladė „Vaikelių malda", trečiojoje — A. Mickevičiaus poemos „Farys" ir M. Gorkio dainos apie Audros paukštį vertimai.

Pirmąkart į lietuvių kalbą L. Giros išverstas „Kalevalos" ištraukas A. Jakštas pavadino didžiausiu „Vaivorykštės" perlu[91]. Trumpuose žurnalo komentaruose nurodyta, jog, verčiant šią „didžiausią suomių tautos puikybę ir didžiausią jų literatūros turtą", naudotasi artimiausiu originalui rusišku L. Belskio vertimu. L. Gira neapsiribojo pirmąja „Kalevalos" giesme, kaip pažymėta „Vaivorykštėje", o prijungė ir antrąją giesmę, vertė kūrinį laisvai, daugelį vietų praleisdamas[92]. Dėl gausiai pavartotų mažybinių ir maloninių formų jo vertimas „sulietuviškėjo, prarasdamas šiaurietišką ramumą, santūrumą"[93]. Ir vis dėlto

---

[88] J. Zubrickio laiškas (be datos) L. Girai.— LK 14, p. 454.

[89] J. Zubrickio 1912.XI.14 laiškas L. Girai.— LKLIR, f. 13, 1633—230.

[90] M. Šeižio 1912.XII.27 laiškas L. Girai.— LK 14, p. 443—444.

[91] „Draugija", 1913, Nr. 76, p. 404.

[92] S. Skrodenis. „Kalevala" ir Lietuva.— „Bibliotekų darbas", 1966, Nr. 9, p. 33.

[93] S. Skrodenis. Naujas „Kalevalos" vertimas.— „Pergalė", 1973, Nr. 3, p. 170.

savo meniškumu jis gerokai pranoksta vėlesnį A. Sabaliausko vertimą, kuriame stengtasi nenutolti nuo originalo („daugelyje vietų gavau paaukoti švelnumą tikrumui ir ypač originalo plastingumui", — prisipažino A. Sabaliauskas[94]).

„Hiavatos giesmę" vertėjas vadino Amerikos indėnų „Eda". „Vaivorykštei" pateiktą šios poemos ištrauką K. Jurgelionis laikė labai artima originalui ir buvo įsitikinęs, kad ji „duoda pilną originalo įspūdį"[95]. Vertimas išties lengvas, žaismingas, gerai perteikiantis indėnų gyvenimo koloritą. 1915 m. H. Longfelo poemą ėmėsi versti „Tėvynės" laikraščio redaktorius K. Vairas-Račkauskas ir dalimis spausdinti JAV žurnale „Jaunoji Lietuva", o 1929 m. išleido ją Kaune atskira knyga. Savo atsiminimuose K. Račkauskas teigia, kad mintis išversti šį kūrinį jam kilusi stichiškai, beskaitant originalą[96], tad jo vertimo negalima laikyti tiesioginiu K. Jurgelionio darbo tęsiniu. Tačiau, šiaip ar taip, XX a. pradžios vertėjai neatsitiktinai domėjosi romantizmui veikiant atsiradusiais kitų pasaulio tautų epais. Nemaža dalis lietuvių rašytojų pritarė „Aušros" romantikų versijai, kad Lietuvoje egzistavęs nacionalinis epas. V. Krėvės „Dainavos šalies senų žmonių padavimai" ir „Šarūnas" buvo originalūs bandymai sukurti lietuvių herojinį epą proza. 1913—1914 m. J. Užupis-Šerenga išleido dviejų dalių eiliuotą pasakojimą apie lietuvių tautos kilmę „Lietuvos Eneida", pretenduodamas į nacionalinio epo kūrėjus, tačiau kritika atmetė nevykusias jo pastangas[97].

Romantizmui atstovavo ir Adomas Mickevičius. XX a. pradžioje daug kas jį tebelaikė lietuvių poetu. Nors „Vaivorykštėje" pasirodė du stamboki A. Mickevičiaus vertimai ir ciklas

---

[94] Kas yra Kalevala.— Kalevala. Suomių tautos epas. K., 1922, p. XIII.
[95] K. Jurgelionio 1912.II.16 laiškas L. Girai.— LK 14, p. 403.
[96] K. Vairas-Račkauskas. Rinktinė. V., 1957, p. 236—237.
[97] J. Tumas. Mūsų raštai.— „Viltis", 1914, sausio 14 (27).

straipsnių apie jo kūrybą, L. Gira dar prašė M. Gustaičio išversti „Vėlines"[98]. Paparonio laisvai išversta A. Mickevičiaus baladė skamba natūraliau už filologiškai adekvatų M. Gustaičio vertimą, kuris nepatenkino L. Giros. Apie M. Gustaičio vertimus kritiškai atsiliepė J. Tumas[99].

Į revoliuciją šaukianti M. Gorkio daina apie Audros paukštį („Daina apie Narūną"), nors ir pateikta be cenzūros uždraustos įžangos, nesiderina prie nuosaikios žurnalo ideologinės krypties. Pačioje amžiaus pradžioje paskelbti trys jos lietuviški vertimai Lietuvos skaitytojams buvo bemaž nežinomi; jie išspausdinti Amerikos lietuvių ir nelegalioje LSDP spaudoje[100]. Ketvirto dainos apie Audros paukštį vertimo 1905 m. nepraleido „Lietuvių laikraščio" redakcija kaip meniškai nepilnaverčio[101]. Didžiojo proletarinio rašytojo kūrinys „Vaivorykštės" puslapiuose — kylančio darbininkų judėjimo pranašas. Jis atspindi maištingas B. Sruogos jaunystės nuotaikas. Dabar B. Sruogos vertimas pripažįstamas geriausiu šio M. Gorkio kūrinio lietuvišku vertimu ikirevoliuciniu laikotarpiu. B. Sruoga jį buvo įtraukęs į mėgintą išleisti savo vertimų knygą „Žiedai ir dulkės"[102].

Keturiuose „Vaivorykštės" numeriuose išspausdintos 43 lietuvių liaudies dainos. Tai nemenkas folkloro derlius, tačiau lietuvių tautosakos tyrinėtojai į jį žiūri įtariai. Pirmoji dainų publikacija „Vaivorykštėje" lyg ir nesiskyrė nuo tautosakos rinkinėlių kituose leidiniuose — „Aušrinėje", „Ateityje" ar „Švyturyje": L. Gira ir J. Kudarauskas pateikė tarmiškai užra-

---

[98] M. Gustaičio 1913.X.25 laiškas L. Girai.— LK 14, p. 396.

[99] „Viltis", 1913, rugpiūčio 4 (17).

[100] K. Umbrasas. Gorkis ir lietuvių literatūra.— „Literatūra ir kalba", t. 1. V., 1956, p. 135.

[101] „Lietuvių laikraštis", 1905, Nr. 19—20, p. 270.

[102] A. Samulionis. B. Sruogos ryšiai su M. Gorkiu.— „Literatūra ir kalba", t. 10. V., 1969, p. 482.

šytų liaudies dainų iš Vilniaus, Trakų ir Merkinės apylinkių. Tačiau pati rubrika („Iš lietuvių liaudies poezijų") ir paaiškinantis ją prierašas rodė, kad redakcija į šį tautosakos žanrą turi specifinį požiūrį: „Mūsų liaudies dainos — tai gražiausio įkvėpimo šaltinis, puikiausi poezijos pavyzdžiai — mūsų poetams."[103]

Dar prieš spaudos draudimo panaikinimą klerikalinė periodika („Žemaičių ir Lietuvos apžvalga", „Žinyčia") skatino poetus plačiau naudotis tautosaka individualioje kūryboje. 1905 m. L. Gira išaukštino liaudies dainas kaip didžiausią poetinį turtą („Jos — versmė poezijos ir įkvėpimo buvo, yra ir bus"[104]). L. Giros kūryboje jos, anot K. Doveikos, „davė pradžią dainiškajam eilėraščio tipui"[105].

Esamiems ir būsimiems žodžio menininkams „Vaivorykštės" puslapiuose L. Gira parinko nenaudotos kūrybinės žaliavos. Žurnalo redaktoriaus sumetimus teisingai suprato J. Tumas: „Jei galime savo poeziją pažinti nors dalimis, tai pažinkime, turtinkime savo kalbą ir gerinkime savo stilių, dėkodami tiems, kurie mums duoda progos tai padaryti."[106]

Tačiau tarmišką dainų publikaciją „Vaivorykštėje" nepatikliai sutiko V. Krėvė. „Užrašyti tikrai tarmiškai dainą, moksliškai, yra darbas nelengvas, atlikti tai gali vien mokslo vyras, bet ne kiekvienas žmogus, — aiškino jis laiške L. Girai. — Per tai visi „užrašai" diletantų gadina tik tarmę. Kita vėl, „Vaivorykštė" yra ne mokslo laikraštis, vien dailės, per tai aš manyčiau, kad geriau būtų „lietuviškai", bet ne „dzūkiškai", „žemaitiškai" etc. Nepadarysite nieko blogo, jei iš dainos išmesite vi-

---

[103] „Vaivorykštė", 1913, kn. 1, p. 168.
[104] L. G e r u l i s. Klaidingas kelias.— „Lietuvių laikraštis", 1905, Nr. 38, p. 547.
[105] K. D o v e i k a. Liudas Gira, p. 106.
[106] „Viltis", 1913, rugpiūčio 4 (17).

sas „uličias", „gaspadorius", pamainydami tikrai lietuviškais žodžiais ir, kiek galima, prisilaikydami vis ne tarmiškos, bet literatūros. Visi tie barbarizmai ir rašliava nėra ženklas tarmės, tik veltui akis bado. Vėlgi ir žmonės, paskaitę ten dainas, imtųsi dainuoti dainas pagal „Vaivorykštę", pakeisdami barbarizmus."[107] Tame pat laiške V. Krėvė priminė turįs daug dainų. „Aš gi turiu net mėgintų taip taisyti, jei tai galima tai[p] pasakyti, dainų." L. Giros paprašytas jų atsiųsti, jis parengė keturiolikos dainų kompoziciją „Senovės dzūkų karo dainos", kuri buvo išspausdinta 2-me žurnalo numeryje.

Plačiame prieraše L. Gira atkreipė skaitytojų dėmesį į V. Krėvės eksperimentą: šis labiausiai su liaudies kūryba suaugęs rašytojas senąsias lietuvių dainas restauravęs, atmesdamas „taip barbarizmus, taip kitas vėlesnes stiliaus ir išsitarimų antplūdas", ir priartinęs jas prie „bendrųjų pasaulinės poezijos taisyklių, kurių mūsų dainų nežinomieji įkvėptieji dainiai nežinojo". Toks literatūrinis stilizavimas, palietęs ne tik dainų formą, bet ir siužetus, žurnalo redaktoriaus nuomone, nesunaikino būdingų jų ypatybių, o tik suteikė daugiau kultūros[108].

V. Krėvė labai domėjosi, kaip visuomenė vertina „Senovės dzūkų karo dainas", kurių jis pats nemokėjo ir apibrėžti — laiškuose L. Girai vadino „jei tai galima tai[p] pasakyti, dainomis" ir „dainomis" (kabutėse)[109]. Tačiau jo eksperimentas tada nesusilaukė platesnio atbalsio. Tik vienintelis J. Tumas entuziastingai pasidžiaugė V. Krėvės pateiktų dainų „gražumu, originalumu ir turiniu", pranašaudamas, „kad per ilga žinovai parašys apie jas ištisą studiją"[110]. Tokios studijos, deja, kalti-

---

[107] V. Krėvės laiškas (be datos) L. Girai.— VRBR, f. 7, 386—54.
[108] „Vaivorykštė", 1913, kn. 2, p. 390.
[109] V. Krėvės 1913.XI.11 laiškas L. Girai.— VRBR, f. 7, 385—40; V. Krėvės laiškas (be datos) L. Girai.— Ten pat, 386—74.
[110] „Viltis", 1913, spalio 2 (15).

nančios rašytoją lietuvių tautosakos falsifikavimu, atsirado tik po dviejų dešimtmečių, kai pirmasis V. Krėvės bandymas perdirbinėti liaudies dainų motyvus ir stilistiką jau buvo užmirštas. 1936 m. kilęs folkloristų ginčas pasėjo rimtų abejonių dėl visos V. Krėvės surinktos tautosakos autentiškumo.

Jau „Vaivorykštės" laikais autentiška liaudies kūryba V. Krėvės asmeniniame archyve buvo susimaišiusi su jos perdirbiniais ir sekimais. „Turiu biskį dainų, bet nežinau, kurios yra tikrai mano pramanytos, o kurios paimtos iš liaudies dainų", — rašė V. Krėvė „Vaivorykštės" redaktoriui[111]. Rašytojas siūlėsi „pagaminti" žurnalui daugiau tokių publikacijų, kaip „Senovės dzūkų karo dainos", arba pateikti netaisytų dainų[112]. L. Gira prašė atsiųsti „pataisytų" erotinių liaudies dainų[113]. Nei šių, nei kitų dainų V. Krėvė nebeatsiuntė — atsidėjo beletristikai. Visas „Vaivorykštėje" išspausdintas „Senovės dzūkų karo dainas" jis įtraukė į savo „Raštų" I tomą kaip originalią kūrybą[114].

Kitoms dviem dainų publikacijoms žurnale (bevardžio pateikėjo, veikiausiai paties L. Giros, ir K. Gumbaragio) taip pat panaudota Vilniaus krašto liaudies kūryba. Dainos paskelbtos literatūrine kalba. Ar jos autentiškos, ar „pagražintos", gali nustatyti tik specialūs tyrimai. Aptardamas Širvintų ir Musninkų apylinkėse K. Gumbaragio užrašytą tautosaką, A. Jakštas rašė: „Dainos kaip dainos, yra panašios į daugelį kitų Juškos rinkinyje. Jos interesingos nebent tuo, kad parodo, jog tame mūsų rytų pakrašty esama ne tik lietuvių, bet ir liaudies poezijos."[115]

---

[111] V. Krėvės 1914.I.5 laiškas L. Girai.— VRBR, f. 7, 385—41.
[112] V. Krėvės laiškas (be datos) L. Girai.— Ten pat, 386—74.
[113] L. Giros 1913.XI.18 laiško V. Krėvei nuorašas.— LK 14, p. 406.
[114] V. Krėvė. Sutemose. Pasakos ir dainos. K.-V., 1921, p. 82—98.
[115] „Vilties" mokslo ir literatūros priedas, 1914, Nr. 9—10, p. 236.

Pats būdamas poetas, didžiausius reikalavimus L. Gira kėlė poezijai. Atsirinkęs patinkančius kūrinius, jis neretai grąžindavo autoriams juos pataisyti su savo pastabomis ir pasiūlymais. Jeigu autorius imdavo ginti savo nuomonę, L. Gira, net ir žinodamas esąs teisus, paprastai nusileisdavo. Žurnalo redaktoriaus recenzijose veltui ieškotume bešališko poetų kūrybos vertinimo, — jo tikslas buvo paskatinti autorius ir nurodyti atskirus eilėraščių trūkumus. Tačiau jis nesiribojo elementariais eilėdaros ar stilistikos taisymais, lietė ir bendrus literatūros meniškumo klausimus. L. Giros pastabos ne vienam bendradarbiui buvo tikra literatūrinio meistriškumo mokykla. Nujausdamas, kad tokios recenzijos naudingos ne tik patiems autoriams, bet ir bus įdomios literatūros istorikams, L. Gira išsaugojo reikšmingesnius juodraščius.

„Vaivorykštės" redaktorius susirašinėjo su M. Gustaičiu dėl A. Mickevičiaus „Fario" vertimo. Jis nurodė 18 taisytinų vietų, kur vertėjas prikaišiojo archaizmų ir nevykusiai nukaltų žodžių (*platšakė, vaizdratis, apregė, tėvonybė* ir kt.), rimavo vienodas žodžių formas (*žėruoja-žaibuoja*), iškraipydamas dėl rimo ne tik žodžio kirtį (*pėdsakus-driežùs*), bet ir patį žodį (*pyktimtulžim*)[116]. M. Gustaitis daugelį eilučių pertvarkė, kaip reikalavo redaktorius, tačiau atkakliai gynė kai kuriuos pasenusius ir dirbtinius žodžius (*smėlbangės, pujoti, mirus, netės)*. Versdamas „Farį", jis ieškojo lietuviškų atitikmenų F. Kuršaičio, G. Nesselmano, A. Lelio (Lalio) žodynuose, A. Leskino studijoje „Lietuvių kalbos vardažodžių daryba", S. Daukanto „Būde"[117]. M. Gustaitis labiausiai bijojo nutolti nuo originalo ir nepaisė, kad nenatūralūs žodžių dariniai vertimą daro kietą kaip riešutą.

---

[116] L. Giros 1913.X.20 laiško M. Gustaičiui nuorašas.— LK 14, p. 396—399.

[117] M. Gustaičio 1913.X.26 laiškas L. Girai.— Ten pat, p. 399—400.

Redaktoriui labiau rūpėjo vertimo meninė išraiška. Nors klausą ir dirgino dirbtiniai išsireiškimai, gyvosios kalbos normų nepaisymas, jis stengėsi būti pakantus. Beje, M. Gustaitis, redaguodamas vertimą savo poezijos rinkiniui, papildomai pataisė ne vieną L. Girai kliuvusią vietą, ir dėl to vertimo kokybė pagerėjo[118].

L. Gira lengvai nusileido ir M. Vaitkui, panorusiam savo eilių ciklą „Vaivorykštės" 2-oje knygoje vadinti „cikliumi" (pagerbiant lotynišką kultūrą) su antrašte „Motyna" (taip ištarią žemaičiai)[119].

F. Kirša absoliučiai pasikliovė L. Giros skoniu. Pirmuosius „Vaivorykštei" skirtus savo eilėraščius jis paliko redaktoriaus nuožiūrai, prisipažindamas, kad menkai nutuokia apie stiliaus klaidas[120]. Išleidęs pirmąjį eilių rinkinį „Verpetai", F. Kirša labai šiltai prisiminė savo literatūrinį globėją: „Žinau, mane supras Liudas Gira, kuriam tiek esmi skolingas, kad gal tik po mirties teatsimokėsiu. Juk tai žmogus šviesiausių minčių; jeigu jis ko nepalaužia protu, jausmu nukovoja!"[121]

A. Lasto eilėraščius žurnalo redaktorius gyrė už jų lengvumą, autoriaus sugebėjimą išreikšti mintį trumpai, nepraskiedžiant „žodžių gausybe, kuri taip lengvai gali slopinti ir nemažą kartais talentą". Tačiau jis patarė jaunam poetui saugotis per didelio familiarumo ir prieš atiduodant spaudai maksimaliai „nudailinti parašytą". L. Gira pasisakė už formos tobulumą kaip būtiniausią meninės vertės sąlygą eiliuotame kūrinyje: „Poezija — kerštinga dievaitė, ir tiems, kurie su ja pradeda per daug jau be ceremonijų elgtis, žiūrėti, kaip sako, „prasmės-idėjos", o formą laiko už nevertą jų domės daiktą, — tie galų gale, ir net

---

[118] Žr. M. G u s t a i t i s. Sielos akordai. Jaroslavlis, 1917, p. 55—61.
[119] M. Vaitkaus 1913.V.24 laiškas L. Girai.— LK 14, p. 450—451.
[120] F. Kiršos 1913.IV.25 laiškas L. Girai.— Ten pat, p. 404.
[121] F. Kiršos 1918.IV.3 dienoraštis.— VRBR, f. 35—29, l. 9.

labai greitai, visai nelemtai baigia savo poetiškąją „karjerą". Poezijos dailė, kaip ir apskritai dailė, reikalauja ne vien jautrios, atjaučiančios sielos; ji reikalauja drauge, kad ir jautriai atjaustoji idėja-mintis būtų gražiai išreikšta."[122] Matyt, atsakydamas į A. Lasto žodžius, tame pat laiške L. Gira jį mokė netikėti tiems, „kurie sako, jog tai „amatininko" darbas — šlifavimas; jei taip, tai ir Fidijus, ir Praksitelis, ir Homeras, ir Dantė, ir Getė, ir Leonardas da Vinčis, ir Ticijanas, ir Rafaelis, ir Koredžas buvo taip pat tik amatininkai. Na, bet tuomet negėda būtų ir mums būti tokiais „amatininkais".

Priėmęs spausdinti V. Mykolaičio-Putino eilėraščius, žurnalo redaktorius parašė autoriui drąsinantį laišką, patardamas pasiskaityti rusų simbolizmo pirmtakų F. Tiutčevo ir A. Feto kūrybos, „ieškoti vis naujų reiškimosi formų"[123].

Skatindamas kūrybingą jaunimą, L. Gira ruošė jį sunkiam literatūros darbui.

PROZA

Tarpinę vietą tarp poezijos ir „grynosios" prozos „Vaivorykštėje", kaip ir kituose XX a. pradžios lietuviškuose leidiniuose, užėmė poetinė proza — neapibrėžto žanro impresijos ir vaizdeliai. Visuomeninės politinės periodikos literatūrinės atkarpos („feljetonėliai") išpopuliarino šiuos laisvai sunarstytus minčių ir nuotaikų pasažus. „Aušrinėje" ir „Ateityje" tokio pobūdžio daugiažodžiai rašiniai vyravo. Intymiausi, betarpiškų įspūdžių valdomi prozos kūriniai „Vaivorykštėje" irgi priklau-

[122] L. Giros 1913.X.14 laiško A. Lastui nuorašas.— LK 14, p. 411.
[123] Įvado žodis kūrybos vakarui.— V. Mykolaitis-Putinas. Raštai, t. 10, p. 612.

so jaunų autorių — V. Krėvės, L. Giros, B. Sruogos, Pušaitės — plunksnai.

Savo kūrybos L. Gira davė tik pirmajai „Vaivorykštės" knygai. Privertė būtinybė: žurnalui stigo prozos. Taigi redaktorius pateikė kelis trumpus savo kūrinius ir parengė spaudai turimas ankstyvesnes V. Krėvės impresijas.

V. Krėvės smulkioji proza „Vaivorykštėje" nevienalytė. Po dešimtmečio perskaitęs dar 1904 m. Kijeve sukurtą vaizdelį, kuriam L. Gira sugalvojo antraštę „Miglos", V. Krėvė rašė: „Tikrai — migloti buvo dėl manęs tada laikai, miglota buvo ir galvoje. Skaitau — ir lyg seniai sapnuotas sapnys."[1] Vaizdelyje nepasitenkinimas nykia tikrove skatina vienišumo kamuojamą lyrinį herojų mesti su įtūžiu pasauliui vis didėjantį savo nerimo kamuolį ir ieškoti užsimiršimo fantazijos polėkiuose.

„Egoistas" ir diptichas „Žiemos nakčių sapnai" — taip pat ankstyvojo laikotarpio V. Krėvės impresijos. Emociniai disonansai jose įsisiautę ligi kraštutinumų. „Egoisto" lyrinis herojus jaučiasi praradęs viltį rasti „žmogų — ne žvėrį", kurio dvasia pakiltų „aukščiau palšo žemės purvyno", ir, niekindamas pro šalį plaukiančias minias, nori pajusti „nepriklausomosios dvasios esybę". Aptardamas šį kūrinį, K. Jurgelionis pavadino V. Krėvę „žodžių poetu", rašančiu harmoningais sakiniais, bet nejaučiančiu meninio saiko: „Puiku yra „be galo" naujų formų ieškoti, bet pražūtinga yra eiti į nieką, į rubežių ir formos nebuvimą."[2]

„Žiemos nakčių sapnuose" atsiveria kontrastingi sielos regėjimai: dviejų tamsių galybių — jūros ir audros — dvikova ir grožio vizijos ant pavasario ilgesio sparnų. Siela nenustoja sapnavusi audrą, nes „ramumo karalija baugina tuštumu". Čia

---

[1] L. Giros 1913.XI.18 laiško V. Krėvei nuorašas.— LK 14, p. 406; V. Krėvės 1914.I.5 laiškas L. Girai.— VRBR, f. 7, 385—41.

[2] „Laisvoji mintis", 1913, Nr. 42, p. 991.

rašytojas aiškiomis užuominomis kalba apie 1905 m. revoliuciją.

Šiems V. Krėvės kūriniams būdinga nepriimtinos tikrovės neigimas, individualistinis maištingumas, laisvas vaizduotės skrydis, impresionistinė kalbos maniera.

1913 m. pavasarį parašytame V. Krėvės diptiche „Nedasapnuoti sapnai" emocinė amplitudė siauresnė, stilistinis apvalkalas santūresnis, bet labai svarus minties krūvis. Rašytojas apmąsto savo minčių, svajonių ir viso gyvenimo prasmę.

L. Giros smulkioji proza „Vaivorykštėje" kitoniška, negu V. Krėvės impresijos. Čia nėra tokios vidinės įtampos, šėlstančių emocijų nė daugiaplanės minties — tik vilnijanti nuotaika. L. Gira papildo 1909 m. „Viltyje" paskelbtas savo „ilgėjimos giesmes" ir alegorines „kaip ir pasakas". Diptiche „Disonansai" vyrauja idiliškas gėrėjimasis gamta, sulaukus „vakaro-vakarėlio", kuris žadina ilgesį to, „kas gražu, kas iškilnu, kas šventa", artima, nors ir neįmanoma, svetima, tačiau taip sava. Rudenėlio naktį lyrinis herojus nei skundžiasi, nei keikia, kai vieni žmoneliai iš vargo mirtimi vaduojasi, kiti „smagumuose maudos". Tokia abejinga visuomeninė pozicija atrodo lyg nusižiūrėta poza. Šio įspūdžio teisingumą patvirtina kiti L. Giros prozos kūriniai „Vaivorykštėje", atspindintys gyvenamojo meto aktualijas.

Vaizdelyje „Kaip ir pasaka", prieš tai spausdintame „Draugijoje"[3], parodoma kitkart galinga tauta, kuri prijunko prie vargelių ir nebetiki prisikėlimo stebuklu; tai Lietuvos socialinio gyvenimo alegorija. „Kraujas" — vaizdelis su apmąstymais apie savižudį ir savigarbos neturintį elgetą. „Literato užrašai" — rašinys, kuriame dienoraščio forma vaizduojama nepa-

---

[3] L. Gira. Kaip ir pasaka. Kaip žuvo viena tauta.— „Draugija", 1910, Nr. 45, p. 8—9.

kenčiama rašytojo profesionalo būklė: jis gyvena pusbadžiu, neišlenda iš skolų ir negali atsidėti originaliajai kūrybai, kadangi paklausą turi tik verstinės „dievotosios knygeliotės" arba sapnininkai. Todėl jis neapkenčia savęs ir viso pasaulio. Į šį kūrinį sudėta karti paties autoriaus patirtis.

„Vaivorykštės" 1 numerio impresijas A. Jakštas sutiko su pikta ironija, kaip ir paskelbtąsias „Švyturyje"[4]. V. Krėvės kūrinius jis pavadino „sapnų literatūra", galinčia turėti pasisekimo nebent gimnazisčių tarpe, o šiaipjau tinkama tik psichopatologinėms studijoms. A. Jakštas nematė jokio skirtumo tarp V. Krėvės ir L. Giros impresijų: „Ir ten, ir čia ta pati pašiurpusi, nenatūrali deklamacija, kur minčių menkumas bandoma pridengti pretensionalia dekadentiškai modernistiška forma." Kritikas teigė, kad, rašydami kūrinius tokia „keista" forma, kurios „nežinojo ir nevartojo nei Homeras, nei Vergilijus, nei Dantė, nei Šekspyras, nei Getė, nei Šileris, nei Puškinas, nei Gogolis", jauni literatai stengiasi pranokti genijus. Šiuos rašinius, anot jo, kunigai drąsiai galėtų skirti savo penitentams kaip „pakūtą"; dar didesni nusidėjėliai privalėtų atmintinai mokytis V. Krėvės „sapnų" ar L. Giros „disonansų".

Kad atrodytų, jog „Vaivorykštėje" bendradarbiauja daugiau autorių, vaizdelį „Kraujas" L. Gira pasirašė Gasparo Kuzavo, o „Literato užrašus" — Akstinų Vinco slapyvardžiais. Pastarąjį slapyvardį jis tik epizodiškai naudojo „Lietuvyje"[5], o Kuzavu nei prieš tai, nei po to nepasirašinėjo. Negirdėtos lietuvių literatūroje pavardės dezorientavo kritikus. V. Krėvė rašė L. Girai: „Ypač man nepatiko „Kraujas", taip jau čia kvepia mokiniu trečios klesos, nors tai menka[i] geresnis yra ir „Literato užrašai."[6] A. Jakšto ir K. Puidos vertinimai maždaug suta-

[4] Ten pat, 1913, Nr. 76, p. 402—403.
[5] „Lietuvis", 1907, Nr. 5, p. 85—86.
[6] V. Krėvės laiškas (be datos) L. Girai.— VRBR, f. 7, 386—54.

po. Ironiškai atsiliepę apie „Kraują", abu „Vaivorykštės" recenzentai Akstinų Vinco „Literato užrašus" laikė reikšmingu kūriniu dėl gyvenimiškos tematikos. Tik A. Jakštas pastarajame kūrinyje įžvelgė šiokį tokį šaržavimą, o K. Puida priėmė jį be jokių išlygų.[7]

Ankstyvųjų V. Krėvės impresijų nuotaikai artimiausia Barito Kaunio (B. Sruogos) „Vienuma". Jos lyrinis herojus dar ekscentriškiau blaškosi, kamuojamas neaiškaus ilgesio. Jau seniai prakeikęs visą pasaulį, dabar jis myli patį prakeikimą, neapkenčia džiaugsmo, todėl šėlsta „kaip vilkas įsiutęs". Kraupiausiais epitetais („mirštantis klyksmas sielos mano", „žiaurus staugsmas") ir palyginimais („kaip pragaro liepsna dangaus meteoras" ir kt.) jis tiesiog nori priblokšti skaitytoją. „O, nabagėlis! Tėvas negimęs, o sūnus jau pražilęs!.. — replikavo J. Tumas. — Vilkimės tačiau, kad tai tik sakiniai, dėl smarkumo aptulžinti."[8] Ši impresija — vienas pirmųjų B. Sruogos bandymų sujungti poeziją su proza.

„Vaivorykštėje" vienintelį kartą pasirodė Pušaitė-Matilda Šveikauskaitė. Vaizdelyje „Akmuo" jaunutė autorė „Aušrinės" literatams būdinga maniera iš sakinių nuotrupų, pakartojimų ir nutylėjimų lipdė jausmingą alegorinę sakmę apie trokštantį sužėruoti ugnimi akmenį, kurį suskaldo žaibas.

L. Gira stebėjo M. Šveikauskaitės kūrybinį augimą nuo pat pradžių ir buvo gana kritiškas jos atžvilgiu. Rinkinyje „Sniegams tirpstant" išspausdintą Pušaitės lyrinį vaizdelį „Žydi ievos" jis priskyrė prie gražiausių, „geriausiai apdirbtų" dalykų, o kitus du kūrinėlius išpeikė už „sudėvėtą frazeologiją, pigų pseudosentimentalizmą"[9]. Vargu ar „Vaivorykštėje" būtų pasirodęs jos vaizdelis „Akmuo", kuriame neišvengta panašių bė-

---

[7] „Vienybė lietuvninkų", 1913, Nr. 39.
[8] „Viltis", 1914, sausio 1 (14).
[9] „Vaivorykštė", 1913, kn. 2, p. 400.

dų, jeigu ne V. Bičiūno tarpininkavimas. Šis prišnekino M. Šveikauskaitę duoti vaizdelį ne „Aušrinei", bet „Vaivorykštei", o L. Girai charakterizavo jį kaip neabejotinos vertės kūrinį.

„Tamsta sakei man, kad Pušaitė, kaip rašytoja, dar neegzistuoja, dar Pušaitės-rašytojos nėra. Taip, ji tik auga — bet ji jau yra,— tvirtino V. Bičiūnas.— Negalima nepripažinti talento tai, kuri parašė „Baladę", „Impromptu", „Akmenį" ir „Ant ežero salos"[10]. <...> Tik gaila — labai gaila, kad ji neilgai žydės, nes, kaip ji pati man sakė, pas ją džiova"[11]. „Akmenį" paėmiau — tikrai visai neblogas dalykėlis",— pagaliau nusileido L. Gira[12].

Taigi „Vaivorykštės" impresijos ir vaizdeliai netolygios idėjinės ir meninės vertės. Kai kurie literatai palietė svarbias visuomenines problemas. V. Krėvė, L. Gira ir B. Sruoga kiekvienas savaip varijavo neoromantinius sielos disonansų motyvus, Pušaitė ėjo tradicine sentimentalių aprašinėjimų linkme. V. Krėvė pasuko brandesnėn poetinėn prozon, pagrįston ne jausmo, bet minties impulsais. L. Giros sociologiniai vaizdeliai šliejasi prie negausios žurnalo publicistikos.

„Grynajai" prozai „Vaivorykštėje" atstovavo Vaižganto, V. Krėvės, I. Šeiniaus, A. Vienuolio, F. Kiršos ir P. Penkaičio kūryba.

„Vaivorykštėje" išspausdinti du Vaižganto „Aukštaičių vaizdeliai" ir satyra „Vebronių buitis". 1913 m. vasarą L. Gira atostogavo Laižuvoje pas J. Tumą-Vaižgantą. Jam labai patiko vieną vakarą šeimininko perskaityti škicai apie tėvelius[13] iš Mintaujoje pradėtų, o Vadakčiukuose tęstų aukštaitiškų vaiz-

---

[10] Minimi Pušaitės kūriniai išspausdinti „Vilties" 1913 m. sausio 13 (26), balandžio 5 (18), rugpiūčio 25 (rugsėjo 7) numeriuose.

[11] V. Bičiūno 1913.IX.10 laiškas L. Girai.— LK 14, p. 383.

[12] L. Giros 1913.X.19 laiško V. Bičiūnui nuorašas.— Ten pat, p. 388.

[13] L. G i r a. Tumas-Vaižgantas nuošalėj. — „Vairas", 1932, Nr. 11, p. 169.

delių ciklo. Juos L. Gira ir išprašė jau rengiamai „Vaivorykštės" 2-rai knygai. L. Gira ragino Vaižgantą paskelbti periodikoje ir kitus to ciklo epizodus ir pagaliau išleisti stambų savo beletristikos rinkinį, pažadėdamas autoriui padėti surankioti seniau išspausdintus kūrinius. „Aukštaičių vaizdelių" tęsiniai veikiai pasirodė laikraščiuose, o 1914 m. J. Rinkevičius buvo beišleidžiąs atskirą knygą, tik sutrukdė karas.

„Vaivorykštėn" įdėti vaizdeliai „Tėvelis" ir „Motutė" — vieni gražiausių Vaižganto autobiografinių škicų. Iš jų ne viena karta mokėsi ir mokysis jautrumo žmogui ir gamtai. Čia Vaižgantas sukūrė lyriškus dviejų paprastų Rytų Aukštaitijos valstiečių paveikslus, kuriuose kukli išorė derinasi su kupinu neišeikvotų jausmų vidumi. Tai tipiški nacionaliniai charakteriai, perteikti su etnografišku tikslumu, kaip ir jų gyvenamoji aplinka. Jie spindi moraliniu grožiu, vienas kitą papildančiais tauriais bruožais. Nemaža vietos vaizdeliuose skirta nuoširdiems tėvelių santykiams su nenustygstančiu mažyliu, skaidriems realistiniams gamtovaizdžiams. Plastiškuose obuolio raškymo ir judrios vasaros dienos epizoduose atsiskleidžia ne tik tėvelio ir motutės begalinė meilė sūnui, bet ir atbundanti vaiko sąmonė, stebint aplinką. Abu šiuos „Aukštaičių vaizdelių" škicus Vaižgantas įjungė į „Pragiedrulių" epopėją.

„Šaltinio" ir „Gabijos" redakcijų nepraleistą alegorinę satyrą „Vebronių buitis" J. Tumas atsiuntė L. Girai kaip papildymą prie „Vilčiai" duotų „Aukštaičių vaizdelių", siūlydamas ją įdėti po „Švenčių papročių", prieš „Jaunystę", arba panaudoti „Vaivorykštėje". „V[ebronių] Buitis" man patinka; alegorija išlaikyti man čia geriaus pasisekė, neg „Vapsva — Vabzdžių karalaitė", „Kaip Jonas su Petru kiaules ganė", „Dėdė lapę nušovė" ir kitose. (Bevardžiai, žemadūšiai, pelėsiai...)"[14], — rašė

[14] J. Tumo 1913.VII.22 laiškas L. Girai.— LKLIR, f. 13, 1630—168.

autorius.—„Ten norėta kai kam įdurti — ir įdurta."[15] Mūsų literatūros istorikai šią alegoriją datuoja 1905 m. ir randa „kai kurių revoliucijos įvykių ir Vilniaus seimo atgarsių"[16]. Tačiau pats autorius teigė ją sukūręs žymiai anksčiau: „Maniau perdirbti; ėmiau perrašinėti, bet pagailo: teeinie taip, kaip buvo parašyta dar 1903 ar 4 metais."[17] Šiuo datavimu galima tikėti. Mūsų duomenimis, 1905 m. pradžioje Vaižgantas savo satyrą jau turėjo sukūręs[18]. Gavęs rankraštį, L. Gira parašė Vaižgantui: „Tai yra visų geriausias kol kas mūsų literatūroje satyros dalykas."[19]

„Vaivorykštėje" išspausdinti du V. Krėvės orientalistiniai bendražmogiškos problematikos kūriniai ir realistinis apsakymas.

Dar studijuodamas V. Krėvė susidomėjo orientalizmu. 1907 m. Lvove išleistame ir carinės administracijos sunaikintame trijų bendramokslių studentų rinkiny lenkų kalba „Frustra" buvo įdėta jo legenda „iš senų persų religinių padavimų" „Priešingos jėgos"[20]. Rašytojui gilintis į orientalistiką atsirado palankiausios sąlygos, apsigyvenus Azerbaidžane, senos Rytų kultūros krašte. Čia gimė „Vaivorykštėje" paskelbti rytietiškos tematikos kūriniai „Pratjekabuda" ir „Indas, kuriame karalius laiko geriausiąjį savo vyną".

„Pratjekabuda" — vertingiausias V. Krėvės orientalistinis veikalas. Keisti senovės indų papročiai, religiniai santykiai, rytietiškos išminties perlus žarstantys veikėjai sudaro egzotišką foną, kuriame sprendžiami „amžinieji" žmogaus egzistencijos

[15] J. Tumo 1913.VII.6 laiškas L. Girai.— Ten pat, 166.
[16] Lietuvių literatūros istorija, t. 3, d. 1, p. 247.
[17] J. Tumo 1913.VII.22 laiškas L. Girai.— LKLIR, f. 13, 1630—168.
[18] J. Tumo 1905.I.29 (sen. st.) laiškas O. Pleirytei.— VVUBR, E 260—4.
[19] L. Giros 1913.VII.30 laiškas J. Tumui.— BBK 7, p. 158.
[20] V. Krėvės laiškas (be datos) Zavišai.— VRBR, f. 9—31.

klausimai. V. Mykolaitis-Putinas šitaip apibūdino V. Krėvės kūrinį: „Rūsti ir žiauri askezė, liepianti išsižadėti visų žemės gyvenimo džiaugsmų, marinanti kūną ligi visiško pajautų atšipimo, beviltiškas pesimizmas, niekinąs laikinojo gyvenimo vertybes, — ir vėlgi didelis pasitikėjimas žmogaus valia, sugebančia išsivaduoti iš visų aistrų, gundymų, kentėjimų ir net noro būti ir tokiu būdu pasiekti dvasinio pabudimo, aukščiausios išminties, abejingumo ir ramybės dievybėje — štai budizmo ir kartu „Pratjekabudos" prasmė ir moralė."[21] Lietuvių kalba čia pirmąkart pritaikyta prie orientalistinės dvasios ir stiliaus[22]. Tokių puošnių periodų su daugiasluoksniais epitetais ir palyginimais, hiperbolizuotomis parabolėmis mūsų literatūroje dar nebuvo.

V. Krėvė būgštavo, kad sudėtingas veikalas, besiremiantis svetima katalikybei nirvanos religine pasaulėžiūra ir parašytas lietuvių literatūroje neturinčiu tradicijų ornamentuotu stiliumi, gali būti nesuprastas. Savo kūrinį jis charakterizavo L. Girai kaip „labai nedievobaimingą", tad vargu ar priimtiną „Vaivorykštei". „Lietuvoje, paskendusioje klerikalizme, tokis veikalas, kad jis ir nuodailiausias būtų, vis viena niekados neturės skaitytojų, — su kartėliu rašė V. Krėvė. — Vėlgi ir idėją jo gali suprasti tik gerai išsilavinęs inteligentas..."[23] Jį kamavo abejonės ir dėl pačios kūrinio vertės: „Kaip kada manau, kad geras, kaip kada — kad labai menkas."[24] „Pratjekabudą" autorius rengėsi leisti savo lėšomis, bet pristigo pinigų[25].

Bičiuliui redaktoriui V. Krėvė paaiškino, kad medžiaga „Pratjekabudai" susikaupė dar rengiant disertaciją; tai studijų

---

[21] V. Mykolaitis-Putinas. Raštai, t. 10, p. 527.
[22] V. Mykolaitis-Putinas. Literatūros etiudai. K., 1937, p. 211—212.
[23] V. Krėvės 1912.XI.19 laiškas L. Girai.— VRBR, f. 7, 385—33.
[24] V. Krėvės 1913.I.15 laiškas L. Girai.— Ten pat, 34.
[25] V. Krėvės laiškas (be datos) L. Girai — Ten pat, 386—70.

apie Budos gyvenimą, mokslą ir religijos padėtį Indijoje vaisius. Šia tematika dabar jis antrus metus Baku miesto liaudies universitete skaitąs paskaitas[26]. Pats autorius iššifravo kūrinio pavadinimą („Tas, kuris yra prabudęs dėl savęs") ir atskleidė savo idėjinį sumanymą:

Vienas brahmanas išsižadėjo viso, kad ieškoti teisybės, kad ieškoti tokios galybės, kuri pergalėtų mirtį ir duotų žmonėms laimę, padovanotų jiems amžiną jaunystę ir gyvenimą. Daugel jis iškentėjo, daugel vargo matė, bet galų gale dasigodojo, kad vienas yra tik dievas, Atmanas („aš"), kurisai gyvena žmoguje. Kiekvienas žmogus yra dievas, nes jame yra Atmanas, kiekvienas žmogus yra — pasaulis, nes per jį Atmanas atdaro vartus galybės savo, kad sutvėrus pasaulius. Žmogus ne yra mirštamas, tik Atmanas jo tveria naujus dailesnius pasaulius, o kad sutverti naują, Atmanas turi sunaikinti seną, kad naujam vietą prigaminti... Ir tai žmogus vadina „mirtis". Ir eina Atmanas, pats save naikindamas ir tverdamas (per kančią), per amžius, ir su juo žmogus. Tas laimingas gali būti, kas to nežino, bet ir jis nelaimingas, nes mirtis jį baido, tasai laimingas gali būti, kas yra prabudęs, kam paslaptis pasaulio atidengta, bet ir jis nėra juo, nes jis žino, kad vienų vienas jis yra, kad kančia jo amžina[27].

V. Krėvė „ant pamatų senosios Indijos"[28] idealistiškai filosofavo apie gyvenimo prasmę ir mirtį, kaip ir Vydūnas, žavėjosi panteistiniu pasaulėvaizdžiu. Pats autorius savo veikalą vadino ir apysaka, ir legenda[29]. Paantraštę „Šventųjų Gango vilnių pasaka" sugalvojo L. Gira[30].

„Kad pražūtų šis raštas, pusė metų būtų išbraukta iš mano amžio, nes, juokinga, aš jaučiu, kad gyvenu tada, kaip rašau..." — išsiuntęs „Vaivorykštei" vienintelį „Pratjekabudos"

---

[26] Ten pat.
[27] V. Krėvės 1912.XI.19 laiškas L. Girai.— Ten pat, 385—33.
[28] V. Krėvės laiškas (be datos) L. Girai.— Ten pat, 386—70.
[29] V. Krėvės 1912.XI.19 laiškas L. Girai.— Ten pat, 385—33.
[30] V. Krėvės 1913.II.8 laiškas L. Girai.— Ten pat, 35.

egzempliorių, nerimavo V. Krėvė[31]. — Ten kiekvienas žodis turi dėl manęs didelę reikšmę, ir viena permaina man gali daugel kraujo sugadinti."[32] Sanskritiškiems vardams ir kitoms neaiškioms vietoms, kurios kliuvo L. Girai, autorius parašė trumpus komentarus.

Vietoj honoraro V. Krėvė prašė jam vienam gerame popieriuje atspausti 500 „Pratjekabudos" egzempliorių[33], nesutikdamas su leidėjo J. Rinkevičiaus pageidavimu atskirai pasigaminti 300 egzempliorių atspaudų pardavimui[34]. V. Krėvė iš praktikos žinojo: jeigu leidėjas savo egzempliorius išparduos, tai jam gali tekti savo dalį atiduoti į makulatūrą. Atspaudo viršelyje V. Krėvė siūlė pažymėti, kad veikalą redagavo L. Gira. Šitaip autorius bandė įpareigoti L. Girą gerai skaityti korektūrą („Jei bus daleista daugel klaidų, gėdą turėsiu ne vien aš, bet ir tu")[35]. Tačiau „Pratjekabudos" atspaudai, kaip ir kiti ano meto leidiniai, pasirodė be redaktoriaus pavardės, tik su nuoroda, kad persispausdinta iš „Vaivorykštės".

Pasirodžius pirmajam „Vaivorykštės" numeriui, M. Vaitkus pirmiausia pasidžiaugė V. Krėvės kūriniu: „Toks dalykas, kaip „Pratjekabuda", galėtų patilpti geriausiame Europos almanache."[36] Pakiliame straipsnyje apie naująjį žurnalą V. Krėvės kūrybą kaip joks kitas kritikas įspūdingai apibūdino J. Tumas:

„Mūsų literatūroje dar niekas taip smarkiai, galingai nekalbėjo nei proza, nei eilėmis, kaip kalba Krėvė. Tiesa, mėgino taip kalbėti Juozas Gerbačiauskas. Gal jam būtų ir sekęsi, kad nebūtų prasimanęs, jog jo minties galybę juoba išreikš aitrus

---

[31] V. Krėvės 1913.I.15 laiškas L. Girai.— Ten pat, 34.
[32] V. Krėvės laiškas (be datos) L. Girai.— Ten pat, 386—70.
[33] V. Krėvės 1913.I.15 laiškas L. Girai.— Ten pat, 385—34.
[34] V. Krėvės laiškas (be datos) L. Girai.— Ten pat, 386—61.
[35] V. Krėvės 1913.I.15 laiškas L. Girai.— Ten pat, 385—34.
[36] M. Vaitkaus 1913.V.9 laiškas L. Girai.— LK 14, p. 449.

padažalas, sudarytas iš neapykantos, pravardžiavimų ir nešvarių keiksmų. Vieną sykį save pergalėjus ir visa tai [h]erojiškai perskaičius, daugiau jau nebeturi jokio noro begrįžti. Krėvė tokio padažalo nevartoja ir vis dėlto supurtina skaitytoją audringu siautimu savo egoizmo, mišiniu nusiminimų ir vilčių, deistiškų skendimų į gamtą; kai jis svajoja budėdamas ir sapnuodamas, svajoji ir tu drauge."[37]

V. Krėvė skeptiškai priėmė J. Tumo žodžius, palaikydamas juos įprastiniais literatūros gyrūno komplimentais („Tokis jau sprogstantis optimistas. Tur būt, kada rašo ką nors, tai pasišokėdamas")[38]. Tačiau čia J. Tumas ne tik gėrėjosi gaivališka V. Krėvės talento jėga, bet ir taikliai charakterizavo neoromantinę jo prigimtį. J. Tumas užčiuopė kitų autorių nepastebėtą V. Krėvės kūrybos sąryšį su lietuviškojo neoromantizmo pirmtako J. A. Herbačiausko literatūriniais bandymais „Gabijoje", išryškino jos specifiką (individualizmo, panteizmo, iracionalizmo elementus). J. Tumas gynė rašytojo talento autonomiškumą, duodamas suprasti, kad ne viskas V. Krėvės pažiūrose jam priimtina[39].

Kaip kontrastas nuskambėjo K. Puidos žodžiai apie „Vaivorykštės" 1 numeryje išspausdintą „Pratjekabudą": „Yra tai tiesiog „filosofinis akmuo", kurio nė vienas skaitytojų nesugrumulios. Dar „Egoistą" — tą dar galima įveikti, bet visa kas kita taip išstilizuota, taip išlyginta, jog per tą lygumą mintis neturi nė kur užsikabinti: žodžiai bei sakiniai savo keliu, mintis — savo."[40] Šie teiginiai lyg ir patvirtino V. Krėvės nujautimą, kad daugumui Lietuvos inteligentų „Pratjekabuda" bus nesuprantama. Betgi čia naujus rašytojo ieškojimus nuvertino

---

[37] „Viltis", 1913, rugpiūčio 4 (17).
[38] V. Krėvės 1913.XI.11 laiškas L. Girai.— VRBR, f. 7, 385—40.
[39] „Viltis", 1913, rugpiūčio 4 (17).
[40] „Vienybė lietuvninkų", 1913, Nr. 39.

plunksnos bičiulis, toks pat naujovių ieškotojas. K. Puida inspiravo ir J. Tumą pakeisti pažiūrą į „Vaivorykštę", tačiau šis principingai atrėžė: „Vaivorykštės" virtuvės, kaip pravardžiuoji, Tu, Kazimierai, nepeik: ten yra — Krėvė. Aš jo, Krėvės, ne „Vaivorykštės" garbintojas. Nejaugi Tu ne? Gal kai ką ir nupipirinu, ne tik „nusaldinu". Žiūrėk mano recenzijas NN 82, 91, 122, 124[41]. *Suum cuique* — kiekvienam sulig jo nuopelnų."[42]

A. Jakštas pirmame „Vaivorykštės" numeryje išspausdintai V. Krėvės kūrybai nerado nė vieno gero žodžio[43]. „Pratjekabudos" jis nelaikė „neįkandamu" veikalu, kaip K. Puida manė. Atvirkščiai, kūrinio turinys kritikui pasirodė pernelyg aiškus — imtas „iš labai senos ir visiems žinomos pasakos apie budizmo įsteigėjo gyvenimą". A. Jakštas pasišaipė iš „viršliteratiškos" autoriaus pretenzijos; kūrinys jam atrodė be galo ištęstas („Tikras lietuvis neplepikas visa, kas pas Krėvę užima 57 p., būtų labai dailiai sutalpinęs į kokius 5—7") ir nuobodus. Kritikas reikalavo lietuviško veikalo. Jisai suabejojo, ar „Pratjekabuda" išvis laikytina meno kūriniu: „Autoriui, matyt, baisiai patiko ta panteistiškai teosofiškoji Indijos filosofija. Ji, matyt, tiesiog žavėte užžavėjo p. Krėvę, nes jis nesidrovėjo pavaišinti jąja ir mūsų visuomenę, suparodijuodamas prieg tam net šventus evangelijos žodžius." Šie sarkastiški „kritikų karaliaus" žodžiai patvirtino V. Krėvės spėlionę, jog katalikybės fanatikams „Pratjekabuda" pasirodys „labai nedievobaiminga".

---

[41] J. Tumas nurodė 1913 m. „Viltyje" išspausdintas savo recenzijas apie K. Alytos ir Vargovaikio originalius dramos kūrinius, V. Ambraziejaus ir A. Busilo vertimus.

[42] J. Tumo 1913.X.24 laiškas K. Puidai.— VVUBR, E 260—11.

[43] „Draugija", 1913, Nr. 76, p. 401—402.

Kaip blyškus aidas A. Jakšto žodžius atkartojo „Ateities" recenzentas: „Pratjekabuda" daranti „sunkų įspūdį kaip forma, taip svetimu mums, lietuviams, turiniu."[44]

M. Vaitkus nepritarė dogmatiškam „Draugijos" redaktoriaus požiūriui į V. Krėvės apysaką, tačiau neišdrįso su juo viešai ginčytis. L. Girai jis rašė: „Apie „Pratjekabudos" estetiškąją vertę aš ir dabar tebeturiu tokią pat nuomonę, kaip ir pirmiau. Dėl panteistiškųjų idėjų propagandos turiu pasakyti, jog ne taip idėjos propaguojamos. Čionai, man rodos, yra vien tik objektyvus aprašymas ano egzotiškojo, poetiškojo pasaulio — žmonių gyvenimo, žmonių idėjų. Jakštas neteisingai pasmerkė šitą veikalą. Jo paklaidą aš aiškinu sau taip: jis skaitydamas būgštavo, begu nėra čia kokios propagandos, ir toji baimė sugadino jam estetiškąjį pasigėrėjimą."[45] Taigi A. Jakšto reakcija prieš veikalą, kuris lyg ir neturėjo sąlyčio su gyvenamąja aplinka, padarė jį visuomeniškai aktualų.

„Indas, kuriame karalius laiko geriausiąjį savo vyną" — literatūrinė pasaka, kurios veiksmas vyksta neapibrėžtame Rytų krašte. Atsisakęs apsunkinančių mintį stilistinių puošmenų, V. Krėvė čia iškėlė įtaigų paradoksą: tikroji išmintis nesidangsto gražiais rūbais.

Pasirodžius „Vaivorykštėje" šiam kūriniui, Mėlynasis Šilas konstatavo, kad V. Krėvė į lietuvių literatūrą „įnešė" orientalistinę srovę. Tačiau recenzentas vadino ją „laikinu apsireiškimu" ir netiesiogiai linkėjo V. Krėvei ieškoti siužetų tėvynėje[46]. O J. Tumas, priešingai, į V. Krėvės kūrybą žiūrėjo kaip į vientisą reiškinį, su nusistovėjusia pasaulėjauta ir vaizdavimo

---

[44] Mėlynasis Šilas. Vaivorykštė.— „Ateitis", 1913, Nr. 11, p. 560.

[45] M. Vaitkaus 1913.V.24 laiškas L. Girai.— LK 14, p. 451.

[46] „Ateitis", 1913, Nr. 11, p. 561.

maniera; pastarojo kūrinio herojų Arkazarį jis laikė originaliu Šarūno variantu[47].

1913 m. antrasis pusmetis ir 1914 m. pradžia buvo ypatingo V. Krėvės kūrybinio pakilimo laikotarpis. Jis parašė stambų apsakymą „Amerika pataisė" (vėliau pavadintą „Vis toji Amerika, kad ji pražūtų...“), baigė biblinio veikalo „Dangaus ir žemės sūnūs" pirmąją dalį (apie Judą iš Kerioto). „Aš žinau, kad tu panorėsi, kad „Ameriką" atsiųstau, nes, tur būti, baidaisi „Sūnų". Vienok nieko ten nei pikto, nei gero nėra", — ironizavo L. Girą V. Krėvė[48], tarytum primindamas A. Jakšto reakciją prieš „Pratjekabudą". Netrukus V. Krėvė siūlėsi atsiųsti su žurnalo antraštės simbolika susijusią pasaką „Vaivos juosta" (vėliau pavadintą „Perkūnas, Vaiva ir Straublys") ir pluoštą dainų[49].

Jis ilgai nesulaukė atsakymo, nes pačioje 1914 m. pradžioje L. Gira buvo perkrautas darbais ir net nebaigęs rengti 1913 metų ketvirtosios „Vaivorykštės" knygos, kurioje, beje, prozos pakako. O 1914 metų pirmajam numeriui L. Gira teturėjo I. Šeiniaus „Vasaros vaišių" tęsinį, todėl aliarmavo bičiuliui į Baku: „Nepyk ir atsiųsk man *kuo greičiausiai*, ką turi: apysakas savo iš sodžiaus gyvenimo (Judhos tikrai bijau) ir dainų. <...> Lauksiu kaip gervė giedros Tavo laiško ir siuntinio, kuris mane nuramins, kad „Vaivorykštė" dėl mano taip ilgo tylėjimo tikrai nenukentėjo."[50]

Nespėjęs apšlifuoti ir perrašyti vienoje lapo pusėje, V. Krėvė išsiuntė L. Girai apsakymą „Galvažudys", kuris ir pasirodė „Vaivorykštėje". Tuo metu V. Krėvė jau buvo parašęs kelis ap-

---

[47] „Viltis", 1913, spalio 2 (15).
[48] V. Krėvės 1914.I.5 laiškas L. Girai.— VRBR, f. 7, 385—41.
[49] V. Krėvės 1914.I.7 laiškas L. Girai.— Ten pat, 384—7.
[50] L. Giros 1914.V.6 laiško V. Krėvei nuorašas.— L. Gira. Raštai, t. 5, p. 427.

sakymus, artimus 1909 m. „Viltyje" išspausdintų „Bobulės vargų" tematikai, ir galvojo apie atskirą knygelę. Jis įspėjo L. Girą, kad J. Rinkevičius neleistų „Galvažudžio" atskiru atspaudu[51], taigi atsisakė honoraro.

„Galvažudį" V. Krėvė vadino „sodžiaus gyvenimo vaizdeliu", kaip ir kitus savo apsakymus, ilgainiui sudariusius rinkinį „Šiaudinėj pastogėj". Tai sodriausias realistinis „Vaivorykštės" kūrinys. Visiems gerai žinomas jo siužetas remiasi buitišku epizodu: kaimyno nubaustas piemenukas perširdęs užmuša šeimininko kiaulę. Konfliktą, kurį Žemaitė būtų sprendusi buitinėje, o Lazdynų Pelėda — socialinėje plotmėje, V. Krėvė perkelia į žmogaus vidų. Rašytojui svarbiausia parodyti paprasto kaimiečio dvasios turtingumą. Gūdžiai rudens lietuje švokščiantis miškas primena šeimininkui jo varganą vaikystę ir lyg nematoma ranka nuima kerštą piemenukui, o šiam sukelia gailestį dėl padaryto nusikaltimo ir norą atlyginti žalą.

Perskaitęs V. Krėvės „Galvažudį", A. Jakštas apsidžiaugė, kad autorius metė „savo dekadentiškus „sapnus" ir vėl grįžta prie Lietuvos gyvenimo"; jam patiko gerai atspėta ir parodyta piemens psichika[52]. „Piemenų psichologija ir tipai puikiai nuduoti",— pakartojo A. Šapas. Jis pažymėjo kūrinio „išdidų stilių", vaizdingas metaforas, nors ir nekvalifikuotai, bet gana taikliai apibūdino puikią apsakymo kompoziciją: „Visos vaizdelio dalys giliai viena su kita susipynusios, todėl visas apsakymėlis išeina rundinas, apvalainas. Visa ką užviršija puiki pabaiga."[53]

Ignas Šeinius „Vaivorykštėje" išspausdino dvi didžiules apysakas — „Bangos siaučia" ir „Vasaros vaišės".

---

[51] V. Krėvės 1914.VI.5 laiškas L. Girai.— VRBR, f. 7, 385—43.
[52] „Vilties" mokslo ir literatūros priedas, 1914, Nr. 9—10, p. 235.
[53] „Ateitis", 1915, Nr. 1—3, p. 88—89.

Apysakoje „Bangos siaučia" I. Šeinius pamėgino parodyti gyvenamojo meto socialinius ir moralinius konfliktus. Į areną jis išvedė įvairiopus besiformuojančios lietuvių buržuazijos atstovus: laisvų profesijų inteligentus, valdininkus, studentus, į nacionalinį judėjimą įsijungiančius dvarininkus. Tačiau tai ne tipai, o tik paviršutiniškai apmesti charakteriai. Autorius apeina klasinį visuomenės susiskaldymą; pagrindiniu socialiniu prieštaravimu jis laiko prieštaravimą tarp miesto ir kaimo. „Miestas — klampynė, bala, raistas. <...> Viskas čionai žūva, viską miestas praryja — suėda. Ir smegenis iščiulpia, išsiurbia. Ir grožė kempinėmis apkermėja", — Ažgūrio lūpomis kalba autorius. Jis ragina kurti lietuvišką kultūrą kaime, nes tik tenai galima pasisemti „gaivinančio ir gydančio vandens" (Sudaunio žodžiai). „Bėgimas į kaimą" — būdingas impresionistų kūrybos bruožas.

Apysakoje „Bangos siaučia" gerai perteikta sujaukta ir dirginanti Stolypino reakcijos atmosfera. Ieškodami pastovesnių vertybių, veikėjai blaškosi tarp pozityvizmo ir empirikos, kamuojasi dėl meilės, griebiasi netgi okultizmo[54].

I. Šeiniaus kūrinys tarytum diskutavo su tradiciniais lietuvių stambiosios prozos kūriniais — pradedant tematika, baigiant stilistika. Pačioje apysakoje polemiškai pašiepta „grynojo realizmo apaštalų" neapykanta „netikusiam impresionizmui" — „modernizuotam ligonio matymui", kuris neatskleidžiąs „nei <...> gyvenimo pažinties, nei jo idėjų, nei kokios nors tiesos".

Didžioji apysakos dalis buvo parašyta Vilniuje 1912 m. I. Šeiniui išvykus studijuoti į Maskvą, jos rašymas nutrūko. Tačiau L. Gira nedavė autoriui ramybės, reikalaudamas atsiųsti

---

[54] A. Vaitiekūnienė. Ankstyvoji Igno Šeiniaus kūryba.— Ignas Šeinius. Vasaros vaišės. Kuprelis. V., 1970, p. 7.

visą kūrinį. „Lapelių perrašyta 387, o dar bus koks 50. <...> Jei nori, kad siųsčiau greitai, tai aš siųsiu dalimis, po 100 lapelių. Noriu dar apdirbti, juk visi metai, kaip ją rašiau. Taigi, jei sutinki taip, tai aš ją tekinsiu, dailinsiu, šlifuosiu ir Tau atsiųsiu."[55] „Vaivorykštės" redaktorius turėjo sutikti su tokiomis sąlygomis. Pirmasis pluoštas buvo išsiųstas L. Girai 1913 m. sausio pabaigoje[56], antrasis (nuo XI iki XXV skyriaus) — kovo mėnesį[57]. Paskutinius šešis skyrius I. Šeinius baigė rašyti atostogaudamas Pagirėliuose (Kauno gub.) rugpiūčio mėnesį[58]. Kūrinys buvo spausdinamas dalimis, redaktoriui nežinant, koks bus tęsinys. Nenuoseklus rašymas negalėjo neatsiliepti veikalo sandarai. Apysakos pabaiga, kuria pats autorius džiaugėsi, menkai derinosi prie viso kūrinio.

Žurnalo redaktorių apysaka „Bangos siaučia" patraukė savo socialine koncepcija, kaleidoskopiškumu[59]. Ji buvo vienintelis „Vaivorykštės" 1 numerio kūrinys, patikęs V. Krėvei[60]. Apysakos pabaigos nekantriai laukė K. Jurgelionis[61]. K. Puida, kuris seniau šaipėsi iš I. Šeiniaus apysakaičių („be stiliaus ir su barbarizmais"), apysaką „Bangos siaučia" pavadino įdomiausiu ir svariausiu „Vaivorykštės" 1 numerio kūriniu. Labiausiai veikalą jis vertino už naujovišką ir originalų stilių —„neramų, nervingą, savimi nepatenkintą, nuolatos lyg ko ieškantį"[62]. Kūrinio atspaudą K. Puida recenzavo „Lietuvos žiniose"[63].

---

[55] I. Šeiniaus 1913.I.23 laiškas L. Girai.— LK 14, p. 437.
[56] I. Šeiniaus 1913.I.27 laiškas L. Girai.— Ten pat, p. 438.
[57] I. Šeiniaus 1913 m. kovo mėn. laiškas L. Girai.— Ten pat, p. 439.
[58] I. Šeiniaus 1913.VIII.11 laiškas L. Girai.— BBK 7, p. 166.
[59] L. Gira. Ignas Jurkūnas-Šeinius.— „Lietuvos aidas", 1935, kovo 23.
[60] V. Krėvės laiškas (be datos) L. Girai.— VRBR, f. 7, 386—54.
[61] „Laisvoji mintis", 1913, Nr. 44, p. 1052.
[62] „Vienybė lietuvninkų", 1913, Nr. 39.
[63] „Lietuvos žinios", 1914, vasario 26 (kovo 11).

K. Puida išanalizavo veikalą ir socialiniu, ir meniniu atžvilgiu. Veikėjų blaškymesi kritikas įžvelgė bendrą reakcijos laikotarpio ligą. Pavaizduoti asmenys, jo nuomone, „kiek chaotingi, tiek ir realūs". Pagrindinis veikėjas Sudaunis — savotiškas avantiūristas, putos, kurios „iškilo viršun ir pasinešė gyvenimo keliu tik revoliucijos metu, ir tai ne per dorais įrankiais". Pripažinęs, kad jo „persiauklėjimas" ir moralinė jėga, įsigyta apysakos pabaigoje, siekiant moters meilės, atrodo keistai, K. Puida vis dėlto buvo linkęs psichologiškai pateisinti šį „ekstravagantinį ekscesą". Recenzentas nepastebėjo, kad charakterių vaizdavimo manierą apysakoje nulėmė impresionistams būdingas polinkis piešti žmones, pasiduodančius savo jausmams ir nuotaikoms.

K. Puida, pats artimas impresionizmui, iškėlė I. Šeiniaus sugebėjimą rašyti kapotais sakiniais, gynė autorių nuo J. Tumo kaltinimo, kad gausiuose dialoguose sunku susivaikyti, kas ką pasakė. „Pripratome, mat, prie literatinės košelės — kad čia mums viskas būtų! — skaitai, lyg sviestą tepi — lygu, slidu, niekur neužkliūni,— ironizavo K. Puida.— Pamanyti, pagalvoti, įsigilinti į tai, ko rašytojas nesukramtė — nenorime." Pastabos prie dialogų, anot jo, tik pastorintų rašinį, o aiškumo nesuteiktų. Iš tikrųjų didžiausia dialogų yda buvo ne jų „neaiškumas", o ištęstumas. K. Puida pabrėžė, kad I. Šeinius sąmoningai vengia tokių „aiškumų", kur „rašytojui nebelieka vietos pasiknaisioti, pasirausti, ką nors defektinio <...> surasti ir iškelti aikštėn".

Teigiamai vertindamas impresionistinį I. Šeiniaus rašymo būdą, „palaidąjį laisvosios tvėrybos taką", K. Puida kritikavo autorių už neapvaldytos ir tinkamai nesurištos medžiagos gausumą, skaitymą sunkinantį tokį balastą, kaip spiritizmo ir tolygių „mokslų" aiškinimai, kalbos klaidos. Čia jis parėmė J. Tumą, kuriam apysaka irgi atrodė „netiršta", perkrauta nebūtinais dalykais.

Apysaką „Bangos siaučia" J. Tumas laikė romantiniu kūriniu ir žiūrėjo į ją kaip į lektūrą lengvam pasiskaitymui turint atliekamo laiko. „Nėra jokių gamtos aprašymų, jokių tragiškų vietų. Nieko, ką norėtumei pasiimti į chrestomatiją. Vienos šnekos ir veikėjų vedžiojimas."[64] Vėliau jis prisipažino siejęs I. Šeiniaus kūrinį su lenkų literatūroje įsigalėjusia „pasipasakojimų" mada, kurios didžiausia teigiamybė buvo ne intriga ar dramatizmas, o tik sklandus stilius. „Trūko inteligencijos tirštimų, ir to neatstojo mechaniškai kai kada primaišomi mokslo dalykai (spiritizmas), dirbtinis apendiksas meno kūriniui"[65], — teigė J. Tumas.

J. Tumui nepatiko pretenzingas apysakos pavadinimas. Kūriniui jis taikė vien realistinio meno reikalavimus. Veikėjų „psichologinius absurdus" jis aiškino autoriaus nesugebėjimu aiškiai nupiešti žmonių portretus, nuosekliai ir priežastingai atskleisti jų ryšius. Tam tikra prasme jis buvo teisus, nes socialiniai reiškiniai, kurie prašyte prašėsi loginio motyvavimo, kirtosi su intuityviais pasąmonės impulsų stumdomų veikėjų poelgiais. Apysakos stilius J. Tumui atrodė pasišiaušęs, kalba ir rašyba — nedovanotinos. Keliolika pirmųjų puslapių jis palygino su stambiai suarta dirva, „per kurią korektoriaus visai nepereita su savo akėčiomis"[66]. Tai buvo nelaukta replika žurnalo redaktoriui, pasižadėjusiam J. Rinkevičiui skaityti antrąją korektūrą. Dėl korektūros klaidų reiškė nepasitenkinimą ir autorius[67].

Skaitydamas pirmąjį apysakos pluoštą, L. Gira atkreipė I. Šeiniaus dėmesį tik į netaisyklingą jungtukų *kada* ir *kuomet*

---

[64] „Vilties" mokslo ir literatūros priedas, 1914, Nr. 1, p. 31.
[65] J. Tumas. „Kuprelį" paskaičius.—„Lietuvos aidas", 1932, balandžio 9.
[66] „Vilties" mokslo ir literatūros priedas, 1914, Nr. 1, p. 32.
[67] I. Šeiniaus 1913.XII.18 laiškas L. Girai.— LK 14, p. 442.

vartoseną[68]. Tačiau jis paliko fonetinę tarmišką rašybą *(pūtos, išbįro)*, netaisė ir netgi nepaaiškino tokių provincializmų, kaip *ger (ar), gek (juk, ar)*, kurie kliuvo recenzentams. Apysakoje „Bangos siaučia" I. Šeinius plačiai naudojosi gimtosios Vilniaus krašto rytų aukštaičių tarmės leksika.

Apysaką „Vasaros vaišės" autorius iš pradžių manė pavadinti „Sodžiuje" arba „Pas vasarą svečiuose"[69]. Šį kūrinį, pradėtą rašyti 1913 m. vasarą, „Vaivorykštei" jis taip pat siuntinėjo dalimis[70]. Išspausdinus žurnale apysaką „Bangos siaučia", L. Gira visiškai pasikliovė I. Šeiniumi. Dabar „Vaivorykštė" buvo pagrindinis I. Šeiniaus kūrybos stimulas. Jai sustojus, „Vasaros vaišės" nutrūko po antrosios dalies, nors autorius tikėjosi parašyti šešias[71]. I. Šeinius jautė rašąs geriausią savo kūrinį[72]. Vėliau L. Gira vadino jį „Vaivorykštės" žiedu, neturinčiu tolygių lietuvių literatūroje nuotaikos žavingumu ir stiliaus grakštumu[73].

„Vasaros vaišes" su apysaka „Bangos siaučia" sieja tik panašus impresionistinis vaizdavimas, o iš esmės tai visiškai skirtingi kūriniai. „Vasaros vaišės" — nuolatos kintančių nuotaikų fragmentai, kuriuos jungia pagrindinio veikėjo, atostogaujančio studento Karolio, paveikslas. Karolis pasiduoda įvykių tėkmei, skuba viską pamatyti, patirti, pajusti. Jo stebėjimai vis pereina į autoanalizę, tikrovė pinasi su vizijomis. Labiau už visas realijas autoriui rūpi atskleisti Karolio meilės jausmo būseną, pasąmonės kuždesius. Apysakoje „Vasaros vaišės" patraukia improvizuoti peizažai. Keisdamas stebėjimo taškus, autorius

---

[68] I. Šeiniaus 1913 m. kovo mėn. laiškas L. Girai.— Ten pat, p. 439.
[69] I. Šeiniaus 1913.X.8 laiškas L. Girai.— Ten pat, p. 440.
[70] Ten pat, p. 441.
[71] I. Šeinius. Aš dar kartą grįžtu. K., 1937, p. 9.
[72] I. Šeiniaus 1913.VIII.11 laiškas L. Girai.— BBK 7, p. 166.
[73] L. Gira. Ignas Jurkūnas-Šeinius.—„Lietuvos aidas", 1935, kovo 23.

išgauna netikėtų optinių ir dinaminių efektų. I. Šeinius, spalvingų akimirkų poetas, šiame kūrinyje atsiskleidžia ir kaip niuansuoto, ritmingo sakinio meistras.

Nedėkingos „Vasaros vaišių" pasirodymo aplinkybės neleido kūriniui tapti tokiu literatūrinio gyvenimo reiškiniu, koks jis turėjo būti. Į šią apysaką rimčiau įsigilino tik A. Jakštas[74]. Išnarstęs paprastutes išviršines „Vasaros vaišių" konstrukcijas, jis neliko abejingas ir sudėtingai emocinei kūrinio sandarai, nors subtilių vidinių pergyvenimų kaitą apysakoje stebėjo iš racionalistinių pozicijų. Pagrindinį „Vasaros vaišių" veikėją Karolį kritikas be jokių užuolankų pavadino autoriaus antrininku, o pačią apysaką — suidealinta studentiškų atostogų fotografija. Jis didžiai vertino I. Šeiniaus jautrumą smulkiausioms išorės detalėms („Jo dvasia — tai *sui generis* mikroskopas gyvenimo smulkmenoms tėmyti") ir psichologiniams niuansams („Visi jausmai ir jausmų atspalviai, lyg muzikos tonai, jam pažįstami; jis moka sudaryti iš jų visokių simfonijų — tai linksmybės, tai liūdnumo, tai ilgėjimos, kaip to reikalauja pasakojimo bėgis"), tačiau būgštavo, kad rašytojas nevirstų mechanišku gyvenimo kopijuotoju. „Nereikalingos smulkmenos", kritiko nuomone, šiame kūrinyje užtemdo planą ir gadina fabulą.

Spalvingą I. Šeiniaus „Vasaros vaišių" antrosios dalies įžangą („Guliu aukštieninkas, visas paskendęs žolėje"), į kurią pirmasis atkreipė dėmesį A. Jakštas, „Ateities" recenzentas A. Šapas išjuokė; kūrinyje jam pasirodė per daug „lengvučių, malonių gamtos vaizdelių"[75].

„Vaivorykštės" ketvirtai knygai I. Šeinius dar žadėjo parašyti „linksmą naują dalyką" — „Dažytas jaunikis"[76], bet pažado

---

[74] „Draugija", 1914, Nr. 91—92, p. 233—235.
[75] „Ateitis", 1915, Nr. 1—3, p. 88.
[76] I. Šeiniaus 1913.X.29 laiškas L. Girai.— LK 14, p. 442.

neištesėjo. Šis sumanymas veikiausiai transformavosi į apsakymą „Kai aguonos žydi" apie pakabintą tinkle mergišių daktarą Atolą[77].

Manoma, kad „Kuprelis" „davė pradžią idėjiniam-stilistiniam lietuvių prozos išsišakojimui į dvi pagrindines kryptis — realizmą ir modernizmą"[78]. Tačiau šis kūrinys, išėjęs Amerikoje, negalėjo daryti staigių perversmų lietuvių literatūroje. Jis buvo pradėtas spausdinti periodikoje vėliau negu apysaka „Bangos siaučia", o baigtas maždaug vienu metu su ja[79]; atskiras jo leidimas, L. Giros teigimu, „lietuvių visuomenei ligi kauniškės antrosios laidos [buvo] nebent tik iš vardo težinomas"[80]. Todėl nepalyginamai didesnį poveikį estetinei lietuvių prozos diferenciacijai tuo laiku darė „Vaivorykštėje" skelbiamos I. Šeiniaus apysakos — labiausiai skaitoma ir komentuojama žurnalo medžiaga. Nors ir būdamos nevienodos idėjinės ir meninės vertės, jos plėtė vaizdavimo galimybes. Polemiška apysaka „Bangos siaučia" paįvairino tradicinę epinę beletristiką, o „Vasaros vaišės" parodė gerokai išaugusį lietuvių prozos meniškumą vaizduojant vidinį žmogaus gyvenimą.

A. Vienuolio-Žukausko „Šio svieto niekniekių niekniekiai" (vėliau pavadintas „Gyvenimo niekniekiai") — stambiausias „Vaivorykštės" apsakymas, užimantis daugiau kaip du spaudos lankus. Savo užmoju aprėpti platų vaizdavimo lauką jis artėja prie apysakos. Tokios apimties kūrinys buvo per didelis „Aušrinei", kurioje jaunas rašytojas pastoviai bendradarbiavo. Apsakymą 1913 m. pabaigoje L. Girai atsiuntė I. Šeinius, primygtinai

---

77 I. Šeinius. Aš dar kartą grįžtu, p. 117—171.

78 J. Žėkaitė. Lietuvių romanas. V., 1970, p. 99.

79 „Kuprelis" pradėtas skelbti „Vienybėje lietuvninkų", 1913, rugpiūčio 6, baigtas 1914 m. pradžioje.

80 L. Gira. Ignas Jurkūnas-Šeinius.—„Lietuvos aidas", 1935, kovo 23.

prašomas parūpinti ką nors iš „Švyturio" bendradarbio A. Vienuolio kūrybos. A. Vienuolis buvo ką tik sugrįžęs į Maskvą po asmeninės dramos („Suėdė pati - ragana su savo motina. Išbėgo iš jųdviejų kur tai Kaukazo kalnuosna. Ir ar rašys, kažin, prakeikęs gyvenimą. Jis toks stebėtinas žmogus", — apgailestavo I. Šeinius[81]). I. Šeinius besąlygiškai pripažino A. Vienuolio talentą („jis blogo negali parašyti") ir reikalavo autoriui mokėti didžiausią „Vaivorykštės" honorarą — 15 rublių už lanką[82].

L. Gira buvo patenkintas A. Vienuolio kūriniu: „Geras dalykas, stiprus. Tik vieną ydą ji turi: per daug filosofavimo; Petro Marijos ir sugrįžusio Graužinio dialogas griežtai per ilgas, neproporcionaliai ilgas, jis kenkia apysakai, tačiau taip sutaisytas, kad negalima nė kiek sutrumpinti. Na, bet gerų pusių žymiai daugiau, nekaip ydų. Kaukazo gražumų aprašymai tikrai žavėte žavi. Mūsų raštijoje bus tai dalykas vienas geriausių ir savo rūšies vienintelis lig šiol."[83] Kitaip A. Vienuolio kūrinį L. Gira vertino po kelerių metų paskelbtame straipsnyje „Skaitymų" žurnale[84]. Jis laikė A. Vienuolį lyriniu realistu, o jo pastangas reikštis įvairiuose žanruose vadino dar neįgijusiais „apsisprendusio kūrybos veido" bandymais. Didžiausios ligi tol apimties A. Vienuolio apsakymas „Šio svieto niekniekių niekniekiai" L. Girai atrodė vertingesnis dalykas už „Pačią" ar net „Grįžo", bet vis dėlto „kandidato į rašytojus bandymas, ir tiek". „Yra tai notaro raštininko Graužinio daromos svetimoj šaly karjeros ir dvasios nusivylimų istorija ir drauge — kitkart jį pamilusios gilia meile, bet jo rūsčiai atstumtos Kaukazo rusaitės širdies dramos istorija." Pažymėjęs neblogą fabulos plėtotę ir psichologizmą, L. Gira priekaištavo autoriui už reminiscencinį dėstymą, ištęstus autorinius komentarus, sentimentalumą antrojoje dalyje, atsitiktinumu suvedamus herojus, afektuotą finalą, taigi vertino kūrinį kritiškai. Tai buvo pirma-

---

81 I. Šeiniaus 1913.X.8 laiškas L. Girai.— LK 14, p. 440.

82 I. Šeiniaus 1913 m. pabaigos laiškas L. Girai.— Ten pat, p. 442.

83 L. Giros 1913.XI laiško I. Šeiniui nuorašas.— L. G i r a. Raštai, t. 5, p. 424.

84 E. R a d z i k a u s k a s. A. Vienuolio Raštai. I knyga.— „Skaitymai", kn. 7, 1921, p. 100—133.

sis viešas atsiliepimas apie šį apsakymą, nes jo publikacija „Vaivorykštėje" ir netgi atskiro atspaudo išleidimas 1914 m. praėjo negirdomis.

A. Vienuolio kūrinyje, kuris iki spausdinimo penkerius ar šešerius metus buvo išlaikytas stalčiuje, yra ne tik meninių, bet ir idėjinių trūkumų, ypač traktuojant buržuazinės inteligentijos santykius su revoliucija. Atplyšęs nuo gimtojo krašto ir išsižadėjęs kovos idealų, Graužinis tampa savanaudžiu karjeristu, tautiniu ir politiniu renegatu. Kai jis po trijų dešimtmečių susitinka moterį, kurią, bijodamas sumiesčionėti, jaunystėje buvo palikęs, — neįstengia atgaivinti praėjusio jausmo. Dabar jis taip pat, kaip ir ji, trokšta vien „absoliutinės ramybės". Užuot pasmerkęs oportunizmą, autorius „apgaubia savo herojų tokia romantiška nuotaika, kad skaitytojas visiškai praranda vertinimo kriterijų"[85].

L. Gira pritarė tokiam Graužinio paveikslui, kokį parodė autorius — su visomis epochos paklaidomis, o patį kūrinį priskyrė prie romantinių apsakymų[86]. A. Vienuolis neaiškiam savo veikėjui stengėsi būti atlaidus, žadino jam kitokio gyvenimo ilgesį, bet nemėgino jo „atversti" ir daryti „didvyriu", kaip I. Šeinius, prikėlęs tautiniam darbui nepalyginamai didesnį dvasios mizeriją Sudaunį apysakoje „Bangos siaučia". Nepaisant idėjinių trūkumų, buržuazinės inteligentijos dvasinės krizės gilėjimą atspindintis apsakymas papildė realistinę „Vaivorykštės" prozą jausminiu tikrovės vaizdavimu, praplėtė peizažų įvairovę margaspalviais Užkaukazės landšaftais.

Ketvirtame „Vaivorykštės" numeryje F. Kirša paskelbė apsakymą „Ledu". Jo fabula paprasta, netgi primityvi: bevardis žmogiukas prakerta ežere eketę, kurioje žūva naktį važiuojan-

---

[85] J. Žėkaitė. A. Vienuolio kūryba iki 1917 metų.—„Literatūra ir kalba", t. 2. V., 1957, p. 65—66.
[86] „Skaitymai", kn. 7, 1921, p. 100.

tis rogėmis pas nuotaką jaunikis su piršliu. Tačiau tai tik dingstis daugiaprasmėms idėjoms ir nuotaikoms išreikšti. Iš impresionistinių apsakymo vaizdų plaukia įvairių asociacijų, susijusių su kova prieš carizmą.

Ketvirtame „Vaivorykštės" numeryje pasirodė du humoristiniai kūrinėliai — „Naujametis numeris" ir „Labdarys". Jų autorius kybartiškis Pranas Penkaitis, ilgametis Rusijos raštinių tarnautojas, išklausęs Peterburgo universiteto teisės fakulteto kursą, tik prieš pusmetį buvo sugrįžęs į Lietuvą. Nors P. Penkaitis jau seniai šį bei tą rašinėjo į lietuviškus laikraščius, bet tik 1913 m. vasarą dvidešimtyje „Vilties" numerių išspausdintas reportažas „Kelionės įspūdžiai" atskleidė jo literatūrinius sugebėjimus. „Pakvipo kuklia žibuokle iš po lapų", — sveikindamas ateinantį į literatūrą „pašiepėją-jumoristą", išsireiškė J. Tumas[87]. „Vaivorykštei" P. Penkaičio atsiųstą humoristinį vaizdelį „Labdarys" L. Gira irgi norėjo perduoti „Vilčiai", tačiau, autoriui užprotestavus („Viltin", deja, dėti negaliu, nes jį buvo norėję dėti „Lietuvos žinios" — o aš tuomet atsisakiau joms duoti. Išeitų dabar skandalas")[88], pakeitė savo nuomonę.

Abu P. Penkaičio kūrinėliai gyvi, šmaikštūs. Lengvo turinio humoreskoje „Naujametis numeris" vaizduojamas pervargęs laikraščio redaktorius, kuris saldžiai užmiega ir neatiduoda paskutinės medžiagos į spaustuvę. Vaizdelyje „Labdarys" pašiepiamas turtingas sostinės gydytojas lietuvis, kuris, drebėdamas dėl pinigų ir karjeros, izoliuojasi nuo tautiečių. Čia paliesta lietuvių inteligentijos išsisklaidymo ir nutautimo problema. Ją gvildeno I. Šeinius publicistiniame straipsnyje „Tylu Lietuvoje" ir A. Vienuolis apsakyme „Šio svieto niekniekių niekniekiai", išspausdintuose tame pačiame „Vaivorykštės" numeryje. Todėl

---

[87] „Viltis", 1913, spalio 13 (26).
[88] P. Penkaičio 1914.I.29 laiškas L. Girai.— LK 14, p. 418.

L. Gira ir nenorėjo perkrauti žurnalo vienodos tematikos medžiaga.

„Vaivorykštės" prozininkai, išskyrus A. Vienuolį, buvo „Vilties" laikraščio autoriai. L. Gira nemėgo liberalinių „Lietuvos žinių", kuriose, be kita ko, buvo neetiškai suniekintas ir jo žmogiškas orumas[89], ir ignoravo šio laikraščio bendradarbių žymiausių kritinio realizmo atstovių Žemaitės ir Bitės kūrybą. „Vaivorykštės" redaktoriui kliuvo socialinis ir antiklerikalinis šių rašytojų kūrybos pobūdis. Lazdynų Pelėdą-S. Pšibiliauskienę jis paprašė duoti kokį nors apsakymėlį tik leisdamas trečią žurnalo numerį[90]. Žurnale nėra ir ortodoksinės klerikalų pakraipos autorių, nors „Viltyje" jų netrūko.

Autorių skaičiumi negausi „Vaivorykštės" „grynoji" proza kaip reta įvairi savo žanrais. Žurnale išspausdintos dvi apysakos, trys apsakymai, dvi pasakos, du vaizdeliai, satyra ir du humoristiniai kūrinėliai. Plati tematika ir sudėtinga problematika: nuo egzotiškos senosios Indijos iki anuometinės Lietuvos kaimiečių ir miestiečių buities, nuo bendražmogiškų filosofinių apmąstymų iki gyvenamojo meto aktualijų. Tačiau įdomiausia tai, kad paskelbti žurnale prozos kūriniai priklauso įvairioms literatūros kryptims.

Vaižganto vaizdeliai — realistinio meno kūriniai, siekimu atskleisti lietuvių valstiečio charakterį artimi V. Krėvės „Galvažudžiui". Kritinio realizmo tradicijas, nors ir ne visai nuosekliai, tęsia A. Vienuolio apsakymas, rodantis atitrūkusio nuo tautos inteligento desperaciją; šio kūrinio demaskuojančios minties stoką savaip papildo P. Penkaičio humoristika. Tačiau daugumas „Vaivorykštės" prozininkų paveikti įvairių neo-

---

[89] Velniukštis. Latrai.—„Lietuvos žinios", 1911, liepos 2 (15).
[90] L. Giros 1913.X.16 laiško Lazdynų Pelėdai nuorašas.— L. Gira. Raštai, t. 5, p. 422.

romantizmo tendencijų. Vaižgantas ir V. Krėvė susidomėję nacionalinio charakterio problema, o V. Krėvė — ir orientalistine tematika. I. Šeinius atstovauja impresionizmui.

KRITIKA IR PUBLICISTIKA

Daugiausia dėl K. Puidos kaltės pirmasis „Vaivorykštės" numeris išėjo be tuometinę literatūrą vertinančių straipsnių. Žurnalo redaktorius pažadėjo nuo antrosios knygos spausdinti sistemingai tvarkomą literatūros ir meno kroniką, kitų tautų meno apžvalgas. Ypatingą dėmesį „Vaivorykštėje" buvo numatyta skirti literatūros ir meno kritikai. „Kritikos skyrių stengsimės, kiek tik išgalėsime, nenuskausdami pačios dailiosios raštijos skyriaus, paplatinti. Dėsime ne tik literatūros studijas, bet ir mūsų knygų recenzijas." Autoriai ir leidėjai, norintys, kad jų raštai būtų paminėti žurnale, buvo prašomi atsiųsti po du savo veikalų egzempliorius[1].

Nei literatūros ir meno kronikos, nei kitų tautų meno apžvalgos „Vaivorykštėje" nepasirodė. Liko neįgyvendintas ir J. O. Širvydo pasiūlymas nuo antrojo numerio spausdinti draugijų ir visuomenės kroniką[2]. Tačiau tai nelaikytina dideliu trūkumu: neoperatyviame leidinyje be tokių skyrių buvo galima apsieiti. Svarbiausia — redaktorius ištesėjo žodį dėl literatūros ir meno kritikos. Antrojoje knygoje atsirado rubrika „Kritika ir bibliografija", bet ji, deja, 1914 metų „Vaivorykštėje" išnyko. Trijuose žurnalo numeriuose buvo recenzuota keturiolika

[1] Nuo Redaktoriaus.—„Vaivorykštė", 1913, kn. 1, p. 208.
[2] J. O. Širvydo 1913 m. laiškas L. Girai.— LK 14, p. 444.

leidinių (II—6, III—7, IV—1). Pridėjus straipsnius, nagrinėjančius literatūros, kalbos, teatro ir dailės reiškinius, susidaro pusėtinas filologijos ir kritikos, menotyros derlius. Literatūros ir meno klausimais žurnale daugiausia rašė pats L. Gira. Be jo, ryškiau pasireiškė M. Gustaitis, I. Šeinius, V. Bičiūnas.

„Vaivorykštėje" atsispindi sunkus lietuvių literatūros ir meno kritikos formavimosi procesas. Žurnale vyrauja mėgėjiški rašiniai, kuriuose subjektyviai vertinami kūriniai ir kultūrinis gyvenimas. Viename kitame straipsnyje publicistiškai svarstomos visuomeninės kultūrinės problemos.

Literatūros kritika — jos žanrai žurnale straipsnis ir recenzija — glaudžiai susijusi su teatro kritika. Septyniose, t. y. pusėje, „Vaivorykštės" recenzijų ir dviejuose straipsniuose gvildenami dramos kūriniai ir teatro bei dramaturgijos klausimai. „Kritikos ir bibliografijos" skyriuje recenzuota vienuolika naujausių lietuvių literatūros veikalų, vienas vertimas iš rusų ir du — iš ukrainiečių kalbos.

Užmojai plačiai ir sistemingai nušviesti kitų literatūrų istoriją ir esamą būklę, pasitelkus užsienio ir Lietuvos specialistus, sužlugo, ir „Vaivorykštės" redaktorius turėjo tenkintis tuo, ką gavo iš bendradarbių.

Dar pirmajame žurnalo numeryje pasirodė platus M. Gustaičio straipsnis „Puškinas ir Krymo sonetai", kuriame gana paviršutiniškai gretinama dviejų poetų kūryba[3]. Vėliau, L. Giros paskatintas, jis išspausdino dar tris studijinius rašinius: „Orientalinė srovė Europos literatūroje", „Ad. Mickevičiaus orientalizmas" ir „Orientalinis Krymo sonetų stilius". Visi keturi straipsniai buvo parengti iš vokiškai rašytos M. Gustaičio di-

---

[3] R. Sideravičius. Aleksandras Puškinas ir Lietuva. V., 1976, p. 108.

sertacijos[4], pradėtos lietuviškai skelbti 1908 m. „Draugijoje"[5]. Jie užėmė beveik tris spaudos lankus.

Lenkiškomis ir vokiškomis citatomis, daugybe išnašų išmarginti straipsniai, kuriuos siejo orientalistinė problematika, buvo pirmieji literatūros mokslo darbai Lietuvoje šia tematika. Jie žadino domėjimąsi egzotiška Rytų tautų kūryba, padėjusia plėtotis Europoje romantizmo srovei, kuri, anot autoriaus, buvo „jausmo ir vaidentuvės reakcija prieš gryną protą ir klasikų mokyklos grožio principus", leido geriau suprasti A. Mickevičiaus poezijos ištakas. Tačiau autorius niekur neužsiminė, kad orientalizmo problema buvo aktuali ir XX a. pradžioje, kai Rytų tautų kultūros ir filosofijos poveikis įvairiopai atsispindėjo žymių lietuvių rašytojų kūriniuose, neaplenkdamas ir „Vaivorykštės". Pats M. Gustaitis priklausė prie orientalizmo renesanso pranašų Lietuvoje: jis ne tik gvildeno teorinius klausimus, bet ir mėgino rytietiškus motyvus įvesti į savo poeziją. A. Mickevičiaus baladę „Farys" „Vaivorykštei" M. Gustaitis išvertė kaip orientalistinio meno pavyzdį[6].

Apie 1909 m. savo disertaciją M. Gustaitis rengėsi išleisti lietuviškai „Draugijos" formato knyga, buvo parengęs ir iliustracijas[7]. Tačiau, ruošdamas straipsnius „Vaivorykštei", jis iš naujo juos tvarkė, atidžiai skaitė paskutinę korektūrą. L. Gira, juos redaguodamas, taisė tik kalbos klaidas.

V. Krėvė buvo nepatenkintas antru M. Gustaičio straipsniu „Vaivorykštėje". „Pratjekabudos" autoriui, gerai pažįstančiam

---

[4] Die Krimschen Sonette von Adam Mickiewicz. Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde an der philosophischen Fakultät der Universität Freiburg in der Schweiz.— VVUBR, E 234.

[5] M. Gustaitis. Adomo Mickevičiaus Krymo sonetai. Lietuviški studijai.—„Draugija", 1908, Nr. 21—24.

[6] M. Gustaičio 1913.X.25 laiškas L. Girai.— LK 14, p. 396.

[7] Yra išlikęs būsimo leidinio planas.— VVUBR, E 247—168.

orientalizmą, atrodė, kad „tai rašė mokinys"[8]. Be abejo, replika buvo perdėta, tačiau žurnalo redaktorius į ją reagavo. Ragindamas autorių greičiau išsiųsti trečią disertacijos ištrauką, L. Gira rašė: „Straipsnio apie orientalizmą laukiu. Gerai, kad ilgesnis, nei pirmieji, nes anie, ypač antrasai — buvo jau per trumpi kaip tokiai plačiai temai."[9] Į M. Gustaičio publikacijas skeptiškai žiūrėjo A. Jakštas: „Tematas perdaug specialus, bet literatams gal ir bus pasiskaityti naudingas."[10]

Lietuvių literatūros istorijai „Vaivorykštėje" skirtas tik menkutis, sudurstytas iš citatų publicistinis Bitiko (E. Draugelio) rašinėlis apie tėvynės meilę Maironio eilėse. G. Landsbergis-Žemkalnis rengėsi rašyti studiją apie A. Fromą-Gužutį, tik abejojo, ar toks rašinys nešokiruos redaktoriaus. L. Gira paneigė šią nuomonę („Tamstos subjektyvumai, aštrioji forma manęs nebaido ir negali būti kliūtimi tarp Tamstos ir „Vaivorykštės", ant kiek nelies jie katalikų bažnyčios bei jos tvarkos ir kataliko jausmų") ir skatino drąsiai imtis plunksnos[11], tačiau teatro veterano sumanymas liko neįvykdytas.

Žurnalui labai stigo pažintinės medžiagos apie kitų tautų literatūrinį gyvenimą. Manydamas, kad V. Krėvės žmona — armėnė, L. Gira pageidavo jos straipsnio apie armėnų literatūrą. Šią literatūrą Lietuvoje pagarsino prieš dešimtmetį „Varpe" paskelbtas A. Kriščiukaičio-Aišbės straipsnis, kuriame buvo apžvelgtas armėnų nacionalinio išsivadavimo sąjūdis ir panagrinėta naujosios literatūros pradininkų kūryba. 1913 m. pabaigoje „Viltis" rengėsi minėti 1500-ąsias armėnų raštijos metines[12], tad

---

[8] V. Krėvės laiškas (be datos) L. Girai.— VRBR, f. 7, 386—74.

[9] L. Giros 1913.X.20 laiško M. Gustaičiui nuorašas.— LK 14, p. 398.

[10] „Vilties" mokslo ir literatūros priedas, 1914, Nr. 9—10, p. 236.

[11] L. Giros 1913.X.20 laiško G. Landsbergiui-Žemkalniui nuorašas.— LK 14, p. 408.

[12] V. Z. [Vincas Zajančkauskas].— Armėnai ir jų literatūra.— „Viltis", 1913, gruodžio 13(26).

ir „Vaivorykštė" norėjo atsiliepti į šį jubiliejų. V. Krėvė užsakė straipsnį Maskvoje studijuojančiam savo mokiniui Tigranui Achumianui, nūnai žinomam armėnų rašytojui, literatūros mokslininkui ir kritikui; 1910—1913 m. jis mokėsi Baku realinėje mokykloje, bendradarbiavo moksleivių almanache „Первые всходы"[13]. V. Krėvė abejojo, ar T. Achumianas tokį straipsnį parašys („tai žmogus labai gabus, bet ir tinginys nepaprastas")[14], ir jo abejonė, deja, pasitvirtino.

Savo mokytojo „Vikentijaus Mickevičiaus" laišką T. Achumianas pacitavo atsiminimuose[15]. V. Krėvė jame teisinosi negalįs pats parašyti tokio straipsnio, kadangi apie armėnų literatūrą neišmanąs. Žinodamas, kad V. Krėvė didžiai vertina armėnų liaudies epą „Dovydas Sasunietis", Ch. Aboviano, O. Tumaniano kūrybą, renka armėnų ir totorių patarles bei priežodžius, T. Achumianas nepatikėjo šiais mokytojo žodžiais.

Gražūs L. Giros norai paįvairinti „Vaivorykštę" kitų tautų literatūros apžvalgomis liko nerealizuoti. M. Gustaičio studijos tik iš bėdos užpildė literatūros mokslo straipsniams skirtas skiltis. „Vaivorykštė" nepajudino ir aktualių lietuvių literatūros problemų.

Žurnalo „Kritikos ir bibliografijos" skyriuje aktyviausiai pasidarbavo pats žurnalo redaktorius, kuris paskelbė 11 recenzijų. V. Bičiūnas recenzavo 3, G. Landsbergis-Žemkalnis — 1 knygą.

Antrojoje „Vaivorykštės" knygoje atsirado kritiko E. Radzikausko pavardė. Šitaip žurnale pasirašytos recenzijos apie

---

[13] Armėnų rašytojo jubiliejus.—„Literatūra ir menas", 1959, gegužės 1.

[14] V. Krėvės 1913.XI.11 laiškas L. Girai.— VRBR, f. 7, 385—40.

[15] Т. Ахумян. Винцас Креве (Викентий Мицкевич). — «Литературная Армения», 1970, Nr. 6, p. 75—80; Т. Ахумян. Литературные очерки и воспоминания. Книга вторая. Ереван, 1971, p. 390—399.

K. Alytos ir P. Mičiulio dramos kūrinius (Nr. 2), Jovaro ir M. Vaitkaus poezijos rinkinius (Nr. 3), L. Giros pjesę (Nr. 4). Netgi jautriausiems lietuvių literatūros kritikams neatėjo į galvą, kad naujojo jų kolegos rašiniai priklauso žurnalo redaktoriaus L. Giros plunksnai. Ir iš kur galėjo ateiti, jeigu tame pačiame numeryje E. Radzikauskas recenzavo tą pačią, kaip ir L. Gira, M. Vaitkaus knygą, jeigu toje recenzijoje „Šviesių krislų" „utas" lygino su L. Giros „utomis", paskelbdamas pastarąsias šio poezijos žanro Lietuvoje pradžia, jeigu gynė L. Giros pjesę nuo A. Jakšto kritikos. Atrodė, kad tokias recenzijas parašė geras „Vaivorykštės" redaktoriaus bičiulis, tik ne jis pats.

Pasirodžius trečiajam „Vaivorykštės" numeriui, J. Tumas panoro smulkiau sužinoti apie „nežinomus" autorius: „Liuduk! Kas tie Putinas ir Radzikauskas? Bent kiek man juos aprašyk. Tai vyrai — ne vanagai!"[16] O recenzuodamas šį žurnalo numerį „Viltyje", J. Tumas plačiai apsistojo ties E. Radzikausko kritika. „Jei ant nagų pažįstame žvėrių karalių — *ex ungue leonem,* tai ant šio ketverto recenzijų aš labai būčiau linkęs E. Radzikauską pasveikinti visų mūsų kritikų (recenzento vardo jam per maža) karaliumi, — pareiškė J. Tumas ir čia pat pasiaiškino, kad tokia pranašystė anaiptol neperdėta: — E. Radzikauskas, matos, rūpestingai seka mūsų literatūrą; tai retas atsitikimas. Seka, lygina, svarsto; tai dar retesnis atsitikimas. Ir svarsto, kaipo šviesus dalyko žinovas ir mėgėjas; kalba karštai, ne iš atšalusio, ne iš sustingusio jausmo. Ir vis dėlto ne tą savo jausmą išlieja, bet autorių gerumus ir blogumus sumaningai sukataloguoja. Jis negailestingas: ką pliekia, tai skaudžiai, mirtinai. Bet ir teisingas: kas verta girti, giria paspringdamas. Radzikauskas ne persakytojas skaitomųjų autorių, bet analitikas jų kokybės ir niekybės."[17]

---

[16] J. Tumo 1913.XI.28 laiškas L. Girai.— LKLIR, f. 13, 1630—173.
[17] „Viltis", 1914, sausio 1 (14).

Sveikindamas E. Radzikauską kaip kritikų karalių, J. Tumas drauge nuvainikavo A. Jakštą. Cituotoje charakteristikoje išvardyti E. Radzikausko kūrybinės individualybės bruožai — analitinis protavimas, sugebėjimas vertinti literatūros reiškinius plačiame nacionalinės kultūros kontekste, emocinis vertybių atskleidimas — buvo ne mažiau būdingi pačiam J. Tumui. Naujai „literatūros žvaigždutei" „Vaivorykštėje" J. Tumas neturėjo nė menkiausios pretenzijos, nors, kaip matysim, ne su visais E. Radzikausko vertinimais jis sutiko ir kai kuriais atvejais apie tuos pačius kūrinius darė teisingesnius sprendimus.

Kodėl L. Gira prisidengė slapyvardžiu? Jis pats aiškino, kad tai paskatinęs noras atsikirsti A. Jakšto kaltinimui, esą, „Beauštančioje aušrelėje" tik mėgdžiojamas Vydūnas. L. Giros kūrinio kritika buvo paskelbta „Draugijoje" 1913 m. kovo mėnesį, jau spausdinant „Vaivorykštės" pirmąją knygą, tad psichologinis slapyvardžio pasirinkimo motyvas nekelia abejonių. „Dabar pasirašyčiau ir pavardę. Juk kiek autoriai rašo replikų savo veikalams apginti!" — teigė L. Gira 1933 m.[18] Betgi prieš pasirodant „Vaivorykštei", jis gynė savo apsakymą „Pražuvę žmonės", nesidangstydamas slapyvardžiu[19]. „Beauštančios aušrelės" autorecenzijoje L. Gira neapsiribojo kūrinio apologija.

Mintis paneigti A. Jakšto priekaištą ruseno gerą pusmetį; kol L. Gira įvykdė savo sumanymą, jis E. Radzikausko slapyvardžiu „Vaivorykštėje" išspausdino keturias recenzijas. „Tai ne išgalvota, bet iš gyvenimo paimta ir su mano gyvenimu surišta pavardė, kurią tam tikrais sumetimais pasiryžau, taip sakant, įamžinti," — pastebėjo L. Gira[20]. E. Radzikausko slapyvar-

---

[18] „Naujoji romuva", 1933, Nr. 138—139, p. 686.
[19] L. G i r a. Ponas „Daša".—„Viltis", 1911, gegužės 8 (21).
[20] „Naujoji romuva", 1933, Nr. 138—139, p. 686.

džiui paimta Novoaleksandrovsko (Zarasų) gyventojos Henrietos Radzikauskaitės pavardė[21].

Kas tikrasis autorius, pasirašinėjęs E. Radzikausko slapyvardžiu, leidžiant „Vaivorykštę" ir ilgą laiką po to skaitytojai nežinojo. 1919 m. pradžioje, kai L. Gira sunkiai sirgo ir buvo prie mirties, jo bičiulis J. Strazdas ėmė rengti pilną jo raštų rinkinį. Tada L. Gira jam iššifravo nemažai pseudonimais pasirašytų savo straipsnių. J. Strazdas perrašė iš „Vaivorykštės" visą pavarde ir kriptonimu *L. G.* pažymėtą medžiagą (netgi prierašą „Dėl mūsų dainų"!)[22], bet nežinojo, kad perrašytinos ir E. Radzikausko recenzijos[23]. Pats autorius atskleidė visuomenei savo slapyvardį 1928 m., išleidęs „Kritikos raštus". Iš „Vaivorykštės" jis čia įtraukė tik E. Radzikausko ir L. Giros recenzijas apie M. Vaitkaus poezijos rinkinį „Šviesūs krislai"; jos sujungtos į vieną straipsnį. L. Girai priklausančios kritikos „Vaivorykštėje" mes irgi neskirstysime į dvi dalis, o aptarsime kaip vientisą reiškinį.

Iki „Vaivorykštės" pasirodymo L. Gira buvo paskelbęs periodikoje nemažai straipsnių įvairiais lietuvių literatūros klausimais ir keliolika anotacijų bei recenzijų apie naujas knygas. Jau 1907—1908 m., tvarkydamas „Lietuvos ūkininke" A. Jaroševičiaus pasiūlymu [24] įsteigtą skyrelį „Mūsų knygos", jis pasireiškė kaip profesionalus recenzentas. Čia išspausdintuose nedidelės apimties rašiniuose, vadovaujantis realizmo kriterijais, vertinamos Jovaro, Žemaitės, J. Biliūno, Vaižganto, K. Vanagėlio ir kitų autorių originalios bei verstinės knygos. Antrąkart jis ėmėsi rašyti recenzijas 1911 m. pirmajame pusmetyje, net įvedė „Viltyje" minėtą antraštę „Pašnekos apie mūsų rašti-

---

[21] VRBR, f. 7—685.
[22] MACBR, f. 96—2, 2, p. 36—77.
[23] Iš 1971.VIII.17 pokalbio su J. Strazdu.
[24] „Lietuvos ūkininkas", 1907, Nr. 7, p. 110.

ją". Vydūno veikalo „Mūsų uždavinys" bei J. Mikuckio „Pirmųjų dainų" kritika ir polemika su laikraščio „Литовская Русь" anonimu dėl apysakos „Pražuvę žmonės" rodė išaugusį profesinį meistriškumą. Vienuolika L. Giros recenzijų „Vaivorykštėje" buvo aukščiausia jo pasiekimų pakopa šiame žanre iki 1921 m.

„Vaivorykštėje" jis recenzavo įvairių žanrų, skirtingų pakraipų ir kūrybinių manierų knygas. K. Doveika yra pažymėjęs, kad ankstyvojo laikotarpio L. Giros literatūrinėse pažiūrose būta svyravimų ir prieštaravimų, ne tik ideologinis, bet ir dalykinis kritiko požiūris į literatūros reiškinius dar gana miglotas, o sprendimai — ne visuomet kvalifikuoti[25]. „Vaivorykštės" recenzijose tebevyrauja principas „patinka—nepatinka", bet literatūra jau nagrinėjama įgudusia akimi.

„Liaudžiai" rašytus scenos kūrinius L. Gira matavo aiškiais realizmo kriterijais. Vienoje „Vaivorykštės" recenzijoje jis pažymėjo: „Dabartinė Europos drama arba yra simbolinė, arba, jei ji imama iš mūsų laikų gyvenimo, <...> turi būti natūralė. Kitaip išeina jau nebe drama ar komedija, bet dramos ar komedijos parodija." Natūralumo, t. y. tikroviškumo, teigimas — realizmo estetikos išeities taškas. K. Alytos draminį vaizdelį „Ant bedugnės krašto" kritikas labiausiai vertino dėl tikroviško gyvenimo vaizdavimo, suprantamumo liaudžiai: „Palšas tai, rodos, veikalėlis, kaip ir mūsų sodžiaus gyvenimas palšas, kaip palša yra ūkininko girtuoklio šeimynos būtis. Bet ir, kaip tas gyvenimas, tikras." Toks pat „palšas" gyvenimas, atkurtas be jokių pagražinimų ar baisybių, L. Giros nuomone, savaime daro stiprų įspūdį Vargovaikio kūrinyje „Kova su girtuoklybe". Tačiau menas — tai ne tiksliai nukopijuota, o tipizuota, api-

---

[25] K. Doveika. L. Gira — literatūros kritikas.—L. Gira. Raštai, t. 4, p. 10—11.

bendrinta tikrovė. Išpeikęs balaganines Vargovaikio kūrinio scenas, kuriose vienu metu šneka keli žmonės, recenzentas pabrėžė: „Dramoje, kad ir realiniausioje, gyvenimas eina paskubintuoju žingsniu, gyvenimo apsireiškimai parodomi tik pagautu vienu kitu charakteringuoju momentu, ir tik." Jis reikalavo iš dramaturgų meniškai atskleisti būdingus veikėjų bruožus.

L. Gira pabrėžė auklėjamąją mėgėjų scenos veikalų reikšmę. Vargovaikis, anot jo, „norėjo patiekti pamokinantį liaudžiai scenos vaizdelį ir, matyt, suprato, ką darė. Ir tai yra didelis jo nuopelnas." Tačiau nereikia manyti, kad čia L. Gira pasisako už atvirą tendencingumą. Labiau negu Vargovaikio kūrinį jis vertino K. Alytos draminį vaizdelį, kuriame nėra „jokių garsiai skambančių žodžių-obalsių", o moralizuoja pats turinys. Taigi kritikas norėjo, kad auklėjamoji tendencija išplauktų iš kūrinio savaime, be autoriaus kišimosi į veiksmą.

Kaip retas ano meto kritikas, L. Gira buvo atsidėjęs formos analizei. Vargovaikio veikalėlyje kritikas konkrečiais pavyzdžiais parodė tokias „technikos ydas-paklaidas", kaip piktnaudžiavimą monologais, kartojimąsi, minėtąjį balaganiškumą. O nagrinėdamas schematišką P. Mičiulio pjesę „Erškėčių taku", L. Gira-E. Radzikauskas ištisai ją pajuokė. Išplėstą užuomazgą jis vadino nuobodžio pasaka, ilgus monologus — iškalbos fontanais; per visą veikalą, kritiko žodžiais, perdėm girgžda dirbtinumas, kuriuo atsiduoda ne tik kiekviena scena, bet beveik kiekvienas sakinys. L. Gira šaipėsi iš rekordiškai sunkios sakinių sandaros — tikros liežuvio akrobatikos ir, pritaikęs P. Mičiuliui paties susilauktą iš A. Jakšto repliką, ironizavo, kad išversti tokį sakinį į lietuvių kalbą tik už „pakūtą" kunigas galėtų skirti nelaimingam vertėjui. Pati pjesės fabula, kurios dramaturgas nemokėjęs dorai sumegzti, jam atrodė išvalkiota, o kūrinio konstrukcija — šlubuojanti visomis keturiomis. Pasida-

vęs P. Mičiulio pjesės neigimui, L. Gira nenorėjo joje matyti nieko gera. Kiek anksčiau, recenzuodamas „Viltyje" šio kūrinio pastatymą iš rankraščio, L. Gira pažymėjo filosofavimų ir moralizavimų perteklių pjesėje („Kur pafosas-deklamacija, ten nėra tikrumo; kurgi nėra tikrumo — ten nėra gyvenimo, nėra dailės"), sunkų stilių, tačiau pripažino, kad „atskirų <...> dialogų ir vietų yra gana vykusių"[26].

Antialkoholinės tematikos veikaliukuose J. Tumas atskleidė esmingesnių trūkumų. K. Alytos draminiame vaizdelyje jis pasigedo siužeto, tipų ir tiesiog suabejojo dramaturginiu autoriaus talentu[27]. Kompoziciškai padriką Vargovaikio kūrinį J. Tumas „perkrikštijo" „kova su blaivybe", nes čia tik geriama ir keikiamasi[28]. Vertinant šiuos kūrinius, L. Girą varžė jo, kaip „Blaivybės" konkurso teisėjo[29], padėtis.

L. Giros parašytose mėgėjų scenos veikalų recenzijose formos trūkumų demonstravimas pranoko idėjinio turinio analizę. Polinkis nagrinėti formą dar akivaizdesnis J. Tumo knygos „Ten gera, kur mūsų nėra" kritikoje. J. Tumo apybraižų knyga buvo sudaryta iš dviejų dalių: kelionės į Ameriką įspūdžių, 1911 m. spausdintų „Viltyje", ir paskaitų, kuriomis jis sugrįžęs norėjo atgrėsti Lietuvos darbo žmones nuo išeivystės. Nors L. Gira pripažino antrosios dalies svarbą, bet pirmenybę atidavė pirmajai, vertingiausiai literatūriniu atžvilgiu. Kritikas pastebėjo, kad ji pradeda naują lietuvių literatūroje kelionių aprašymų žanrą. L. Gira vaizdingai apibūdino J. Tumo stiliaus gyvumą ir spalvingumą, sugebėjimą reljefiškai atkurti tokias detales, kurių kitas gal ir nepastebėtų: „Po jo plunksna kiekvienas, rodos,

---

26 L. G. Teatras.—„Viltis", 1913, balandžio 24 (gegužės 7).
27 Ten pat, liepos 17 (30).
28 Ten pat, spalio 23 (lapkričio 4).
29 K. Marmos 1912.IV.3 laiškas L. Girai.— LKLIR, f. 13, 1629—39; S. Čiurlionienės 1912.VIII.24 laiškas J. Tumui.— VVUBR, F 385—36.

akmenėlis gyvas, kiekvienas aprašomas žmogus su tavim pačiu, rodos, kalba, ir tu gyveni jo gyvenimu, sielojies jo vargais, džiaugies jo džiaugsmais." „Tai toks rašytojas, kad, rodos, jisai aritmetikos uždavinyną parašytų, ir tai neatsibosdamas jį skaitytum." Kritikas grožėjosi gyvomis J. Tumo piešiamų vaizdų kaskadomis, ieškojo „grynų gryniausios poezijos" žybsnių. Recenziją L. Gira baigė įprastinėmis pastabomis apie kalbos klaidas. Perdėtą J. Tumo agitaciją prieš išeivystę, tendenciją blogiausia prasme, kuri suerzino K. Jurgelionį[30], L. Gira praleido pro ausis.

Kitose trijose „Vaivorykštės" recenzijose L. Gira nesileidžia išsamesnėn kūrinių analizėn, tik paliečia juos atskirais aspektais. V. Krėvės „Dainavos šalies senų žmonių padavimai" jį džiugina švelniu lietuvišku stilium, primenančiu „seno vaidilos įstabią pasaką", dzūkišku koloritu. Daugiau kaip pusę recenzijos sudaro „Padavimų" citata, kurią L. Gira palydi subjektyviais komentarais. Vilniaus jaunuomenės almanache „Sniegams tirpstant" L. Gira pasigedo „tikrų, galingų paveikslų". Abstrakčiai samprotaudamas apie tikrąjį talentą ir jo imitaciją, kritikas pabrėžė plačios jausmo skalės svarbą literatūrinei veiklai.

L. Gira buvo suinteresuotas iš V. Bičiūno ir A. Jaroševičiaus gauti kuo daugiau iliustracijų, norėjo abu dailininkus — Kazanės dailės mokyklos mokinį ir mokytoją — įtraukti dar ir į kritikos bei publicistikos darbą „Vaivorykštėje". „Švyturio" bendradarbis A. Jaroševičius atsisakinėjo, motyvuodamas laiko stoka[31], o V. Bičiūnas tapo antruoju po L. Giros „Vaivorykštės" recenzentu. Recenzijose išsakyti L. Giros komplimentai V. Bičiūnui, almanacho „Sniegams tirpstant" iliustruotojui, ir A. Ja-

---

[30] K. Jurgelionis. Kritika kun. J. Tumo paskaitos apie Ameriką.—„Jaunoji Lietuva", 1914, Nr. 1, p. 56—58.

[31] A. Jaroševičiaus 1913.V.19 laiškas L. Girai.— LKLIR, f. 13, 1630—69.

roševičiui, albumo „Lietuvių kryžiai" sudarytojui, buvo jo moralinė kompensacija šiems žurnalo talkininkams. Aptardamas „Lietuvių kryžių" leidinį, reikalingą „kiekvieno inteligento salionui", L. Gira, kaip ir V. Krėvės „Padavimų" recenzijoje, žavėjosi nacionalinio stiliaus apraiškomis, kurių ieškojo visų meno sričių atstovai.

Poezijos knygoms L. Gira kėlė didelius meniškumo reikalavimus. Šiose jo recenzijose prasikiša estetizavimas. Negausioje tuometinėje ir vėlesnėje L. Giros lyrikoje irgi jaučiami nauji poslinkiai: pereinama nuo tautosakinių stilizacijų prie individualių nuotaikų reiškimo, nyksta liaudies vargelių vaizdai, sustiprėja idiliškos nuotaikos.

Prieš šešerius metus, recenzuodamas pirmąją Jovaro knygelytę „Žibutė", L. Gira džiaugėsi, kad „sustatė tas eiles ne amatininkas, bet artistas", pabrėžė jų turinio demokratiškumą ir teigiamai įvertino klasinio sąmoningumo blyksnius[32]. „Sielos aide" 1905 m. revoliucijos dainiaus idėjinis kryptingumas buvo iš esmės nepakitęs, bet socialinis aštrumas — jau gerokai atšipęs, išryškėjo traukimasis į abstrakcijų miglas, sustabarėjusi eiliavimo technika. Neieškodamas ryšio tarp smulkėjančio turinio ir sumenkusios formos, bendras pilietinės drąsos deklaracijas L. Gira-E. Radzikauskas dabar vadino tuščiais plepalais, šaipėsi iš autoriaus „pretendavimo prie olimpiečių stiliaus ir pigaus pruntavimo apie socijales problemas". Poetinio įkvėpimo jis nenorėjo pripažinti nė verstinėms eilėms apie kregždelę. Viską vadindamas „poezijos profanavimu", draskančiu „kiekvieno šiek tiek estetiką mėgiančio skaitytojo ausis", L. Gira ragino autorių liautis teršti raštiją „bereikalingu šlamštu". Jo požiūris į Jovarą, „Švyturio" bendradarbį, beveik sutapo su A. Jakšto pozicija[33]. Abu dabar jį laikė eiliakaliu, K. Stikliaus-Liepuko

---

[32] „Lietuvos ūkininkas", 1907, Nr. 28, p. 432—433.
[33] „Draugija", 1914, Nr. 87, p. 288—292.

konkurentu. Ironizuodamas „baisiai girgždančias" Jovaro stygas, L. Gira netgi viršijo tokiais atvejais nepralenkiamą A. Jakštą.

Tikrosios poezijos pavyzdžiu „Vaivorykštė" paskelbė M. Vaitkaus eilėraščių rinkinį „Šviesūs krislai". Jau pats faktas, kad apie vieną knygą žurnale buvo įdėtos dvi recenzijos, rodė, jog ji yra išskirtinis literatūros reiškinys. Atskiru straipsniu einančioje įvadinėje L. Giros recenzijoje „Šviesiojo džiaugsmo poetas" aptarti bendrieji M. Vaitkaus eilėraščių bruožai. Daug cituodamas ir perpasakodamas patinkančias vietas, žurnalo redaktorius siekė sudominti rinkiniu, kurio pagrindinis objektas ir vienintelis tikslas — „grožybė, leidžianti poetui saldžiai „svajoti, svajoti, svajoti". M. Vaitkų jis vadino vasaros grožio riteriu, gyvenančiu „ne šios žemės" troškimais, besimeldžiančiu „šventajai ramybei".

E. Radzikausko slapyvardžiu pasirašytoje recenzijoje norėta įrodyti, kad „Šviesūs krislai" — tai šuolis poeto kūrybinėje biografijoje ir visoje lietuvių literatūroje. Pirmosios dvi M. Vaitkaus poezijos knygos, recenzento nuomone, atskleidė autoriaus erudiciją, bet nepajėgė suaudrinti sielos, nes joms stigo meniškumo. „Šviesių krislų" autorius atsisakė ankstesnių pamokslavimų bei graudenimų ir kaip tikras menininkas stengiasi „dailia forma" išreikšti grožį. Šis rinkinys — tikras grožio paminklas. Čia nepaliesta nė vieno prozinio klausimo, apeitos ir tokios temos, kurios gali atitraukti sielą „nuo grynosios grožės, nuo gamtos ir nuo džiaugsmo, tos mūsų vidujinės grožės. Nei žmonių vargai, nei tėvynės meilė neužgavo šį kartą Vaitkaus lyros stygų." Poeto sapnai ir jausmai sukasi apie tris elementus: keliones, gamtą, vasarą. Tačiau tai ne kosmopolitinė poezija, nes tėvynės meilė išsakyta gamtos grožio poetizavimu.

L. Gira konkrečiais pavyzdžiais parodė M. Vaitkaus rimavimo, ritmikos pažangą ir dar tebesamus poetikos bei eilėdaros

trūkumus. Didžiausia jo eilėraščių yda, kritiko nuomone, daugkalbystė; šį trūkumą, kaip žinoma, L. Girai buvo atskleidęs pats autorius. Atkreiptinas dėmesys į E. Radzikausko recenzijos vietą, kurioje minimi japonų „utos" stiliumi parašyti trumpi eilėraščiai M. Vaitkaus rinkinyje. Čia nagrinėjami lietuviški trioletai. E. Radzikausko recenzijoje paminėtų L. Giros trioletų nepavyko aptikti, — matyt, „utomis" kritikas laikė žaismingą pasikartojančių eilučių eilėraštį „Ar girdėjai?"[34]. „Vaivorykštėje" pavartotas egzotiškas „utos" terminas trioletui apibūdinti ir M. Vaitkaus trioletų pavyzdys galėjo patraukti K. Binkį, kuris paskelbė garsiųjų savo trioletų ciklą „Utos"[35].

Nagrinėjamoje recenzijoje M. Vaitkus apkaišytas skambiausiais epitetais: „poetas „iš dievo malonės", „gryniausiojo vandens poetas, grožybės vaidila *par excellence*", „oro Lietuvos poetas", „tikrasis Europos trubadūras". Egocentrinė M. Vaitkaus poezija savaip turtino literatūrą, skatino poetus tobulinti išraiškos priemones. Tačiau paversti ją sektinu lyrikos pavyzdžiu, kaip tai mėgino L. Gira, reiškė dirbtinai siaurinti lietuvių literatūros ir „Vaivorykštės" žurnalo akiračius, atitraukti poetus nuo aktualios tematikos.

Todėl labai savalaikė buvo J. Tumo reakcija prieš perdėtą susižavėjimą šia ribotų jausmų ir abstraktaus idėjinio turinio poezija. Praėjus vos dviem savaitėms po E. Radzikausko „apvainikavimo" kritikų karaliumi, J. Tumas paskelbė apie M. Vaitkaus eilėraščių rinkinį diametraliai priešingus L. Giros recenzijoms žodžius: „M. Vaitkus stovi prieš savo poezijas kaip prieš naktinę elektros lempelę: jį patį apšviečia, bet į šalį — nė vieno spindulėlio." „Svajoti nežinia apie ką, ilgėtis — nežinia po ko, džiaugtis — nežinia kuo; liūdėti, verkti, skausmą

---

[34] „Viltis", 1910, kovo 25 (balandžio 7).
[35] „Gėlių diena", 1919, birželio 1, p. 13.

kęsti — ale vis žodžiais, taip, kad ašara vis dėlto neišriedėtų, skruostai nerviškai nesusirauktų." M. Vaitkaus knygoje J. Tumas pagrįstai pasigedo gyvenimo pilnatvės. Neieškodamas žodžio kišenėje, „Šviesių krislų" poeziją kritikas pavadino betiksliu žaidimu, šalta kalėdinių eglelių natrio šviesa, kuri nei šildo, nei degina, o patį autorių — bergždžiu („muroja, o pieno neduoda")[36].

Recenzija, kurioje, prisidengęs E. Radzikausko slapyvardžiu, L. Gira nagrinėjo savo paties pjesę „Beauštanti aušrelė", tik tuo ir teįdomi. Jos tikslas buvo paneigti A. Jakšto kaltinimą „Draugijoje", esą, šis kūrinys — tai Vydūno „Probočių šešėlių" šešėlis. Perpasakojęs savo pjesės turinį ir pateikęs aštuoniolika jos ištraukų, L. Gira padarė išvadą, kad A. Jakštas triskart suklydo, „nes nei siužete, nei konstrukcijoje, nei stiliuje nėra nė mažiausio Vydūno mėgdžiojimo ar sekimo"; negalima kaltinti autoriaus, kad jis pasirinkęs tą pačią Lietuvos atgimimo temą. Po tokia „Beauštančios aušrelės" apologija L. Gira būtų galėjęs pasirašyti ir pavarde. Tačiau jis išaukštino šią „tautos atgimimo misteriją" kaip savitą ir geriausią savo dramos veikalą: „Į du trumpučiu aktu suglaudė autorius begalinę temą, ir todėl nieko čia nėra nereikalinga, nė vieno beprasmio ant vėjų tarto sakinio." Ne vien A. Jakštas L. Giros kūriniui prikišo nesavarankiškumą. S. Čiurlionienė „Beauštančią aušrelę" vadino tiesiog plagiatu[37]. J. Lankutis šią pjesę laiko ne be Vydūno poveikio parašytu kūriniu[38].

„Vaivorykštės" programoje L. Gira ragino kurti tokius veikalus, kurie teiktų vien estetinį pasigėrėjimą. Šis reikalavimas jo kritikoje siejosi su abejingumu idėjinei prasmei. Redakcinėje praktikoje L. Gira buvo pakantus įvairioms literatūros

---

[36] „Viltis", 1914, sausio 15(28).
[37] S. Čiurlionienės 1912.VIII.24 laiškas J. Tumui.— VVUBR, F 385—36.
[38] J. Lankutis. Lietuvių dramaturgijos raida. V., 1974, p. 114.

kryptims ir kūrybinėms manieroms. „Vaivorykštėje" išspausdinti kūriniai patvirtino ankstesnius jo teiginius, kad jos visos turi teisę gyvuoti.

Modernistinė estetika skelbė meno nepriklausomumą ir subjektyvizmą. L. Gira, „Vaivorykštės" programoje įrodinėjęs kūrybos autonomiškumą, dalyje savo recenzijų atsižvelgė į visuomeninio gyvenimo interesus. Skirtingai nuo modernistų, subjektyviai traktuojančių kūrybą[39], jis norėjo „sudaryti mūsų literatūrai <...> objektyvią, bešališką, grynai kūrybiniu ir estetiniu atžvilgiu kūrinius vertinančią kritiką[40], nors tokio objektyvumo nepasiekė.

Bendrame ano meto kritikos fone L. Giros rašiniai skyrėsi profesiniu lygiu. L. Gira recenzavo naujausią literatūrą, 1913 m. leidinius. Šioje srityje jis dirbo epizodiškai maždaug nuo 1913 m. balandžio iki lapkričio, priešokiais rašė recenzijas į numerį. Žymiausias tokio skuboto darbo trūkumas — besikartojančios mintys ir frazės. J. Tumo komplimentai „Vaivorykštės" E. Radzikauskui buvo perdėti, tačiau už kūrybinį avansą šis literatūros vertintojas atsilygino su kaupu „Skaitymuose"[41].

V. Bičiūną L. Gira pirmiausia pripažino kaip dailininką, bet įžvelgė jame ir būsimąjį kritiką. Draminiai bandymai, kuriuos V. Bičiūnas rašė, veikiamas S. Pšybyševskio kūrybos, L. Girai neatrodė perspektyvūs. „Negaliu iš kalno pažadėt, kad padėsiu, bet atsiųski — sąžiningai paskaitysiu ir bent savo nuomonę išreikšiu", — diplomatiškai išsisukinėjo nuo jų spausdinimo „Vaivorykštės" redaktorius[42]. Pirmąjį pradedančio kritiko dar-

---

[39] Plg. I. Šeiniaus požiūrį į A. Varno paveikslus ar K. Puidos pažiūras į literatūros kritiką.

[40] „Naujoji romuva", 1933, Nr. 138—139, p. 685.

[41] Plačiau žr. K. Doveika. L. Gira — literatūros kritikas.— L. Gira. Raštai, t. 4, p. 12—22; K. Doveika. Liudas Gira, p. 240—254.

[42] L. Giros 1913.X.19 laiško V. Bičiūnui nuorašas.— LK 14, p. 388.

belį —1913 m. rugsėjo mėnesį parašytą Jovaro „Sielos aido" kritiką[43] — L. Gira perdavė „Vilčiai"[44], bet ir čia ji nepasirodė. „Ji buvo sudėta beveik iš vienų citatų, — aiškino L. Gira recenzijos trūkumus, — Draugas tik konstatuoji, kad tokios ir tokios vietos geros ar blogos, bet to maža, reikia dar pabrėžti šiokias ar tokias ypatybes, tų ypatybių reikšmę tam veikalui ir plačiau jas pakomentuoti, padaryti išvadas." V. Bičiūnui atrodė būsią lengviau vertinti dramos veikalus[45], tačiau pagal L. Giros rekomendaciją parašytos dviejų M. Grigonio perdirbinių — I. Kotliarevskio „Nastutės" („Natašos Poltavkos") ir B. Lukaševič „Linksmos dienos"— recenzijėlės turėjo tą pačią ydą. Šiuos rašinius „Vaivorykštės" redaktorius vienu kitu sakiniu papildė[46].

Nutaręs recenzuoti IV Valstybės dūmos nario M. Yčo perdirbtą V. Korolenkos apysaką „Miškas ūžia" (antrąjį leidimą), kurios pirmąjį leidimą A. Jakštas buvo išgyręs už gryną ir taisyklingą kalbą[47], V. Bičiūnas būgštavo, ar L. Gira išdrįs spausdinti „Vaivorykštėje" triuškinančią kritiką[48]. Tačiau L. Girai itin patiko konkreti analizė, atskleidžianti vertėjo savavaliavimus „lietuvinant" tekstą. „Kaip ir galėjai Draugas manyti, kad aš dėl kokių asmeninių ar kitų žvilgsnių galėčiau nedėti taip dokumentaliai rašytos kritikos"[49], — stebėjosi „Vaivorykštės" redaktorius, leisdamas suprasti, kad meno reikalai jam aukštesni už vertėjo visuomeninę padėtį.

Šiuos tris V. Bičiūno rašinius išspausdinus viename numeryje, recenzuojamų kūrinių geografija prasiplėtė rusų ir ukrai-

---

43 V. Bičiūno 1913.IX.10 laiškas L. Girai.— Ten pat, p. 382.
44 L. Giros 1913.X.19 laiško V. Bičiūnui nuorašas.— Ten pat, p. 388.
45 V. Bičiūno 1913.IX.10 laiškas L. Girai.— Ten pat, p. 382.
46 L. Giros 1913.X.19 laiško V. Bičiūnui nuorašas.— Ten pat, p. 388.
47 „Draugija", 1912, Nr. 69, p. 87.
48 V. Bičiūno 1913.X.14 laiškas L. Girai.— LK 14, p. 385.
49 L. Giros 1913.X.19 laiško V. Bičiūnui nuorašas.— Ten pat, p. 387.

niečių autorių pavardėmis, tačiau iškilo vertimų „lietuvinimo" problema, kurios jaunas kritikas, kaip ir kiti ano meto literatūros vertintojai, nebuvo pajėgus išspręsti.

Aktyvus „Švyturio" talkininkas G. Landsbergis-Žemkalnis „Vaivorykštėje" išspausdino vienintelę recenziją apie K. Puidos dramą „Gairės". Atpasakojęs jos turinį, jis išgyrė autorių už neįkyrią antialkoholinę tendenciją, tipiškus veikėjus, sveiką humorą. Dramos literatūrinio ir sceninio meniškumo klausimai iš esmės liko nepaliesti. Tuo pačiu laiku apie šį kūrinį „Viltyje" pasirodė J. Tumo recenzija[50], kurioje autoriui nenorima pripažinti jokių nuopelnų: visi veikėjai esą „bedruskiai", išskyrus sušaržuotą Liutkienę, jie kalbasi betiksliais sakiniais originaliai sugadinta kalba, kūriniui trūksta akcijos, priežastingumo. Ano meto kritika neatsižvelgė į impresionistinio vaizdavimo specifiką K. Puidos dramose.

Atskirą straipsnių grupę „Vaivorykštėje" sudaro publicistika kultūros klausimais. Ne visa ji tinka žurnalo profiliui. Aptardamas aktualų L. Giros straipsnį „Saugokime savo korespondenciją", kuriame kultūros veikėjai raginami rašyti dienoraščius, palikti ateities kartoms gaunamus laiškus ir išsiunčiamų laiškų nuorašus, J. Tumas pastebėjo, kad „jis bene labiau tiktų į dienraštį, o ne į kvartalraštį"[51]. Dar labiau nepritampa prie žurnalo I. Šeiniaus straipsnis „Liaudies teatras ir alkoholis", aiškinantis, jog liaudies teatras turi būti gero pavyzdžio ir idėjų mokykla, o ne apsvaigusių jo bufete svečių užeiga.

Žymiausias „Vaivorykštės" publicistas — I. Šeinius. Savo straipsnių jis nevengė beletrizuoti, grįsti autentiškais įspūdžiais. Dėl literatūrinių elementų persvaros straipsnis „Tylu Lietuvoje" apie nykstantį sodžiuje jaunimą artimas impresijai.

---

[50] „Viltis", 1913, lapkričio 26 (gruodžio 9).
[51] Ten pat, 1914, sausio 1 (14).

Straipsnyje „Dėl lietuviškų juostų" I. Šeinius kritikavo mechaniškus liaudies juostų perpiešimus knygų viršeliuose, siūlė kūrybiškai naudotis jų motyvais ir formomis. Jis pabrėžė liaudies meno ir M. K. Čiurlionio paveikslų giminystę, glūdinčią ne išorėje, o „ūpe, dvasios gilumoje; net tone ir varsose", originalų P. Rimšos vinječių grožį, pasisemtą „iš tautos tvėrybos turtų". Tolesni nacionalinio stiliaus ieškojimai dailėje vyko I. Šeiniaus geidžiama linkme.

XX a. pradžioje vos ne kiekvienas leidinys laikėsi skirtingos ortografijos. I. Šeiniaus straipsnis „Vaivorykštėje" „Lietuvių kalbos dailė" dar labiau didino rašybos painiavą. Jis buvo skirtas „Lietuvos žinioms", bet jos atsisakė tokią medžiagą spausdinti. Autorius apgailestavo, kad rašomojoje kalboje įsivyravo suvalkiečių tarmė, kuri „per sausa ir apykietė", kurioje „nedaug tėra skambėjimo, muzikalumo ir kolorito". Jis ragino panaudoti kitų tarmių lobius, „žiūrėti ne vien žodžių prasmės, reiškimo kalboje, bet ir jų tarimo fonetikoje, jų dailumo", o iš abėcėlės išguiti „ragus ir kablius", kurie netinką lotyniškam raidynui. I. Šeinius siūlė iš savo gimtosios tarmės paimti tokias žodžių formas, kaip *inspėk, nuvėjo, apskabino*, taigi dar labiau, negu L. Gira ir V. Krėvė, stengėsi įteisinti literatūrinėje vartosenoje aukštaičių rytiečių leksiką bei fonetiką. A. Jakštas rašytojo sumanytą ortografijos reformą pavadino gana simpatinga, tačiau pastebėjo, kad ji paremta vien autoriaus skoniu ir nesiskaito su pačios rašybos evoliucija[52].

I. Šeinius dar buvo pasižadėjęs parašyti „Vaivorykštei" straipsnį „Gamtos siela"[53], bet pažado neįvykdė.

Dėdamas į žurnalą V. Bičiūno straipsnį „Mūsų teatras — ir kur jis eina", L. Gira pastebėjo: „Draugas palietei daug svarbių

---

[52] „Vilties" mokslo ir literatūros priedas, 1914, Nr. 9—10, p. 236.
[53] I. Šeiniaus 1913.IV.7 laiškas J. Rinkevičiui.— BBK 7, p. 165.

minčių, bet visa tai per trumpa, per sausa."[54] Straipsnyje V. Bičiūnas parėmė S. Čiurlionienės knygoje „Lietuvoje" pradėtą puolimą prieš mėgėjų teatrą. Pažymėjęs jo ydas — gerų režisierių stoką, menką repertuarą, kritikas pavadino šį teatrą tikrojo teatro karikatūra. Naujasis lietuvių teatras, kurio formavimąsi rodą tokie originalūs veikalai, kaip „Probočių šešėliai", „Sparnai", ir verstinių pjesių „Mirtų vainikas", „Mindaugas", „Kęstutis" pastatymai, turėsiąs eiti Europos teatro keliais. V. Bičiūnas keliais sakiniais aptarė europinės dramos evoliuciją ir pakitusį vaizdavimo meną, išskirdamas tris dramaturgijos linkmes: realistinę, alegorinę ir simbolistinę. Jis anaiptol nesmerkė vyraujančios teatruose realistinės dramos ir paties realizmo, net pabrėžė, kad po didelių permainų „dabartinioji drama pasidarė vidujinės žmogaus kovos, „sielos drama". Tačiau pirmenybę kritikas vis dėlto atidavė simbolizmui, kuris „visa savimi apima ir į tokias dailės formas pinas, tartum nieko jau prie tos dramos nebepridėsi".

Pirmoji V. Bičiūno rašinio dalis paskatino L. Girą parašyti „Vilčiai" straipsnį „Mūsų teatro evoliucija", aiškinantį profesionalaus teatro pranašumus prieš mėgėjų teatrą[55].

V. Bičiūno straipsnis, kurį J. Tumas sutiko su atlaidžia šypsena („tokiam dideliam tikslui pasiekti taip maža tesuvartota vietos")[56], sukėlė netikėtą polemiką. „Vaivorykštės" recenzijose V. Bičiūno pakritikuotas M. Grigonis stojo ginti pastarajame straipsnyje suniekintą mėgėjų teatrą[57]. Tačiau oponentui ne tiek rūpėjo pateisinti liaudies pramogas, kiek pasmerkti moderniąją dramaturgiją, kuri peršanti bažnyčios draudžiamą meilę, slopinanti tikėjimą. Pasak M. Grigonio, į blogą kelią lietuvių

---

[54] L. Giros 1913.X.19 laiško V. Bičiūnui nuorašas.— LK 14, p. 388.
[55] „Viltis", 1913, lapkričio 23 (gruodžio 6).
[56] Ten pat, 1914, sausio 1 (14).
[57] Svirno Žvynė. Mūsų teatras ir kur jis eina.—„Vilties" mokslo ir literatūros priedas, 1914, Nr. 2, p. 46—50.

teatrą kreipią tokie veikalai, kaip V. Bičiūno straipsnyje minimi J. Žulavskio „Mirtų vainikas", „Meterlinkų ir kitokių indeksinių rašytojų" dramos.

V. Bičiūnas pasiuntė atsakymą „Vilčiai". Redakcija palaikė M. Grigonį, kuriam tame pačiame numeryje buvo leista tarti galutinį žodį[58]. V. Bičiūnas gynė H. Ibseno, S. Pšybyševskio, M. Meterlinko, L. Andrejevo veikalus, kaip sukūrusius teatro raidoje naują epochą, ir teigė, jog utilitariniai klausimai svetimi menui; „dailė — dailei tai jos principas, dailė yra pati sau tikslu". M. Grigonis kartojo ankstesnius savo teiginius, reikalavo išstumti iš Lietuvos scenos „Du keliu" ir „*à la* Meterlinkus". Čia jis tęsė savo paties pradėtą akciją prieš H. Hejermanso dramą „Du keliu" ir kitus Lietuvoje statomus pasaulinės literatūros kūrinius, prieštaraujančius religinėms moralinėms dogmoms. Taigi „Vaivorykštės" išprovokuotas konfliktas atskleidė vis gilėjančius visuomeninės ir estetinės minties skirtumus.

Ketvirtajame „Vaivorykštės" numeryje įdėtas V. Bičiūno straipsnis „Čiurlionio dailė ir rusų kritika", aptariantis S. Makovskio ir B. Lemano mintis apie M. K. Čiurlionio kūrybą. Šie dailėtyrininkai stengėsi įžiūrėti joje iracionalių, mistinių bruožų, akcentavo jos simboliškumą, metafiziškumą[59]. V. Bičiūnas, tarytum autoritetingas žinovas, neigė jų subjektyvius samprotavimus ir piršo ne mažiau subjektyvią savo nuomonę, kad „nėra tokios kalbos, tokių žodžių, kuriais galima būtų pasakyti tą, ką pasakė savo paveiksluose Čiurlionis".

1914 m., minint lietuvių spaudos atgavimo 10 metų sukaktį, „Vaivorykštėje" pasirodė Antano Rucevičiaus apybraiža. Ilgametis spaudos darbuotojas papildė „Švyturyje" bei kituose kalendoriuose ir „Viltyje" spausdintus savo atsiminimus. Dialogo

---

[58] V. Bičiūnas. Atsakymas p. Svirno Žvynei; Svirno Žvynė. Dėl p. Bičiūno atsakymo.—„Viltis", 1914, balandžio 16 (29).
[59] Mažoji lietuviškoji tarybinė enciklopedija, t. 1, p. 335.

su bičiuliu forma A. Rucevičius pasakojo, kaip jis Kazanėje buvo suimtas už draudžiamos literatūros skaitymą ir 90 dienų išlaikytas gubernijos kalėjime. Autorius smulkiai aprašė kalėjimo režimą, suimtųjų savitarpio ryšius. Toks rašinys nors ir nejudino visuomeninės santvarkos pagrindų, bet ugdė priešiškumą biurokratiniam prievartos aparatui. „Vaivorykštėje" A. Rucevičius negalėjo detalizuoti, kad svarbiausias įkaltis jį suimti buvo nelegali socialdemokratų periodika rusų kalba. Tai išaiškėjo tik 1920 m., kai jo atsiminimai išėjo atskira knyga[60].

„Vaivorykštės" publicistikai stinga aiškesnės krypties, nors kai kuriuose straipsniuose keliamos aktualios problemos (rašybos normalizavimas, kūrybiškas liaudies meno panaudojimas dailėje, mėgėjų teatro santykis su profesiniu teatru ir kt.).

NUOMONĖS APIE ŽURNALĄ

Aptardami „Vaivorykštės" kūrybos derlių, minėjome kritikos atsiliepimus apie atskirus kūrinius, tačiau dar detaliau neišsiaiškinome recenzentų nuomonės apie patį žurnalą. Jį reklamavo dešinioji spauda. Tiktai pasirodžius jame kelioms liberalinės spaudos bendradarbių pavardėms, „Vaivorykštės" trečiojo numerio anotaciją paskelbė „Lietuvos žinios".

„Vaivorykštės" 1-oji knyga susilaukė penkių, 2-oji — dviejų, 3-oji — vienos, 5-oji (1914 m. Nr. 1) — dviejų recenzijų, o 4-oji liko nerecenzuota. Žurnalą recenzavo Druskius (A. Jakštas), K. Jurgelionis, K. Puida, J. Tumas, Mėlynasis Šilas (E. Draugelis) ir A. Šapas (A. Jasevičius).

---

[60] A. Rucevičius. Sunkiaisiais laikais. K.—V., 1920, p. 97, 101.

A. Jakštas „Draugijoje" pirmasis reiškė nuomonę apie „Vaivorykštę". Laikydamasis normatyvinių literatūros vertinimo kriterijų, jis pripažino tik tradicine maniera parašytus kūrinius, neprieštaraujančius „sveikam protui" ir katalikybės dogmoms, ir kandžiai pašiepė ryškesnius modernistinius ieškojimus. Kritikas skatino „Vaivorykštės" autorius imti savo raštams temas „iš *mūsų gyvenimo*, o ne iš savo „subjektyvių pergyvenimų" <...> ir — toliau rašyti žmoniškai, o ne dekadentiškai". Pirmajame žurnalo numeryje jis nerado „jokio spalvų įvairumo" tiesiogine (viršelio) ir perkeltine prasme. O apibendrindamas „Vaivorykštės" pirmojo numerio indėlį į literatūrą, jis rašė: „Įnešti kol kas ji nieko didelio neįnešė. Bet ilgainiui ji *gali įnešti*, jei tik pati tikrai nežlugs ir iš tiesų ras visuomenės užuojautą."[1]

A. Jakštas recenzavo ir paskutinę „Vaivorykštės" knygą. Jis konstatavo, kad „Vaivorykštė" ne tik gyvuoja, bet ir rimtai varo savo vagą, džiaugėsi teikiamu skaitytojams „grynos poezijos bei literatūros penu"[2].

K. Jurgelionis Amerikos „Laisvojoje mintyje" pasidžiaugė „Vaivorykštės" pasirodymu, linkėjo sėkmės žurnalui ir visai „dailiajai raštijai", tačiau pirmojoje knygoje išspausdintą kūrybą vertino gana kritiškai: ironizavo „Mūsų vargus", V. Krėvės impresijas, meniškesniais pripažino tik atskirus M. Gustaičio, Paparonio, F. Kiršos eilėraščius. Kritikas daug tikėjosi iš I. Šeiniaus prozos[3].

Nuolatinis „Vienybės lietuvninkų" recenzentas K. Puida pirmajame „Vaivorykštės" numeryje išspausdintus kūrinius matavo ne mažiau dogmatiškai už A. Jakštą, nors ir stovėjo skirtingose idėjinėse bei estetinėse pozicijose. K. Puida suplie-

---

[1] „Draugija", 1913, Nr. 76, p. 404—405.
[2] „Vilties" mokslo ir literatūros priedas, 1914, Nr. 9—10, p. 236.
[3] „Laisvoji mintis", 1913, Nr. 42, p. 990—991; Nr. 44, p. 1052.

kė visus „Vaivorykštės" autorius, išskyrus M. Gustaitį, Akstinų Vincą ir I. Šeinių. Tiesiog keista: užsiangažavęs „tendencinės" literatūros priešu, jis, kaip ir A. Jakštas, suniekino labiausiai „netendencinius" V. Krėvės ir L. Giros kūrinius ir išaukštino „tendenciškiausius" Akstinų Vinco „Literato užrašus". A. Jakštas turėjo kad ir ribotus, bet aiškius literatūros vertinimo principus, o K. Puida neretai buvo veikiamas ambicijų.

Recenzijoje K. Puida kėlė savo nuopelnus kuriant lietuvių literatūrinę spaudą ir stengėsi diskredituoti L. Girą. Jis nenorėjo pripažinti L. Girai literatūrinės erudicijos, abejojo, ar „palinkęs visomis savo simpatijomis prie klerikalų" redaktorius sugebės „bešaliai vesti laisvos tvėrijos žurnalą"[4]. Mes nežinome, kaip L. Gira reagavo į K. Puidos replikas, bet nėra abejonės, kad jos vertė jį permąstyti literatūrinę politiką. Pirmajame „Vaivorykštės" numeryje rašytojai kunigai sudarė bendradarbių daugumą, o trečiajame — redaktoriui jau pavyko pasiekti klerikalinės ir liberalinės pakraipos autorių pusiausvyrą, kuri buvo išlaikyta iki pat galo.

L. Gira tikėjosi, kad „Vaivorykštės" pasirodymas išjudins viešąją nuomonę ir pasipils recenzijų lietus. Tačiau slogi tyla po triuškinančios A. Jakšto kritikos žurnalui nelinkėjo nieko gera. Užuot tapusi literatūrinio gyvenimo reiškiniu, „Vaivorykštė" buvo pernelyg mažai žinoma visuomenei. A. Jakštas net nepažymėjo, kad tai pirmasis lietuvių literatūros žurnalas.

L. Gira pats ėmėsi ieškoti kritiko, kuris objektyviau įvertintų „Vaivorykštę". Plunksnos bičiuliai, nenorėdami konfrontuotis su A. Jakštu, visaip atsikalbinėjo. „Mūsų galvočiams literatūra tiek rūpi, kiek pernykštis sniegas, ir niekas nė krust, tai nemoka, tai negali, tai laiko neturi,— neslėpė savo apmaudo

---

[4] „Vienybė lietuvninkų", 1913, Nr. 39.

L. Gira, kreipdamasis su tuo pačiu pasiūlymu į J. Tumą.— Nejaugi kokia ten Mašioto knygelytė vaikams turėtų didesnį svarbumą ir žymę mūsų visuomenėj, nei „Vaivorykštė"?! O apie tokias knygelytes „Viltis" net įžengiamuosius (!) straipsnius rašo ir deda, tai — manau — ir „Vaiv[orykštė]" šiokio tokio paminėjimo užsitarnauja."[5] „Viltyje" J. Tumas recenzavo tris „Vaivorykštės" numerius, o „Vilties" mokslo ir literatūros priede — I. Šeiniaus apysakos „Bangos siaučia" atspaudą[6].

L. Giros redaguojamą leidinį J. Tumas vertino gera valia, bet gana reikliai. Jis pirmasis ir vienintelis anuometinėje kritikoje užčiuopė „Vaivorykštei", kaip literatūros žurnalui, keltinus reikalavimus. J. Tumas vadovavosi sveika nuojauta, kad žurnalas — tai ne aritmetinė medžiagos suma, o kažkas daugiau. „Kitų tautų žmonės panašios rūšies storus žurnalus tada testeigia, kai panori savo literatūrą kokiu nauju taku pavaryti arba nors bent kiek kiton šalin pakreipti nuo apkyrėjusio šablono", — teigė recenzentas. Kaip pavyzdžius, jis nurodė lenkų modernistų žurnalą „Sfinks" ir rusų simbolistų almanachą „Шиповник". „Vaivorykštės" jis ne tik kad nesiejo su šiais leidiniais, bet ir prieštaravo, kad reikia eiti panašia linkme: „Mums svajoti apie kokius bent naujus takus ir krypsnius, žinoma, nėra ko, nepratrynus senųjų ir toli dar gražu nepasidarius šablonų." Žurnalą J. Tumas siūlė vertinti savitu mastu — atsižvelgiant į tai, kiek jis „didina mūsų literatūrą, kad ir nereformuodamas jos; kiek duoda vietos pradedantiems pakenčiamai rašyti; kiek tokių naujų plunksnos darbininkų suranda ir juos, dar nedrąsius, į darbą įragina".

Vadindamas „Vaivorykštę" pirmąja arėja nejudintame dirvone ir suniekindamas ankstesnes J. A. Herbačiausko pastan-

---

[5] L. Giros 1913.V.14 laiškas J. Tumui.— BBK 7, p. 158.

[6] „Viltis", 1913, rugpiūčio 4 (17); spalio 2 (15); 1914, sausio 1 (14); „Vilties" mokslo ir literatūros priedas, 1914, Nr. 1, p. 29—32.

gas reformuoti literatūrą, J. Tumas kartu linko į nuosaikų, evoliucinį lietuvių literatūros vystymosi kelią. Konkrečiai analizuodamas žurnalą, jis rėmė naujus ieškojimus, rodė išskirtinį dėmesį V. Krėvės, Putino ir E. Radzikausko kūrybai. Ilgainiui žurnalas J. Tumui ėmė atrodyti pernelyg nuosaikus, nepajėgiąs sudominti skaitytojų taip, kad galėtų tapti „gyva gysle, kuria plastėtų karštas, jaunas „literatų-dailininkų" kraujas". J. Tumas pastebėjo dėl medžiagos trūkumo atsiradusias disproporcijas žurnale („Tokiu būdu „literatūros" laikraštis virsta gangreit ar antologija mūsų dainių, ar, jei iš pradžios pridėtumei kalendorių, tuo pat almanachu „Švyturiu"), kritikavo apypraste pirmosios knygos kalbą, dar prastesnę rašybą.

Mėlynojo Šilo ir A. Šapo recenzijos „Ateityje"[7] tik varijavo A. Jakšto pareikštas mintis, originalių pastebėjimų jose mažai. Šie recenzentai buvo dar labiau nepakantūs turinio ir formos naujovėms. Mėlynasis Šilas abejojo, „ar ilgai tvers nors prakilnus ir naudingas, bet neatsakančiai vykdinamas darbas", ir siūlė, pasitelkus daugiau vyresniosios kartos rašytojų ir talentingo jaunimo, vietoj storo, neišvaizdingo žurnalo leisti rusų „Нива" tipo iliustruotą mėnesinį žurnaliuką.

Demokratinės lietuvių kritikos akiračiuose „Vaivorykštė" beveik nefigūravo. Tuo metu, kai ji ėjo, Lietuvoje socialdemokratinės spaudos nebuvo. Norint išsiaiškinti įvairių lietuviškų Amerikos leidinių nuomones apie L. Giros redaguotą žurnalą ir kitus XX a. pradžios literatūrinius leidinius, būtina ateityje detaliau ištyrinėti šią spaudą bei jos archyvus.

Kiek žinome, „Vaivorykštės" pirmąjį numerį puolė ir klerikalų spauda („Draugija", „Ateitis"), ir liberalinis savaitraštis „Vienybė lietuvninkų". Po metų A. Jakšto nuomonė dėl žurnalo kad ir pasikeitė, bet jo komplimentai buvo pavėluoti:

---

[7] „Ateitis", 1913, Nr. 11, p. 558—561; 1915, Nr. 1—3, p. 87—89.

„Vaivorykštė" toliau nėjo. Jeigu ne J. Tumo recenzijos „Viltyje" ir žurnalo bendradarbių moralinė parama, tai vargu ar L. Girai būtų pakakę ryžto dirbti nedėkingą redaktoriaus darbą.

Nors per šešis dešimtmečius, sustojus „Vaivorykštei", apie žurnalą pasirodė tik keli straipsniai, bet jis minimas ir komentuojamas įvairiais atvejais. Šios knygos autoriaus suregistruota spausdinta medžiaga apie „Vaivorykštę" apima maždaug pusantro šimto bibliografinių pozicijų.

Buržuaziniu laikotarpiu buvo pažymėtas „Vaivorykštės" išleidimo dvidešimtmetis. Ta proga tautininkų spauda[8] išaukštino žurnalą kaip „naujosios tautinės literatūros" pagrindėją, „grynai kūrybiniu ir estetiniu (dailės) mastu vertinančios kritikos" pradininką ir pasigedo panašaus literatūrinio leidinio. Žurnalo programą mėginta pritaikyti kitoms visuomeninėms sąlygoms. Įsigalint autoritariniam režimui, kvietimas orientuotis į literatūrą, kuri stovėtų aukščiau partijų interesų ir neužgaudinėtų „tautos dvasinių bei tikybinių jausmų", buvo ne kas kita, kaip reakcinio „tautinės vienybės" šūkio, buržuazinio nacionalizmo ir klerikalizmo gynimas.

Nepraėjus nė metams po „Vaivorykštės" iškilmių, pats L. Gira „Vaire" paskelbtame eiliuotame manifeste[9] paragino poetus mesti estetizmą ir apdainuoti tariamą ūkinį Lietuvos kultūrėjimą. Tada „Vaivorykštės" bendradarbis V. Mykolaitis-Putinas jam priminė pirmojo lietuvių literatūros žurnalo sugestijas atsiplėšti nuo pilkų kasdieninio gyvenimo podirvių ir įgauti arų skrajojimo galią, o ne „vardan tų pačių gyvenimo podir-

---

[8] S. Zobarskas. Mūsų literatūros vaivorykštė.—„Lietuvos aidas", 1933, liepos 12; S. Zobarskas. „Vaivorykštę" prisiminus.—„Vairas", 1933, Nr. 9, p. 113—115; J. Brazaitis [B. Brazdžionis]. Vilniaus Vaivorykštė.—„Jaunoji karta", 1933, Nr. 35, p. 589—590.

[9] L. Gira. Manifestas Lietuvos poetams.—„Vairas", 1934, Nr. 5, p. 25—27.

vių <...> dainuoti apie žvieglius ir runkelių plantacijas"[10]. Čia „Vaivorykštės" programos teiginiai buvo iškelti kaip atsvara prieš valdančiosios partijos mėginimus paversti poeziją pigia aktualijų tarnaite.

„Vaivorykštė" glaustai aptarta ir įvertinta akademinėje „Lietuvių literatūros istorijoje"[11]. Veikale pabrėžtas žurnalo vaidmuo skelbiant įžymių rašytojų kūrinius, nagrinėjant literatūros meniškumo bei formos klausimus, ir pažymėta, kad žurnalo programoje ir daugelyje kūrinių atsispindėjo „lietuvių rašytojų pozicijos, kurias jie užėmė reakcijos sąlygomis, pasiduodami apolitiškumo, estetizmo, dekadentizmo tendencijoms bei nuotaikoms". Kartu pastebėta, jog „Vaivorykštėje" „išspausdinta ir tokių kūrinių, kurie savo idėjiniu-tematiniu turiniu nesutapo su žurnalo programa".

Tarybiniai lietuvių literatūros specialistai savo studijose, vadovėliuose ir straipsniuose lietė „Vaivorykštę" įvairiais požiūriais, tačiau daugiausia — konstatuodami estetizmą. Estetinė kryptis, kuri „Vaivorykštės" redaktoriui reiškė aukščiausią meniškumo laipsnį, mūsų literatūros moksle turi kitokį, stipriai neigiamą, atspalvį. Pabrėždami estetizmo reiškinius ir tik puse lūpų užsimindami apie kitus „Vaivorykštės" bruožus, gerokai nupiginome savo pirmąjį literatūros žurnalą. Pastaruoju metu (V. Galinio ir kitų literatūros tyrinėtojų darbuose) šios vienpusiškos tendencijos atsisakyta. Kaip ir kiekvieną kultūros reiškinį, „Vaivorykštę" reikia vertinti istoriškai ir dialektiškai.

„Vaivorykštė" turėjo kilnią visuomeninę paskirtį — konsoliduoti lietuvių rašytojus, ugdyti tautos literatūrą. Bendram kūrybos darbui žurnalas sutelkė daugelį žinomų Lietuvos rašytojų, išgarsino talentingų debiutantų būrį. Tačiau „Vaivorykštė" ne-

---

[10] V. Mykolaitis-Putinas. Dėl manifesto apie runkelius ir žvieglius.—„Literatūros naujienos", 1934, Nr. 4, p. 1.
[11] Lietuvių literatūros istorija, t. 2, p. 299—300.

buvo ir negalėjo būti visos tautos žurnalu: jame vyravo „Vilties" ir klerikalinės periodikos bendradarbiai; ilgainiui prisijungė keletas nuosaikesnių „Aušrinės" autorių. Kovingų demokratinių ir revoliucinių proletarinių rašytojų žurnale nebuvo.

Vientisos idėjinės ar estetinės platformos „Vaivorykštė" nesuformavo. Žurnalo programoje atsispindėjo apolitiško meno tendencijos, o estetiniai literatūros uždaviniai iškelti aukščiau už visuomeninę jos paskirtį. Kūrybinėje praktikoje programiniai siekimai įvairiopai transformavosi. Greta ideologiniu atžvilgiu indiferentiškų kūrinių „Vaivorykštėje" paskelbta aktualius socialinius klausimus liečiančios prozos.

Atskiros literatūrinės mokyklos ar srovės „Vaivorykštė" nesudarė. Greta vyresniosios kartos realistų ir romantikų savito braižo čia ieškojo įvairių modernistinių įtakų veikiamas jaunimas. Kad ir neakcentuodamas būtinybės atnaujinti meną, L. Giros redaguojamas žurnalas skatino kūrybinius ieškojimus. Tokie žurnale paskelbti kūriniai, kaip Vaižganto „Aukštaičių vaizdeliai", V. Krėvės orientalistinės pasakos ir realistinis apsakymas „Galvažudys", I. Šeiniaus impresionistinė apysaka „Vasaros vaišės", Maironio „Ant Drukšės ežero", didžioji dalis V. Mykolaičio-Putino ir K. Binkio eilėraščių paspartino naujosios lietuvių literatūros formavimąsi ir įtvirtino jos pasiekimus.

„Vaivorykštė" žymi takoskyrą tarp „maironinės" ir „pomaironinės" poezijos. Tiesa, žurnale išspausdinta nemažai ir tradicinių eilėraščių, bet lyrikoje ryškesni neoromantiniai turinio ir formos elementai. „Vaivorykštės" poetai tęsė L. Giros, „pomaironinės" poezijos pradininko, pastangas maksimaliai atpalaiduoti emocijas ir įvairinti eilėdarą. Proza itin paveikta besiskaidančių naujų literatūros srovių, kurios nulėmė žanrinę, teminę ir stilistinę kūrinių įvairovę. „Vaivorykštės" vertimai, originalios ir stilizuotos liaudies dainos papildė grožinę kūrybą. Žurnalas pa-

gyvino lietuvių literatūros kritiką, iškėlė gana svarbių kultūrinio gyvenimo problemų.

L. Gira rodė tolerancijos visoms literatūros srovėms. Mene jis labiausiai vertino tobulą išraišką, o ne turinio ar formos naujoves. Tuo metu, kai modernistinė kritika neigė ir niekino realizmą, šitokia nuosaiki pozicija buvo labai reikalinga.

„Vaivorykštės" redaktoriaus reiklumas formai — išsiskiriantis reiškinys XX a. pradžios lietuvių spaudoje. L. Gira gynė literatūros savarankiškumą, ragino rašytojus kurti meniškus kūrinius. Paties L. Giros estetinių pažiūrų evoliucija, atmetus visus jų kraštutinumus, buvo gana nesparti; jos negalima suplakti su jo visuomeninių pozicijų kaita.

L. Gira mokėjo taktiškai ir lanksčiai bendrauti su autoriais, atsakingai ugdė poetų pamainą. Prozai jis neskyrė tiek dėmesio. Atrinkdamas kūrinius spaudai, jis kartais elgdavosi nenuosekliai, ieškodavo kompromisų. Nors atskiri numeriai buvo sudaromi skubotai, bendrai jų struktūrai ir literatūriniam redagavimui pagal ano meto reikalavimus nedaug ką tegalima prikišti.

Žurnalas susilaukė ir teigiamų, ir polemiškų atgarsių, sukėlė diskusiją už savo ribų dėl lietuvių teatro ateities. L. Gira stengėsi nespausdinti kūrinių, prieštaraujančių katalikybės principams, vengė konflikto su A. Jakštu, bet klerikaliniai ortodoksai ne kartą reiškė nepasitenkinimą idėjinėmis bei estetinėmis atskirų kūrinių koncepcijomis. Skirtingos nuomonės dėl „Vaivorykštės" aktyvino literatūrinį gyvenimą ir skatino estetinę mintį.

LEIDYBOS RŪPESČIAI

„Vaivorykštės" pirmoji knyga buvo pavadinta „Literatūros ir dailės laikraščiu". Laikraščiais nuo „Aušros" ir „Varpo" laikų vadinosi visi lietuviški periodiniai spaudiniai. Antrojoje „Vaivorykštės" knygoje atsirado paantraštė „Literatūros-dailės žurnalas", kuri išliko ir kitose knygose. Tarptautinis terminas „žurnalas" tiksliau nusakė leidinio pobūdį. Žurnalu („žurnaliu") V. Krėvė jau norėjo pavadinti planuojamą leisti „Dainavą".

„Vaivorykštė" sumanyta kaip literatūros ir meno leidinys, tačiau meno klausimai joje užėmė nedaug vietos. Pagal profilį žurnalui reikėjo iliustracijų ar bent meniško viršelio. 1912 m. rudenį paaiškėjus realioms „Vaivorykštės" leidimo galimybėms, L. Gira kreipėsi į Peterburgo dailės akademijos studentą J. Zikarą, pageidaudamas viršelio vinjetės. Šis dėl laiko stokos atsisakė[1]. Pirmoji „Vaivorykštės" knyga išėjo su baltu viršeliu, kukliu šriftu surinkta antrašte, be jokių anam metui įprastų poligrafinių puošmenų. Šitoks neišvaizdingas viršelis tik iš bėdos galėjo patenkinti leidėją ir redaktorių. Tačiau J. Rinkevičius, prieš pusantrų metų skyręs 25 rublius „Švyturio" viršelio konkursui, dabar, atrodo, panašiai aukai nesirengė.

„Vaivorykštės" pirmosios knygos recenzentui A. Jakštui užkliuvo baltas viršelis, tarsi besityčiojąs iš paties leidinio vardo[2]. 1913 m. vasarą K. Binkis persakė almanacho „Sniegams tirpstant" iliustruotojui V. Bičiūnui, jog L. Gira pageidaująs

---

[1] J. Zikaro 1912.IX.18 laiškas L. Girai.— LK 14, p. 454.
[2] „Draugija", 1913, Nr. 76, p. 399.

žurnalui jo vinječių[3]. Tikėdamasis ateity ten paskelbti savo grožinės kūrybos, V. Bičiūnas sutiko tiekti piešinių[4]. Pradžiai jis nupiešė viršelio vinjetę, kurioje norėjo pabrėžti, kad „Vaivorykštė" vienija miestą ir sodžių[5]. Miestą simbolizuojantis fabrikas piešinio centre L. Girai atrodė įnešąs „slopinantį disonansą, sunkumą"; toje vietoje jis norėjo matyti kitokį simbolį, pvz., pilies griuvėsius („tai būtų poetinga ir su „Vaiv[orykšte]" labai harmonizuotų")[6].

V. Bičiūnas skubiai išsiuntė L. Girai perdirbtą piešinį, pažymėdamas, kad naujoje vinjetėje galima rasti „ir sodžių, ir miestą su fabrikais, ir bažnyčią, ir griuvėsius, ir upę su garlaiviu. Vadinasi, „Vaivorykštė" apima visą tą horizontą: sodžiaus, miesto gyvenimą, praėjusius ir dabartinius laikus."[7] Šis piešinys veikiai atsidūrė antrosios knygos viršelyje. Skatindamas pradedantįjį dailininką, L. Gira išgyrė almanachui „Sniegams tirpstant" nupieštas vinjetes[8].

V. Bičiūno piešinys buvo naudojamas trijų „Vaivorykštės" numerių viršeliuose. Ir turiniu, ir forma jis eklektiškas: natūralistinių detalių prigrūstą įžambų kvadratą vainikuoja dvigubi augaliniai ornamentai. Iš Vakarų Europos atkeliavęs ornamentas, įmantrus ir subtilus ilgų lenktų linijų raštas, neigiantis visa, kas masyviai medžiagiška[9], rusų dailininkų modernistų grafikoje jau buvo tapęs mados reikalu. V. Bičiūnas, kaip ir kiti lietuvių dailininkai, norėjo sukurti nacionalinį ornamentą, ta-

---

[3] V. Bičiūno 1913.VI.15 laiškas L. Girai.— LK 14, p. 380.
[4] V. Bičiūno 1913.VII.23 laiškas L. Girai.— Ten pat.
[5] V. Bičiūno 1913.VIII.23 laiškas L. Girai.— Ten pat, p. 382.
[6] L. Giros 1913.VII.30 laiškas V. Bičiūnui.— VVUBR, F 262—2.
[7] V. Bičiūno 1913.VIII.23 laiškas L. Girai.— LK 14, p. 382.
[8] „Vaivorykštė", 1913, kn. 2, p. 400.
[9] M. V o r o b j o v a s. Modernizmo epocha Europos mene. [Rankr.]. — VVUBR, E 454, p. 16, 27.

čiau jam stigo ne tik meninio savitumo, bet ir profesinių įgūdžių. Jo atsiųstą vinjetę sumažinus iki žurnalinio formato, kai kurios detalės (garlaivis) pranyko arba pasidarė miniatiūrinės, o šrifto defektai anaiptol nesumažėjo.

Vėliau „Vaivorykštei" V. Bičiūnas nupiešė dar dvi vinjetes; vieną, panašaus stiliaus kaip antraštinis piešinys, pageidavo dėti paskutiniame viršelio puslapyje.

V. Bičiūną konsultavo Kazanės dailės mokyklos mokytojas A. Jaroševičius, sutikęs tiekti „Vaivorykštei" grafikos darbelių tokiomis pat sąlygomis, kaip ir jo mokinys[10]. Jis atsiuntė L. Girai keturias vinjetes. Atsidėkodamas už jas, L. Gira recenzavo „Vaivorykštėje" A. Jaroševičiaus parengtą pirmąjį lietuvišką dailės albumą „Lietuvių kryžiai".

L. Gira, būdamas jautrus estetinei knygos išvaizdai, domėjosi lietuvių ornamentikos vystymusi. Prieš Pirmąjį pasaulinį karą Lietuvoje nebuvo knygos grafikų[11], todėl kiekvieno dailininko pastangos bendradarbiauti spaudoje džiugino. Ilgą laiką knygas ir žurnalus puošdavo „iš kažkur prisigraibytomis svetimomis vinjetėmis"[12]. Pirmasis dailininkas, kuris ėmėsi reformuoti lietuviškų leidinių estetinį veidą, buvo P. Rimša. 1914 metų pirmasis „Vaivorykštės" numeris išėjo su P. Rimšos pieštu viršeliu. Išradingai sukomponuotu šriftu ir ritmingomis grafinėmis linijomis dailininkas metaforiškai išreiškė sklindantį žurnalo garsą. Jau ir anksčiau pranešta apie numatomas spausdinti P. Rimšos, A. Jaroševičiaus, V. Bičiūno ir kitų dailininkų vinjetes[13], tačiau, žurnalui sustojus, šiam sumanymui nebuvo lemta išsipildyti.

---

[10] V. Bičiūno 1913.X.14 laiškas L. Girai.— LK 14, p. 386.
[11] J. Rimantas. Petras Rimša pasakoja, p. 224.
[12] Ten pat, p. 229.
[13] „Vaivorykštė", 1913, kn. 4, p. 779.

Mūsų literatūros moksle tebegyva nuomonė, kad „Vaivorykštė" autoriams honoraro nemokėjo. Pagrindo jai atsirasti davė L. Giros teiginiai: „Buvom su Rinkevičium sutarę, kad abu būsime to žurnalo bendrasavininkiai, pusininkai. Bet apie bet kokį „pelną" neteko, aišku, nė kalbėtis. Jokių honorarų niekas iš mūsų neėmė ir nė nereikalavo. Tai buvo literatūra tiktai iš idealizmo."[14] Šiuos žodžius užrašė ne pats L. Gira, o korespondentas; kita vertus, čia daugiau kalbama apie leidėjo ir redaktoriaus finansinius reikalus, o ne apie santykius su žurnalo autoriais.

„Vaivorykštės" organizavimo metais, neturint nė dvidešimt prenumeratorių, dėl honoraro negalėjo būti jokių garantijų. Pradinius žurnalo leidimo nuostolius J. Rinkevičius dengė kitais savo leidiniais. Spausdinimo išlaidų jis turėjo mažiau, negu kiti leidėjai, kadangi gaudavo popierių „pigia kaina tiesiog iš pirmųjų rankų"[15], be to, daugelį leidinių pats ir surinkdavo. „Vaivorykštė" buvo spausdinama iš pradžių ant kokybiško balto, vėliau ant gelsvo „Verže" popieriaus.

1912 m. rudenį siūlydamas šv. Kazimiero draugijai L. Giros „Deklamatorių" (paskiau pavadintą „Cit, paklausykit!") spausdinti Strazdų spaustuvėje, J. Rinkevičius už 16 puslapių lanką, spausdinamą 1000 egz. tiražu, nurodė 18 rb 30 kp kainą, „skaitant rinkimą, spaudą, popierių ir lankstymą"[16]. Maždaug 1000 egz. ėjo ir „Vaivorykštė"[17]. Pirmosios trys jos knygos turėjo po 13, ketvirtoji — 11, o penktoji — 12 spaudos lankų. Tad vidutinė numerio tiražo savikaina leidėjui neprašoko 250 rublių. Tokią sumą jis galėjo susigrąžinti už realizuotą penktadalį tiražo. Todėl J. Rinkevičius sutiko, kad atskirus žurnalo egzempliorius pla-

---

[14] „Naujoji romuva", 1933, Nr. 138—139, p. 686.

[15] J. Rinkevičiaus 1912.IX.18 laiškas A. Dambrauskui.— VVUBR, E 56—11.

[16] Ten pat.

[17] „Naujoji romuva", 1933, Nr. 138—139, p. 686; Iš 1975.II.17 pokalbio su M. Šlapeliene.

tintojai pardavinėtų ne tik nustatyta kaina — po 1 rb 20 kp, bet ir prireikus nuleistų iki 75 kp[18]. „Vaivorykštė" jam nebuvo toks nuostolingas leidinys, kaip nušviesta mūsų istoriografijoje, tik jos realizavimas sudarė sunkumų.

Palyginimui pateiksime kai kuriuos perpus plonesnio „Draugijos" žurnalo leidybos duomenis. Šio žurnalo tiražas irgi apie 1000 egz., prenumeratorių turėjo per 500, daliai autorių buvo mokamas honoraras. 1913 m. visos išlaidos „Draugijai" siekė 3108 rb 43 kp, vadinasi, vienam numeriui vidutiniškai 250 rb. Nepaisant to, žurnalas davė 387 rb 60 kp gryno pelno[19].

Rengiant pirmąjį „Vaivorykštės" numerį, L. Gira stengėsi išsiderėti iš autorių kūrinius veltui. Didžioji jų dalis, suprasdami nenormalias žurnalo leidimo sąlygas, honorarinių pretenzijų nekėlė. „Vaivorykštės" bendradarbiai M. Gustaitis ir M. Vaitkus vėliau net parėmė redaktorių finansiškai[20]. „Pirma vieta, nors iš ten ir nieko negaunu, „Vaivorykštė", nes tai *primogenis* mūsų", — rašė L. Girai V. Krėvė[21]. Tačiau tie autoriai, kuriems spauda buvo svarbus pragyvenimo šaltinis, nesutiko rašyti vien iš idealizmo. M. Pečkauskaitė reikalavo aiškaus atsakymo: „norėčiau žinoti, kokias Tamsta duodi sąlygas — nes, deja, mano gyvenimo sąlygos neleidžia man dirbti daykai"[22]. Puidus L. Gira tikėjosi patraukti „Vaivorykštėn" minimaliu honoraru. Tačiau K. Puida kategoriškai pareiškė: „Už 2 kap. eilutės nerašysiu ir neduosiu. Reikalaunu honoraro maximum, kurį įstengsite mokėti."[23] O. Pleirytė-Puidienė laiške L. Girai save ironiškai pavadino „trikapeikine literate", matyt, darydama užuominą apie

[18] I. Šeiniaus 1913.IV.7 laiškas J. Rinkevičiui.— BBK 7, p. 165.

[19] „Draugijos" sąskaitos ir apyskaitos 1905—1918 m.— VVUBR, E 103—37.

[20] M. Gustaičio 1914.I.21 laiškas L. Girai.— LKLIR, f. 13, 1631—34; M. Vaitkaus 1914.I.28 laiškas L. Girai.— Ten pat, 102.

[21] V. Krėvės 1914.I.5 laiškas L. Girai.— VRBR, f. 7, 385—41.

[22] M. Pečkauskaitės 1913.XI.9 laiškas L. Girai.— LK 14, p. 418.

[23] K. Puidos 1912.I.17 laiškas L. Girai.— BBK 7, p. 162.

šitokį vidutinį honorarą[24]. Jos brolis J. Pleirys paprašė net 5 kapeikų už prozos eilutę[25]. Su šiais literatais L. Gira nerado bendros kalbos.

Siekiant išlaikyti žurnalo aktyvą, neišvengiamai reikėjo ieškoti vienokių ar kitokių finansinės kompensacijos formų. Negaudami honoraro netgi už stambius kūrinius, pirmosios „Vaivorykštės" knygos autoriai reiškė pagrįstą nepasitenkinimą, ir į tai leidėjas turėjo atsižvelgti. Sumanyta leisti tuos veikalus atskirais atspaudais, tuo būdu sudarant papildomų pajamų šaltinį. Šiame darbe J. Rinkevičius jau turėjo pakankamai patyrimo. Iš „Vaivorykštės" atskiromis knygomis 1913—1914 m. atspausta: V. Krėvės „Pratjekabuda" („Pratjekabuddha"), I. Šeiniaus „Bangos siaučia" ir „Vasaros vaišės", A. Vienuolio „Šio svieto niekniekių niekniekiai" ir M. Vaitkaus „Upytė".

Kai kurie autoriai sutiko būti žurnalo platintojais ir pinigus už parduotus egzempliorius pasilikdavo sau kaip honorarą[26]. Šitokio akstino skatinamas, I. Šeinius išplatino Maskvoje net 40 „Vaivorykštės" egzempliorių. Už 13 spaudos lankų apysaką „Bangos siaučia" jis reikalavo išmokėti „per vienus metus, dalimis, po 25 rub. ar po 50" du šimtus rublių, suteikdamas J. Rinkevičiui teisę išleisti kūrinį atskira knyga[27]. Praslinkus daugiau kaip dviem dešimtmečiams po apysakos pasirodymo, žurnalo bendradarbis V. Bičiūnas rašė: „Gyvai prisimenu, kai 1913 metais „Vaivorykštė" sumokėjo Ignui Šeiniui už didžiulį romaną [apysaką „Bangos siaučia"] 100 rublių honorarą, visi stebėjomės ir skaitėme tai dideliu įvykiu. O juk romanui parašyti mažių mažiausiai reikia pusmečio laiko!"[28]

---

[24] O. Puidienės 1912.II.3 laiškas L. Girai.— LK 14, p. 420.
[25] J. Pleirio 1912.I.26 laiškas L. Girai.— Ten pat, p. 419.
[26] A. Lasto 1913.XII.16 laiškas L. Girai.— Ten pat, p. 412.
[27] I. Šeiniaus 1913.I.23 laiškas L. Girai.— Ten pat, p. 437.
[28] V. Bičiūnas. Rašytojai ir mokesčiai.—„Literatūros naujienos", 1936, Nr. 4—5, p. 5.

Siųsdamas „Vaivorykštei" A. Vienuolio apsakymą „Šio svieto niekniekių niekniekiai", už kurį šis pageidavo honoraro, I. Šeinius įspėjo L. Girą, kad „mudviejų sutarta laikytis 15 rub. nuo lanko"[29]. Ar A. Vienuoliui reikalaujama suma buvo sumokėta, neturime duomenų, tačiau tai visiškai galimas daiktas, nes jo apsakymas taip pat išėjo atskiru atspaudu.

„Vaivorykštės" honorarinę politiką padeda geriau suprasti 1913 m. pabaigoje rašyti L. Giros laiškai. „Nors ir vargingai gyvuoja kol kas „Vaivorykštė" — honorarą vis dėlto galėsime mokėti, tiesa, ne per didelį: kol kas — po 3 kap. eilutė, daugiau mokėti „Vaiv[orykštė]" jokiu būdu dar neišgali,— aiškino žurnalo redaktorius M. Pečkauskaitei. — Tokia honoraro „taksa" mūsų nustatyta, žinoma, mažesniems dalykams, apysakėlėms. Dėl stambesniųjų veikalų *skyrium* tariamės, tikriau sakant, tariasi „Vaiv[orykštės]" leidėjas p. Rinkevičius, kuris tokius veikalus nuperka iš autorių *skyrium išleisti* ir paskum perleidžia per „Vaivorykštę"[30]. Atsakydamas į A. Lasto klausimą, kiek „Vaivorykštė" mokėsianti už antrame numeryje išspausdintus jo eilėraščius, L. Gira apgailestavo, jog honoraras — žurnalo „sopamoji vieta", bet vis dėlto pažadėjo 5 kapeikas už eilutę — tiek, kiek mokėdavo rentabiliausi leidiniai[31]. Šiuos pinigus autorius pageidavo atsiimti iš lėšų, kurias jis gautų, platindamas „Vaivorykštę"[32].

Taigi leidėjas mokėjo kompensaciją tiems „Vaivorykštės" autoriams, kurie jos reikalavo. Tos kompensacijos formos buvo įvairios. Didžioji žurnalo bendradarbių dalis negavo jokio honoraro, išskyrus „Vaivorykštės" numerį su jų kūryba. Iš anksto

---

[29] I. Šeiniaus 1913 m. pabaigos laiškas L. Girai.— LK 14, p. 442.
[30] L. Giros 1913.XI.12 laiško M. Pečkauskaitei nuorašas.— L. G i r a. Raštai, t. 5, p. 422—423.
[31] L. Giros 1913.X.14 laiško A. Lastui nuorašas.— LK 14, p. 411.
[32] A. Lasto 1913.XII.16 laiškas L. Girai.— Ten pat, p. 412.

atsisakęs imti honorarą už savo kūrinius, L. Gira liko materialiai labiausiai nuskriaustas.

„Vaivorykštė" pasirodė 1913 m. pavasarį, praslinkus daugiau kaip metams nuo pranešimo spaudoje apie rengiamą žurnalą. Ilgai užtruko pirmosios knygos gamyba: ji pradėta spausdinti vasario[33], o baigta — balandžio mėnesį[34]. Tik kovo 30-ąją L. Gira parašė programinį straipsnį „Naująjį žygį pradedant", todėl jis atsidūrė numerio gale. J. Rinkevičius pasižadėjo kitus numerius leisti „punktualiai, kas trys mėnesiai"[35], bet dėl redakcinių ir techninių nesklandumų leidyba ir toliau šlubavo.

„Vaivorykštė" buvo renkama ir spausdinama M. Kuktos spaustuvėje. Žurnalą paprastai rinkdavo pats J. Rinkevičius vakarais, kai darbininkai išeidavo namo ir kasos likdavo laisvos. Rinkinį jis pats sulaužydavo, sutvarkydavo formą. Toks rinkimas užtrukdavo kokį mėnesį[36]. Kartais J. Rinkevičius pasisamdydavo darbininkų[37]. Jis organizuodavo žurnalo spausdinimą ir platinimą. Žurnalo administracija buvo vienas J. Rinkevičius, o redakcija — vienas L. Gira; ji ir tilpo jo kišenėje ir stalčiuje[38]. L. Gira prižiūrėdavo medžiagos išdėstymą numeriuose ir korektūrą[39].

Išskyrus poeziją, kitų žanrų medžiagos visą laiką trūko, todėl redaktorius negalėjo daryti didesnės atrankos, juo labiau — sukaupti atsargų kitiems numeriams. Daugeliu atvejų tiesiogiai priklausydamas nuo autorių, rankraščius spaustuvei jis tiekė neritmingai, dalimis, be išankstinio plano.

---

33 „Viltis", 1913, vasario 2 (15).
34 Ten pat, kovo 30 (balandžio 2).
35 Ten pat.
36 Iš 1971.VIII.17 pokalbio su J. Strazdu.
37 J. Rinkevičiaus 1913.VI.22 ir 1914.I.11 laiškai L. Girai.— LK 14, p. 435.
38 „Naujoji romuva", 1933, Nr. 138—139, p. 684.
39 Ten pat, p. 686.

Pirmaisiais metais norėta skaitytojams sudaryti įspūdį, kad „Vaivorykštėje" bendradarbiauja daug autorių, todėl produktyviausių poetų ir prozininkų kūryba buvo sklaidoma dalimis po visą žurnalą, paskui, pagausėjus bendradarbių būriui, šios lietuvių spaudoje paplitusios praktikos atsisakyta.

I. Šeinius ragino antrąją „Vaivorykštės" knygą trūks pliš išleisti iki gegužės pabaigos ir tiesiog brukti visiems inteligentijos sambūrių dalyviams, nesigailint „nei liežuvio, nei nagų"[40]. Tai buvo nerealus terminas. Šią knygą J. Rinkevičius pradėjo rinkti birželio mėnesį; M. Kuktos spaustuvėje stingant darbo, jis tikėjosi gauti pagalbininkų ir iki liepos pabaigos ją išspausdinti[41]. Tačiau kol numeriui susikaupė visa medžiaga, netruko ateiti ruduo. Antrąją „Vaivorykštės" knygą nuo pirmosios skyrė penkių mėnesių tarpas. Dėl tokio vėlavimo širdo I. Šeinius („sudergėt gerą idėją")[42], priekaištavo F. Kirša („Žinoma, *Requiem* tuomi visai aš nenoriu jai užgiedoti, bet kaipo faktas — aiškus")[43] ir kiti žurnalo bendradarbiai.

Trečiajai knygai paskutinę medžiagą atidavęs lapkričio vidury, redaktorius tikėjosi mėnesio pabaigoje sulaukti tiražo[44], bet jį išspausdino tik pačiame metų gale, o skaitytojai gavo 1914 m. pradžioje[45]. Šiam laikui planuota išleisti paskutinė, ketvirtoji, „Vaivorykštės" 1913 metų knyga dėl medžiagos stokos dar buvo nebaigta rinkti. Kodėl taip įvyko?

1913 m. spalio mėnesį „Vilties" laikraštį, kuriame dirbo L. Gira, perėmė redaguoti vienas „ateitininkų" vadų P. Dovy-

---

[40] I. Šeiniaus 1913.IV.18 laiškas L. Girai.— BBK 7, p. 165.
[41] J. Rinkevičiaus 1913.VI.22 laiškas L. Girai.— LK 14, p. 435.
[42] I. Šeiniaus 1913.VIII.11 laiškas L. Girai.— BBK 7, p. 166.
[43] F. Kiršos 1913.IX.14 laiškas L. Girai.— LK 14, p. 405.
[44] L. Giros 1913.XI.17 laiško I. Šeiniui nuorašas.— L. G i r a. Raštai, t. 5, p. 423.
[45] V. Krėvės 1914.I.5 laiškas L. Girai.— VRBR, f. 7, 385—41.

daitis. „Viltis" greitai „kveptelėjo „Šaltiniu"[46]. Iš redakcijos išėję darbuotojai ėmė organizuoti žurnalą „Vairas". L. Gira liko dirbti „Viltyje". Tai diktavo jo įsitikinimai. „Vilties" katalikybės nebereiktų baidytis, tai ne kokia baidyklė, bet lietuvių tautai labai artimas dalykas, artimesnis daug nei „Liet[uvos] žinių" skelbiamas liberalizmas ar žadamojo „Vairo" — золотая середина"[47], — įtikinėjo jis V. Krėvę.

Reorganizuotoje „Viltyje", kurią perėmė leisti pasitikėjimo draugija „Pr. Dovydaitis, L. Gira ir B-vė"[48], L. Girą prislėgė didžiausias darbo krūvis: ištisas savaites jam beveik vienam teko užpildyti visą dienraštį. „Toji „Viltis" prarijo, įsiurbė mane į save su oda ir kaulais, rodos. Mano paties reikalams, „Vaivorykštei", — nebebuvo nė kertelės liuosos vietos", — 1914 m. pavasarį jis aiškinosi nesulaukiančiam atsakymų į laiškus V. Krėvei[49]. Dabar L. Gira tvarkė „Vilties" mokslo ir literatūros priedo literatūrinę dalį. Nors J. Rinkevičius atkakliai ragino „Vaivorykštės" redaktorių atiduoti ketvirtajam numeriui trūkstamą medžiagą, bet L. Gira tiesiog neturėjo jėgų ją parengti. I. Šeiniaus „Vasaros vaišes" jis davė rinkti, „nė nepažvelgęs į jas", neperskaitė numerio korektūros. Nematydamas prošvaisčių ir ateity, jis jau buvo beatsisakąs toliau redaguoti „Vaivorykštę". L. Gira suprato, kad, jam pasitraukus, žurnalas „turės žlugti ar pereiti profanams dailėje, kas lygu žlugimui"[50].

---

[46] J. Dobužinskio 1913.XI.7 laiškas J. Tumui.— VVUBR, E 322—10.
[47] L. Giros 1913.XI.18 laiško V. Krėvei nuorašas.— LK 14, p. 406—407.
[48] „Vaivorykštė", 1913, kn. 3, p. 608.
[49] L. Giros 1914.V.6 laiško V. Krėvei nuorašas.— L. Gira. Raštai, t. 5, p. 425—426.
[50] Ten pat.

Matydamas pašlijusius žurnalo redakcinius reikalus, I. Šeinius siūlė maskviečiams studentams leisti Z. Gėlės poezijos rinkinį kaip eilinį „Vaivorykštės" numerį[51].

Nors ketvirtoji „Vaivorykštės" knyga išėjo tik 1914 m. kovo mėnesį[52], J. Rinkevičius ryžosi leisti žurnalą ir toliau[53]. Tačiau 1914 m. vidurvasary, išėjus pirmajam naujų metų numeriui, „Vaivorykštė" baigė savo dienas. Paskutinėse dviejose žurnalo knygose atsirado naujų autorių pavardžių, įvairesnių žanrų kūrinių, bet visiškai sumenko ir išnyko kritikos ir bibliografijos skyrius.

L. Gira šitaip aiškino „Vaivorykštės" sustojimo priežastį: „Antroji [1914 m. knyga] buvo kone visa surinkta, bet spaudos nebeišvydo. Rinkevičius pritrūko resursų. Vis lūkuriavom geresnių sąlygų... Netrukus gi kilo karas, sužvangėjo ginklai, ir pradėtoji daina turėjo nutilti."[54] J. Rinkevičius pridūrė, kad „Vaivorykštės" VI knyga liko M. Kuktos spaustuvėje ir žuvo kartu su Vaižganto „Raštų" I tomu[55]. Tai, kad nei redaktorius, nei leidėjas nepaminėjo nė vieno kūrinio, kuris buvo surinktas ar užplanuotas išspausdinti 1914 m. „Vaivorykštės" antrojoje knygoje, leistų daryti išvadą, jog didesnių literatūrinių vertybių ten ir nebuvo. Bet pirmiausia pabandykime restauruoti tuometinį „Vaivorykštės" redakcinį portfelį.

Vertingesnių grožinės literatūros likučių nuo ankstesnių numerių negalėjo būti. Aktyviųjų „Vaivorykštės" bendradarbių pateiktus ar žadamus pateikti kūrinius galima suskaičiuoti ant vienos rankos pirštų. Jau 1914 metais pirmajam numeriui M. Gustaitis nusiuntė kūrinių iš netolimos praeities: „gabalėlį iš maištmečio" „Laisvė" ir baladę apie Suvalkų

---

51 Zigmo Gėlės raštams išleisti kuopos 1914.I.29 protokolas.— VVUBR, F 177, p. 43.

52 „Viltis", 1914, vasario 28 (kovo 13).

53 „Vaivorykštė", 1913, kn. 4, p. 777.

54 „Naujoji romuva", 1933, Nr. 138—139, p. 686.

55 K. Binkis. Lietuviškos knygos prietelis.— „Literatūros naujienos", 1934, Nr. 4, p. 4.

žandarų viršininką A. Vonsiackį[56]. 1913 m. pabaigoje I. Šeinius atvežė L. Girai A. Vienuolio dramą[57]. Tai literatūros specialistams nežinomas šio rašytojo kūrybinės biografijos faktas. Ar tą A. Vienuolio naujo žanro kūrinį L. Gira priėmė — neturime duomenų. Taip pat neaišku, ar I. Šeinius „Vaivorykštei" buvo atsiuntęs siūlomą straipsnį apie K. Donelaitį[58], kuris vėliau pasirodė „Pirmajame bare". 1914 metų antrajai knygai V. Bičiūnas rašė ilgą straipsnį „Keli žodžiai apie Lazdynų Pelėdos tvėrybą"[59]; jo likimas nežinomas. Gal būt, ateityje L. Gira būtų paskelbęs „Vaivorykštėje" kai kuriuos turimus A. Lasto kūrinius: eilėraščių „Beviltis" ir „Dingo" rankraščiuose ištrinta ankstesnė rezoliucija „Netinka", eilėraščiai „Stebuklingą meilės viltį..." (1914.I.24), „Pavasaris" ir „Sutemų giesmė" pieštuku sunumeruoti[60].

Turimų atsargų eiliniam žurnalo numeriui sudaryti nepakako. Neįtikėtina, kad L. Gira būtų pasiuntęs į spaustuvę Ežerėnų (Zarasų) gyventojos Sofijos Kazlauskaitės apysaką su „ėtimologijos teip sintaksio" klaidomis[61]. Vargu ar tiko „Vaivorykštei" Vidgirių mokyklos mokytojo V. Plaušinaičio „eilutės"[62]. Šio „Šaltinio" ir „Ateities" autoriaus, pasirašinėjančio V. Vyšniūnu, bandymai neprašoko mokiniško lygio. Tad antrosios knygos rinkinys spaustuvėje negalėjo būti didelis ir įsimenantis.

Kad „Vaivorykštė" užgeso pirma laiko, kalti ne vien J. Rinkevičiaus finansiniai nepritekliai ir karas, bet ir per ilgai užtrukusi žurnalo redakcinė krizė. Iš turimų laiškų nematyti, kad redaktorius būtų ėmęsis organizuoti 1914 metų antrąjį numerį.

„Vaivorykštės" tiražą pavieniais numeriais ir komplektais pardavinėjo M. Šlapelienės knygynas[63]. Per 1916 m. gaisrą žurnalo komplektų išteklius sudegė J. Rinkevičiaus sandėlyje kar-

---

[56] M. Gustaičio 1914.IV.19 laiškas L. Girai.— LK 14, p. 401.
[57] I. Šeiniaus 1913.XII.18 laiškas L. Girai.— Ten pat, p. 442—443.
[58] I. Šeiniaus 1914.IV.4 laiškas L. Girai.— Ten pat, p. 443.
[59] V. Bičiūno 1914.III.14 laiškas L. Girai.— Ten pat, p. 391.
[60] MACBR, f. 96—139, l. 3, 7—10.
[61] S. Kazlauskaitės 1913.IX.13 laiškas L. Girai.— LKLIR, f. 13, 1630—81.
[62] V. Plaušinaičio 1914.I.23 laiškas L. Girai.— LK 14, p. 419.
[63] Iš 1975.II.17 pokalbio su M. Šlapeliene.

tu su kitais leidiniais[64]. M. Šlapelienės knygyne būta „Vaivorykštės" atsargų atskirais numeriais; jos buvo baigtos realizuoti Vilniaus antikvariate apie 1960 metus.

Taigi L. Gira „Vaivorykštę" ne tik redagavo, bet ir vykdė kai kurias leidybines funkcijas: rūpinosi žurnalo iliustravimu, tarpininkavo tarp autorių ir leidėjo honoraro reikalais.

Dėl vėlavimų „Vaivorykštė" negalėjo sutelkti pastovių skaitytojų būrio. Redaktoriaus stalčiuje nuolat stigo kūrinių, o numeris būdavo pradedamas ruošti tada, kai jau reikėdavo jį išleisti. Toks nelemtas žurnalistinio darbo bruožas L. Girai buvo būdingas. Nuo ketvirto numerio beviltiškai suiro visi žurnalo išleidimo grafikai.

Padidėję tarnybos rūpesčiai trukdė atsidėti „Vaivorykštei" taip, kaip reikalavo redaktoriaus pareigos, bet vargu ar kada L. Gira turėjo daugiau laiko. Būdamas impulsyvaus temperamento, jis greitai kuo nors susižavėdavo ir taip pat greitai atšaldavo[65]. Nors L. Gira pernelyg brangino savo išpuoselėtą idėją ir negalėjo ja nusivilti, tačiau „Vaivorykštės" steigimo dienų entuziazmas jau buvo išblėsęs. L. Gira nejautė iš kolegų ir visuomenės deramo moralinio paskatinimo, kuris būtų kompensavęs širdies ir nervų darbą redaguojant pirmąjį lietuvių literatūrinį žurnalą. Dabar J. Rinkevičius buvo „Vaivorykštės" *spiritus movens,* o L. Gira dirbo iš inercijos. Ilgai taip tęstis negalėjo. Pirmasis pasaulinis karas tik paspartino tai, kas turėjo įvykti.

---

[64] „Naujoji romuva", 1933, Nr. 138—139, p. 686.
[65] K. Doveika. Liudas Gira, p. 51.

SKIRTINGAIS KELIAIS

Be abejonės, pas naujuosius poetus atsirado daugiau motyvų. Jie galėjo atidžiau įsiklausyti į savo sielos virpėjimus, į „stebuklingas jos paslaptis", ir jų poezijos forma pasidarė įvairesnė, jų žodžiai geriau suderinti, eilės skambesnės. <...> Vienok tai yra klaidžiojančios, nerimstančios ir savo idealo nerandančios inteligento sielos poezija. <...> Šviesiosios ateities poetai, kovotojai poetai, paims iš jų tai, kas yra pas juos gera (giliq sielą, tobulesnę formą, motyvų įvairumą), ir neš į plačias darbininkų minias.

VINCAS MICKEVIČIUS-KAPSUKAS

Į PLAČIAS MINIAS

Per pirmąjį legalios spaudos gyvavimo dešimtmetį lietuvių literatūra gerokai praturtėjo. Ji aprėpė skirtingiausius kūrinių tipus — nuo realistinio apsakymo iki impresionistinės apysakos, nuo aprašomosios poezijos iki vidinių virpesių lyrikos, nuo buitinės pjesės iki simbolistinės misterijos. Lietuvių literatūros plėtojimąsi įvairiais požiūriais fiksavo profesionalėjanti kritika.

Nors jau egzistavo literatūrinė spauda ir daugiau buvo leidžiama knygų, visuomeninė politinė periodika neprarado reikšmės literatūrai. Spaudos baruose vyravo liberalai ir klerikalai. 1914 m. jie vadovavo dienraščiams „Lietuvos žinios" ir „Viltis". Pirmojo pasaulinio karo išvakarėse ir jam prasidėjus, atsirado naujų periodinių leidinių, daugiau ar mažiau susijusių su literatūra.

Nemenką svorį lietuvių kultūriniame gyvenime jau buvo gavę Rygoje leidžiami lietuviški laikraščiai. Klerikalinis savaitraštis „Rygos garsas" (1909—1917), pakaitom redaguotas kelių asmenų, nepajėgė konkuruoti su „pirmeiviškomis" „Rygos naujienomis". Jo reikalai ėmė gerėti, kai 1914 m. redakciją perėmė J. Tumas. Jis pagyvino laikraščio publicistiką, skelbė jame rašomų „Pragiedrulių" ištraukas („Sviestavičiai", „Šešiavilkiai") ir literatūros istorijos tyrinėjimus. „Rygos garse" išspausdintas Vaižganto antimilitaristinis apsakymas „Ponas Direktorius" ir vaizdelis „Ponas Komitetas". Daug eilėraščių laikraštyje paskelbė J. Mikuckis, be to, pateikė „Vaivorykštei" žadėtą Kry-

mo legendą „Selima-Chalija" ir poemą „Ponas Bateika". Iš Helsinkio eilėraščius siuntinėjo Žalia Rūta-A. Sabaliauskas. P. Mašiotas spausdino „Mokslo pasakas".

Rygoje pirmiau negu kitur atgijo lietuvių revoliucinė socialdemokratinė spauda. 1913 m. pabaigoje ten pasirodė legalus lietuvių darbininkų savaitraštis „VILNIS" — „visuomenės, politikos, literatūros ir mokslo laikraštis". Naujai suvilnijęs revoliucinis judėjimas reikalavo tokio leidinio, kuris, laikydamasis socialdemokratijos pozicijų, nušviestų darbo žmonių kovą prieš išnaudotojus ir carinę patvaldystę. „Vilnis" tapo pagrindine revoliucinių jėgų tribūna kalbai į plačiąsias mases.

1913. XI — 1914. VII „Vilnį" leido Lietuvių kultūros centras prie Latvijos krašto socialdemokratijos Rygos komiteto. Tai buvo nelegali organizacija, kuri per „Giedros" draugiją dirbo didelį kultūros-švietimo darbą tarp Rygos lietuvių darbininkų, ugdė jų klasinį sąmoningumą[1]. Laikraštį padėjo leisti LSDP atstovai, palinkę į menševikų pusę[2]. Po Stolypino reakcijos metų revoliuciniams elementams buvo sunku visiškai atsiriboti nuo oportunistų: darbininkų organizacijos išblaškytos, revoliucionieriai profesionalai kalėjimuose ar emigracijoje. Ir vis dėlto viršų „Vilnyje" ėmė bolševikinė linija. Ją palaikyti padėjo šio laikraščio iniciatorius ir žymiausias bendradarbis V. Kapsukas. Sibiro tremtyje jis rašė „Vilniai" straipsnius, o pabėgęs iš katorgos, prieš išvykdamas į Krokuvą, apsistojo Rygoje ir susipažino su laikraščio redakcijos darbu.

„Vilnyje" pasirodė pirmasis V. Lenino veikalas lietuvių periodikoje — „Įstatymo dėl nacionalinio lygiateisiškumo projektas". Laikraštis populiarino lenininę „Pravdą", persispausdino

---

[1] Lietuvos Komunistų partijos istorijos apybraiža, t. 1, p. 259—260.
[2] V. Kapsukas. Raštai, t. 9. V., 1970, p. 560.

nemažai jos medžiagos[3]. V. Kapsuko dėka susipažinęs su „Vilnimi"[4], straipsnyje „Objektyvūs duomenys apie darbininkų judėjimo įvairių srovių jėgą" V. Leninas ją pavadino pravdistiniu leidiniu[5].

„Vilnis" kovojo už darbininkų judėjimo stiprinimą, nagrinėjo aktualius valstietijos gyvenimo klausimus, diegė proletarinio internacionalizmo ideologiją. Laikraštyje buvo daug rašoma apie kultūrą. V. Kapsukas demaskavo apgaulingas „tautinės vienybės" iliuzijas, marksistiškai nagrinėjo nacionalinį klausimą. Straipsnyje „Tautos" namai" jis parodė, kad proletarinė kultūra iš esmės skiriasi nuo buržuazinės kultūros, kvietė remti darbininkišką spaudą ir draugijas. Tai davė linkmę tolesnei proletarinės lietuvių literatūros ir meno raidai. „Vilnis" ėmėsi ugdyti rašytojus iš pačių darbininkų ir pažangių moksleivių tarpo.

Atgijęs revoliucinis judėjimas ir plintančios marksizmo idėjos Lietuvos jaunimui darė didžiulį poveikį. Kaip minėta, grupė Šiaulių gimnazijos moksleivių XX a. antrojo dešimtmečio pradžioje atsiskyrė nuo „aušrininkų" savišvietos būrelio. Kartu su besimokančiais privačiai, vienu kitu apsišvietusiu darbininku jie ėmė studijuoti K. Markso, F. Engelso, V. Lenino veikalus[6] ir plėsti agitaciją tarp streikuojančių darbininkų[7]. „Visuomenininkų" vardu pasivadinusiai kuopelei, faktinei socialdemokratinio jaunimo organizacijai, iš pradžių vadovavo V. Rekašius, o vėliau J. Janonis.

---

[3] Plačiau žr. R. Maliukevičius. „Pravda" ir lietuvių darbininkų spauda 1912—1914 metais.— Kn.: Partijos ir liaudies tribūna. V., 1962, p. 25—33.

[4] Žr. V. Kapsuko 1914.VII.8 laišką V. Leninui.— V. Kapsukas. Raštai, t. 5, p. 335—337.

[5] V. I. Leninas. Raštai, t. 20. V., 1952, p. 359.

[6] S. Brašiškio atsiminimai.— „Literatūra ir kalba", t. 8, p. 123—124.

[7] M. Adomaičio atsiminimai.— Ten pat, p. 148—150.

Abiejų jaunuolių biografijoms lemtingos įtakos turėjo „Vilnis". Iškviestas iš užsienio V. Rekašius buvo bepradedąs dirbti pačioje redakcijoje, bet caro šnipai jį suėmė. Dar besimokančiam gimnazijoje J. Janoniui ir visai šiauliečių „visuomenininkų" kuopelei „Vilnis" buvo revoliucinio darbo kelrodė. Laikraštyje J. Janonis-Vaidilos Ainis išspausdino programinius kūrinius „Iš darbininkų katekizmo", „Tyli drama", „Klounas", „Sapnai ir tikruma". Jaunas poetas „Vilnyje" pareiškė: „Mums Marksas tebus už vadovą". J. Janonis laisvai išvertė populiarią M. Gorkio dainą „Saulė teka, saulė leidžias", aprašė Šiaulių Kahano saldainių fabriko darbininkų streiką.

Proletarinės poezijos keliu „Vilnyje" pasuko Rygos darbininkas A. Regratis-K. Šlaitas. Laikraštyje bendradarbiavo dar Jovaras, V. Didžiulytė-Šermukšnė. Lietuvių prozos problematiką praplėtė „Vilnies" kūriniai, vaizduojantys revoliucinę darbininkų kovą ir piešiantys revoliucionierių profesionalų paveikslus: V. Kapsuko „Baisusis kalinys" („Didysis nusikaltėlis"), M. Poderio (Nep.) — „Motina", Švyturio — „Nakties migloje". Laikraštyje anotuoti K. Donelaičio raštai, Žemaitės, K. Jasiukaičio apsakymų rinkiniai, teigiamai įvertinta A. Vienuolio „Paskenduolė". Išspausdintas straipsnis apie žymųjį ukrainiečių revoliucinį demokratą poetą T. Ševčenką[8].

Lietuvos socialdemokratiniame judėjime „Vilnis" pirmoji pasuko bolševikine kryptimi. Kaip pažymėjo J. Zinkus, nuo 1913 m. proletarinė lietuvių literatūra „aiškiai ima formuotis kaip socialistinės lietuvių kultūros reiškinys, kaip socialistinio realizmo estetikos srovė"[9].

---

[8] Aptariant „Vilnies" idėjinę kryptį ir grožinę kūrybą, remiamasi kn.: R. Maliukevičius. Lietuvių darbininkų laikraštis „Vilnis". V., 1959.

[9] J. Zinkus. Apie proletarinę lietuvių literatūrą.— „Komunistas", 1967, Nr. 2, p. 67.

Ne kartą valdžios organų bausta ir konfiskuota „Vilnis", karui prasidėjus, buvo uždaryta. 1917 m. ji atgaivinta kaip Lietuvių rajono prie Latvijos socialdemokratijos Rygos komiteto organas (birželio ir liepos mėnesiais išėjo 4 numeriai). Šalia „Tiesos" tai antras bolševikinės krypties leidinys. Laikraštyje paminėtas žuvusio J. Janonio atminimas ir išspausdinti senojoje redakcijoje likę jo eilėraščiai „Kovotojų giesmė", „Naujas rytas", „Draugams" ir kt.[10]

Su „Vilnimi" ir J. Janoniu susijęs „vienadienio jaunuomenės rašto" „NAUJU TAKU" pasirodymas.

1914 m. pradžioje J. Janonio vadovaujamos moksleivių „visuomenininkų" kuopelės nariai, norėdami savo pusėn patraukti pasidavusį liberalų įtakai Lietuvos jaunimą, sumanė leisti marksistinį žurnalą, kuris jiems pakeistų „Aušrinę"[11]. Tačiau tai gerokai prašoko jų galimybes: reikėjo turėti kvalifikuotą redaktorių, nuolatinių bendradarbių ir pakankamai lėšų. J. Janonis išvyko į Rygą sužinoti „Vilnies" vadovų nuomonės ir pasitarti dėl konkrečios veiklos.

Šiaulių moksleivių pasiūlymas sutapo su „Vilnies" laikraščiui artimos jaunuomenės sumanymu įsteigti leidinį, kuris būtų idėjinė atsvara „Lietuvos ūkininko" priedui „Jaunimas". 1914 m. balandžio vidury „Vilnyje" pasirodė redakcinis straipsnis, aptariantis abi iniciatyvas[12]. Redakcijos nuomone, organizuoti antrą tokios pačios pakraipos, kaip „Vilnis", periodinį leidinį — tai blaškyti dar nesutelktas jėgas; leisti „Vilnies" priedą — rizikinga: konfiskavus numerį ar uždarius laikraštį, prie-

---

[10] R. Maliukevičius. Lietuvių darbininkų laikraštis „Vilnis", p. 74.

[11] Kp. Petronis. Julius Janonis Šiauliuose.— „Kultūra", 1937, Nr. 5, p. 311.

[12] „Vilnies" redakcija. Jaunuomenės reikalais.— „Vilnis", 1914, kovo 29 (balandžio 11).

das irgi neišvystų šviesos. „Dėl to tariamės *šituo tarpu* tenkintis vienais tik rinkiniais. Pirmasis rinkinys turi išeiti dar prieš vakacijas. Jo turinys maždaug toks: jaunuomenės kuopelių uždaviniai, lavinimosi klausimai, jaunuomenė ir girtybė, dailioji literatūra, literatūros kritika ir apskritai dailė, istorija, atsiminimai, visuomenės mokslai, iš ekonominio Lietuvos gyvenimo, iš užsienio darbininkų jaunuomenės judėjimo..." Didesnės paramos šiauliečių kuopelei redakcija nežadėjo: „Tuo tarpu nebent jie patys galėtų ką nors padaryt. Mes jiems šiek tiek padėt galėtume."

Rinkiniui „Nauju taku", pasirodžiusiam su 1914. VI. 6(19) data, J. Janonis sukaupė literatūrinę medžiagą[13] ir veikiausiai parašė vedamąjį, kuriame pabrėžta: „Stojame darban, jausdamiesi viena didžios darbininkų armijos atžalų. Jų reikalai — mūsų reikalai. Jų kovos siekiniai — mūsų siekiniai..." Vedamojo turinys, atskirų sakinių struktūra ir įvaizdžiai atsikartoja vėlesniame J. Janonio rašinyje „Moksleivių srovės", kuris įdėtas rankraštiniame žurnale „Atžala".

Kaip prisimena šiauliečių marksistinės kuopelės dalyvis S. Brašiškis, almanachui reikalingoms lėšoms sukaupti Šiaulių „Varpo" draugijoje buvo surengti du ar trys apmokami vakarėliai[14]. Lėšas leidiniui rinko ir „Vilnies" redakcija, tuo reikalu ji kreipėsi į dirbantį ir besimokantį jaunimą, liaudies mokytojus[15]. Rinkinį baigė tvarkyti ir, papildę nauja medžiaga, išleido Vilniuje vietiniai LSDP veikėjai[16], suredagavo neilgam sugrįžęs į partinį darbą M. Biržiška.

„Nauju taku" su tam tikromis išlygomis galime vadinti pirmuoju lietuvių proletarinės literatūros almanachu. Jo tematika

---

[13] V. Kubilius. Julius Janonis, p. 108.
[14] Iš 1971.VIII.23 pokalbio su S. Brašiškiu.
[15] „Vilnis", 1914, kovo 29 (balandžio 11).
[16] Iš 1971.VIII.23 pokalbio su S. Brašiškiu.

siauresnė, negu buvo numatyta „Vilnies" redakciniame straipsnyje, tačiau čia paliesta nemažai aktualių visuomeninių problemų. Idėjinė rinkinio platforma — V. Kapsuko straipsniai. Jo studija „Ekonominio plėtojimosi keliai", marksistiškai aiškinanti kapitalizmo ekonomikos dėsnius, sukėlė didžiausią liaudininkų ideologo A. Rimkos reakciją[17].

Gyvendamas Krokuvoje, V. Kapsukas, LSDP Užsienio biuro vadovas, labai rūpinosi almanacho turiniu, patarė sugalvoti patrauklų pavadinimą. Siųsdamas leidinio redaktoriui ištrauką iš J. Biliūno biografijos, 1914.V.23 V. Kapsukas kartu perdavė „gautų nuo vienos geros mergelės 10 rb."[18] Jis siūlė paskelbti aukotojų sąrašą ir pažymėti, kad tie pinigai gauti iš mokytojos A. G. Rinkinio rėmėja A. G. buvo literatė A. Didžiulytė-A. Giedgaudaitė[19]. V. Kapsukas pageidavo, kad prie straipsnio būtų įdėta J. Biliūno nuotrauka; patarė pačiame leidinyje pažymėti, jog manoma ir daugiau tokių rinkinių leisti. Į šiuos pageidavimus neatsižvelgta.

J. Biliūno biografijos fragmentas, atrinktas iš plataus V. Kapsuko veikalo, — pirmas straipsnis, nušviečiąs rašytojo visuomeninę veiklą Liepojos gimnazijoje ir Tartu universitete. Jame atskleista J. Biliūno evoliucija mokslinio socializmo linkme.

Grožinė almanacho autorių kūryba plėtė demokratines literatūros tradicijas. Rinkinys pradedamas V. Kudirkos „Labora". J. Janonis išspausdino penkis eilėraščius, kurie pratęsė „Vilnies" pastangas kurti proletarinę poeziją, ir feljetoną „Tautos šulas", išjuokiantį lietuvių buržuazijos finansines machinacijas. Prieš pusmetį „Aušrinės" redakcijos atmestame eilėraštyje

---

[17] A. R. „Nauju taku" eina... seni keleiviai! — „Lietuvos žinios", 1914, birželio 28 (liepos 8).

[18] MACBR, f. 29, 734—9.

[19] V. Kapsukas. Raštai, t. 5, p. 490.

„Kalvis", rūstaus darbininko kūjo dūžiuose, jau girdėti atgrumanti revoliucijos audra. Poetas rodo moraliai suluošinto žmogaus tragediją kapitalistiniame mieste (eil. „Gatvės merginos meilė"), turtuolio ir beturčio gyvenimo kontrastus („Du likimu"). Išverstame latvių poetės Aspazijos eilėraštyje „Ateities mūza" pranašaujama nauja — darbo — gadynė. Greta klasinį sąmoningumą ugdančių poezijos posmų poetas pateikė intymiosios lyrikos šedevrą „Tegu spinduliuoja šaltoji rasa..."

Kaip pažymėjo B. Pranskus, „nauja Janonio poezijoje, lyginant ją ne tik su demokratine poezija, bet ir su proletariniais elementais ankstyvesniųjų revoliucinių poetų kūryboje, buvo ypatingas darbininkų klasės išryškinimas. Nors Janonis vaizdavo įvairių darbo žmonių sluoksnių skurdą bei išnaudojimą, tačiau pagrindinis jo dėmesys skiriamas proletarui. <...> jisai išryškino proletarą kaip pagrindinę visuomenės socialinę jėgą ir įtvirtino kaip pagrindinę estetinę kategoriją, kaip naują estetinį idealą. <...> jei ankstyvesniųjų poetų kūryboje realistiniai ir revoliuciniai romantiniai pradai reiškėsi dažnai atitrūkę vieni nuo kitų, tai Janonio poezijoje jie tapo organiškai sulydinti, papildė ir įprasmino vieni kitus."[20]

Almanache „Nauju taku" įdėta po keletą A. Lasto (Adomo Juodojo) ir B. Sruogos (Barito Kaunio) eilėraščių. Šie poetai, kaip ir J. Janonis, ieškojo įvairesnių kūrybinio reiškimosi akiračių. „Giedros" draugijos kalendoriuje 1914 metams A. Lastas išspausdino kelis eilėraščius apie sunkią vargdienio dalią, būtinybę ieškoti teisybės, „laisvės žiburėlių" ilgesį. Rinkinyje „Nauju taku" ši gana abstrakti demokratinė tematika plėtojama. Pati gamta, anot poeto, „kursto šviesią vargšo viltį prie aukštų svajonių kilti" (eil. „Šviesi viltis"). Siužetiniame eilė-

---

[20] B. Pranskus. Proletarinė lietuvių literatūra. V., 1964, p. 115—117.

raštyje „Nusidėjėlė" jis mėgina atkurti šiurpią apviltos merginos savijautą.

B. Sruogos eilėraščiai į almanachą atkeliavo per J. Janonį, su kuriuo jis buvo pažįstamas nuo 1912 m. vasaros. Liaudies dainos intonacijomis poetas apgailestauja vystančią kalinio jaunystę už grotų (eil. „Prie langelio"). Tačiau jo poetinis žodis įtaigiausiai skamba M. Konopnickos eilėraščio apie žmogų be dalios, be vietos vertime. Taigi ir B. Sruogos kūrybiniai užmojai artimai siejosi su almanacho keliamais uždaviniais. V. Kapsukas priskyrė Baritą Kaunį prie rinkinio „Nauju taku" sumanytojų[21] ir tikėjosi, kad iš jo išaugs proletarinės literatūros kūrėjas. Tačiau jau tada B. Sruogos poezija buvo atsidūrusi kryžkelėje. „Nežinau, kur besiirti — ar jūrosna, ar širdin", — meditavo poetas almanache įdėtame eilėraštyje „Kur beplaukti". Tolesnėje kūryboje jis pasuko į egocentrinę simbolistinę lyriką.

Almanache M. Biržiška analizavo jaunuomenės veiklą, įvairių pakraipų jaunimo spaudą. Paskelbta V. Biržiškos-Smūtkelio ir V. Putvinskio vaizdelių bei impresijų, kuriose reiškiama užuojauta gyvenimo nuskriaustiesiems, ieškoma kelių į laimę. Šie autoriai neišsilaikė pažangiose pozicijose.

Rinkinio platinimą organizavo LSDP veikėjai Vilniaus knygynuose. „Vilnies" redakcija laikraščio ėmėjams jį pardavinėjo už pusę kainos[22]. Šiauliuose rinkinį platino moksleivių „visuomenininkų" kuopelė[23]. Leidinys plačiau nepasklido, nes greitai prasidėjo Pirmasis pasaulinis karas. „Vilnies" laikraštis sustojo, ir redakcijos ketinimai išleisti antrą panašų rinkinį iširo[24]. 1915 m. J. Janoniui, S. Brašiškiui ir dar keliems draugams, pasitraukusiems nuo vokiečių okupacijos grėsmės į Vilnių, buvo

[21] V. Kapsukas. Raštai, t. 6. V., 1963, p. 109.
[22] „Vilnis", 1914, liepos 5 (18).
[23] Iš 1971.VIII.23 pokalbio su S. Brašiškiu.
[24] „Vilnis", 1914, birželio 21 (liepos 4).

kilusi mintis pratęsti „Nauju taku" leidimą[25], tačiau staigi evakuacija šį užmojį sužlugdė.

„Vilnis" didžiai vertino rinkinį „Nauju taku", pabrėžė besimokančio jaunimo indėlį, jį rengiant. „Moksleivis jaučiasi esąs toks pat proletaras, kaip ir koks nors fabriko darbininkas, — pažymima laikraščio recenzijoje. — Ir štai jis ištiesia savo ranką ir deda jį į pūslėtąjį darbininko delną. <...> Jis yra darbininkų mokslo teorijos skelbėjas, jis yra darbininkų laikraščio raštų gamintojas, kol darbininkai neįstengia pasigaminti jų patys." Didžiausia leidinio vertybe laikoma tai, kad jis beletristikos kūriniais užpildė darbininkų periodinėje spaudoje dvasinės kultūros spragą. Dėl to rinkinys vadinamas „darbininkų kultūros išdaviniu, tos kultūros žiedais"[26].

Almanachas „Nauju taku" buvo skirtas platiems darbo žmonių sluoksniams. Tačiau jis nesitaikstė prie menko skaitytojų išsilavinimo, kaip liberalų ir klerikalų leidiniai „liaudžiai", bet stengėsi jį kelti. Tai buvo naujas reiškinys, išaugęs iš revoliucinio judėjimo poreikių — ugdyti sąmoningus naujos visuomenės kūrėjus. V. Kapsukas nuolatos rūpinosi, kad proletarinė literatūra būtų idėjiškai tvirta ir meniškai pilnavertė.

SROVIŲ NEŠAMI

Vieni XX a. antrojo dešimtmečio leidiniai nori turėti kuo gausesnį skaitytojų būrį, o kiti tebeieško „rinktinio" skaitytojo. Nepaisant visų ideologinių ir estetinių spaudos skirtybių, tolydžio stiprėja kova už didesnį lietuvių literatūros meniškumą. Tokios pastangos ryškios būsimųjų tautininkų ir klerikalų periodikoje.

---

[25] S. Brašiškio atsiminimai.— „Literatūra ir kalba", t. 8, p. 128.
[26] „Nauju taku".— „Vilnis", 1914, birželio 21 (liepos 4).

Pirmojo pasaulinio karo išvakarėse iš „Vilties" laikraščio išstumti dešinieji demokratai įsteigė didelio formato puošnų iliustruotą kultūros žurnalą „VAIRAS". Jį leido A. Smetonos ir M. Yčo bendrovė; pirmasis buvo redaktorius, antrasis — leidėjas. 1914 m. „Vairas" ėjo dukart per mėnesį ir vadinosi „literatūros, dailės, mokslo, visuomenės ir politikos laikraščiu; dėl karo aplinkybių jis poligrafiškai sumenko ir 1915 m. tapo „visuomenės, politikos, literatūros, dailės ir mokslo" savaitraščiu.

Ankstyvosios „Vilties" pavyzdžiu „Vairas" afišavosi esąs tautinės kultūros leidinys, kuriam pirmiausia rūpinti „sielos kultūra, auklėjama krikščionybės principais"[1]. Bendradarbių branduolį sudarė tie patys „viltininkai". Svariausiai žurnale pasireiškė J. Tumas-Vaižgantas, paskelbęs realistinį apsakymą „Rimai ir Nerimai", ištraukų iš būsimų „Pragiedrulių" („Juodžiaus kelmas", „Kvailių ašaros"), recenzijų (apie Dobilo „Blūdą", V. Krėvės „Dainavos šalies senų žmonių padavimus"), literatūros istorijos darbų. Jo stiprėjančio talento akivaizdoje kitų senųjų „Vilties" bendradarbių indėlis žurnale gana kuklus: S. Čiurlionienė pateikė prozos miniatiūrų, humoristinių „pasipasakojimų" (žemaičių tarme), Lazdynų Pelėda — smulkių vaizdelių, M. Pečkauskaitė — L. Giros prašytą duoti „Vaivorykštei" apybraižą „Šveicarijos įspūdžiai", Aišbė tęsė satyrų ciklą „Iš atliekamojo literato užrašų". Vydūnas paskelbė straipsnį „Poetas ir kultūra", V. Krėvė — apsakymą „Gudruolė" („Silkės").

Po vieną kitą kūrinį žurnale išspausdino „Aušrinės" literatai J. Papečkys, M. Šveikauskaitė, P. Galaunė. Atsirado ir Žemaitės vardas, buvo paminėtas rašytojos 70-metis, tačiau „Vairo" bendradarbiams po senovei kliuvo antiklerikalinis jos kūrybos kryptingumas. Rašytoją ėmėsi „perauklėti" jos bičiulis

---

[1] „Vairas", 1914, Nr. 1, p. 2.

kalbininkas J. Jablonskis (Rygiškių Jonas), kuris, nagrinėdamas apsakymėlį „Nelaimė", įtikinėjo Žemaitę, jog tendencingas kunigų vaizdavimas kenkiąs „dailės tiesai".

„Vairą" puošė išraiškingos žurnalo iliustracijos skyriaus vedėjo P. Rimšos vinjetės. V. Jomanto ir P. Galaunės miniatiūrinės grafikos darbuose jaučiamas M. K. Čiurlionio poveikis[2]. Žurnale išspausdinta „Teatro" leidėjo ir vertėjo J. Strazdo etnografinių nuotraukų.

„Vairas" buvo „elitinis" leidinys buržuazinei inteligentijai. Būsimieji tautininkai į žurnalo bendradarbius ir skaitytojus žiūrėjo kaip į rezervą besiformuojančiai jų partijai.

1913 m. pabaigoje klerikalų perimta „Viltis" nors ir virto dienraščiu, bet neteko didžiosios dalies senųjų autorių, žymių rašytojų. Jos prestižo nepakėlė nė naujojo redaktoriaus P. Dovydaičio įsteigtas mėnesinis „VILTIES" NEMOKAMAS MOKSLO IR LITERATŪROS PRIEDAS". Mokslinę leidinio dalį užpildė vos ne vienas P. Dovydaitis studijiniais rašiniais, idealistiškai nagrinėjančiais gamtos mokslo, filosofijos, bažnyčios ir religijos istorijos klausimus. Literatūrinės dalies tvarkytojas L. Gira įdėjo tik vieną savo straipsnį apie T. Ševčenką.

„Vilties" priede bendradarbiavo vyresniosios kartos rašytojai Aišbė, M. Dagilėlis, A. Žalvarnis, M. Gustaitis, tačiau kur kas stipriau pasireiškė jauni „Vaivorykštės" autoriai. Vertingiausi grožiniai kūriniai leidinyje — Putino poezija („Bus ruduo", „Prieš audrą", „Titanų kova") ir K. Binkio „Pavasaris". Pluoštą eilėraščių pateikė F. Kirša. A. Jakštas teologiškai aiškino kūrybos prigimtį ir aptarė paskutinę „Vaivorykštės" knygą, A. Maliauskis ir M. Grigonis iš ortodoksinių klerikalinių pozizijų puolė pažangią pasaulinę dramaturgiją. J. Tumas recenzavo I. Šeiniaus ir K. Puidos knygas. Leidinyje plačiai apžvelgta

---

[2] I. Korsakaitė. Gyvybinga grafikos tradicija. V., 1970, p. 50, 56.

K. Donelaičio ir Maironio kūryba, paskelbta naujų faktų lietuvių spaudos istorijai.

Liberalinė „Aušrinė", spausdinama Vilniuje, bet redaguojama Maskvoje studijuojančių lietuvių, orientavosi į vyresniųjų klasių moksleivius ir studentus. 1913 m. vasarą „aušrininkų" konferencijoje nesutikę su pasiūlymu paversti „Aušrinę" studentų ir baigusių aukštąjį mokslą žurnalu, senieji redaktoriai, kultūrinės veiklos šalininkai, atsistatydino. Kai žurnalą perėmė redaguoti Peterburgo studentai visuomenininkai ir politikai, sumažėjo literatūrinės medžiagos. Todėl 1914 m. vasarą redakcija buvo papildyta studentais „kultūrininkais", tarp kurių buvo ir B. Sruoga su P. Galaune[3].

Tačiau netrukus kilo Pirmasis pasaulinis karas, ir „Aušrinė", kaip daugelis kitų lietuviškų spaudinių, buvo uždaryta. Tada Vilniaus „aušrininkai" moksleiviai pasiūlė išleisti bent vienkartinį almanachą, kurį jie apsiėmė paremti materialiai[4]. Bet mokyklos evakavosi į Rusijos gilumą, ir gražūs pažadai neteko galios. Naujoji „Aušrinės" redakcija realizavo vilniečių sumanymą, suradusi leidėją Petrograde. 1915 m. vasarą pasirodė stambokas leidinys „AUŠRINĖS KELIAIS", kurį sudarė esamų ir buvusių studentų literatūriniai ir publicistiniai kūriniai.

Almanacho redakciniame straipsnyje „Audrai siaučiant" pažymima: „Karas pastatė, kaip minėjome, aktualių klausimų, tatai ir mums, besimokinančiai jaunuomenei, yra progos kaip tik prisižiūrėti vyresniosios inteligentijos veikimui, aiškinti savo tarpe jų žygius, kad savo laiku mes išvengtume stambesnių klaidų savo veikime. Tiesa, kai kur vyresnioji moksleivija (studentija) stvėrėsi už darbo, surišto su gyvenimo momentu. Kai kur netgi matyt koks tai indiferentiškas laukimas ir pasidavi-

---

[3] Iš 1977.V.2 pokalbio su P. Galaune.

[4] V. Serbenta. Moksleivija karo metu. — „Aušrinė", 1917, Nr. 2—3, p. 33.

mas aklam likimui. Tuo tarpu darbo yra, tik jis laukia darbininkų. Moksleivija, kuri laikoma yra dažnai visos tautos lyg barometru, labiausiai gali atjausti savo visuomenės einamuosius dalykus, nes dvasia yra gyvesnė, o gyvenimu moksleiviai artimesni kits kitam."

Nors daug ką teko nutylėti ar pasitenkinti užuominom, bet tai nesukliudė parodyti almanacho dalyvių nusistatymo prieš imperialistinį karą ir pareikšti diskusinių nuomonių apie kitas opias gyvenamojo meto problemas. Leidinyje aiškinama, kad karus sąlygoja privatinė nuosavybė ir išnaudotojų klasių politika: „Visa karo kilimo svarba guli ne kokiose ten abstrakčiose idėjose, bet materialiuose valdančiųjų valstybių luomų ar klasių interesuose." Taigi čia peržengiamas buržuazinis liberalizmas ir priartėjama prie marksistinės karo sampratos. Almanache smerkiamas lietuvių buržuazijos pataikavimas carizmui („gintarinė deklaracija"), jos pastangos panaudoti nukentėjusių dėl karo gyventojų šelpimą savo politiniams tikslams. Plačiai informuojama apie modernistinį katalikų sąjūdį ir Romos kurijos reakciją.

Ne visa „Aušrinės keliais" literatūrinė medžiaga rašyta specialiai šiai knygai. Varšuvos konservatorijos studento A. Iešmantos eilėraštis ir prozos rašinys, pavadinti „Dvi minti", buvo pasiųsti „Aušrinei", ir autorius nė nesužinojo, kad jie išspausdinti kitame leidinyje[5]. A. Iešmantos, kaip ir ankstesnės „Aušrinės" redakcijos narių maskviškių S. Naginsko ir J. Papečkio (J. Rainio) eilėraščiai, skelbiantys demokratines mintis, neprašoko vidutinio ano meto rašančiųjų lygio. J. Papečkys norėjo parodyti karo baisumus, bet jis tik nekūrybiškai varijavo liaudies dainą apie varną, laukiantį kario mirties.

---

[5] Iš 1971.VIII.23 pokalbio su A. Iešmanta.

Sukrečiantį karo tragizmą perteikė A. Lastas (Adomas Juodasai), sužeistas fronte poetas[6], dviejuose lyriniuose eilėraščiuose —„Mano ankstybai aušrelei užgesus" ir „Visą gyvenimo trumpą kelionę", — kurie neatsitiktinai įdėti pačioje almanacho pradžioje. Juose nėra konkrečių laiko ir vietos realijų, tiktai kaip kraupus *memento mori* kartojamas simbolinis mirties Sargo įvaizdis, sielvartaujama dėl to, kad nespėta „grožės vainikais atpirkti savo klaidingus pasauly žingsnius" ir „šilkiniais tinklais apdangstyti ašarų pilnas varguolių akis". Vadinasi, estetizuodamas tikrovę, poetas siekė bent iliuzijomis praskaidrinti liaudies gyvenimą.

B. Sruogos (Barito Kaunio) eilėraščiuose „Ilgėjimos", „Vakarop", „Liūdėjimas" rūsti realybė nepaliko išorinių žymių, tik sustiprino individualistines poeto nuotaikas[7]. Nusivylęs gyvenimu, kuriame „nėr kam melstis, kam giedoti, / karštą ranką kam paduot", jis maištaudamas neša neužgesinamą sielos gaisrą ir atsiduoda akimirkų įspūdžiams. Poetas negali susitaikyti su mintimi, kad žmogus, pažinęs aro būtį, turi slinkti „vergo takeliu". B. Sruogos, Petrogrado miškų instituto studento, kūriniai, kaip ir jo išverstas V. Briusovo eilėraštis „Uolose", rodė poeto polinkį į simbolizmą.

Almanache paskelbta P. Galaunės ir V. Vilkaičio prozos.

Paulius Galaunė (Visuomis), studijuodamas Peterburgo Psichoneurologinio instituto humanitariniame fakultete, 1910—1914 metų „Lietuvos žinioms" rašinėjo vaizdelius. Knygoje „Aušrinės keliais" įdėta jo novelė „Raudonoji rožė", dedikuota Pušaitei. Ji buvo pažadėjusi almanachui prozos kūrinį,

---

[6] A. R. [A. Rimka]. Aušrinės keliais.— „Jaunoji Lietuva", 1915, Nr. 5, p. 232.

[7] Pirmojo pasaulinio karo įvykiai ryškiai atsispindi B. Sruogos (Barito Kaunio) „Karo elegijoje".—„Lietuvos žinios", 1914, gruodžio 31 (1915, sausio 13).

bet neparašė[8]. P. Galaunė gana įtaigiai pavaizdavo košmarišką sužeisto kareivio savijautą. Dairydamasis po ligoninės palatą — ieškodamas mylimosios jam padovanotos rožės, jis išvysta baisiai suluošintą savo veidą. Kareivis nusišauna, tuo sukeldamas bendros nelaimės draugų pavydą. Lietuvių literatai nekūrė maršų imperialistinio karo kėlėjams ir nešlovino kruvinų žygių. P. Galaunės novelė priklauso demokratinei literatūrai, kuri ugdė priešiškumą carizmui, liaudies nelaimių kaltininkui.

Vincas Vilkaitis, baigęs Marijampolės gimnaziją, rengėsi studijuoti kalbas[9], bet įstojo į Peterburgo universiteto gamtos fakultetą. Antrajame šio amžiaus dešimtmetyje jis bendradarbiavo liberalinėje periodikoje, buvo „Lietuvos žinių" patikėtinis[10]. V. Vilkaitis žinomas kaip K. Donelaičio kūrybos tyrinėtojas R. Matas. Tačiau jis mėgino plunksną ir kaip poetas, beletristas, publicistas, vertėjas, pasirašinėdamas Alf. Liauryzos, V. Suširdžio slapyvardžiais ir pavardės santrumpomis. Tai buvo vienas veikliausių „Aušrinės keliais" redakcijos narių.

Almanache jam priklauso vaizdelis „Viesulai užėjus" su parašu *-as -dis* (Vinco Suširdžio santrumpa?) ir neišbaigtas apsakymas „Laukams sukrutus", pasirašytas sutrumpinta pavarde — *Vincas Vilks.* Abiejuose kūriniuose autorius rodo gerai jam pažįstamą paprūsės lietuvių gyvenimą: vaizdelyje gyvai atkurti naivūs kaimiečių samprotavimai apie prasidėjusį karą, apsakyme atskleidžiama socialinė nelygybė prieškariniame kaime.

„Laukams sukrutus" — autobiografinis kūrinys, vaizduojantis paauglio išnaudojimą nuo vieno saulėtekio iki kito, turtingų ūkininkų — „baurų" — ir samdinių santykius. Gamtos reiškiniai, darbai ir žmonės čia vertinami pagrindinio veikėjo aki-

---

[8] Iš 1969.VIII.27 pokalbio su P. Galaune.
[9] „Viltis", 1912, birželio 17 (30).
[10] VVUBR, E 308.

mis, berniuko veiksmai motyvuojami naivoka jo galvosena, tiems jo poelgiams autorius pritaria arba juos ironizuoja. „Šitas nepaprastas ir įdomus sodžiaus gyvenimo vaizdas (taip, tiesą sakant, tik vaizdas) parašytas šarpiai, nelygiai, tarytum iš medžių rąstų sukrautas", — pažymėjo „Lietuvos žinių" kritikas[11]. B. Sruoga kūrinyje įžvelgė K. Hamsuno ir G. Hauptmano poveikį, pabrėždamas, kad tai nesukliudė jaunam literatui išlikti savitam[12]. V. Vilkaičiui, turėjusiam nemenkų beletristo duomenų ir gerą estetinį skonį, trūko literatūrinio patyrimo.

Almanache išspausdintas platus A. Suginto straipsnis apie V. Kudirkos publicistiką — jo referatas Peterburgo „Studentų mokslo draugijėlėje" 1911—1912 mokslo metais[13]. Jame pateikta vertingos faktinės medžiagos, tačiau, vertinant V. Kudirkos veiklą, bandoma ignoruoti klasinį tautinės kultūros pobūdį: „Tautos kultūros bei švietimo dalykuose klasinis visuomenės sąstatas maža teapsireiškia."

1915 m. rudeni numatyta išleisti antrąją almanacho knygą, bet jos nepavyko suorganizuoti. Joje turėjo būti pažymėtas Žemaitės 70-metis. M. Biržiška buvo paprašytas parašyti straipsnį apie įžymios lietuvių rašytojos kūrybą, o Žemaitė — autobiografiją. Rašytoja ištesėjo žodį. Jos autobiografinis fragmentas, laimingai išlikęs per karo suirutę, buvo paskelbtas 1922. VII. 13 „Naujienose"[14].

Žemaitės rašinys „Aušrinės keliais" antrajai knygai — įdomus literatūros istorijos faktas, rodantis rašytojos interesų pla-

---

[11] D. K. [V. Juodišius]. „Aušrinės keliais".—„Lietuvos žinios", 1915, liepos 12 (25).

[12] Б. Сруога. Основные элементы литовской литературы. — LK 14, p. 326.

[13] „Ateitis", 1913, Nr. 11, p. 562.

[14] Nepriėjus šio laikraščio komplektų, į Žemaitės raštus jis nepateko.

tumą, jos norą palaikyti ryšius su kūrybiniu jaunimu. Neatsitiktinai Žemaitei jos jubiliejaus proga „Aušrinės keliais" kolektyvas padovanojo almanachą su sveikinimo adresu, prasidedančiu žodžiais: „Lietuvių liaudies sielos reiškėjai"[15].

Žemaitė priklausė 1914 m. gale R. Rasiko ir Z. Valaičio įsteigtam „kairiųjų dailiosios raštijos veikėjų ir mėgėjų būreliui", kuriame dalyvavo socialdemokratams ir liberalų leidiniams artimi literatai. R. Rasikas tuo laiku buvo žinomas LSDP veikėjas, Z. Valaitis — „Lietuvos žinių" platintojas[16]. Tai buvo bendros, nors ir nevienalytės, pažangiųjų rašytojų organizacijos užuomazga. Būrelio programa ragino rašytojus remti kairiąją grožinę literatūrą, lavintis, mokytis kalbos. M. Biržiška „dailiosios raštijos veikėjams ir mėgėjams" skaitė paskaitas apie lietuvių tautosaką ir literatūrą, Žemaitė, Pušaitė ir Z. Valaitis-Zigmas Žviksas — savo kūrinius, kiti dalyvavo diskusijose. Susirinkimuose lankėsi ir kai kurie almanacho „Aušrinės keliais" redaktoriai. Ne visi būrelio nariai suprato susivienijimo tikslus ir uždavinius, todėl susirinkimai greitai ėmė retėti, o artėjant prie Vilniaus vokiečiams, nutrūko[17].

Be „kairiųjų dailiosios raštijos veikėjų ir mėgėjų būrelio", 1914—1915 m. susibūrė dar vienas kūrybinis kolektyvas, kurio centras buvo Vilniuje. Jis neturėjo rašytos programos nei įstatų. Šio susivienijimo dalyvius jungė ne tiek idėjinės, kiek bendros estetinės pažiūros. Jų veiklos rezultatas — literatūros almanachas „Pirmasai baras".

---

[15] VRBR, f. 2, III, 68.
[16] VVUBR, F 588.
[17] Z. Valaitis. Vakarykščiai atsiminimai.— „Raudonoji vėliava" (Maskva), 1921, spalio 12.

„PIRMASAI BARAS"

Tikroji almanacho antraštė, nupiešta tituliniame puslapyje, yra „Baras". Literatūrinėje vartosenoje įsigalėjęs pavadinimas „Pirmasai baras" paimtas iš priештitulinio lapo (šmuctitulo), kuriame tas pavadinimas surinktas didžiosiomis raidėmis. Almanachą norėta leisti periodiškai, tad jis pradėtas numeruoti. „Pirmuoju baru" leidinį vadino dauguma jo dalyvių ir kritikų, literatūrinio palikimo tyrinėtojų, todėl nėra prasmės grąžinti jam formalios antraštės, juo labiau, kad 1925 m. ėjo bendravardis žurnalas „Baras".

Mintis išleisti literatūros almanachą kilo Maskvoje studijuojantiems lietuviams 1911 m. vidury, o realizuota tik po ketverių metų. Per tą laiką pasikeitė pats leidinio sumanymas, pavadinimas, autorių būrys ir kūrinių kraitė. 1911 m. birželio mėnesį Šiaulių gegužinėje grupė „Aušrinės" žurnalo bendradarbių, „žiliems minčių draugams pritariant", svarstė galimybes leisti tokį almanachą. Jo pagrindą turėjo sudaryti liberalinės pakraipos jaunų literatų I. Šeiniaus, A. Vienuolio, M. N. (M. Eidrigevičaitės), J. Žainio, Z. Gėlės ir pagrindinio „Aušrinės" žurnalo redaktoriaus S. Šilingo kūryba[1]. Dėl būsimojo leidinio S. Šilingas Šiauliuose dalijosi mintimis su vietos literatu Z. Gaidamavičiumi-Gėle, kuris labai jautriai reagavo į sumanymą sutelkti kūrybinį jaunimą[2]. Almanachui, numatytam pavadinti „Pašvaiste", Z. Gėlė parašė eilėraštį „Draugui"[3]. Jaunam poetui staigiai mirus, šis kūrinys buvo išspausdintas „Aušrinėje"[4].

---

[1] S. Šilingas. Zigmas Gėlė.— „Aušrinė", 1913, Nr. 22, p. 3.

[2] Ten pat, p. 4.

[3] Z. Gaidamavičiaus 1911.VIII.22 laiškas S. Šilingui.— VVUBR, F 198—44. Veikiausiai leidinyje būtų bendradarbiavęs ir pradedantis poetas „aušrininkas" V. Rekašius, kuris vėliau, tapęs žymiu Lietuvos Komunistų partijos veikėju, dirbo pogrindyje Pašvaistės slapyvardžiu (žr. E. Uldukis. Pašvaistė.—„Tiesa", 1968, rugpiūčio 7).

[4] „Aušrinė", 1913, Nr. 22, p. 11—12.

Tada almanachui, matyt, stigo lėšų. Kita vertus, aktyviausias jo organizatorius S. Šilingas 1912 m. baigė mokslus ir, apsigyvenęs Vilniuje, ėmė tolti nuo „Aušrinės" reikalų[5]. Tačiau jis ir toliau skatino I. Šeinių ir A. Vienuolį reikštis spaudoje, bendradarbiauti „Vaivorykštėje".

Dirbdamas Lietuvių banko valdyboje, vėliau taryboje[6], sustiprėjęs materialiai, S. Šilingas grįžo prie almanacho idėjos. Leisti rinkinį tiktai jauniems talentams iškelti dabar atrodė neverta. Vien gražių ir teisingų minčių po „Vaivorykštės" pasirodymo lietuvių literatūrai nebepakako. Daugumas rašytojų jau buvo pasinešę į meninės išraiškos ieškojimus, kuriems neretai aukojo ir turinį. „*Baras* norėjo ugdyti lietuvių literatūrą, meną ir duoti pradžią dailiam knygų leidimui", — pažymėjo anuometinis S. Šilingo talkininkas I. Šeinius[7].

Almanachas buvo pradėtas organizuoti 1914 m. pradžioje, vasarą redakcija turėjo dalį medžiagos. Rudenį, kai Pirmojo pasaulinio karo liepsnos jau niokojo Užnemunę, šis darbas suintensyvėjo[8]. Šioje visuotinėje suirutėje Lietuvos kultūrinis gyvenimas apmirė, daugumas laikraščių ir žurnalų buvo uždaryti, o likusieji vos vegetavo negailestingos karo cenzūros priežiūroje. Tokiu kritišku istoriniu momentu atsidėti literatūros almanachui, pretenduojančiam į periodinį leidinį, turėjo atrodyti mažų mažiausiai nerimta. Tačiau „Pirmojo baro" dalyviai vadovavosi ne vien emocijomis, bet ir tam tikromis teorinėmis prielaidomis. Jas išdėstė S. Šilingas straipsnyje „Gyvenamoji valanda"[9].

---

[5] A. Steponaitienės prisiminimai apie „Aušrinę".— Respublikinis pedagoginis muziejus, f. IV—C, 27, p. 37.

[6] Lietuvos albumas, p. 405.

[7] J. Keliuotis. Pasikalbėjimas su Ignu Šeiniu.— „Naujoji romuva", 1931, Nr. 46, p. 1098.

[8] S. Šilingo 1914.X.31 laiškas B. Sruogai.— LK 14, p. 456—459.

[9] „Lietuvos žinios", 1914, lapkričio 17 (30).

Straipsnyje įrodinėjama, jog romėnų aforizmas „Ginklams žvangant, mūzos tyli" paseno, kadangi nė vienai tautai neliko fatalinės grėsmės būti išnaikintai, o gyvosios jėgos pakanka ir grumtynėms, ir kultūros darbui. Atskleidęs tikrąjį gyvenimo ir idėjų turinį, karas skatinąs kultūros pažangą ir keičiąs visuomenės gaires. Laimėjimą nulemsią ne vien mūšių laukai, bet ir ekonominė bei psichologinė kariaujančių šalių ištvermė, todėl būtina negaištant kurti dabartį ir konstruoti ateitį.

Istorijos reiškinius S. Šilingas vertina miglotai, idealistiškai. Imperialistinį karą, vykstantį „tarp dviejų grupių plėšikiškų didžiųjų valstybių dėl kolonijų dalybų, dėl kitų nacijų pavergimo, dėl pelnų ir privilegijų pasaulinėje rinkoje"[10], straipsnio autorius vadina „šių dienų sūkuriu", susidūrimu dviejų priešingų gaivalų, „išaugusių iš vieno kamieno — tautos idėjos". S. Šilingas smerkia kolonizacinę „germanų" politiką ir gina „slavus". Žilai lietuvių tautai, anot jo, skirta slavų jūroje „intuicijos keliu savo lopšio ūpą skelbti-reikšti".

Iš negausios „Pirmojo baro" archyvinės medžiagos matyti, kad almanacho profilį formavo ir medžiagą redagavo S. Šilingas. Kūrinius iš autorių padėjo surankioti I. Šeinius, Maskvos Šaniavskio liaudies universiteto istorijos-filosofijos fakulteto studentas.

Kokiais visuomeniniais ir estetiniais kriterijais tuo metu vadovavosi S. Šilingas? Kaip žinoma, jo politinės pozicijos buvo nepastovios, evoliucionavo nuo socialdemokratinių į demokratines, o nuo jų — į krikdemiškas ir tautininkiškas. 1914 m. pabaigoje S. Šilingas tapo Lietuvių draugijos nukentėjusiems dėl karo šelpti sekretorium. Ši draugija buvo ne vien labdarybės, bet ir politinė organizacija, pataikaujanti carizmui ir sauganti klasinius buržuazijos interesus[11]. S. Šilingas rėmė akciją įsteigti

---

[10] V. I. Leninas. Atsišaukimas apie karą.— Raštai, t. 21. V., 1953, p. 336.

[11] Lietuvos Komunistų partijos istorijos apybraiža, t. 1, p. 272.

Lietuvių politikos centrą, kuris suartintų lietuviškas politines grupes. Jis pasisakė norįs būti virš partijų[12].

Prasidėjus karui, Valstybės dūmos deputatas M. Yčas iš dūmos tribūnos lietuvių tautos vardu pareiškė ištikimybę carizmui. Lietuvių buržuazija tikėjosi išprašyti savo kraštui autonomiją, todėl M. Yčo pareiškimą parėmė visuomeninių organizacijų atstovai. Rugpiūčio 17 d. imperijos viršūnėms ir spaudai jie parengė deklaraciją, gavusią „gintarinės" vardą. Ta deklaracija M. Yčui pasirodė „perdaug poetiška ir miglota". „Neradau joje turinio, jei neskaityti gausiai pribarstytų gintarų", — ironizavo jis savo atsiminimuose[13]. Tekstą, prieš išsiųsdamas adresatams, M. Yčas perredagavo, išbraukė „gintarus", tačiau rusų spaudon jis pateko be taisymų.

„Viltyje" įdėtoje deklaracijos ištraukoje lietuviai lyginami su šviesiu kietu gintaru slavų jūroje, raginami susijungti ir įsitraukti „veikimo sūkurin", griežtai pasisakoma prieš germanizaciją[14]. Čia jaučiama S. Šilingo plunksna. Todėl neatsitiktinai jis reiškė nepasitenkinimą M. Yčui dėl teksto pertvarkymų[15]. Šis dokumentas, kurio mintys plėtojamos straipsnyje „Gyvenamoji valanda", apibūdina S. Šilingą kaip lojalų caro valdžiai buržuazijos veikėją, siekiantį vien tautinių ir kultūrinių lengvatų.

S. Šilingo estetinės pažiūros irgi nebuvo nuoseklios. 1910 m. pradžioje jis dar pripažino visuomeninę meno funkciją, vertino realistinį vaizdavimą, tik laikė jį nesuderinamu su atvira tendencija, o vėliau ėmė akcentuoti fantazijos reikšmę kūrybo-

---

[12] B e p a r t i v u s. Antrajame naujos draugijos susirinkime. (Keletas įspūdžių).— „Viltis", 1914, gruodžio 14 (27); M. „Lietuvių draugijos nukentėjusiems dėl karo šelpti" nepaprastas visuotinas narių susirinkimas.— „Lietuvos žinios", 1914, gruodžio 17 (30).

[13] M. Y č a s. Atsiminimai, t. 1. K., 1935, p. 229.

[14] Lietuvių deklaracija.— „Viltis", 1914, rugpiūčio 21 (rugsėjo 4).

[15] M. Y č a s. Atsiminimai, t. 1, p. 232.

je ir tapo atkakliu „netendencinio", „grynojo meno" propaguotoju, simbolizmo gerbėju. Jo kritikos straipsniai — tai iki kraštutinumų subjektyvūs impresionistiniai esė. S. Šilingo subjektyvizmas pasireiškė ir atrenkant kūrinius „Pirmajam barui".

Almanacho redaktorius nekėlė uždavinio pradėti naują literatūros kryptį, bet, palaikydamas „nesuinteresuoto grožio" ieškotojus, savaime skatino estetizmo tendencijas. Neteisus buvo I. Šeinius, tvirtinęs, kad „jei ne visi mūsų rašytojai almanache dalyvavo, tai gal daugiausia dėl skirtingos *Baro* rašybos"[16]. „Pirmojo baro" medžiaga rodo, jog rinkinio sudarytojas buvo atsiribojęs nuo vyresniosios kartos rašytojų, o iš kūrybinio jaunimo atsirinkęs labiausiai pasidavusius modernistiniams ieškojimams literatus. Iš vieno M. Vaitkaus atsakymo L. Girai („Almanachui nieko negaliu pažadėti, nes dabar toks mano dvasios ūpas, kad ne poezija berūpi")[17] atrodo, jog tuo metu, kai buvo rengiamas „Pirmasai baras", L. Gira organizavo atskirą almanachą; gaila, apie šį sumanymą nieko daugiau nežinome. A. Vienuolis, kurio „Paskenduolę" iškritikavo Maskvos studentai, jautėsi visai nuvainikuotas, kai jo nepakvietė bendradarbiauti „Pirmajame bare"[18]. Tuo būdu almanachas iš anksto buvo kreipiamas modernizmo linkme.

„Pirmajame bare" nėra programinio straipsnio, kuriame būtų išdėstytos leidinio estetinės pozicijos, kaip, pvz., „Gabijoje" ar „Vaivorykštėje", bet vis dėlto almanacho teorinė estetinė platforma gana ryški. Ji tarsi mozaika susidėsto iš fragmentiškų postulatų atskiruose rašiniuose. Todėl, prieš aptariant „Pirmojo baro" autorių kūrybą, verta susipažinti su kai kuriais progra-

---

[16] J. Keliuotis. Pasikalbėjimas su Ignu Šeiniu.— „Naujoji romuva", 1931, Nr. 46, p. 1098.

[17] M. Vaitkaus 1915.IV.10 laiškas L. Girai.— LKLIR, f. 13, 1632—59.

[18] A. Vienuolis. Mūsų literatūros linkmės.— „Naujoji romuva", 1931, Nr. 15, p. 343.

miniais teiginiais pagrindinių almanacho bendradarbių S. Šilingo, B. Sruogos ir I. Šeiniaus straipsniuose.

„Pirmojo baro" redaktorius S. Šilingas savo visuomeninį estetinį *credo* almanache išsakė netiesiogiai — kalbėdamas apie savo bičiulio jauno filosofo R. Bytauto pažiūrų kaitą, kuri panaši į jo paties vidinę evoliuciją: iš pradžių „socializmas su Marksu, Bebeliu, Žoresu ir didi banga visuomenės obalsių, ir smarkus ūžmas kovos", o paskui — „tyrasai menas, Graikijos gadynė, ir filosofijos gelmės, ir meilė žmogaus, moteriškės, ir lietuvystės sąmonė". Tai tipiška evoliucija smulkiaburžuazinio inteligento, Stolypino reakcijos sąmyšyje iškeitusio klasių kovos idealus į ramų tautinį kultūros darbą. Jis pasyviai laukia „tų pasaulio sūkurių, kurie turėsią Lietuvą išnardinti, kurie... jau siaučia".

Naujoji R. Bytauto estetinių pažiūrų linkmė apibūdinta tokiais orientyrais: „Gabija", Vydūnas, Jaunutis Vienuolis, Čiurlionis, Lietuvos Dailė, Siela..." Čia suminėtos neoromantinės lietuvių literatūros ir meno gairės, susijusios su „tautos dvasios" ieškojimais. Bene pirmą kartą po S. Čiurlionienės apologinio straipsnio apie „Gabiją" „Pirmajame bare" buvo šitaip iškeltas J. A. Herbačiausko ir jo redaguoto literatūros almanacho indėlis į lietuvių kultūrą. Kad tai neatsitiktinė nuoroda, patvirtina S. Šilingo straipsnis almanachui „Отечество" (1916)[19], išmargintas J. A. Herbačiausko rašinių citatomis.

Kaip didžiausią lietuvių kultūros vertybę almanacho bendradarbiai iškėlė M. K. Čiurlionį. S. Šilingas buvo iniciatorius „Čiurlionio kuopos", mėginusios propaguoti dailininko kūrybą ir jo paveikslų pagrindu įsteigti galeriją. Šia proga parašytame straipsnyje jis vadino M. K. Čiurlionį intuityviu lietuvių

[19] S. Šilingas. Социально-психологические предпосылки Литовской литературы. — «Отечество», t. 1, p. 153—165.

dvasios reiškėju, nujautusiu „ateitį, kurioj materija tirpsta visumos [visatos] dvasios dvelkime-bangavime"[20]. Apie dailininką S. Šilingas skaitė paskaitą, kurioje ieškojo jo paveikslams literatūrinių atitikmenų J. Baltrušaičio ir R. Tagorės kūryboje[21]. Nors šis menų sintezės bandymas, kaip liudija amžininkai, nebuvo nusisekęs[22], bet prie jo ne kartą grįžo ir pats S. Šilingas, ir kiti „Pirmojo baro" dalyviai.

Netgi epigrafu „Pirmajam barui" paimta strofa iš lietuvių liaudies dainos „Bėkit, bareliai..." („Pabėk, bareli, / galan laukelio — / kad tu nebėgsi, / aš pavarysiu") susijusi su M. K. Čiurlioniu: jis šiai dainai sukūrė variacijas[23]. M. K. Čiurlionio paveiktas A. Varnas įtikėjo meno sintetinimo galimybėmis[24]. Jo piešiniai almanache dvelkia čiurlioniška nuotaika ir stiliumi, kaip ir ankstesni I. Šeiniaus inicialai savo paties „Kupreliui"[25].

Labiausiai M. K. Čiurlionį „Pirmajame bare" įvertino B. Sruoga, pavadindamas jį dievišku pranašu „naujų neapčiuopiamų pasaulių, kupinų naujo džiaugsmo, naujos laimės, naujos

---

[20] Lietuvių Dailės Draugija. Čiurlionies kuopa. V., 1913, gruodžio 31, p. 3.

[21] „Viltis", 1914, kovo 27 (balandžio 9).

[22] Ten pat; Š. R. [Šatrijos Ragana]. Dailės kritika.— „Vairas", 1914, Nr. 5, p. 20.

[23] M. K. Čiurlionis šią dainą vadino „rugiapiūtės triumfo daina, piovėjų pabaigtuvių eisenos maršu" (A. Žmuidzinavičius. Žiupsnelis atsiminimų.— Kn.: M. K. Čiurlionis. K., 1938, p. 76). „Vaivorykštėje" ją citavo I. Šeinius kaip stiprybės įkvėpėją, padedančią eilių eilėms piovėjų karštai varyti barą (I. Šeinius. Tylu Lietuvoje. Iš vasaros įspūdžių.— „Vaivorykštė", 1913, kn. 4, p. 752—753). I. Šeinius, matyt, ir buvo almanacho krikštatėvis — parinko antraštę bei epigrafą. S. Šilingas rugiapiūtės dainą „Bėkit, bareliai..." pavadino „nenuveikiamos galios" simboliu, padedančiu žmogui susilieti su visuma [visata] („Pirmasai baras", p. 161).

[24] Adomas Varnas.— „Kultūra", 1938, Nr. 3, p. 221.

[25] P. Galaunė. Mūsų knygos kultūrėjimas.— Dailės ir kultūros baruose. V., 1970, p. 88—89.

gyvybės". M. K. Čiurlionis, jo žodžiais, „pirmas pradėjo pinti Jaunosios Lietuvos savitą vainiką. Jis atėjo kaip degąs meteoras nuo tolimų tolimų mitų-pasakų pasaulių, nuo žilų dainų melodijų ir papuošė vainiką visų gražiausiu žiedu". Dailininkas čia išaukštintas kaip naujos, neregėtos tikrovės kūrėjas. Meno autonomiškumas ir subjektyvizmas — „Pirmojo baro" estetikos pagrindas.

„Barininkų" estetinius principus išsamiausiai išdėstė B. Sruoga straipsnyje „Po velėna pumpurėlis" — I. Šeiniaus „Kuprelio" recenzijoje. Čia ką tik buvo cituota B. Sruogos nuomonė apie M. K. Čiurlionį. Nors savo teiginius B. Sruoga taikė konkretaus kūrinio konkrečiam veikėjui apibūdinti, bet jie turi ir bendresnę prasmę.

Recenzentas savitai samprotavo apie literatūros kritiką ir meno kūrinių vertinimą. Remdamasis XX a. pradžios filosofu idealistu B. Christiansenu, jis teigė, kad meno veikalą reikia ne kritikuoti, o išgyventi, „tai reiškia įeiti į rašytojo sielą, <...> jos ugnim užsidegti". Svarbiausiu kūrinio vertės kriterijum B. Sruoga iškėlė jo dvasinę konsistenciją: „Aišku, kad dailės raštuose turim ieškoti vien tik sielą atveriant ir vien tik sielos atvėrimo galingumu galim veikalą vertinti." Vadinasi, rašytojas atveria savo sielą, o kritikas išmatuoja jos galią.

Pratęsdamas nemenką literatūrinį triukšmą sukėlusio savo straipsnio „Skeveldros" teiginius („Ir laikas jau iš dailės etnografija, istorija, doros dogma ir pilietiškumas išvyti!")[26], B. Sruoga pasmerkė utilitarinius kūrybos vertintojus, spraudžiančius meną į išankstines schemas, ir kaip tokio kritiko pavyzdį nurodė A. Jakštą, kuris, „dogmų dogmomis apsisvaiginęs, <...> patsai pavirto į dogmos ir formalumo skiautą".

---

[26] Homunculus [B. Sruoga]. Skeveldros (Improvizacija).— „Lietuvos žinios", 1915, gegužės 18 (30).

B. Sruoga piktinosi, kad literatūros vystymąsi stabdą „pseudo-kritikai, pseudo-moralininkai, pataikuoliai realiečiai ir įvairūs „dzonai-politikonai", reikalaujantys iš meno „duoklės pilietiškumui ir moralei". Aristotelio suformuluota socialinė, arba politinė, žmogaus charakteristika (*zoon politikon*) straipsnyje pavartota kaip niekinamas epitetas politikuojantiems kritikams.

B. Sruogos nuomone, tokios knygos, kaip „Šarūnas", „Probočių šešėliai", „Erškėčių vainikas", „Dainavos šalies senų žmonių padavimai", almanachas „Gabija", tebelaukia geresnių laikų, kai literatūra bus vertinama ne pagal utilitarinius mastus. Taigi ir čia atiduota pirmenybė neoromantiniams J. A. Herbačiausko, Vydūno, V. Krėvės kūriniams.

Straipsnyje „Po velėna pumpurėlis", kuriam epigrafą B. Sruoga pasirinko iš V. Briusovo baladės „Orfėjas ir Euridikė"[27], jis išdėstė savo ir kitų lietuvių modernistų pažiūras į meno kūrybą ir kūrėją. Patį kūrybos procesą B. Sruoga traktavo subjektyviojo idealizmo požiūriu, remdamasis tokiais autoritetais, kaip estetizmo pakraipos rašytojas ir kritikas O. Vaildas, poetai simbolistai V. Briusovas ir K. Balmontas, meno teoretikai B. Christiansenas ir Ivanovas-Razumnikas. Straipsnyje aiškinama, kad tikras menininkas kuria ne iš noro, bet iš įkvėpimo, todėl jo kūrybos rezultatas didesnis už siekiamą tikslą. Kurti galima tik amžiną ilgėjimąsi savyje palaikant. Kurti — tai išreikšti save.

Kiekviename žmoguje, anot B. Sruogos, sukaupta kūrybinių jėgų. Vaikystėje jos nesiskiria nuo paprastos energijos. Jei, žmogui augant, „jiedvi visai persiskiria, išeina žmogus — žemės vergas; jei nepersiskiria, pasilieka savo pirminiame stovyje — žmogus amžinai lieka naiviu vaikučiu. Tokius mes poetais, tvėrėjais vadiname." Mokslo žmonės save ir visą aplinką įsivaiz-

[27] V. Kubilius. Valerijus Briusovas ir Lietuva.— LK 14, p. 209.

duoja sustingusius; menininkai vadovaujasi gyvenimo impulsais — „trokšta gyventi, trokšta meilės, trokšta tverti". Kūryba, kaip ir meilė, nepripažįsta logikos dėsnių. Meno žmogaus „beprotystė" — palaiminta būsena. Menininkai visa siela suaugę su gamta, jaučia visatą savyje, siekia susivienyti su dievybe grožyje. Jie — šaltų apeigų priešai, tobulesnės tikybos — širdingumo, sielos atvėrimo — skelbėjai.

Tokie B. Sruogos teiginiai artimi I. Šeiniaus pateiktai menininko koncepcijai „Pirmojo baro" straipsnyje „Duonelaitis". I. Šeinius žmones irgi suskirstė į du tipus. Vienų, gyvenimo mokytojų, „galvą valdo šaltas protas"; jie vadovaujasi logika, „abstrahuoja savo mintimi". Antrieji, menininkai, jausmu, intuicija prasismelkia į tai, kas eiliniam žmogui nematoma, ir kuria naują tikrovę. Menininkas „tik tuomet didis ir galingas, kuomet jis individualus, nepanašus į kitus; kuomet jis su savo siela turi ir savas akis". Menininkas stovi aukščiau už inertišką, konservatyvią visuomenę, todėl negali tenkinti jokių „imperatyvių reikalavimų". „Visuomenė turi eiti prie savo geresniųjų sūnų, o ne jie prie jos leistis." Taigi I. Šeinius stipriau, negu B. Sruoga, pabrėžė menininko išskirtinumą, kūrybinės individualybės reikšmę.

B. Sruoga straipsnyje „Po velėna pumpurėlis" tvirtino, kad materialistinis pasaulio suvokimas lietuviams esąs svetimas. Realistas meno kūrinyje per medžiagą nemoka matyti sielos, o I. Šeinius „Kuprelyje" sugebėjo atgaivinti ir sudvasinti materiją. Realistiniame kūrinyje rodomi visuomenės tipai, visuomenės ūpas, psichologija; I. Šeinius vaizduoja individus, asmenybes, kurių dvasioje kovoja du gaivalai — kūrėjas ir žmogus. Kuprelio sielos ir kūno disonansai skatina jį ilgėtis kitų, gražesnių ir geresnių pasaulių. „Kuprelyje tvėrėjas-poetas pergalėjo pilietį, ir atšlijo jisai nuo pasaulinio sūkurio, <...> savo sieloje sutvėrė puikų pasaulį ir nuėjo jan gyventi." Kaip matome, kri-

tikas stengėsi praplėsti ir pagilinti autorinę Kuprelio charakteristiką.

Vietoj materialistinio pasaulio suvokimo B. Sruoga siūlė idealizmą ir panteizmą, vietoj realizmo — nediferencijuotą neoromantizmą. Kritikas pagrįstai pasisakė prieš primityvų kūrybos vertinimą, tačiau, gindamas jos specifiką, jis, kaip ir kiti modernistai, ignoravo visuomeninę meno paskirtį. Svarbiausi naujojo meno požymiai, jo manymu, yra egocentrinis, emocingas, intuityvus daiktų ir reiškinių vaizdavimas, pastangos atspėti visatos slėpinius, — tai jau siejasi su simbolizmu.

„Pirmąjį barą" varė vienuolika autorių. 230 puslapių knygoje išspausdinta beveik pusšimtis originalių eilėraščių, du stambūs prozos kūriniai, kelios impresijos, literatūrinis etiudas ir trys ilgi straipsniai apie literatūrą, įdėta nekrologinės medžiagos, vertimų. Leidinio redaktorius S. Šilingas ir pagrindiniai bendradarbiai B. Sruoga, I. Šeinius pasireiškė keliuose žanruose. Almanacho branduoliui priklausė ir dailininkas A. Varnas. Savo kūryba daugiau ar mažiau prisidėjo V. Krėvė, S. Čiurlionienė, A. Lastas, K. Binkis, V. Bičiūnas, M. Biržiška.

S. Čiurlionienė ir A. Varnas stovėjo prie lietuvių literatūrinės spaudos lopšio: pirmoji bendradarbiavo „Gabijoje", antrasis šio almanacho gimimą stebėjo iš arti. V. Krėvė ir I. Šeinius jau buvo kelių knygų autoriai. B. Sruogos, A. Lasto, K. Binkio pavardes skaitytojai žinojo tik iš periodikos, daugiau iš „pirmeiviškų" leidinių. Bet tų autorių „pirmeiviškumas" nebuvo vienodai nuoseklus ir įsisąmonintas. V. Bičiūnas nematė jokio skirtumo tarp bendradarbiavimo liberalinėje ir klerikalinėje spaudoje[28]. Visi jie dabar vengė visuomeniškai angažuotis. Tik

---

[28] V. Bičiūnas. Laiškas redakcijai.—„Viltis", 1915, gegužės 8 (21).

almanacho redaktorius ir M. Biržiška — vienas iš LSDP oportunistinių lyderių — dalyvavo visuomeninėje veikloje.

Pirmuosiuose lietuvių almanachuose ir „Vaivorykštėje" gausiau kūrybos pateikusių poetų eilėraščius buvo įprasta išmėtyti keliose vietose. S. Šilingas „Pirmojo baro" medžiagą mėgino skirstyti žanrais: iš pradžių — originalūs eilėraščiai, po to — verstiniai, paskiau — proza[29]. Tačiau ši klasifikacija pairo. Gavus naujų kūrinių, jie buvo įterpti tarp kitų žanrų medžiagos. B. Sruogos eiliuotą kūrybą išsklaidžius trijose almanacho vietose, nukentėjo jos meninis vientisumas.

Originalioji proza almanache gretinama su giminingais, redaktoriaus manymu, vertimais. Pvz., šalia R. Tagorės kūrinių įdėta S. Čiurlionienės „Jūra" ir V. Bičiūno „Allegro". Kai kurie „Pirmojo baro" vertintojai dėl to šių rašytojų kūryboje ieškojo literatūrinių analogijų: B. Sruoga įrodinėjo R. Tagorės dvasinį artimumą S. Čiurlionienei[30], L. Gira „tagoristu" vadino V. Bičiūną[31], nors abiem atvejais lyginimai nepagrįsti.

S. Šilingas tikėjosi susilaukti iš J. Baltrušaičio lietuviško eilėraščio, kuriam buvo numatęs vietą tarp S. Čiurlionienės eilių ir K. Balmonto vertimo[32]. 1915 m. kovo 12 d. laiške[33] „Pirmojo baro" redaktorius skundėsi, kad kūrinio dar negavęs, ir rengėsi J. Baltrušaičiui skubiai siųsti telegramą. Po mėnesio į tą vietą S. Šilingas įdėjo A. Niemojevskio eilėraštį „Kelionėje".

Pagerbiant vieno iš „Pašvaistės" almanacho iniciatorių, prieš trejus metus mirusio jauno poeto „aušrininko" Z. Gėlės atminimą, „Pirmasai baras" pradedamas jo eilėraščiais. Tai giedra

---

29 S. Šilingo 1915.III.12 laiškas B. Sruogai.— LK 14, p. 463—464.
30 „Santara" (Petrogradas), 1917, kovo 31.
31 VVUBR, F 242, p. 303.
32 Veikiausiai S. Šilingas, 1915.II.20 būdamas Maskvoje („Vairas", 1915, Nr. 6, p. 95), šnekino J. Baltrušaitį debiutuoti lietuvių literatūroje.
33 LK 14, p. 463.

egocentrinė lyrika. Poetas vaizduoja vidurvasario kaitrą, piešia kalnelio peizažą, gėrisi lengvais sparnais ramumą nešančia elgetų giesme ir nenori be pėdsakų išnykti. Nuo studijų laikų S. Šilingas buvo karštas Z. Gėlės kūrybos adoratorius, įtikėjęs jos dvasiniu artimumu M. K. Čiurlioniui ir J. Baltrušaičiui[34].

Su gaivališka jėga „Pirmajame bare" prasiveržė B. Sruogos talentas. Dideliame eilėraščių pluošte atsiskleidė savita jo kūrybos maniera, kai kurių literatūros tyrinėtojų vadinama simbolistiniu impresionizmu[35].

B. Sruogos poezijai būdinga romantinė pasaulėjauta. Poetas nevaržo savo nuotaikų, kurios kas akimirka kinta. Vienatvė blaško jį iš vieno kraštutinumo į kitą. Jis ieško užsimiršimo gamtos stichijų siautuly, koneveikia žemės buitį ir nori „dangų kaip žydrą svajonę sugerti", sveikinti saulę („Saulėleidžio giesmės"). Iškyla vaizdiniai apie žvaigždes, į kurias turi nuvesti „verdančios jūros" („Ties banga").

Gyvenimą poetas vadina sapnu budint. Dualizmo įdirgintą vaizduotę praskaidrina „melsvi svajonių kerai" — Balta Gulbė, Nepažįstamoji. Ir štai „mėlyna paukštė ant džiaugsmo ir laimės sparnų" atneša gegužę („Kai ji atskrido"). Išsiskleidus širdies žiedams, pražysta ir žemė („Mano sieloj šiandien šventė"). Meilės ir kūrybos ilgesys skatina aukštiems siekiams. Eilėrašty-

---

[34] Maskvos universiteto studentas T. Petkevičius 1913.III.1 rašė O. Pleirytei-Puidienei: „Maskviečiai su tokiuo užsidegimu pagavo skaityti kiekvieną [Z. Gėlės] rankraščio eilutę, kad aš jau nežinau, kaip juos reikės atšaldyti. (Matai, Tamsta — antrą Čiurlionį jame atrado). Komisija Gaidamavičiaus raštams leisti susirašinėja su Tamstos vyru ir, matyti, nori „šventą" redagavimo darbą būtinai atlikti pati savistoviai, niekam neužleisdama garbės Gaidamavičiaus raštus redaguoti" (VVUBR, F 551). S. Šilingas irgi buvo kooptuotas į tą komisiją (ten pat, F 147, p. 39). Jo straipsnis apie Z. Gėlę „Dainius — pumpurėlis" („Aušrinė", 1913, Nr. 22, p. 5—10) išreiškė lietuvių studentų aspiracijas ir savo ruožtu dar labiau žadino susidomėjimą šio poeto kūryba.

[35] V. Kubilius. Mūsų rašytojai. V., 1958, p. 37.

je „Piovėjas" liaudies dainų bernelis laukia, kad sesulė atneštų radastų juostą, šalto vandenėlio.

B. Sruogos eilėraščiai almanache nuskambėjo neįprastai intymiai, laisvai, nuotaikingai. Juose nebėra maironinei poezijai būdingo racionalumo ir retoriškumo. Veržlūs emocijų ir asociacijų šuorai, vidinę būseną subtiliai nusakantys simboliai, originalios metaforinės konstrukcijos žymiai pagilino lyrizmo sampratą lietuvių poezijoje. Šie ir kiti nauji B. Sruogos poezijos bruožai — sudėtinga strofika (eil. „Baleto eskizas"), tobula instrumentuotė (eil. „Lapai") — išryškėjo kaip tik „Pirmajame bare".

Iš S. Šilingo laiškų B. Sruogai[36] matyti „barininkų" pastangos griežtai atsiriboti nuo Maironio mokyklos: vengti kūryboje bet kokios agitacijos, šūkių, pačiu vaizdu reikšti idėją. S. Šilingas aiškino, kad rašytojo funkcija — būti grožio anatomu, savitai atskleidžiančiu vaizduojamo objekto specifiką. B. Sruoga almanache siekė daugiau išsakyti savo nuotaikas, negu atspindėti tikrovę. Tačiau abu literatai iš esmės vienodai suprato moderniosios poezijos pobūdį. S. Šilingas itin gyrė B. Sruogos „Saulėleidžio giesmes", kuriose poetas, jo manymu, susilieja su visata-chaosu, išsiveržia iš žemės traukos ir, tapęs „bekūne substancija", skrieja „tartum kitame pasaulyj". Kartais migločiausia nuojauta, išreikšta meniškai, S. Šilingo teigimu, veiksmingesnė už dešimtis ryškiausių vaizdų. Jis rekomendavo autoriui, kuriant poetinį vaizdą, įsijausti į M. K. Čiurlionio paveikslus, mokytis iš J. Baltrušaičio kūrybos.

S. Šilingas paredagavo atskiras B. Sruogos eilėraščių vietas, kai kuriuos atsiųstus kūrinius patarė pataisyti pačiam poetui, ir į daugumą redaktoriaus pastabų atsižvelgta.

Almanache išspausdinta keliolika Adomo Juodojo (A. Lasto) eilėraščių. Daugumas jų rašyti 1914 m., prieš Pirmąjį pasau-

---

[36] LK 14, p. 456—465.

linį karą, o trys — jam prasidėjus. Dviejuose eilėraščiuose — „Atlėkė žinios ant vėjo sparnų..." ir „Mėnesiena" — atsispindi karo nuotaikos. Tai vieninteliai „Pirmojo baro" kūriniai, tiesiogiai atsiliepiantys į svarbiausią to meto įvykį. Todėl negalima kategoriškai teigti, kad almanache nėra nė užuominos apie prasidėjusį karą. Tačiau, šiaip ar taip, jo atgarsiai gana blyškūs: viename eilėraštyje išreikštas nerimas ir mirties baimė, kitame — noras pabėgti nuo karo siaubo „svajonėlių karalijon" ir pasislėpti lelijoje. Šie A. Lasto kūriniai tik patvirtina, kad „Pirmojo baro" autoriai bėgo nuo visuomeninės tematikos[37].

A. Lasto poezijoje vyrauja estetizuoti gamtos vaizdai. Joje žirba auksinė saulė, sidabro žvaigždutės, deimanto spurgos, krištolinė jausmo bažnyčia, burtų kilpos ir kitokios grožybės. „Lengvasparnė svajonėlė" kelia dainiaus mintis į padangę. Iš gamtos niuansų — šilo atbalsių, rugių sutartinės — jis bando atspėti „amžinus slėpinius", vadinasi, ieško „antrosios tikrovės" kaip simbolistas.

B. Sruoga savo plunksnos draugą laikė „mėlynų tolių" poetu, kurio melodijos nors ir monotoniškos, tiksliai apskaičiuotos, bet kiekviena daina — naujas atradimas besigilinant į gyvenimo, gamtos ir grožio paslaptis[38]. Tiesą sakant, A. Lasto apmąstymai „Pirmojo baro" puslapiuose negilūs, o jausmų pasaulis neįvairus. Ir vis dėlto tie eilėraščiai yra viena aukščiausių jo kūrybos pakopų iki 1917 metų.

Almanache išspausdinti du K. Binkio eilėraščiai: „Žalumo banga" — žaismingas ir plastiškas kūrinys, šlovinantis gaivališką „gyvybės jūrą", ir „Gėlės iš šieno", kur su didele psichologine nuovoka atskleista drovi kaimo mergaitės meilė. Pastara-

---

[37] Lietuvių literatūros istorija, t. 2, p. 351.
[38] Б. Сруога. Основные мотивы современной литовской лирики. — LK 14, p. 308—309.

sis veikiai buvo pripažintas klasikiniu kūriniu. Jį, kaip ir B. Sruogos „Piovėją", deklamavo visa Lietuva.

S. Čiurlionienė buvo gyvas ryšys, siejąs „Pirmąjį barą", iš vienos pusės, su S. Šilingo adoruojama „Gabija", o iš kitos — su M. K. Čiurlionio asmenybe. Paragavusi žurnalistės ir pedagogės duonos, 1914—1915 m. ji gyveno Viekšniuose ir rašinėjo „Vairui" vaizdelius ir monologus. Kaip rašytoja, ji S. Šilingui atrodė tikra „barininkė", o kaip žmogus — ne visiškai[39].

Mirštančių lapų byla, melsvo ūko ir mėnulio šaltos spalvos, klausimai be atsako gana dusliai skambančiose rimuotose ir baltosiose S. Čiurlionienės eilėse „Pirmajame bare" sudarė paslaptingą nuotaiką. Už „neišpasakytą ramybę" „barininkai" labai vertino jos eilėraštį „Baltoji lelija"[40]. Tačiau apskritai S. Čiurlionienės pastangos simbolinti reiškinius nedavė laukiamų rezultatų. Šlubčiojanti eiliavimo technika, žemaitiško kirčiavimo ypatybės neleido jai pasivyti kitų jaunų poetų.

Lyrinės prozos miniatiūrose S. Čiurlionienė mėgino perteikti gilesnę, perkeltinę prasmę, transformuodama tikrovę, įvesdama sąlygiškų situacijų. Miniatiūra apie žmogų ir nematytą neregėtą baltą paukštį įdomi M. K. Čiurlionio kūrybos kontekste. Tai lyg ir literatūrinė „Zodiako ženklų" Šaulio paralelė: žmogus eina paskui savo svajonę, „baltojo paukščio ieško, to paukščio, kurio vilyčia nesiekia".

Nemažo populiarumo susilaukė S. Čiurlionienės stilizuotų pasakų ciklas „Jūra". Jis buvo rašomas dar 1908 m. vasarą[41]. Manoma, kad pirmasis ciklo fragmentas tada buvo M. K. Čiur-

---

[39] S. Šilingo 1914.X.31 laiškas B. Sruogai.— LK 14, p. 457.

[40] Б. Сруога. Основные мотивы... — Ten pat, p. 310.

[41] S. Čiurlionienė-Kymantaitė. [Autobiografija].— Tarybų Lietuvos rašytojai. V., 1967, p. 90.

lionio harmonizuotas ir atliktas „Žiburėlio" vakare[42]. Su romantiniu patosu kūrinyje pasakojama apie jūrą ir jos žmones: senų senovės vaidilą ir jo dukrą, pakrantės valdovą, pavertusį savo dukterį bokštu, apie mažą našlaitėlį, šešių brolelių jauną seselę. „Jūrą" B. Sruoga vadino giliai nacionaline epopėja, turinčia daug liaudies mistikos. Jūra — ne kas kita, anot jo, kaip Lietuvos siela. Varganas gyvenimas verčiąs lietuvį ieškoti kitokio — senovės dienų — pasaulio. „Tai legenda apie sielos atsisveikinimą su kūnu."[43]

V. Bičiūno impresijų pynė „Allegro" — migloti svarstymai apie gyvenimą ir mirtį, dangų ir žemę, prisiminimai, vizijos. Jaunas autorius, matyt, M. K. Čiurlionio įkvėptas, panoro sujungti literatūrą su muzika, tačiau jo impresijose pasigendi ne tik skambios frazės, bet ir sklandaus stiliaus.

„Pirmajame bare" išspausdinti du stambūs prozos dalykai: V. Krėvės „Skerdžius" ir I. Šeiniaus „Mėnesiena".

„Skerdžių", reikšmingiausią savo realistinį kūrinį, V. Krėvė sakėsi sukūręs studijuodamas Kijeve[44], vadinasi, dar pirmojo dešimtmečio pabaigoje. Tačiau tada veikiausiai buvo parašyti vien juodraštiniai apmatai. 1910 m. pradžioje, jau gyvendamas Baku, V. Krėvė skundėsi savo bičiuliui L. Girai neturįs laiko galutinai sutvarkyti turimų kelių apysakėlių („ar tai perrašyti taipogi reiktų, kai kurias net užbaigti")[45]; tik 1914 m. vidury ėmė rengtis tas apysakėles, kartu ir „Skerdžių", išleisti atskira knygele[46].

---

[42] M. K. Čiurlionis. Laiškai Sofijai. V., 1973, p. 29.

[43] Б. Сруога. Основные элементы литовской литературы. — LK 14, p. 327.

[44] Žr. A. Laisvydas. Kaip buvo parašyta populiariausia mūsų knyga.— „Lietuvos žinios", 1940, gegužės 11.

[45] V. Krėvės 1910.I.29 laiškas L. Girai.— VRBR, f. 7, 384—8.

[46] V. Krėvės 1914.VI.5 laiškas L. Girai.— Ten pat, 385—43.

Sustojus „Vaivorykštei", V. Krėvė mėgino bendradarbiauti „Vaire", bet čia išspausdino tik vieną apsakymą. Po konfliktų su „Viltimi"[47] rašytojas vengė įsijungti į srovinę periodiką. O „Pirmasai baras" atrodė nevaržąs kūrybos polėkių, kaip ir L. Giros redaguotas žurnalas.

„Skerdžiuje" pagrindinio veikėjo — šimtamečio skerdžiaus Lapino išorinis paveikslas tapomas realistiškai, o jo pasaulėjauta romantizuojama. Lapinas, nevaržomas buities varžtų, visuomenės normų ir religinių dogmų, klausosi vien savo nesugadintos prigimties balso, jaučiasi esąs gamtos dalis kaip toji Grainio liepa, su kuria suaugęs jo likimas. Didžiausią dėmesį autorius skiria dvasiniams reiškiniams — panteistiniam skerdžiaus pasaulėvaizdžiui, jo natūrfilosofijai atskleisti. Individualiame charakteryje rašytojas ieško nacionalinio charakterio bruožų, atėjusių iš amžių glūdumos. „Barininkai" itin vertino šį apsakymą. B. Sruogos ir J. Baltrušaičio išverstą jį buvo norima paskelbti M. Gorkio iniciatyva rengtame lietuvių literatūros rinkinyje[48].

I. Šeinius savo apysaką „Mėnesiena" 1913 m. pradžioje jau buvo išvertęs į rusų kalbą ir tikėjosi, J. Baltrušaičio remiamas, paskelbti žurnale „Заветы"[49]. Veikiausiai dėl antiklerikalinių motyvų I. Šeinius nesiūlė jos „Vaivorykštei". Itin stiprūs jie buvo pirmajame variante, kurį žinome tik iš aprašymo[50].

Skaitytojus pasiekusi „Mėnesiena" — lyriškas impresionistinis kūrinys apie klieriko Jono ir sodžiaus merginos Olės meilę. Slaptingoje mėnesienų rimtyje vyksta chaotiškos vidinės grumtynės tarp jausmo ir pareigos. Beprasmė kova prieš žmogišką prigimtį sudarko gražią draugystę. Čia, kaip ir kituose I. Šei-

---

[47] V. Krėvės 1912.II.2 laiškas L. Girai.— Ten pat, 27.
[48] Vertimo rankraštis.— LKLIR, f. 8—6.
[49] I. Šeiniaus 1913.II.2 laiškas L. Girai.— LK 14, p. 438—439.
[50] „Aušrinė", 1913, Nr. 22, p. 31.

niaus kūriniuose, reiškiniai vertinami personažų akimis. Spalvų ir šešėlių žaismu, meistriškai personifikuota aplinka, niuansuota sakinio stilistika įtaigiai rodomos įvairios psichologinės būsenos. Apysaka „Mėnesiena" meniškumu prilygsta „Kupreliui" ir „Vasaros vaišėms".

Kaip matyti, almanache paskelbta nemažai išliekamąją vertę turinčios originaliosios kūrybos. Jame žymu „barininkų" pastangos atnaujinti lietuvių literatūros procesą, vadovaujantis romantine pasaulėjauta. Kaip atskira literatūros srovė, leidinyje pastebimai formuojasi simbolizmas ir atsiskleidžia vieno ryškiausių jo atstovų B. Sruogos kūrybinė individualybė. B. Sruogos ir K. Binkio eilėraščiai, V. Krėvės apsakymas, I. Šeiniaus apysaka — reikšmingiausi „Pirmojo baro" kūriniai.

„Pirmajame bare" išversta šešių autorių — F. Ničės, R. Tagorės, V. Briusovo, K. Balmonto, A. Bloko, A. Niemojevskio — kūrybos. Šie XX a. pradžioje išpopuliarėję mąstytojai ir rašytojai veikė daugelį jaunų žmonių ištisu kompleksu idėjų bei emocijų.

XIX a. pabaigos vokiečių filosofas, iracionalizmo ir voliuntarizmo atstovas F. Ničė, sukūręs antžmogio kultą, atitiko epochos prieštaravimuose pasimetusios buržuazinės inteligentijos nuotaikas. F. Ničė kartu su A. Šopenhaueriu padėjo susiformuoti simbolistų pasaulėžiūrai. Šis poveikis prasidėjo nuo jo estetinių pažiūrų, o ilgainiui pasiekė etinius ir netgi socialinius idėjų šaltinius[51]. Pagrindinį F. Ničės filosofijos veikalą „Also sprach Zarathustra" („Šitaip kalbėjo Zaratustra") simbolistai sutiko kaip tobulą simbolistinio meno pavyzdį[52]. Jiems imponavo audringais aforizmų ir paradoksų gūsiais reiškiamas kraš-

---

[51] В. Асмус. Философия и эстетика русского символизма. — Литературное наследство, t. 27—28. M., 1937, p. 7.

[52] Эллис [Л. Кобылинский]. Русские символисты. M., 1910, p. 35.

tutinis subjektyvizmas, intuityvus, stichiškas pasaulio suvokimas, kūrėjo absoliutinimas.

1909 m. Rusijoje buvo pradėtas leisti pilnas F. Ničės raštų rinkinys, o vien jo pavardės paminėjimą S. Čiurlionienės knygoje „Lietuvoje" (1910) A. Jakštas suprato kaip patyčias iš krikščioniškos moralės[53]. I. Šeinius pirmąkart lietuvių skaitytojams pateikė F. Ničės veikalo „Šitaip kalbėjo Zaratustra" fragmentų. Jis užčiuopė pagrindines idėjas, tačiau, neseniai išmokęs vokiečių kalbos, tik iš tolo priartėjo prie savitos F. Ničės poetikos, kuri, beje, sunkiai perteikiama ir patyrusių vertėjų.

Almanachui atrinkti keturi F. Ničės veikalo pirmosios dalies fragmentai kupini skepticizmo ir ironijos. Mylėti žmogų, „nešti savo ugnį į klonius", pasak filosofo, bergždžias darbas; geriau eiti „į žvėris", būti „lokiu tarp lokių, paukštimi tarp paukščių". Dievą mylėti — taip pat beprasmiška, kadangi jis „jau miręs". Pastarasis teiginys turėjo sudrebinti klerikalinę Lietuvos visuomenės dalį. F. Ničė tyčiojosi iš prakticizmu pagrįstos doros ir jos skelbėjų, kurie moko ramiai miegoti, jis niekino „apšvietą" ir šlovino nesąmoningus skatulius („Sakau jums: reik turėti savyje chaosą, kad pagimdyti virpančią žvaigždę").

Individą, kūrėją F. Ničė iškėlė į tokią aukštumą, kokios nepasiekė ir J. A. Herbačiausko įsivaizduotas „genijus". Jis perdaug gilus ir išdidus, kad jį suprastų nuo smulkių niekšybių apjakę „mažieji" — „rinkos musės". „Minia" sukasi tik apie juokdarius, o „aplink išradėjus naujų brangenybių sukas pasaulis: — nematomai jis sukas". Kad netaptų vėduokle „rinkos musėms", individas turįs bėgti į savo vienumą. Menininko santykiai su visuomene XX a. pradžios lietuvių spaudoje buvo nesibaigiančių diskusijų objektas, šį klausimą gvildeno ir kiti

[53] „Draugija", 1910, Nr. 44, p. 367.

„Pirmojo baro" kūriniai, tad F. Ničės veikalo ištraukos savotiškai įsijungė į ginčą modernistų labui.

„Pirmajame bare" išversta po vieną V. Briusovo, K. Balmonto ir A. Bloko eilėraštį. Ano meto skaitytojai ir kritika šiuos poetus laikė ryškiausiais simbolizmo atstovais. V. Briusovas garsėjo kaip eilėraščio architektonikos virtuozas — „marmuro ir bronzos poetas"[54]. K. Balmontas, po ilgos priverstinės emigracijos tik prieš dvejus metus sugrįžęs į tėvynę, ypač buvo mėgstamas jaunimo savo daininga impresionistinių nuotaikų lyrika[55]. Simbolistų sluoksniuose didžiulę reputaciją turėjo A. Blokas, didžiausias ikispalinio laikotarpio rusų lyrikas[56].

Almanacho bendradarbiai, ypač Petrogrado universiteto studentas filologas B. Sruoga, gerai pažino rusų simbolizmo specifiką. B. Sruoga dar gimnazijoje mėgino versti K. Balmonto poeziją[57], o neseniai periodikoje buvo paskelbęs V. Briusovo eilėraščio „Darbas" vertimą[58]. S. Šilingo pageidavimu[59] B. Sruoga išvertė V. Briusovo „Mergužių pavasario dainą" ir „Miestui", K. Balmonto programinį eilėraštį „Būkim kaip saulė!"[60] Almanache išspausdintas tik pirmasis kūrinys. Kiti vertimai, matyt, per vėlai pasiekė Vilnių. Tik šitaip galima paaiškinti faktą, ko-

---

[54] А. Г. Громова. Брюсов, Валерий Яковлевич. — Литературная энциклопедия, t. 1. M., 1962, p. 755.

[55] „Jo grįžimas buvo bene pats stambiausias įvykis Rusijos istorijoje tais metais,— bent apie nieką tuomet nebuvo taip daug kalbėta ir rašyta, kaip apie jį",— teigė B. Sruoga („Dienovidis", 1940, Nr. 2, p. 92). 1914 m. K. Balmontas lankėsi Vilniuje, gausiai literatų bei visuomenės veikėjų auditorijai skaitė paskaitą „Poezijos burtai", kurioje savo teiginius iliustravo ir lietuvių kalbos pavyzdžiais („Viltis", 1914, kovo 21 (balandžio 3). Gal būt, šios paskaitos klausėsi ir kai kurie „Pirmojo baro" dalyviai.

[56] История русской литературы, t. 10. M.-Л., 1954, p. 671.

[57] A. Samulionis. Balio Sruogos raštų bibliografija. V., 1970, p. 132.

[58] „Lietuvos žinios", 1915, kovo 20 (balandžio 2).

[59] S. Šilingo 1915.II.1 laiškas B. Sruogai.— LK 14, p. 460.

[60] LKLIR, f. 1—3929, 3930.

dėl leidiny nepasirodė primygtinai prašytas išversti V. Briusovo eilėraštis „Miestui" („Suprask, kad turim miestą, — dargi pirmoj savo knygoj, — prakeikti")[61].

Eilėraščių vertimus S. Šilingas atidžiai lygino su originalu ir kėlė jiems nemažus reikalavimus. „Mergužių pavasario dainos" vertimo, kuris pasirodė „perdaug nutolęs nuo originalo ūpo", redaktorius nenorėjo dėti į almanachą. Tačiau, iš B. Sruogos eilių ciklo pavėluotai išėmus eilėraštį „Liūdėjimas", kurį autorius buvo atidavęs almanachui „Aušrinės keliais"[62], „Pirmojo baro" laužinyje atsirado tuščias plotas. „Mergužių pavasario daina" tiko į tą vietą kaip B. Sruogos originaliosios kūrybos papildymas. Kūrinys išspausdintas su paantrašte „Pasekant V. Briusovą modo Lithuanico". Matyt, karo cenzūra pašalino šmaikštų eilėraščio epigrafą, paimtą iš vokiečių liaudies dainos ir pacituotą vokiškai.

S. Šilingas buvo labai patenkintas B. Sruogos išverstu eilėraščiu „Solveig"[63]. Dabar pripažįstama, kad pirmasis bandymas lietuviškai atkurti A. Bloko poezijos žavesį B. Sruogai išties gerai pavyko[64]. Lengvai skamba ir A. Lasto išverstas K. Balmonto eilėraštis „Nuplasnok", tur būt, irgi pirmas šio rusų poeto kūrinys lietuvių spaudoje. Vertėjas šitaip komentavo kūrinį: „Vyriausioji eilių „Nuplasnok" mintis — sukurstyti skaitytojo bei klausytojo dvasią, sužavėti jį nuostabia laisve, žėrinčia saulėtose erdvėse (žėri pievos), spindinčia žvainose, tartum balsvas akies blykčiojimas, mėnesienose begalinėse (dirvos žvainos).

---

[61] S. Šilingo 1915.II.1 laiškas B. Sruogai.— LK 14, p. 460.
[62] S. Šilingo 1915.III.12 laiškas B. Sruogai.— Ten pat, p. 463—464.
[63] S. Šilingo 1915.II.1 laiškas B. Sruogai.— Ten pat, p. 460.
[64] A. Baltakis. Aleksandras Blokas.— Kn.: A. Blokas. Poezija. V., 1961, p. 26.

<...> Autorius nori sukurstyti tavo širdyj „narsių žygių ugnį..."[65]

Vienas produktyviausių, nors ir ne pačių stipriausių lenkų rašytojų, išmėginęs visus literatūros žanrus, Andžejus Niemojevskis Lietuvos skaitytojams buvo žinomas kaip revoliucinės agitacinės literatūros kūrėjas. Jo kūrinius socialdemokratinei periodikai vertė Z. Angarietis, A. Purėnas. Dvi kovingos jo knygos amžiaus pradžioje išėjo Amerikoje lietuvių kalba[66].

Ir štai po ilgesnės pertraukos A. Niemojevskio vardas pasirodė „Pirmajame bare". Tie, kurie buvo skaitę ankstesnius lietuviškus A. Niemojevskio vertimus, čia jo negalėjo atpažinti. Tai buvo sudėtingos evoliucijos rašytojas. Stolypino reakcijos metais jo kūryboje išryškėjo idėjinių prieštaravimų, kurie atsiliepė kūrinių tematikai ir problematikai. Kritika dabar polemizavo, ar A. Niemojevskis modernistas, ar ne modernistas, nors „Nenormalaus žmogaus laiškuose" jis kandžiai išjuokė modernistines teorijas ir menininkus dekadentus.

B. Sruogos išversta A. Niemojevskio baladė „Kelionėje" artima romantizmui ir simbolizmui: žirgas per nakties rūkus vežioja liūdną keleivį, masių žadintoją. Pats almanacho redaktorius išvertė apsakymą „Naktis Akropolyje" iš lenkų rašytojo dvitomio „Spod pyłu wieków" (1906), kuriame įdomiai rekonstruoti senovės Graikijos gyvenimo paveikslai.

A. Niemojevskio apsakyme vaizduojama sloguma, žymiems Atėnų valstybės vyrams atsisveikinant su demoso (liaudies) gujamu filosofu Anaksagoru už tariamą jo bedievybę. Antikinės atributikos, istorinių ir mitologinių veikėjų perpildytame fone

---

[65] A. Juodasai. Dėl K. Balmonto „Nuplasnok".—„Aušrinė", 1917, Nr. 2—3, p. 44—45.

[66] A. Niemojevski. Dantys už dantį. Apysaka. „D Vilties" knygynas. Shenandoah, Pa, 1904; Revoliucijos žmonės [Apsakymai]. Vertė K. Puida. Chicago, Ill., 1908.

sprendžiamos asmenybės ir liaudies santykių problemos. Liepsnos genijus Anaksagoras tampa tamsios minios auka, nes ignoruoja jos pažiūras. Pats vergvaldžių demokratijos vadas Periklis, kurio Atėnai bijo dėl jo proto, taikstosi su liaudies papročiais. „Demos kvailas, bet kartais gerai mato." Garsūs menininkai kuria ne miniai, o pasauliui, istorijai. Liaudis nesupranta tikrųjų kūrėjų. Tokios mintys sutampa su F. Ničės ir simbolistų skelbtomis „dvasios elito" teorijomis. Anuometinės kritikos nuomone, A. Niemojevskis pats save apgaudinėjo, kalbėdamas, jog niekina minią[67].

A. Niemojevskis labai plastiškai sukūrė senovės graikų gyvenimo meninę viziją[68], bet S. Šilingo vertimas neperteikia autoriaus literatūrinio savitumo. Ir šiaipjau nelengvą turinį dar labiau apsunkina nevykę antikinių vardų vertiniai *(kolumnos, getairos, Perikles, Fukidides* ir t. t.).

S. Šilingas taip pat išvertė keliolika skirsnių iš R. Tagorės poezijos knygų „Sodininkas" ir „Gitandžali". Už „Gitandžali" rinkinį 1913 m. gavęs Nobelio premiją, iki tol nežinomos bengalų literatūros atstovas staiga tapo vienu populiariausių pasaulio rašytojų. Dar tais pačiais metais J. Baltrušaitis iš anglų kalbos išvertė jo poezijos fragmentų žurnalui „Заветы"[69]. Vien 1914 m. išėjo keturi rusiški „Gitandžali" leidimai, o netrukus — dvi serijos R. Tagorės rinktinių raštų, kurių pirmąjį tomą redagavo J. Baltrušaitis[70]. Šiais leidiniais ir naudojosi S. Šilingas.

Nors „Pirmojo baro" redaktorius palaikė su J. Baltrušaičiu ryšius, bet vargu ar siuntė jam į Maskvą patikslinti savo verti-

---

[67] А. И. Яцимирский. Новейшая польская литература, t. 2. С.-П., 1908, p. 292.

[68] J. Krzyżanowski. Neoromantyzm polski, p. 115.

[69] «Заветы», 1913, Nr. 11, p. 116—120.

[70] Р. Тагор. Собрание сочинений, кн. I. М., Португалов, 1914; Собрание сочинений, кн. I. М., «Современные проблемы», 1914.

mą. S. Šilingas norėjo išgauti iš J. Baltrušaičio lietuvišką eilėraštį, tad neįtikėtina, kad būtų ryžęsis jį trukdyti pašaliniu darbu. Griozdišką užrašą „Pirmojo baro" turiny („Išversta — Stasio Šilingo iš Rabindranato Tagoro Gitandžali ir Daržininko redaguota Jurgio Baltrušaičio iš anglų kalbos") reikia suprasti kaip šaltinio nuorodą: versta iš J. Baltrušaičio suredaguoto leidinio. S. Šilingui rūpėjo vienaip ar kitaip „Pirmajame bare" paminėti garsaus lietuvio poeto pavardę.

Daugumas ano meto kritikų R. Tagorės kūryboje ieškojo ne tiek savitos gyvenimo išminties ir nacionalinio kolorito, kiek teosofijos ir simbolizmo apraiškų[71]. Neatsitiktinai ir į lietuvių kalbą jį tuoj pat ėmė versti ir komentuoti modernistinės pakraipos rašytojai — K. Jurgelionis, Vydūnas[72].

„Pirmajame bare" įdėtose R. Tagorės kūrinių ištraukose poetizuojamas gamtos grožis ir „amžini" žmogaus jausmai — meilė, svajonė, skausmas, nerimas. S. Šilingui, impresionistinių manierų literatui, buvo artima lyrinė „Sodininko" ir „Gitandžali" vaizdų sandara, todėl vertimas neblogai pasisekė.

Taigi „Pirmojo baro" vertimai buvo lyg ir parinkti pagal vieną principą — orientuojantis į simbolizmą, nors anaiptol ne visi autoriai priklausė šiai srovei. Jauniems lietuvių literatams norėta pateikti sektinų kūrybos pavyzdžių. Vertimai papildė kritikos straipsniuose skelbiamas modernistinio meno koncepcijas.

Keturios publikacijos „Pirmajame bare" skirtos lietuvių tautotyros, folkloro klausimams ir literatūros mokslui bei kritikai. Išskyrus B. Sruogos recenziją apie I. Šeiniaus „Kuprelį",

---

[71] А. П. Гнатюк-Данильчук. Тагор, Рабиндранат. — Литературная энциклопедия, t. 7, M., 1972, p. 333.

[72] Žr. J. Petronis. Rabindranatas Tagorė ir Lietuva.—„Literatūra ir kalba", t. 10. V., 1969, p. 285—287.

kitos publikacijos buvo rašytos ne almanachui, o įvairiems viešiems renginiams.

M. Biržiškos ir I. Šeiniaus straipsniuose atskleidžiama K. Donelaičio literatūrinė aplinka ir jo kūrybos bruožai. Jais atsiliepta į poeto 200-ųjų gimimo metinių sukaktį, sukėlusią platų atgarsį Lietuvoje ir už jos ribų. K. Donelaičio hegzametruose įamžintai Rytų Prūsijos teritorijai pavirtus nuožmių mūšių arena, šie straipsniai savaime įgavo politinio aktualumo, nors juose nėra nė žodžio apie vykstantį karą.

M. Biržiška suartėjo su S. Šilingu, pradėjęs dirbti Lietuvių draugijos nukentėjusiems dėl karo šelpti centriniame organe. Jo straipsnis „Mažosios Lietuvos visuomenė Donelaičio metu" — tai referatas, skaitytas Lietuvių mokslo draugijos visuotiniame susirinkime 1914 m. birželio mėnesį[73]. Straipsnyje trumpai apžvelgti socialiniai, nacionaliniai santykiai ir lietuvių kalbos būklė Rytų Prūsijoje XVIII a. Istorijos faktus autorius vertina klasiniu požiūriu, nevengdamas aštresnio žodžio dvarininkijai, bažnyčiai ir kylančiai buržuazijai, o K. Donelaitį laiko liaudies nuotaikų reiškėju. Autorius rėmėsi vokiškais šaltiniais, bet jų nuorodas karo cenzūra išbraukė[74]. Idėjinė M. Biržiškos straipsnio linkmė kirtosi su pabrėžtina „Pirmojo baro" estetine tendencija atskirti kūrėją nuo visuomenės.

Nemažos apimties straipsnį „Duonelaitis" I. Šeinius irgi skaitė tame pačiame Lietuvių mokslo draugijos susirinkime, tačiau jis buvo rašytas K. Donelaičio minėjimui, kurį 1914 m. balandžio mėn. surengė Maskvoje lietuvių studentų draugija[75]. Šį staipsnį,

---

[73] Referatas atpasakotas „Viltyje", 1914, birželio 17 (29) ir „Lietuvos žiniose", 1914, birželio 22 (liepos 5).

[74] M. B i r ž i š k a.— Lietuviškoji enciklopedija, t. 3. K., 1935, p. 1203.

[75] Referato konspektai — „Lietuvos žiniose", 1914, balandžio 15 (28) ir „Viltyje", 1914, birželio 15 (27).

autoriaus teigimu, susilaukusį pasisekimo, jis siūlė gęstančiai „Vaivorykštei"[76].

I. Šeiniaus idėjiniai ir estetiniai akcentai vertinant K. Donelaitį diametraliai priešingi M. Biržiškai. Jam rūpėjo atskleisti ne objektyvią K. Donelaičio kūrybos reikšmę, o parodyti jo meninę individualybę. Tačiau ir ją nagrinėdamas, I. Šeinius rėmėsi ne tiek konkrečia medžiaga, kiek išankstinėmis savo tezėmis, kurios jau čia aptartos. I. Šeinius ieškojo, kur K. Donelaičio kūryboje baigiasi pastoriaus pamokymai ir prasideda poeto intuicija. Taigi jis dar labiau, negu J. Basanavičius „Gabijoje" išspausdintame straipsnyje apie A. Baranauską, akcentavo kūrybinių polėkių nesiderinimą su konfesija.

Etiudą „Tautos dainų genezis" S. Šilingas skaitė Vilniuje 1915 m. vasario mėn. pradžioje Lietuvių draugijos nukentėjusiems dėl karo šelpti surengtame dainų vakare. Savo rašinį autorius pavadino fantazija. „Klausydamas turėjai juste pajusti tautos dainos formavimosi eiseną, tą susipynimą tikrenybės su netikrybe", — komentavo paskaitą „Vairo" apžvalgininkas[77]. „Vilties" recenzentas pažymėjo: „Šioj fantazijoj buvo daug gražiai skambančių žodžių, bet jos turinio perduoti neapsiimam jau vien dėl to, kad tai buvo tik „fantazija", o ne mokslo dalykas."[78]

Iš tiesų ir neįmanoma atpasakoti etiudo turinio, nes S. Šilingas siekė paveikti ne tiek klausytojų protą, kiek jausmus. Savo stilistika šis lyriškas kūrinys primena impresiją. Liaudies daina, pasak autoriaus, gimsta intuityviai. Pagoniškose pamaldų ekstazėse į „aukogiesmes" įsiliedavo dangaus išmintis, apreiškimas. Dainą gimdo gamta, kuri užlieja žmogų kūrybos bango-

---

[76] I. Šeiniaus 1914.IV.14 laiškas L. Girai.— LKLIR, f. 13, 1631—88.
[77] L. N[oreika]. Lietuvių dainos vakaras.— „Vairas", 1915, Nr. 6, p. 94.
[78] B e p a r t i v u s. Lietuvių dainos vakaras Vilniuje.— „Viltis", 1915, vasario 11 (24).

mis, meilė, ilgesys, siejantis dabartį su praeitimi ir ateitimi, svajonėse įkūnyti troškimai, gyvybės ir mirties paslaptis.

Kaip matome, nevienalytėje teorinėje ir kritinėje almanacho medžiagoje vyrauja kūrybinės individualybės ir pačios kūrybos problemos, traktuojamos idealistiškai.

Jau parengus „Pirmąjį barą" spaudai, Šveicarijoje kaulų džiova mirė daug vilčių teikęs jaunas publicistas, filosofas ir visuomenininkas R. Bytautas. Jo netekimas skaudžiu aidu atsiliepė liberalinėje periodikoje[79], kurioje velionis buvo paskelbęs įdomių straipsnių. R. Bytautas, vienas pagrindinių „Aušrinės" ideologų, artimas S. Šilingo bičiulis ir giminaitis, turėjo įtakos jo pažiūrų formavimuisi ir „Pirmojo baro" redakciniam darbui.

Velionio atminimui įamžinti almanacho pradžioje įdėta dvylika papildomų nenumeruotų puslapių. Juose išspausdinta R. Bytauto darbų bibliografija, lyriški S. Šilingo atsiminimai ir artimiausių „Pirmojo baro" bendradarbių I. Šeiniaus ir A. Varno impresijos. R. Bytauto asmenybę I. Šeinius siejo su didelių žygių ilgesiu, A. Varnas vadino jį didminčiu, kurio laukiama ateinančio, bet niekuomet nematoma atėjusio.

Dabartiniu metu, pradėjus detaliau nagrinėti R. Bytauto palikimą, remiamasi almanache duotais jo biografijos faktais[80]. S. Šilingo atsiminimai paryškina R. Bytauto sąsajas su lietuvių kultūra. Ankstyvame gyvenimo saulėlydyje filosofas apgailestavo atsidėjęs mokslui, o ne menui, žavėjosi neoromantiniais lietuvių menininkų ieškojimais. Šie meno šaltiniai formavo R. By-

---

[79] P. Klimas. Ramūnas Bytautas.— „Lietuvos žinios", 1915, birželio 14 (27); J. S. A. a. Ramunas Bytautas.— „Lietuvos ūkininkas", 1915, Nr. 24, p. 209—210; A. Rimka. Ramunas Bytautas kaipo žmogus.— „Jaunoji Lietuva", 1915, Nr. 5, p. 209—210.

[80] A. Gučas. Psichologijos raida Lietuvoje. V., 1968, p. 73—87.

tauto spiritualistinę pasaulėžiūrą — materializmo ir panteizmo sintezę.

XX a. pradžioje virė ginčai, kaip supaprastinti lietuvių rašybą, ir buvo mėginama praktiškai ją reformuoti. Vydūnas leido Tilžėje knygas sava ortografija, balsių ilgumą žymėdamas stogeliais, pakeitęs čekiškas raides *č, š.* A. Jakštas „Draugijoje" šalino *ū* ir siūlė patobulinti kitų ilgųjų balsių ir dvigarsių rašmenis[81]. „Pirmojo baro" rašyba pertvarkyta dar radikaliau: išvis atsisakyta nosinių ir ilgųjų balsių žymėjimo. Žodžių šaknyse ir dalyvių galūnėse nosinės balsės pakeistos mišriaisiais dvigarsiais *an, en, in, un (dransa, skenstans* ir pan.), linksnių galūnėse — trumpomis balsėmis (*anksti rita, žvilgsni meta*). Laikomasi kilminės ortografijos principo: vietoj prielinksnio *į* vartojamas *in (žvelk in dangu).* Svetimžodžiai rašomi lotynizuotai, kaip rekomendavo R. Bytautas „Aušrinėje" (*genius, teoria*)[82]. „Išsamaus eksperimento siekiam. Išvadas tepadaro žinovai — visuomenė. Sekantysis bariečių leidinys apsireikš tokia rašyba, kokia bus nustatyta mūsų kalbininkų, arba, jiems nesuspėjus, kokią nustatys visi pirmojo Baro dalyviai ir būsimojo antrojo talkininkai", — pažymima pačioje almanacho pabaigoje įdėtame prieraše.

Rašybos eksperimentas „Pirmajame bare" buvo atliktas R. Bytauto patarimu; jis dar siūlė vietoj *č* rašyti *t,* kaip darė Vydūnas[83], bet į tai neatsižvelgta. Praktiškai almanacho rašybą pertvarkė S. Šilingas. Jis vienintelis visame „barininkų" būryje ir laiškus rašė pagal naujas ortografijos taisykles.

---

[81] A. J a k š t a s. Mūsų alfabeto klausimas.— „Draugija", 1914, Nr. 88, p. 382—406.
[82] R. B y t a u t a s. Kaip tarti ir rašyti svetimžodžius.— „Aušrinė", 1912, Nr. 15—18.
[83] V d s. Pirmasai Baras.— „Naujovė", 1915, IX—XII, p. 36.

Artimiausi S. Šilingo talkininkai taip pat rūpinosi lietuvių rašybos tobulinimu. I. Šeinius „Vaivorykštėje" paskelbė specialų straipsnį „Lietuvių kalbos dailė"[84]. Tačiau nėra pagrindo laikyti jį svarbiausiu „Pirmojo baro" rašybos kūrėju. A. Varnas tada irgi domėjosi kalbos bei rašybos klausimais, vėliau rinko medžiagą platesniam darbui apie „tarptautybes"[85]. Bet ir jo indėlis reformuojant almanacho rašybą negalėjo būti lemiamas.

XX a. pradžioje nestigo karštų norų „galutinai" sutvarkyti lietuvių rašybą, bet daugumui jos reformatorių, taip pat ir „barininkams", trūko rimtesnio filologinio pasirengimo. Tokie eksperimentai tik didino ortografinę painiavą. 1913 m. žymiausias mūsų lingvistas K. Būga, kalbininkų suvažiavimo Seinuose įpareigotas parengti rašybos vadovą, pareiškė: „Rašyba turėtų būti vienoda visoje Lietuvoje. Rašyba — ne pirštinės: kas metai jos mainyti negalima! Prie rašybos mainymo esmi prikišęs savo nagus ir ašenai. Šiandie turiu gailėties tai daręs. Mea culpa!"[86] O po dvejų metų K. Būga kandžiai išjuokė „vadinamuosius mūsų kalbininkus", kuriems „sunižo nagai — ūmai perkeisti savo rašybą", primindamas jiems gyvenamojo momento reikalavimą: „Dabar ne metas rašybos dalykais suosties, kada mums tenka savo gyvybė nuo karo pavojaus ganyti"[87]. Jo žodžiai tarsi adresuoti „Pirmojo baro" rengėjams. Joks kitas leidinys šio almanacho rašybos neparėmė.

„Pirmasai baras" — viena puošniausių XX a. pradžios lietuviškų knygų, išsiskirianti savo formatu, apipavidalinimu ir maketavimu. Didelių matmenų (28,5×21 cm) leidinys atrodė neįprastai ne tik anų dienų skaitytojams, bet ir poligrafininkams. Dar ir po daugelio metų J. Strazdas (Jaunutis) vadino jį „nežmonišku leidiniu", netelpančiu į knygų lentyną[88].

---

[84] „Vaivorykštė", 1914, kn. 1, p. 159—170.
[85] A. Varno 1923.VI.20 laiškas K. Būgai.— VRBR, f. 22—164.
[86] K. Būga. Rinktiniai raštai, t. 1. V., 1958, p. 399.
[87] Ten pat, p. 555.
[88] Iš 1971.VIII.28 pokalbio su J. Strazdu.

Almanachą apipavidalino A. Varnas. Prabangiai atrodo „Pirmojo baro" viršeliai, išspausdinti dešimčia spalvų. A. Varno grafika pagrįsta modernistiškai transformuotomis peizažinėmis realijomis. Modernizmas, paties dailininko žodžiais tariant, „kilęs iš gražios idėjos", atsigręžęs į žmogaus vidų[89]. „O kadangi žmogaus vidinis gyvenimas neturi aiškaus konkretumo, tai dažnai ir jo kūryboje esti neaiškumo."[90]

A. Varnas ieškojo apibendrintų detalių, kurios atskleistų gilesnę tikrovės prasmę. Viršelio pirmojo puslapio ir prieštitulinio lapo piešinys — leidinio vinjetė, kurioje išsirikiavę piovėjai tekančios saulės fone varo pradalgius, — simbolizuoja darbo grožį, jėgą ir darbo vaisius. Mirties ir gyvybės simboliai viršelio ketvirtajame puslapyje (kaukolė ir žaltys, kryžius ir saulė) atspindi karo nuotaikas ir viltis. Kraupūs paukščiai — skraidantys dalgiai, padangių verpetai, kryžiai almanacho užsklandose, skirtose R. Bytauto atminimui, reiškia žmogiškos būties tragizmą. Taigi A. Varnas siekė tų pačių estetinių uždavinių, kaip ir didžioji dalis „Pirmojo baro" poetų, tik kitomis priemonėmis.

R. Bytautui skirta tekstinė medžiaga sulaužyta vertikaliai, visų stambesnių publikacijų antraštėms palikti atskiri tušti lapai, o paantraštėms — daug erdvės. Tad almanachas pasižymi itin savita poligrafine išvaizda.

„Pirmasai baras" pasirodė 1915 m. liepos 28 d.[91] Kartu su V. Putvinskio „Giedre" tai buvo viena paskutinių lietuviškų knygų prieš okupuojant Vokietijos kariuomenei Vilnių[92] (spa-

---

[89] Adomo Varno 30 metų tapybos sukaktis.— „Akademikas", 1938, Nr. 2, p. 48—49.

[90] Ten pat.

[91] „Santara" (Petrogradas), 1917, kovo 31.

[92] M. Biržiškos 1915.VIII.21 (sen. st.) laiškas V. Biržiškai.— MACBR, f. 163—247, l. 2.

lio 2 d. n. st.). Netrukus nustojo eiti visi visuomeniniai politiniai laikraščiai, todėl nespėta almanacho išreklamuoti. Tačiau A. Jakštas, iš kurio „Pirmajame bare" pasišaipė B. Sruoga, suspėjo per tris „Vilties" numerius paskelbti gana plačią almanacho kritiką[93], o Vydūnas jį anotavo kitapus fronto linijos — Tilžėje leidžiamame savo žurnaliuke „Naujovė"[94].

A. Jakštas aptarė ir leidinio rašybą, ir turinį. Apžvelgęs pagrindinius almanacho ortografijos principus, jis pabrėžė, jog „Pirmasai baras" „sugriovė įsisenėjusį prietarą, kad mūsų rašyba negalinti apsieiti be *ą, ę, į, ų, y* ir *ū*". Kritikas naiviai džiaugėsi, kad netikėti jo sąjungininkai ortografijos srityje „galutinai pribaigė Kriaušaičio [J. Jablonskio] rašybą". Almanacho rašybą A. Jakštas laikė „idealiai lengva", tik šiek tiek tobulintina.

Turint galvoje, kad „Pirmojo baro" publikacijose pribarstyta kritinių pastabų katalikų religijos, bažnyčios ir klerikalų adresu, reikia stebėtis nebūdinga A. Jakštui tolerancija vertinant leidinio idėjinį turinį. Kritikas tik šyptelėjo iš almanacho lyrizmo („jaunųjų „barininkų" daugiau virpa širdys nei galvos"). Pavadinęs skambiomis, simpatingomis Z. Gėlės eiles, jis išaukštino A. Juodojo „gamtos aidus", apgailestaudamas, kad pirmoji vieta almanache priklauso ne šiam poetui, o B. Sruogai. Kritikui patiko V. Krėvės „Skerdžius" ir I. Šeiniaus „Mėnesiena". Pastarąjį kūrinį jis laikė stilistiškai tobulesniu už V. Krėvės apsakymą, tik neiškentė nepapeikęs pagrindinio veikėjo lepšiškumo, stojant į kunigų seminariją ir ją apleidžiant[95].

---

[93] „Viltis", 1915, rugpiūčio 6 (19) — 8 (21).

[94] „Naujovė", 1915.IX—XII, p. 36.

[95] Vėliau I. Šeinius pertvarkė „Mėnesienos" finalą, bandydamas pagrindinį veikėją sugrąžinti į seminariją (I. Š e i n i u s. Aš dar kartą grįžtu, p. 92—93).

A. Jakštas palankiai vertino ir I. Šeiniaus studiją apie K. Donelaitį, ir S. Šilingo „Tautos dainų genezį". Užtat savo senos oponentės S. Čiurlionienės „Jūrą" ir ypač V. Bičiūno „Allegro" jis priskyrė prie nevykusių dalykų, tinkančių nebent satyros žurnalui „Garniui": šiuose kūriniuose kritikas įžiūrėjo „dekadentišką rašymo būdą", „modern stilių". Taigi vieniems autoriams jis atleido už laisvesnę rašymo manierą, kitiems — ne.

A. Jakštas gana šmaikščiai atsikirto dėl dogmatizmo, teigdamas, kad ir patys almanacho dalyviai neapsieina be dogmų: B. Sruoga sekąs K. Balmontą, lenkiąsis A. Niemojevskiui, į dieviškus pranašus keliąs M. K. Čiurlionį, o visi lyg susitarę „stengte stengiasi užtrinti savyje asmeniško savitumo žymes ir rašyti vienu modern šablonu *à la* Ni[et]zsche". Kritikas teisingai pastebėjo tam tikrą stilistinį supanašėjimą, tačiau nesuprato, kad tas supanašėjimas kyla iš noro atnaujinti literatūrą, kad jis atsiradęs vaduojantis iš parapijinio uždarumo, ieškant ryšių su kitų kraštų kultūra. A. Jakštas pasirodė tebesąs užkietėjęs naujovių priešas, nenorįs pripažinti meno evoliucijos, dėl ko jį ir kaltino B. Sruoga. Jis kvietė rašytojus mokytis tiktai iš praeities literatūros genijų — Homero, Dantės, Šekspyro, Servanteso, Getės, Šilerio, Puškino, Mickevičiaus, Gogolio.

Vydūnas „Pirmojo baro" anotacijoje prisiminė R. Bytautą — rašybos reformatorių ir bendrais žodžiais pasidžiaugė gražiu leidiniu, kuriame sukrauti „poezijos gražumynai, mūsų jausmų brangumynai".

Kitos „Pirmojo baro" recenzijos ir atsiliepimai apie almanachą pasirodė už Lietuvos ribų. 1916 m. vasarą dešiniųjų socialistų laikraštyje „Naujienos" (JAV) buvo išspausdintas A. Bulotienės feljetonas „Gintarinė inteligentija"[96], kuriame šitaip

[96] Šis faktas restauruojamas iš 1917.III.31 „Santaroje" paskelbto B. Sruogos straipsnio, kuris aptariamas žemiau, ir Žemaitės 1921.XI.4 laiško Unei Babickaitei (Žemaitė. Raštai, t. 6. V., 1958, p. 476).

pavadinti „Pirmojo baro" dalyviai. Nesant Lietuvoje „Naujienų" 1916 m. komplekto, neįmanoma tiksliau apibūdinti A. Bulotienės rašinio. Aišku viena: jame smerkiama nevisuomeniška „barininkų" kūrybos linkmė. Galima spėti, kad feljetono autorė, su savo vyru, II ir III Valstybės dūmų deputatu, advokatu A. Bulota ir rašytoja Žemaite, tada rinkusiais Amerikoje aukas pasitraukusiems į Rusiją Lietuvos gyventojams, žinojo apie S. Šilingo bendradarbiavimą rengiant „gintarinę deklaraciją", todėl jo redaguoto almanacho bendradarbiams ir pritaikė ironišką „gintarinės inteligentijos" pravardę. A. Bulotienė piktinosi S. Šilingo ideologiniu neprincipingumu ir pačia jo rašymo maniera[97].

A. Bulotienės feljetonas išprovokavo „Pirmojo baro" apologiją Petrogrado laikraštyje „Santara". Šio leidinio redakcinei komisijai priklausė S. Šilingas. Reikia manyti, ne be jo paskatų laikraštyje atsirado keistu Markizas Tigrui Nėrkonori slapyvardžiu pasirašytas jau Maskvoje studijuojančio B. Sruogos straipsnis „Puota maro metu"[98].

Straipsnis paryškino „barininkų" ideologines ir estetines pozicijas. B. Sruoga pabrėžė nacionalinį leidinio savitumą, kurį

---

[97] 1915.V.25 laiške „Lietuvos žinių" redaktoriui A. Bulotienė rūsčiai protestavo prieš Žemaitės valios nepaisymą, rengiantis šiame laikraštyje paskelbti S. Šilingo straipsnį rašytojos 70-mečiui: „Argi iš artimiausiųjų „Liet[uvos] Žin[ių]" bendradarbių nesusiranda norinčio jai skirti keleto šiltų ir nuoširdžių žodžių, kad prisireikė duoti paprastai netinkamai Šilingo žodinei ekvilibristikai, taip nesuderinamai su Žemaitės kūrybos dvasia ir asmenybe? Argi prisireikė tai dienai išsinuomoti „Vilties" ar „Vairo" (žr. „Vilties" sausio m. numerius) bendradarbį, kaip pasisamdomi liokajai kviestiesiems pietums?" (V. M a c i ū n a s. Dr. Jurgio Šaulio archyvas.— Lituanistikos instituto 1973 metų suvažiavimo darbai. Chicago, Ill., 1975, p. 42). Tai buvo organizuota „barininkų" akcija prieš tradicinį realizmą. Ją išreiškė „Lietuvos žiniose" (1915) išspausdinti I. Šeiniaus ir B. Sruogos straipsniai Žemaitės jubiliejui.

[98] „Santara", 1917, kovo 31.

nulėmusi pati lietuvių dvasinė struktūra. Aplink Vilnių tratant kanuolėms ir drebant kalnams, almanachas, anot jo, pamėgino nublokšti „svetimų *izmų* ir *umų* jungą <...> ir pagarbint lietuvišką Dainą". Lietuvių kuriamoji jėga skirtinga negu kaimynų, — tai rodą M. K. Čiurlionio, J. Baltrušaičio, A. Varno, J. Zikaro ir kitų darbai. Realizmas lietuvių dvasiai esąs svetimas. Jų psichiką, pasižyminčią lyriška „dvasios visybe", suformavo liaudies dainos, pasakos, padavimai. Subjektyvistiškai suabsoliutinti lietuvių nacionalinio būdo bruožai čia pritaikyti prie modernistinių ieškojimų.

B. Sruoga išdėstė „barininkų" nuomonę apie almanacho vaidmenį: skurdžioje lietuvių literatūroje jis reiškiąs daugiau revoliuciją negu evoliuciją, nes „pastatyta kryžius seniem: sentimentalizmui, romantizmui, ultrarealizmui, kūnomanijai, pilietiškumui, agitavimams". Autorius neteikė pirmenybės nė vienai naujai meno krypčiai, linko į sintezę, kurios turinys — realusis misticizmas, o forma — kosmiškoji santara. Tačiau jis pripažino, kad čia esama tam tikro artimumo rusų mistiškajam anarchizmui, kuris lietuviškumui nekenkiąs. Tokie bruožai itin būdingi V. Krėvės „Skerdžiui", S. Čiurlionienės „Jūrai" ir S. Šilingo „Tautos dainų geneziui". „Jūrą" B. Sruoga vadino ne menkesniu kūriniu už „Gitandžali"; į S. Šilingo etiudą žiūrėjo kritiškiau: pastebėjo, kad ten vaizdų simfonija kertasi su protavimais. Dar galutinai neatsiskleidusiu mistiškuoju anarchistu jis pavadino I. Šeinių. A. Bulotienės mestą niekinamą „gintarinės inteligentijos" epitetą B. Sruoga priėmė kaip komplimentą.

Straipsnio autorius priekaištavo tiems lietuvių poetams, kurie, pasidavę įkvėpimui, nenori suderinti, sukomponuoti vaizdų. Tuo labiausiai nusikaltęs B. Sruoga. Kaip įrodymą, jis pacitavo dvi savo eilėraščių ištraukas („Virkdau smuiką raudoje, / *O dangus, dainoms nuklotas,* / Taip *ir švaistosi joje"*; „Aš vienas keliausiu / Ir kelio neklausiu: / Žvaigždynas — tai kelias,

dangus — tai godelė manoji žydri!.."), nusistebėdamas, kad poetas, parašęs „Lapus", „Piovėją", iki tokių dalykų prisidainavo. Be to, autorius kaltino „Pirmojo baro" redakciją, kad buvo išspausdintas B. Sruogos straipsnis „Po velėna pumpurėlis": almanachas privaląs kurti, o ne komentuoti, kalbėti ne „apie ką", bet „ką".

Mūsų literatūros moksle yra tokia nuomonė, kad čia B. Sruoga, prisidengęs slapyvardžiu, pats save iškritikavęs. Tačiau jo slapyvardis Markizas Tigrui Nėrkonori buvo vieša paslaptis[99]. B. Sruogos kritika savo adresu buvo fiktyvi. Tai pastebėjo bevardis satyros žurnalo „Žiežirba" bendradarbis, siūlydamas autoriui pasirašinėti „Markizas, giriąs B. Sruogą"[100]. Ir iš tikrųjų B. Sruogos savikritikoje daugiau autoreklamos, negu savipiakos, — ne vien todėl, kad jis didžiai įvertino savo eilėraščius „Lapai" ir „Piovėjas", bet ir dėl to, kad cituotose „nevykusiose" eilutėse ryškiai atsispindi novatoriška lietuvių poezijos kryptis siekti kuo plačiausių metaforinių apibendrinimų.

„Pirmojo baro" vertintojui Markizui Tigrui Nėrkonori almanacho bendradarbis V. Bičiūnas parašė kandų „atvirą laišką", bet jis liko neišspausdintas, o gal ir neišsiųstas[101]. V. Bičiūnas kaltino save, kad prisidėjęs prie leidinio, kurio pakraipa jam nepriimtina, ir, kritikuodamas B. Sruogos recenziją —„koketiškai užlipytą „figos lapelį", išdėstė savo pažiūras į almanachą:

1. Išskyrus rašybą, „Pirmasai baras" nepagaminęs nieko nauja, tik sukaupęs tai, ką jau buvo sukūrę žinomi rašytojai. Tad nesą teisės ir pagrindo statyti kryžiaus ant tebegyvenančio realizmo kapo.

---

[99] Žr. B. Sruoga (Markizas Tigrui Nėrkonori). Laiškas redakcijai.— „Lietuvių balsas", 1917, sausio 29.

[100] Beržinė košė. 1 kaušelis.— „Žiežirba", 1917, Nr. 1, p. 12.

[101] Draugui Markizui Tigrui Nėrkonori, pirmojo „Baro" vertintojui — atviras laiškas.— VVUBR, F 242, p. 297—306.

2. Tautos sielą labiau išreiškia Vilkutaitis (Keturakis), Žemaitė, Tumas, negu Sruogos išgirtieji Baltrušaitis, Čiurlionis, Varnas, nes jie ne lietuvių kultūros auklėtiniai.

3. „Pirmojo baro" poezija savitesnė, o proza nieko „revoliucionieriško" neturinti. Originaliosios kūrybos gretinimai su vertimais, ieškant literatūrinių analogijų, almanache nepateisinami.

4. „Pirmasai baras" tik tada bus savitas, kai spausdins vien lietuvių literatūros medžiagą.

Iš vienos pusės, V. Bičiūnas stojo ginti realizmą ir „barininkų" ignoruojamus rašytojus realistus, tačiau jam kur kas labiau rūpėjo įrodyti, jog almanachas dar nepasakė nieko nauja. Jo „atvirą laišką" padiktavo užgautos ambicijos: „Pirmajame bare" buvo smarkiai sutrumpintas jo rašinys „Allegro" ir sugrąžinti kūriniai, skirti antrajai almanacho knygai[102].

Besiformuojanti marksistinė lietuvių literatūros kritika meno kūrybą vertino iš klasinių pozicijų, siedama ją pirmiausia su proletariato uždaviniais. Jos negalėjo džiuginti „barininkų" pastangos ginti kūrybinę individualybę vien kaip estetinę kategoriją, tegu ir konfrontuojantis su priešiškais menininkui buržuazinės visuomenės idealais ir skoniais. Gyvenamoji valanda reikalavo ne „intuicijos keliu savo lopšio ūpą skelbti-reikšti", kaip aiškino S. Šilingas, o ugdyti darbo žmonių revoliucinę sąmonę.

---

[102] Tai atsiskleidžia iš 1917.I.21 „barininkams" rašyto V. Bičiūno laiško, užvardyto „Niekniekiai", juodraščio (VVUBR, D 565—22). „Baras — ne manoji dirva, ne mano dalgio piaunamoji sėja. Aš ne jūsų pulko sėjėjas, aš nedainuoju, kaip jūs, ir nesimeldžiu jūsų dievams. Likite sveiki",— karščiavosi nuskriaustas autorius. Tačiau čia jis bandė apgauti jei ir ne kitus, tai pats save. V. Bičiūnas buvo ir liko artimas almanacho estetinei linkmei. Straipsnyje „Čiurlionis ir mūsų kultūra" („Literatūros naujienos", 1936, Nr. 8, p. 2) jis su pasididžiavimu priskyrė save prie „Pirmojo baro" dalyvių, mėginusių „eiti M. K. Čiurlionies pėdomis: sintetinti meną ir ugdyti to sintezio dvasioje visą jaunąją Lietuvos literatūrą ir dailę".

Yra duomenų, kad dar 1915 m. „Rankpelnyje" V. Kapsukas kritikavo dalies lietuvių rašytojų nukrypimą į estetizmą ir individualizmą, remdamasis „Vaivorykštės" ir „Pirmojo baro" medžiaga[103]. „Naujojoje gadynėje" išspausdintoje 1916 m. literatūros apžvalgoje jis pavadino „Pirmąjį barą" lietuvių poetų gulbės giesme, kuriai nutilus, „nėra kas akį trauktų ir skaitytoją žavėtų. Nebematyti nei gilių, švelnių Adomo Juodojo, nei filosofinių Barito Kaunio eilių."[104] Šiuos abu poetus V. Kapsukas buvo įsidėmėjęs iš proletarinės literatūros almanacho „Nauju taku" (1914), bet veikiausiai nežinojo jų tikrųjų pavardžių. Kaip matyti iš citatos, jis jautriai atsižvelgė į A. Lasto ir B. Sruogos kūrybos specifiką. Tikru proletarų poetu V. Kapsukas laikė Vaidilos Ainį. Pasisakydamas už visuomeninę lyriką, „Pirmojo baro" poetus jis pavadino „gintarinės" inteligentijos nariais, kurie „savo asmenį težino". Epiteto „gintarinės" vartojimas kabutėse rodo, kad čia perfrazuojami kito autoriaus — šiuo atveju Markizo Tigrui Nėrkonori — žodžiai. Tačiau, kaip pastebėjo B. Pranskus, „ir į šią modernistinę poeziją Kapsukas žiūrėjo dialektiškai", kvietė proletarinius poetus paimti iš jos tai, kas gera, — „gilią sielą, tobulesnę formą, motyvų įvairumą"[105]. Šituos jo žodžius ir pasirinkome knygos trečiosios dalies epigrafu[106].

1918 m. gegužės mėn., minint J. Janonio mirties metines, V. Kapsukas „Tiesoje" paskelbė nebaigtą poeto laišką M. Yčui, kuriame šitaip atsakoma į kvietimą 1915 m. bendradarbiauti buržuaziniame savaitraštyje „Lietuvių balsas": „Gabumų Šilingo ar Šeiniaus neturiu, bet ir nemoku taip daryt, kaip daro „grynos poezijos" apaštalai iš „Baro": rašyt vis viena kam (bil

---

[103] B. Pranskus-Žalionis. V. Mickevičius-Kapsukas, lietuvių literatūros kritikas.— „Pergalė", 1949, Nr. 10, p. 100.

[104] V. Kapsukas. Raštai, t. 6, p. 485.

[105] B. Pranskus. Proletarinė lietuvių literatūra, p. 107.

[106] Cit. iš: V. Kapsukas. Raštai, t. 6, p. 490.

būtų jis stipriu). Žadi mokėt, — tai kas: nejaugi ir tikrai tikiesi visa gaut už pinigus? Tiesa, gal „grynas menas" taip pigus, kad perkama skambiais? Juk ne visi arai. Bet esti ir tokių žmonių, kurie dar nuo pirklių idėjomis prekiauti neišmoko."[107]

„Grynojo meno" kūryba J. Janoniui atrodė tolygi parsidavimui; šią mintį jis plėtojo savo straipsnyje „Tautininkai ir darbininkai": „Labai gražiai mokama pašnekėti apie „grynąjį" meną, neleistinumą juo naudotis pigiai agitacijai ir... pirštais badoma pigi agitacija, kada ji kenksminga buržuazijai, o „liuosojo" meno vėliavos kone visuomet plevėsuoja virš buržuazijos veikėjų eilių."[108]

Istorija daug kartų patvirtino šios minties teisingumą. Po Didžiosios Spalio socialistinės revoliucijos dalis „Pirmojo baro" dalyvių tapo ne tik kontrrevoliucinės buržuazijos ideologais, bet ir politikais. Tad į almanachą V. Kapsukas jau negalėjo žiūrėti tokiomis pačiomis akimis, kaip seniau. Politinės kovos įkarštyje jis griežčiausiai pasmerkė „tautos žiedą", leidusį gintarinį „Barą" ir puotavusį maro metu. „Gintariniai" poetai, pasirodžiusieji karo pradžioj su savo „Baru", — tai buvo pūvančios buržuazijos vaisius, iš viršaus labai gražus, o vidury pilnas kirmėlių lizdų", — kategoriškai pareiškė V. Kapsukas 1926 m. parašytoje J. Janonio biografijoje[109].

Stiprėjant buržuazijos valdomoje Lietuvoje estetizmo tendencijoms, „Pirmasai baras" dažnai minimas kaip sektina kūrybos gairė. Viename pasikalbėjime apie lietuvių literatūrą V. Mykolaitis-Putinas pareiškė: „Man rodos, kad naujieji mūsų poetai niekados nebuvo nuo gyvenimo atitrūkę. Tiesa, estetininkai, ar kaip ten juos vadinti, kurie sudarė „Pirmojo baro"

---

[107] Ten pat, t. 7, p. 304.
[108] J. Janonis. Raštai, t. 2, p. 142.
[109] V. Kapsukas. Raštai, t. 8. V., 1966, p. 450; t. 10. V., 1971, p. 422.

grupę, savo kūriniuose negvildeno visuomeniškų problemų. Bet juk tai yra kiekvieno kūrėjo laisvė. Savo kūrybai temas pasirenka jis pats, ir jo už tai kaltinti nieku būdu negalima. Kai kurių poetų tariamasis „nutolimas nuo gyvenimo" verčia juos kurti grynąją lyriką, literatūrai visai nėra žalingas ir skaitytojų anaiptol neatbaido. Priešingai: toki poetai turi gal dar daugiau pasisekimo, negu visuomenininkai. Literatūros, ypač lyrikos, reikšmę galų gale nulemia tik kūrybiškumas ir artizmas."[110] Tokios pažiūros buvo būdingos nemažai daliai dorų buržuazinių menininkų, kurie, kaip ir „barininkai", norėjo būti dvasiškai nepriklausomi. Tačiau tai buvo iliuzinis nepriklausomumas.

Vertinant „Pirmąjį barą", reikia nepamiršti, kad jis išvydo pasaulį, vykstant žiauriam imperialistiniam karui, aštrėjant klasiniams prieštaravimams ir bręstant revoliucijai. Tačiau almanache visai menkai atsispindi gyvenamojo meto įvykiai. Tai nulėmė indiferentiškas „barininkų" požiūris į visuomenines aktualijas, įsigalėjus jų kūryboje „nesuinteresuoto meno" tendencijoms ir egocentrizmui. Tokia almanacho dalyvių pozicija taikliai apibūdinta kaip „grynojo meno" atstovų demonstracija, stengiantis „nuo baisios karo tikrovės atsitverti estetizmo sienomis"[111]. Šias pastangas pagrįstai pasmerkė lietuvių marksistinė kritika. Tačiau kaip literatūros istorijos faktas, „Pirmasai baras" svarbus įvairiais aspektais.

Pirmą kartą vientison grupuotėn susibūrė lietuvių rašytojai modernistai, meno naujovių ieškotojai. Tęsdami „Gabijos" ir „Vaivorykštės" pradėtą puolimą prieš literatūros utilitarizmą, tendencinę ir dogmatinę kritiką, jie iškėlė naujų meno vertinimo kriterijų ir jais vadovavosi savo kūryboje.

---

[110] Naujosios mūsų literatūros būklė (Pasikalbėjimas su prof. V. Mykolaičiu-Putinu).— „Ateitis", 1931, Nr. 1, p. 26.
[111] Lietuvių literatūros istorija, t. 2, p. 351.

„Pirmajame bare" skelbiamas meno autonomiškumas ir subjektyvizmas, į literatūrą žiūrima vien kaip į kūrėjo sielos išreiškėją, o į kritiką — kaip į kūrybišką jos dvasinio intensyvumo fiksuotoją. Meno kūryba laikoma įkvėpimo vaisiumi, menininkas — intuityviu naujos tikrovės kūrėju. Tiek dėmesio kūrybos psichologijai neskyrė nė vienas ankstesnis lietuvių literatūrinis leidinys. Tai dėsningai atspindėjo pagilėjusį žmogaus vaizdavimą literatūroje.

Suintensyvėjus lietuvių visuomenės dvasiniam gyvenimui, XX a. pradžios spaudoje nuolat buvo svarstomi menininko ir visuomenės santykiai. Kaip niekada almanache akcentuojami kūrybos adresato klausimai. Vyrauja mintis, kad minia nesuprantanti tikrojo meno. Individas, kūrėjas neprivaląs taikytis prie jos įgeidžių; minia turinti iki jo pakilti. Kai kur tiesiog fetišizuojamas „dvasios elito" atstovas. Ir šios teorijos „Pirmajame bare" atsirado neatsitiktinai. Jas suaktualino daugelio rašytojų kūryboje sparčiai pakitęs vaizdavimo būdas, kurio skaitytojai nepajėgė taip greitai perprasti.

„Pirmasai baras" pagyvino lietuvių estetinės minties raidą. Daugelis meno postulatų almanache išsakyti labai kategoriškai ir pretenzingai. Dėl to nukentėjo teisingos idėjos, o ką jau kalbėti apie diskutuotinas mintis.

„Barininkų" kūrybinė praktika ne visur sutampa su jų deklaracijomis. Pvz., B. Sruoga kritikavo realizmą, bet ir „Pirmajame bare" esama realistinio pobūdžio kūrinių (V. Krėvės „Skerdžius", Z. Gėlės eilėraščiai, K. Binkio „Gėlės iš šieno"). Tiesa, realizmo pobūdis čia kitoks, negu ankstesnėje lietuvių beletristikoje ir poezijoje.

Almanacho originaliojoje prozoje vyrauja romantinė ir impresionistinė vaizdavimo maniera. Pastaroji yra palietusi ir kritiką. Poezijoje ir lyrinėje prozoje, vertimuose ryškios simbolistinės tendencijos.

Daugumas „Pirmojo baro" kūrinių parašyti dar prieš Pirmąjį pasaulinį karą, todėl galima sakyti, kad almanache susumuoti ilgalaikiai lietuvių rašytojų modernistų ieškojimai. Kaip pastebėjo V. Mykolaitis-Putinas, liaudiški motyvai ir elementai leidiny suindividualinti, o nacionalinio savitumo ieškoma „ne ideologijoj, bet psichikoj, jausenoj, motyvų ir vaizdų derinime"[112]. „Barininkai" mėgino įjungti lietuvių literatūrą į bendrą epochos kultūrinį kontekstą, praturtinti ją europiniu meno patyrimu.

„Pirmasai baras" orientavo rašytojus neoromantizmo linkme. Nors J. A. Herbačiausko pažiūros lietuvių nacionalinio judėjimo atžvilgiu buvo prieštaringos, vis dėlto jis iškeltas kaip literatūros atnaujinimo žygių pradininkas. Deramai įvertintas M. K. Čiurlionio vaidmuo nacionalinei kultūrai. Novatoriška dailininko kūryba veikė daugelį almanacho bendradarbių, skatindama drąsiau transformuoti mene tikrovę, ieškoti literatūros analogijų su daile ir muzika. Idėjinei ir estetinei leidinio linkmei didelės įtakos turėjo jo redaktorius S. Šilingas, bet ne mažiau lėmė tokios kūrybinės individualybės, kaip B. Sruoga ir I. Šeinius.

Daugelis „Pirmojo baro" rašytojų ir kritikų gyvenimo bei meno reiškinius vertino subjektyviojo idealizmo požiūriu. Sudvasinti materiją, ieškoti antgamtiškų, panteistinių pradų — tokie būdingi „barininkų" romantinės pasaulėjautos bruožai. Nuo nepageidaujamos tikrovės, kaip ir visi romantikai, jie bėgo į praeitį. Atmetę negyvas katalikybės dogmas, kai kurie autoriai žavėjosi senovės lietuvių tikyba — įsivaizduojama širdies religija. Tai turėjo tam tikros pozityvios reikšmės, kovojant prieš religinį obskurantizmą Lietuvoje.

---

[112] V. Mykolaitis-Putinas. Literatūros sąjūdis Vilniuje po spaudos grąžinimo.— Raštai, t. 10, p. 589.

„Barininkų" grožinėje kūryboje, ypač poezijoje, sustiprėjęs iracionalizmas. Vietoj logiško motyvavimo neretai apsiribojama jausmine reakcija, chaotiškos dvasinės būsenos fiksavimu. Taigi almanachas padidino subjektyvistinio momento svarbą ir vaizduotės, sąlygiškumo reikšmę literatūroje. Drauge su „Pirmuoju baru" lietuvių literatūra išėjo iš lenkų romantizmo traukos lauko[113]. Vidiniai literatūros raidos poreikiai suartino lietuvių poetus su rusų simbolistų kūryba. Nemažos įtakos čia turėjo J. Baltrušaitis, tuo laiku pradėjęs ieškoti kontaktų su gimtuoju kraštu. Almanachas rengė dirvą lietuviškajam simbolizmui.

Modernistiniai kūriniai papildė visuomeniškai angažuotą realistinę literatūrą. Jie aktyvino stilistinį lietuvių literatūros atsinaujinimą, praturtino ją naujomis išraiškos priemonėmis. Didžioji originaliosios kūrybos dalis ir šiandien nėra praradusi išliekamosios vertės.

„Pirmasai baras"— reikšmingas lietuviškos knygos meno istorijai leidinys.

Almanachas nespėjo Lietuvoje plačiau paplisti. Didesniąją tiražo dalį išplatino į Rusiją pasitraukę almanacho bendradarbiai. 1917 m. vidury pranešama, kad visos „Pirmojo baro" knygos parduotos[114], tačiau dar ir 1918 m. pradžioje ne visi leidinio platintojai buvo atsilyginę už paimtus egzempliorius[115].

Nepaisant platinimo sunkumų, 1916 m. buvo rengiamasi išleisti Petrograde antrąją almanacho knygą. Didelis organizacinis krūvis teko dailininkui A. Varnui. Tai matyti iš jo laiškų K. Šimoniui ir V. Bičiūnui.

---

[113] Žr. V. Kubilius, K. Nastopka. Lenkų romantizmas ir baltų literatūros.— „Literatūra ir kalba", t. 13. V., 1974, p. 281.
[114] „Santara", 1917, birželio 10
[115] Ten pat, 1918, sausio 14.

Kariuomenėje Daugpilyje tarnaująs K. Šimonis mėgino savo jėgas kaip poetas[116] ir piešėjas. Išgirdęs, kad rengiamas „Pirmojo baro" tęsinys, dar 1915 m. pabaigoje jis pasiuntė į Petrogradą S. Šilingui tušu nupieštų kryžių ir fantastinių vaizdų[117]. Redakcijos vardu pradedančiam dailininkui atsakė A. Varnas[118]. Jis pažymėjo, jog piešiniuose „matoma daug gabumo ir dailės meilės", skatino jaunuolį „paišyti iš gamtos, žiūrėti į žmones", nuolat dirbant, „lavinti akį bei ranką". Kol kas A. Varnas nepatarė K. Šimoniui spausdinti piešinių laikraščiuose, bet prašė siųsti juos „Baro" redakcijai, kad būtų galima sekti kūrybos pažangą. „Rūpinamės, kad ir šįmet [1916 m.] išeitų „Baras", jo antrasis numeris — tur būt, vasaros metu apsireikš. <...> Tikimės, kad šįmetinis bus didesnis ir dar gražesnis", — rašė A. Varnas.

1916 m. vasarą atėjo antras A. Varno laiškas[119], kuriame K. Šimonio pastangos buvo įvertintos: „Nutarėm su Šilingu parinkti bent vieną ir įdėti „Baran" kaipo savamoksliai pradedančio teplioti dailininko darbą. <...> O Tamsta, jei tik turi laiko, tai tepliok toliau, kartą iš gamtos, kartą vėl iš vaidentuvės. Gal susilauksime žmoniškesnių laikų, tuomet jau imsimės rimtai mokytis."

A. Varnas ragino almanache toliau bendradarbiauti V. Bičiūną. 1916. II. 17 laiške[120] pateikta duomenų antrosios knygos rengimui ir jos rašybai nušviesti: „Nežiūrint į visas neva „nepatogias" aplinkybes, ketinam ir šįmet, susibūrę, išleisti „Barą". Tikimės galėsią net daug kuo jį paplatinti ir įturtinti. Visą

---

[116] „Draugijos" archyve išlikęs vienas pirmųjų būsimojo dailininko poezijos bandymų, rašytas 1909 m. (K. Menkutis. Dejonės.— VVUBR, F 505—174).

[117] Iš 1969.VIII.17 pokalbio su K. Šimoniu.

[118] 1915.XII.7 laiškas.— K. Šimonio asmeninis archyvas.

[119] 1916.VI.26 laiškas.— Ten pat.

[120] VVUBR, F 262—31.

medegą norime turėti jau gegužės pradžiai.— Taigi nieku būdu ir Tamsta neužmiršk mūs. Malonėtumėm gauti nuo Tamstos ne tik literatūros žiupsnį, bet ir vinječių, o taipogi bene ruoši Tamsta kokią tai architektūrinę fantaziją. (Apskritai siųsk mums, ką turi.)" „Baro" rašybai išspręsti laiške įdėtas klausimų lapelis, kuriame prašoma įrašyti atsakymus, pastabas ir kt. Drauge primenama, kad Voroneže žymių lietuvių pedagogų suvažiavimas išrinkęs kalbos komisiją, kuri 1916 m. sausio pabaigoje Petrograde nustačiusi garsinę rašybą.

1916 m. vasarą antrosios „Baro" knygos skaitytojai nesulaukė. Neišėjo ji ir vėliau. Tačiau, pasirodo, almanachas buvo rengiamas spaudai. Petrograde, Rusų-prancūzų spaustuvėje, išspausdinta keturi nenumeruoti įvadiniai puslapiai, suredaguoti pagal „Pirmojo baro" rašybos principus[121]. Jokioje bibliografijoje šis spaudinys neužfiksuotas[122]. Sprendžiant iš įvadinių puslapių, antrasis „Baras" turėjo būti itin puošnus leidinys. Didelio formato (31,5×23,5 cm) storame pilkame popieriuje išspausdinti J. Baltrušaičio, B. Sruogos, I. Šeiniaus ir A. Varno kūriniai.

S. Šilingo ir kitų „barininkų" skatinamas J. Baltrušaitis pagaliau debiutavo lietuvių literatūroje įtaigiu žodžiu, išreiškiančiu karo meto nuotaikas:

Labai džiaugiuos, kad *Baras* rengias toliau keliauti.

Nors sunkiausi laikai mūsų tėvynei krito ir kiekvienam milžiniška dvasios stiprybė yra reikalinga, tai vardan tos vyriškos dvasios stiprybės negalima mūsų kultūros darbą atmesti. Kuo greičiau žiema artinas, tuo

---

[121] MACBR, f. 12—620, l. 20—21. Įvadinių puslapių tekstai perspausdinti: „Literatūra", t. XVI (1). V., 1974, p. 134—139.

[122] Antrojo „Baro" medžiaga į Mokslų akademijos Centrinę biblioteką pateko 1950 m. kartu su netvarkytais buv. Kauno universiteto bibliotekos rankraščiais. Anksčiau ji veikiausiai priklausė B. Sruogai, nes jo ranka taisytos dvi korektūros (l. 16—19), prirašytas ketureilis „Pabėk, bareli..." ir įvesta smulkių pataisų į savo kūrinius.

darbščiau turime grūdus sėti, kad pavasaris būtų linksmai gausesnis. Ir dar vieną daiktą turime atminti: kalnai griūva, lapai džiūsta ir krinta, bet žvaigždės lieka, o vien tik žvaigždės keleiviams tiesą nurodo. Todėl eikime, broliai, toliau ir kraujo valandą, kaip ėjome valandoj vargo ir prispaudimo, ir tegul bus pagarbintas mūsų tėvynės vardas — ant amžių amžinųjų.

B. Sruoga impresijoje „Tas pat Dangus, tos pat Žvaigždės..." laimino tuos, kurie, „giliausioj bedugnėj betūnodami, drįsta tyčioties iš mėlynųjų kalnų viršūnių", o eilėraštyje „Mes — neužmigom..." poetizavo drąsuolių žygį per vandenyną. I. Šeinius ir A. Varnas savo impresijose taip pat aukštino žmogaus dvasios išbandymus.

Kada antrasis „Baras" turėjo išeiti, kiek puslapių išspausdinta ir kiek surinkta, kodėl darbas nutrūko, pagaliau kokie kūriniai buvo skirti šiam almanachui — kol kas neturime duomenų. Tik žinoma, kad almanacho redakcijoje kartu su kitais rankraščiais žuvo V. Krėvės realistinis apsakymas, kurio rašytojas vėliau neįstengė atkurti. V. Krėvės teigimu, jis parašytas vienu metu su „Skerdžiumi"[123]. Gal tai buvo apsakymas „Vanagai", žinomas tiktai iš pavadinimo?[124]

1917. I. 21 „barininkams" adresuoto laiško „Niekniekiai" juodraštyje[125] V. Bičiūnas ironiškai atsiliepė apie būsimos, antrosios, „Baro" knygos meninį apipavidalinimą — savo paties, J. Zikaro ir P. Galaunės piešinius. P. Galaunė neprisimena, kad būtų ką nors piešęs antrajam „Barui"[126]. Gyvendamas Petrogra-

---

[123] A. Laisvydas. Kaip buvo parašyta populiariausia mūsų knyga.—„Lietuvos žinios", 1940, gegužės 11.

[124] Plg. 1914.VI.5 laišką L. Girai (VRBR, f. 7, 385—43): „Aš čia turiu kelias tokias apysakėles (Skerdžius, Vanagai, Kušlius, Amerika pataisė, Mirė, kaip tikras viršaitis), noriu visas išleisti vienoje knygoje."

[125] VVUBR, D 565—22.

[126] Iš 1971.V.16 pokalbio su P. Galaune.

de, apie šį leidinį jis nieko negirdėjo, nors artimai bendravo su B. Sruoga ir A. Varnu. B. Sruoga tada sudarinėjo lietuvių literatūros almanachą, kurį buvo apsiėmusi išleisti M. Gorkio vadovaujama leidykla „Парус" rusų kalba. Ir kiti „barininkai" prisidėjo prie to leidinio rengimo. Vykstant karui, nebuvo lengva susitelkti nei ties vienu, nei ties kitu literatūros almanachu.

ABIPUS FRONTO

1915 m. kaizeriniai okupantai Lietuvoje įvedė dvigubą — karo ir politinę — cenzūrą, kuri likvidavo visus lietuviškus periodinius leidinius. Okupacinei politikai pateisinti 1915—1918 m. pakaitomis Tilžėje, Bialystoke ir Kaune vokiečių kariuomenė leido laikraštį „DABARTIS". Jame bendradarbiavo daugiausia vokiškos orientacijos Rytų Prūsijos lietuviai ir vienas kitas prisitaikėlis iš Lietuvos. Šalia karo ir vietinių žinių „Dabartis" neužmiršo grožinės kūrybos, tačiau į ją turėjo savotišką požiūrį: „Nereikalinga, kad visa būtų nauja. Yra senų dalykų, kurie amžinai pasilieka gražūs. Tūla senovės daina bus todėl su savo visą ateitį išturinčiu gajumu nepralenkiamas *Dabarties* papuošimas."[1] Laikraščio atkarpose perspausdinta M. Valančiaus, V. Kudirkos, Aišbės, Žemaitės, Šatrijos Raganos, Lazdynų Pelėdos, J. Biliūno, V. Krėvės, I. Šeiniaus prozos kūrinių, Maironio, M. Vaitkaus, E. Steponaičio eilėraščių. Savo rašinių paskelbė redakcijoje dirbantys J. Kriaučiūnas (straipsnį apie P. Kriaučiūną), J. Strimaitis (sentimentalų apsakymą apie karą), M. Gudaitis („Lietuvos vaizdelius")[2].

---

[1] „Dabartis", 1915, rugpiūčio 28, pavyzdinis numeris.
[2] Plačiau žr. M. Urbšienė. Vokiečių karo meto spauda ir Lietuva. K., 1939, p. 20.

Pirmasis pačių lietuvių periodinis leidinys okupuotoje Lietuvoje pasirodė tik 1916 m. liepos mėnesį. Tai buvo mėnesinis moksleivių žurnalas „ATEITIS", kurį, negavęs leidimo „Draugijai", atgaivino ir redagavo A. Dambrauskas. Daliai ankstesnių bendradarbių pasitraukus į Rusiją, žurnalas sumenko; kita vertus, ir pati redakcija dabar norėjo „Ateitį" padaryti „lengvai paskaitomą ne vien gimnazijų moksleiviams, bet ir gabesniam žemesnių klasių jaunimui"[3].

Karo metų „Ateitį" eilėmis paįvairino V. Stonis, F. Kirša, Paparonis, Matas Gojelis, prozos miniatiūromis — B. Kasaitis (K. Bizauskas). Išspausdinta senosios „Ateities" redakcijoje likusių B. Buivydaitės lyrinių vaizdelių. Susižavėjusi vieno skaityto romano heroje — energinga, drąsia tyrų gyventoja, ji pasirašė Tyro Dukterimi[4]. A. Jakštas pastebėjo, kad B. Buivydaitės kūrinėliuose „žymu gyvo talento užuomazga", tačiau nepatarė jai verstis „vienomis , kad ir dailiomis, svajonėmis"[5]. Žurnale debiutavo gana silpnas eiliuotojas Meirūnas (J. Strimaitis) ir vilčių teikiantis vertėjas J. Talmantas. Pastarasis buvo atsiuntęs „Ateičiai" ir eilėraščių, bet jų meninė išraiška nepatenkino A. Jakšto[6].

Vokiečiai uždarė visas visuomenines kultūrines organizacijas, daugelį vidurinių ir netgi pradžios mokyklų. Gyvenimas skatino jaunimą burtis kovai prieš krašto niokotojus. Nepaisydami žiaurių represijų, atskiri iškrikusių jaunimo kuopelių nariai ėmė leisti slaptus rankraštinius žurnaliukus, kurie demaskavo okupacinės valdžios kėslus ir švietė mažaraščius. Nors jauni autoriai čia gana daug skelbė kūrybinių bandymų, šie leidinukai, ėję daugiausia kaime, ne ką davė literatūrai. Prie vieno

---

3 „Ateitis", 1916, Nr. 1, p. 3—4.
4 Iš 1973.VII.19 pokalbio su B. Buivydaite.
5 „Ateitis", 1917, Nr. 1, p. 32.
6 Ten pat, 1917, Nr. 8, p. 256.

įtakingiausių laikraštėlių — mokytojo V. Jonuškos redaguoto Aukštaitijos kairiųjų demokratų organo „Liuosas kelias" (vėliau pavadinto „Laisvės kelias")[7] — prisidėjo rašytoja G. Petkevičaitė-Bitė ir būsimasis akademikas J. Indriūnas, kuris perrašinėjo tekstą ir jį hektografavo[8]. Šiupylių apylinkėse platintame rankraštiniame leidinėlyje „Kaimietis" pasirodė pirmasis grožinis A. Griciaus kūrinys — alegorija „Ąžuolas"[9]. Ramongalių kaime netoli Vabalninko, vėliau Kupiškyje J. Petrulis su draugais leido „aušrininkams" artimos pakraipos žurnaliuką „Irklas"[10]. Jame J. Petrulio plunksnai priklauso eilėraščiai bei straipsniai, pasirašyti Činaro, Lietaus lašelio, Lašelio slapyvardžiais[11].

L. Gira vokiečių okupacijos metais liko gyventi Vilniuje. Atidavęs daug jėgų visuomenei kaip poetas ir žurnalistas jis dabar skurdo (dirbo tarnautoju), jautėsi nesuprastas ir neįvertintas, bet nesiliovė galvoti apie spaudos darbą, geresnes kūrybos sąlygas. Tomis dienomis L. Gira padėjo jaunam mokytojui Klemensui Ruginiui (g. 1893) parengti pedagogikos ir literatūros almanachą „ATŽALA". Almanachas buvo leidžiamas legalizuotos Lietuvių katalikų mokytojų sąjungos vardu. Jis buvo organizuojamas 1916—1917 mokslo metais, išėjo 1917 m. pabaigoje 1000 egz. tiražu.

Didesnio įnašo mūsų kultūroje šis klerikalinis leidinys nepaliko. „Dailės skyrius silpnas. Almanachas nėra nusisekęs", — rašė laikraštėlis „Laisvės kelias"[12]. P. Dovydaitis knygos bran-

---

7 VRBR, f. 25; KPIB, Dž 72; A. Liako asmeninis archyvas Kaune.

8 Iš 1973.VIII.16 pokalbio su J. Indriūnu.

9 A. G r i c i u s. [Autobiografija].— Tarybų Lietuvos rašytojai. V., 1967, p. 218.

10 Lietuvos TSR Literatūros muziejus, Inv. Nr. 9156—9157.

11 Iš 1973.VII.27 pokalbio su J. Petruliu.

12 Žv. Atžala.— „Laisvės kelias", 1917, Nr. 7—8, p. 29.

duoliu laikė pedagogikos straipsnius[13]. Tačiau L. Giros eilėraščiai almanache — „Excelsior!", „Darbo himnas", „Suum cuique", „Negaila man...", „Kam?!", „Pavasarį", „Mano vizijos" — vieni įtaigiausių pirmajame šio poeto kūrybos laikotarpyje, perspausdinti tarybiniais metais. Juose dominuoja visuomeniniai motyvai, pro kuriuos prasiveržia poeto gailestis „žygių, kur dingo klajūnės keliais išblaškyti", „jėgų, pragaišintų dykai", ir troškimas gauti, „laikų sulaukus atmainos, sau skirtą dalį nemarumo". Stiprus tiesos, gėrio, grožio ilgesys čia tolimas estetizmui.

Kiti „Atžalos" autoriai mokytojavo įvairiose Lietuvos vietose. Almanache įdėta F. Kiršos, A. Vabalkšnio (M. Bagdono), J. Žirginio (J. Talmanto) eilėraščių, J. Strimaičio padavimas „Midauniai ir Vistauras" ir paties redaktoriaus K. Ruginio, pasirašiusio Kl. Rūtu, alegorija „Ruomuvon", kaip jaunas žmogus eina į idealą. F. Kirša pamėgino versti J. Kraševskio „Vitolio raudą".

Buvo rengiama ir antroji „Atžalos" knyga, kuriai J. Tumas įteikė būsimų „Pragiedrulių" epilogą „Alaušo varpas", tačiau istorijos įvykiai nutraukė pradėtą darbą[14].

Okupantai pakentė tiktai klerikalinę lietuvišką spaudą. Silpnėjant Lietuvoje jų pozicijoms, jie turėjo daryti kultūrinių nuolaidų — 1917 m. pabaigoje davė leidimą keliems laikraščiams, kurie iš esmės buvo svetimi darbo žmonėms.

Kartu su 300 tūkstančių karo pabėgėlių[15] Rusijos gilumoje atsidūrė stipriausios lietuvių intelektualinės jėgos. Petrograde,

---

[13] Pr. D. Atžala. Mokytojų almanachas.— „Lietuvos mokykla", 1918, Nr. 4, p. 89. P. Dovydaitis „Atžaloje" nebendradarbiavo. Kriptonimu P. D. almanache pasirašęs P. Dogelis.

[14] Iš 1971.IX.29 pokalbio su K. Ruginiu.

[15] Šis skaičius apytikslis.— Žr. kn.: Lietuviai — Spalio revoliucijos ir pilietinio karo dalyviai. V., 1976, p. 5—6.

Maskvoje, Voroneže vienas po kito pradėjo rodytis lietuviški periodiniai leidiniai.

Būsimų tautininkų laikraštyje „LIETUVIŲ BALSAS", leidžiamame Centrinio komiteto nukentėjusiems dėl karo šelpti, ir krikščionių demokratų partijos savaitraštyje „VADAS" Vaižgantas toliau skelbė „Pragiedrulių" vaizdus („Burzdulis", „Napalys darbus dirba", „Napalys raštus skaito"), publicistinius ir literatūros kritikos straipsnius. Šiuose Petrogrado laikraščiuose aktyviai reiškėsi V. Mykolaitis-Putinas. „Lietuvių balsas" 1916 m. išleido pirmąjį jo kūrybos rinkinį, kuriame buvo įdėta poema „Kunigaikštis Žvainys" ir pluoštas eilėraščių. „Lietuvių balse" bendradarbiavo Aišbė, A. Vienuolis, pradedantis poetas P. Vaičiūnas, „Vade"— M. Gustaitis. „Vadas" turėjo priedą vaikams — žurnaliuką „Žvaigždelė".

Petrograde, paskiau Voroneže ėjo „Ateities" pakaitas — mėnesinis žurnalas „ATEITIES SPINDULIAI" (1916—1918). Jame išspausdinta P. Vaičiūno, B. Buivydaitės, Lietuvoje likusio F. Kiršos eilėraščių. „Ateities spindulius" redagavo Petrogrado dvasinės akademijos studentai. Redakcijai priklausė ir V. Mykolaitis-Putinas, kuris žurnale paskelbė tokius eilėraščius, kaip „Stella Maris" ir „Mano pasaulis". Prisidengęs Justo Žydrio slapyvardžiu, straipsnyje „Pastabos dėl mūsų eiliavimo" jis, kaip ir L. Gira cituotame laiške A. Dambrauskui, kritikavo normatyvinės eilėdaros šalininkų peršamus tikslius rimus: „Aš daug daugiau gėriuosi negramatiniu galūnių suderinimu, nors jas ir skirtų kai kurių balsių ilgumas, negu tokių, kaip, pvz.: ling*avo* — siūb*avo*, spind*ėjo* — skamb*ėjo*, bang*omis* — šak*omis*, galv*elė* — šird*elė* ir t. t., nors čia skambesys tai jau visai vienokis. Tokiomis rifmomis kaip tik pasižymi visų eiliakalių eilės."[16]

---

[16] „Ateities spinduliai", 1917, Nr. 8—12, p. 14.

„Ateities spinduliuose" ir „Vade" mėgino atsitiesti A. Jakšto kritikos priblokštas J. L. Avižienis-Rugėnas, bet „Vado" redaktorius pakartojo tą pačią mintį, tiktai švelnesniu tonu: „Vaizdelį „Lankoje" įdėsime artimiausiame numeryje. Gražus jisai ir poetingas, tik nepaprastai skaudus. Malonu būtų, jei kiek šviesesnių kruslelių iš vargingojo mūsų gyvenimo gabi Tamstos plunksna nupieštų."[17] Rugėnas bandė piešti ir „šviesesnius krislelius", bet tie „krisleliai" neatitiko jo talento prigimties.

1915 m. Petrograde buvo įsteigtas liberalinis savaitraštis „NAUJOJI LIETUVA", kuriame būrėsi liaudininkai ir dešinieji socialdemokratai[18]. Jame bendradarbiavo ir kai kurie „aušrininkai" bei „visuomenininkai". Po Vasario revoliucijos „Naujoji Lietuva" laikėsi kairiųjų eserų pozicijos[19]. Laikraštyje išspausdinta J. Janonio, B. Sruogos, A. Iešmantos eilėraščių.

1917 m. birželio mėnesį „Naujosios Lietuvos" redakcija išleido 16 puslapių „literatūrinį-satyrinį raštą" „ŽIEŽIRBA", kurį parengė ir daugelį satyrinių tekstų parašė literatūros debiutantas J. Petrėnas — būsimas „Keturių vėjų" redaktorius. „Žiežirboje" įdėtas P. Vaičiūno eilėraštis „Rytas išbrėško" apie nukritusius carinės vergijos pančius.

„Aušrininkų" komisija moksleivių organo leidimui atnaujinti pritarė Maskvoje kilusiam sumanymui nuo 1916 m. spalio pabaigos leisti 6—8 lankų mėnesinį žurnalą inteligentijai „Saulėtekis"[20] su atskiru skyriumi moksleiviams[21]. Žurnalo redakto-

---

[17] „Vadas", 1916, Nr. 1, p. 12.

[18] J. Kirlys. Lietuvių periodinė spauda, jos vystymasis. [Rankr.]. Kapsukas, 1963, p. 66.

[19] Iš 1971.VIII.23 pokalbio su A. Iešmanta.

[20] P. Šalčius. Dėl moksleivių organo.— „Lietuvių balsas", 1916, rugpiūčio 25.

[21] V. Karosas, Mekas, V. Serbenta. Dar dėl moksleivių organo.— Ten pat, 1916, rugsėjo 11.

riumi ir leidėju sutiko būti J. Baltrušaitis, karo metu suartėjęs su liberaliniais lietuvių visuomenės sluoksniais ir tapęs Maskvos komiteto „Lietuvos žinioms" šelpti nariu[22]. Faktiškai leidinį turėjo tvarkyti studentai. Redakcijos reikalų vedėjas B. Sruoga telkiamiems bendradarbiams aiškino, kad „Saulėtekis" jungsiąs „kairįjį <...> visuomenės gaivą (nepartyvį)"[23]. Į žurnalą buvo pakviesti V. Krėvė, I. Šeinius, J. Savickis, S. Čiurlionienė, P. Leonas, S. Šilingas, A. Varnas; norėta pritraukti Amerikoje esančius K. Vairą-Račkauską, K. Jurgelionį, M. Petrauską, S. Šimkų — šiuo reikalu B. Sruoga susirašinėjo su A. Rimka[24].

Nuo „Saulėtekio" steigimo J. Baltrušaitį ir naujuosius jo bičiulius atitraukė liberalinės lietuvių buržuazijos partijos Demokratinės tautos laisvės santaros organizavimas ir „Santaros" vardu pavadinto savaitraščio leidimas.

Petrograde ir Maskvoje nereguliariai ėjusi „SANTARA" (1917—1918) ieškojo nuosaikaus demokratinio vidurio tarp kairiųjų ir dešiniųjų politinių srovių. Tai buvo gyvai tvarkomas leidinys, kuris patraukė nemažą inteligentijos dalį[25]. „Santaroje" išspausdinta A. Lasto, B. Sruogos eilėraščių, I. Šeiniaus vaizdelių ir publicistikos straipsnių. Po vieną kitą kūrinį paskelbė A. Vienuolis, J. Papečkys, laikraščio dailininkas A. Varnas, Esmaitis (S. Matjošaitis). S. Naginskas toliau vertė J. Baltrušaičio poeziją. Artimiausias laikraščio bendradarbis buvo S. Šilingas.

---

[22] F. Bortkevičienės 1914.X.5 laiškas į Viazmą neišaiškintam asmeniui.— VVUBR, E 308—7. J. Baltrušaitis buvo pasižadėjęs kas mėnesį duoti „Lietuvos žinioms" mažiausiai po 50 rb.— Ten pat, F 630, l. 6a.

[23] B. Sruogos 1916.IX.16 laiškas E. Volteriui.— MACBR, f. 154—125, l. 4.

[24] Žr. laiškus LKLIR, f. 53—1119, RN 413.

[25] M. Šalčius. „Trimito" korespondenciniai reporterių kursai, [Rankr., 1925], II paskaita, p. 19.

1917 m. gegužės mėn. S. Šilingas suredagavo „Santaros" literatūros ir meno priedą, 16 puslapių laikraštinio formato leidinį, pagal analogiją su „Pirmuoju baru" pavadintą „PRADALGIAI". Pagrindiniai jo bendradarbiai buvo „barininkai". Vertingiausia „Pradalgių" medžiaga — B. Sruogos eilėraščiai („Rudeniniai žvilgsniai", „Mano pilyj nėra laiko..." ir kt.) ir I. Šeiniaus impresijos. S. Šilingas leidiniui išvertė F. Ničės aforizmų, V. Bičiūnas parašė impresionistišką suomių parodos recenziją, A. Varnas pripiešė šaržų, paskiau įėjusių į albumą „Ant politikos laktų". Pedagogas J. Murka kalbos žvilgsniu recenzavo „Pirmajame bare" išspausdintus eilėraščius — K. Binkio „Gėles iš šieno" ir A. Lasto išverstą „Nuplasnok".

J. Baltrušaičio bute buvo įsteigta „Santaros" bendrovė „taisyti tipografijoms, leisti knygoms, žurnalams, laikraščiams"[26], bet ji nesuspėjo išplėsti veiklos.

Tų pačių metų liepos mėnesį atgaivinta „AUŠRINĖ" perėmė neišėjusio „Saulėtekio" lėšas ir raštus[27]. Žurnalas, pasirodęs Maskvoje jau po Vasario revoliucijos, individualizmo ir tikėjimo tolerancijos principus papildė socializmu ir internacionalizmu. Socializmas apibrėžtas aiškiai, o internacionalizmo esmė iškreipta: deklaruojama nacijų lygybė, bet nė neužsimenama apie bendrus proletariato interesus[28]. „Aušrinėje" ėmė reikštis eserinės tendencijos[29]. Žurnalo redakcijai dabar priklausė B. Sruoga, V. Čiurlionytė, J. Žiugžda.

---

[26] „Santaros" bendrovės įstatai.— „Santara", 1917, rugpiūčio 5.

[27] „Aušrinė", 1917, Nr. 1 (32), p. 18.

[28] Plg. proletarinio internacionalizmo sampratą G. Zimano knygose: Per suklestėjimą į vienybę. V., 1968, p. 45—94; Mes — patriotai ir internacionalistai. V., 1977.

[29] Lietuviškoji tarybinė enciklopedija, t. 1. V., 1976, p. 493.

1917 m. išleistuose trijuose „Aušrinės" numeriuose dominuoja B. Sruogos kūryba. Jis parašė žurnalui vedamąjį — eilėraštį proza „Valio dalgelė po pradalgėlę!" („Ilgus metus gesusi Aušrinė nūdien vėlei patekėjo"), pateikė pluoštą lyrinių eilėraščių, E. Verharno urbanistinio kūrinio „Tunelis" vertimą ir pakilų straipsnį apie šį garsų belgų poetą, kuriuo žavėjosi ir J. Baltrušaitis[30]. Šešis eilėraščius ir atsakymą J. Murkai dėl K. Balmonto „Nuplasnok" vertimo paskelbė A. Lastas (Adomas Juodasai). Jo kūryba „Aušrinėje" tęsia „Pirmajame bare" pasirinktą estetizmo linkmę, o B. Sruogos lyrikoje jau aidi naujų istorinių įvykių atgarsiai; poetas bando atšviežinti savo žodyną naujadarais, kurie šokiruoja skaitytojus[31].

Maskvos „Aušrinėje" išspausdinta V. Krėvės ir I. Šeiniaus vaizdelių, J. Papečkio ir Butkų Juzės (bene pirmąkart pasirašiusio šiuo slapyvardžiu) eilėraščių. Žurnale debiutavo pradedantis poetas S. Šmerauskas (S. Jasulaitis), prieš karą Tado Mardoniaus slapyvardžiu atpasakojęs keletą anekdotų satyros žurnale „Garnys"[32].

„Aušrinės" reikalavimai poetams išdėstyti redakcijos atsakyme Butkų Juzei: „eilėse, lyrikoje neturėtų būti agitacijos, kokia ji ten tik būtų (politinė, filosofinė ir t. t.). Lyrikoje pirm visko ir virš visko — pergyvenimų nuoširdumas, įkvėpimo laisvybė."[33] Šiame atsakyme jaučiama B. Sruogos ranka.

Juozo Butkaus-Butkų Juzės literatūriniai gabumai atsiskleidė Voroneže, pagrindiniame lietuvių moksleivių rankraštinės

---

[30] Žr. Ю. Балтрушайтис. Эмиль Верхарн. — «Русское слово», 18 ноября (1 декабря) 1916 г.

[31] Žr. „Ateities spinduliai", 1918, Nr. 7—8, p. 235.

[32] S. Šmerauskas-Šemerys. Autobiografija. [Rankr.]; „Garnys", 1914, Nr. 2, p. 30—31.

[33] „Aušrinė", 1917, Nr. 2—3 (33—34), p. 47.

spaudos centre[34]. Stipriausios kūrybinės jėgos čia būrėsi apie tris laikraštėlius, atstovaujančius skirtingoms ideologinėms pakraipoms: „ateitininkai" — apie „Inkarą"[35], kuriame 1915 m. „paredaguotu" Tyrų Dukters slapyvardžiu B. Buivydaitė paskelbė pirmuosius savo eilėraščius, „aušrininkai" — apie „Sūkurį", kuriame išaugo Butkų Juzė, o marksistai „visuomenininkai" — apie „Atžalą", kurios iniciatorius ir pagrindinis autorius buvo J. Janonis. Pastarieji du leidiniai turėjo didžiausio poveikio pažangiajai lietuvių moksleivijai.

Prieš Pirmąjį pasaulinį karą Butkų Juzė padėjo gimtojo sodžiaus valstiečiams kurti „pirmeiviškas" jaunimo kuopeles, organizavo „klojimų vakarus" ir platino daugiausia savo prirašomus leidinius, kuriuos žinome tik iš pavadinimų, — „Kibirkštėlę", „Žadintoją", „Upelį"[36]. Įstojęs į Telšių gimnaziją, jis redagavo mokinių laikraštuką „Upelis". Išlikusiuose leidinėlio 2—7 numeriuose (1913—1914)[37] yra apie dvidešimt Butkų Juzės — tada dar Juzelio — kūrinių: eilėraščių, vaizdelių, rašinėlių organizaciniais klausimais. Vyrauja peizažinė poezija, kurioje pinasi neaiškios ateities svajonės, gyvenimo draugo ilgesys.

---

[34] Rankraštiniai moksleivių laikraštėliai leisti ir kitose lietuvių kolonijose. Juose buvo gausiai spausdinama pradedančių literatų kūryba ir mėgėjiški vertimai. Savo redaguotame Uralo lietuvių kolonijos moksleivių savaitiniame laikraštėlyje „Erškėtis", 1916.VI.29—VII.28 numeriuose (KPIB, Dž 52), S. Pilka įdėjo A. Puškino „mažosios tragedijos" „Mocartas ir Saljeri" vertimą. Šį veikalą, sugrįžęs į Lietuvą, 1922 m. jis pastatė Dramos vaidykloje; tekstą iš naujo išvertė K. Binkis.

[35] Žinoma keturiolika šio hektografuoto laikraštėlio numerių iš penkiolikos išleistų: VRBR, PR (gausiausias rinkinys), f. 25; LKLIR, f. 29—100; KPIB, Dž 30; Lietuvos TSR Knygų rūmai, Inv. Nr. 433856.

[36] Butkų Juzė. [Autobiografija].— Tarybų Lietuvos rašytojai. V., 1967, p. 38.

[37] LKLIR, f. 29, 23—27, 123.

Kilus karui, Butkų Juzė evakavosi į Voronežą ir ten baigė gimnaziją. Miestas alsavo revoliucijos nuojauta. Daugelis pasitraukusių iš Lietuvos moksleivių, su jais ir Butkų Juzė, įsijungė į anticarinę veiklą. Tam tarnavo ir vieši vaidinimai, ir slaptas spaudos darbas. 1915 m. Butkų Juzė kartu su V. Serbenta ėmė redaguoti moksleivių „aušrininkų" organą „SŪKURYS"[38].

„Sūkurio" vedamajame „Mūsų keliais" greta marksistinio visuomeninės santvarkos idealo („nebus jokių luomų ir visi produkcijos įrankiai bus visos visuomenės nuosavybė") deklaruojami seni „aušrininkų" principai („mes dėjom ir dedam visuomenės gyvenimo pamatan individualizmo idėją <...> tuo pačiu esam ir tautininkai"). Kaip atsirado toks idėjinis kratinys, išaiškino vienas „Sūkurio" redaktorių V. Serbenta, Baltarusijos TSR Mokslų akademijos akademikas[39]. Pasirodo, leidinuko redakcijai priklausė ir J. Janonis, neilgai mokęsis Voroneže. „Dėl kai kurios medžiagos, pateiktos laikraštėliui, jis netgi savotiškai pergyveno — vienus dalykus gyrė, kitus — peikė ir dėl jų piktinosi. Prisimenu, redakcijos posėdyje, įvykusiame 1915 m. spalio 19 d., buvo skaitomas J. Butkaus kūrinėlis „Susitiko". Šiame kūrinėlyje pavaizduotas tragiškas kareivio likimas iki ašarų sujaudino Janonį. Tačiau jo eilėraščių ciklas „Darbo dienos" Janonio nepatenkino. Jis piktinosi jų futuristine forma, nerealaus gyvenimo vaizdavimu. Kas buvo nepriimtina, Janonis griežtai išbraukdavo arba taisydavo." Taigi J. Janonis atsakingai žiūrėjo į rankraštinę spaudą, kovojo dėl medžiagos idėjiškumo ir meninės kokybės. Jo dėka vedamajame nusakytas marksistinis visuomeninės santvarkos idealas.

---

[38] Iš viso išėjo penki hektografuoti numeriai. „Sūkurio" 1914 m. Nr. 1 ir 1916 m. Nr. 3 — LKLIR, f. 29—99; 1916 m. Nr. 4 — VRBR, f. 25.

[39] V. Serbenta. Poeto jaunystė.—„Tiesa", 1966, kovo 25, 27.

J. Janonio pastangoms paversti „aušrininkus" politine, marksistine organizacija prieštaravo liaudininkų įtakon patekusi narių dauguma („gimnazijos mokiniui per anksti pradėti veikti partijos reikalui"). Joms tada pasipriešino ir Butkų Juzė su V. Serbenta. Revoliucijos išvakarėse Voronežo „aušrininkų" organizacija liko stovėti kryžkelėje. „Tuomet Janonis iš jam pritariančios „aušrininkų" mažumos <...> 1915 m. lapkričio 14 d. suorganizavo marksistų kuopą ir ėmė leisti rankraštinį žurnalą „Atžala", kuriame pats daugiausia rašė." Išeidamas iš „Sūkurio" redakcijos, jis atsiėmė visus savo įteiktus kūrinius.

Iš senvagės Butkų Juzė sunkiai kopė į didesnes kūrybos aukštumas.

1-ajame „Sūkurio" numeryje įdėta dalis Butkų Juzės prozos kūrinėlio „Susitiko" (be parašo), kuriuo taip žavėjosi J. Janonis, du eiliuoti kūriniai — lyrinė poemėlė „Audra", alegorinis eilėraštis „Ruduo" (pasirašyti vardo *Juzelis* santrumpomis *J-.-s, J-s*) — ir Voroneže leidžiamo „ateitininkų" laikraštėlio „Inkaras" kritinė apžvalga (pasirašyta vardo santrumpa *jz.*).

Iš visos šios kūrybos išsiskiria poemėlė „Audra". Sugretinęs gamtos stichiją su žmogaus pergyvenimais, Butkų Juzė rodo karo sukeltą pavojų tėvynei. Blaškosi vėjas, miškas bijo audros, „svyruoja ir lenkias prie žemės". Liūdnumas drasko poeto širdį. „Kur eiti? Kur sukti, kad kruviną sritį / apleisti? Kaip ranką Tėvynei pratiesti?" Ieškodamas, kur išganymas, jis atmeta kardą („Iš keršto kas gimė — tuoj krinta...") ir atiduoda pirmenybę „grožės šakutei ir meilės ugnelei". („Skubėkime, meilę iškėlę, / Ramybę statyti, ką priešai pagriovė!")

Po dešimtmečio pažangioje JAV lietuvių periodikoje Butkų Juzė išspausdino eiliuotą kūrinį „Pragiedrulių angoje" su dedikacija „Draugą J. Janonį minint"[40]. Tai poemėlės „Audra" perdirbinys. Poetas sukonkretino miglotus alegorinius įvaizdžius: vietoj *šešėlių* atsirado *skriaudėjai*, vietoj *vėjo* — *kovotojai*, vietoj *miško* — *minia*. Drebanti minia vergauja tironams ir tik brandina drąsą sukilti. Poetas per sunkią vidinę kovą

---

[40] „Vilnis" (JAV), 1926, kovo 23.

ieško būdų tą minią prižadinti, kad įveiktų priespaudą. Apie utopinį grožio ir meilės kelią jis jau neužsimena — Spalio revoliucija parodė tokios idėjos absurdiškumą. Jis kviečia eiti, „kur veda Kovos Vėliava" („Skubėkime, ginklą iškėlę,— / Eiles atstatyti, kur priešai pagriovė!"). Antrojoje redakcijoje iš esmės pasikeitė kūrinio idėjinis turinys. Tačiau poetui ne visiškai aiškios ateities gairės. O J. Janonis jas buvo atradęs dar bendradarbiaudamas Rygos „Vilnyje".

Kaip ir Butkų Juzė, savo literatūrinius bandymus pradėjęs skelbti mokykliniuose laikraštėliuose (Biržų keturklasės mokyklos „Jaunime" ar „Jaunimo balse", Seinų keturklasės „Mūsų žiedeliuose") ir liberalinėje spaudoje, J. Janonis kėlė sau maksimalius reikalavimus, nepriklausomai nuo to, kuriame leidinyje bendradarbiautų. Todėl jis taip staigiai subrendo kaip poetas ir pilietis.

Rankraštinio žurnalo „ATŽALA" 1916—1917 m. išėjo trys numeriai[41], iš kurių pirmąjį redagavo J. Janonis[42]. Jis čia griežtai atsiribojo nuo „aušrininkų" ideologijos: „Jie sutinka su visais, kits kitam priešingais „Aušrinės" principais. Mes gi ne visus juos pripažįstame. Todėl mums su aušrininkais nepakeliui, ir mes nuo jų atsiskyrėme. Mes einame kitu keliu. Vadovaujanti mūs gairė — *socializmas*. Kitokių gairių mes neturime!" J. Janonis aiškino, kad gyvenimo keliamus klausimus leidinyje stengiamasi nagrinėti „visuomenės *demokratų*", t. y. marksistiniu, požiūriu[43]. Cituotame straipsnyje „Tautininkai ir darbininkai" jis stipriai kritikavo buržuazijos veikėjų garsinamus tautinio meno šūkius be konkretaus klasinio turinio.

Žurnale pasirodė J. Janonio poemos „Rudens vidunaktį 1906 m." ir „Tarp siaučiančių marių", eilėraščiai „Atžalos",

---

[41] Išlikęs pirmasis numeris yra Lietuvos TSR Revoliucijos muziejuje. Kiti numeriai apibūdinti kn.: B. Pranskus-Žalionis. Artimieji toliai. V., 1962, p. 120—123.

[42] Lietuviškoji tarybinė enciklopedija, t. 1, p. 438.

[43] J. Janonis. Raštai, t. 2, p. 128—129.

„Darbo kariuomenė", „Bedarbis", „Et, vėjeli, pūtėjėli", „Ar tu matei?", „Ant kritusių kapo", „Ateities dainius", „Avižas piaunant", „Nedieną", vaizdelis „Praeivis". Šiuose kūriniuose piešiamas baisus proletariato skurdas, smerkiamas imperialistinis karas ir išreikšta būtinybė pertvarkyti visuomenę.

Perrašinėdamas „Atžalą", ir pats pamėgino kurti jauniausias „visuomenininkų" kuopelės narys V. Anskaitis — revoliucinio judėjimo dalyvis, literatūros tyrinėtojas ir rašytojas B. Pranskus-Žalionis. 1917 m. žurnalui jis davė vaizdelį, pasirašytą Laisvės nešėjo slapyvardžiu[44].

Atvykęs į Petrogradą, J. Janonis pasinėrė į revoliucinį darbą, telkė susipratusius lietuvius darbininkus į bendrą socialdemokratinę organizaciją. Vasario revoliucija sužadino naujų užmojų. „Po revoliucijos mes matome J. Janonį kaipo nuosakų revoliucinį socialdemokratą, kaipo tikrą bolševikų partijos narį", — rašė Z. Angarietis[45]. J. Janonis buvo aktyvus komunistinės „Tiesos" leidimo rėmėjas[46], šio laikraščio darbuotojas. Pirmajame „Tiesos" numeryje išspausdintas Vaidilos Ainio eilėraštis sekimas „Neverkit pas kapą".

Taigi Rusijon pasitraukusi lietuvių inteligentija, nepaisydama sunkių karo sąlygų, reiškėsi įvairių krypčių spaudoje, plėtė savo akiračius, realizavo kūrybos sumanymus. Čia pasirodė ar buvo rengiami nauji literatūros leidiniai. Revoliuciniai įvykiai skatino lietuvių rašytojus patikslinti savo pozicijas ideologinėje ir politinėje kovoje. Didžiojo Spalio pergalė, padėjusi pamatus naujai visuomenės santvarkai, davė pradžią ir naujo tipo literatūrai.

---

[44] B. Pranskus-Žalionis. Artimieji toliai, p. 123.

[45] Z. Angarietis. Lietuviai bolševikai Rusijoj (1917 metais). Voronežas, 1918, p. 84.

[46] R. Šarmaitis. Už Tarybų valdžią, Lenino idėjas.— Kn.: „Tiesos" kelias 1917—1977. V., 1977, p. 12.

ŽINGSNIAI UŽ SLENKSČIO

XX a. pradžioje lietuvių literatūra žengia pirmuosius nedrąsius žingsnius už gimtojo krašto ribų. Nors formuojantis kapitalistinėms nacijoms aštrėja tarpnacionaliniai prieštaravimai, bet intensyvėja ir savitarpio kontaktai. Mūsų rašytojų kūriniai pradedami versti į kaimynų, ypač rusų ir lenkų, kalbas ir susilaukia teigiamo atgarsio. Kaip žinoma, vienas kitas lietuvių rašytojas tuo metu bando kurti lenkiškai ar rusiškai, tačiau didžioji dauguma rašo tik gimtąja kalba. Literatūrų ryšininko vaidmenį iš autoriaus perima vertėjas. Atsiranda pirmieji kolektyviniai rinkiniai, kuriais siekiama atskleisti kitataučiui ar kitakalbiui skaitytojui platesnį lietuvių literatūros vaizdą.

1907 m. Varšuvoje išėjo pirmoji lietuvių rašytojų apsakymų rinktinė lenkų kalba „MŁODA LITWA" („Jaunoji Lietuva"). Ją sudarė ir išvertė literatas Boleslovas Laimutis (Szczęsny) Herbačiauskas (1875—1943), lietuviškojo modernizmo skelbėjo J. A. Herbačiausko brolis. Anksčiau dalyvavęs pogrindinėje Lenkijos socialistų veikloje, dabar jis, kaip ir J. A. Herbačiauskas, laikėsi atvirai antirevoliucinių pozicijų, kaltino „politinę doktriną" dėl žemo lietuvių liaudies kultūros lygio ir varganos literatūros būklės. Knygos pratarmėje pasmerkęs „laisvinimo eksperimentus" ir lietuvių rašytojų kūrybos visuomeniškumą, trukdantį atsiskleisti „tikrai literatūrai", vertėjas norom nenorom turėjo rinktis realistinius kūrinius, keliančius opias visuomenės problemas, nes jo įsivaizduojama „tikroji literatūra", grindžiama modernizmo principais, Lietuvoje tebebuvo lopšyje. Iš kitų rašytojų B. Herbačiauskas išskyrė Žemaitę, kurią vadino geriausia lietuvių valstiečio sielos žinove, ir žadėjo artimiausiu laiku parengti atskirą jos raštų tomą lenkų kalba.

Knygoje „Młoda Litwa" įdėtas *B.* slapyraidžiu pasirašytas Bitės apsakymas „Nebepirmas". Vertėjas manė, kad šis kūrinys priklauso jo giminaičio J. Basanavičiaus plunksnai. Apsakyme jauno vaikino konfliktas su tėvais, norinčiais jį matyti kunigu, artimas paties B. Herbačiausko jaunystės kolizijoms, kurios jį buvo pastūmėjusios į kunigų seminariją. Rinkinyje išversti Lazdynų Pelėdos apsakymai „Davatka" ir „Kas priešas?", K. Jasiukaičio „Degtukai" ir „Senelis", A. Rucevičiaus „Rugiapiūtė". Šiuose kūriniuose skamba liaudies skurdo, kovos prieš išnaudojimą ir tamsumą temos. Be to, knygai dar buvo parinktas Šatrijos Raganos kūrinys „Iš daktaro pasakojimų" ir J. Biliūno vaizdelis „Pūga kalnuose", pasirašytas slapyraidžiu *N...* 1907 m. rugsėjo mėnesį laiške iš Zakopanės J. Biliūnas rašė: „Mačiau rinkinėlį „Młoda Litwa" — vertimas lietuviškų apsakymėlių. Visi jie lenkų kalboje daro gerą įspūdį, tik mano patalpintasai apsakymėlis „Pūga kalnuose" išrodo nekaip, — net nesmagu buvo skaityti."[1]

Tais pačiais metais V. Krėvė-Mickevičius savo kūrinius lenkų kalba Vaidilos (Wajdelota) slapyvardžiu mėgina paskelbti Lvove trijų bendramokslių studentų rinkiny „FRUSTRA", bet carinė administracija leidinį konfiskuoja ir sunaikina. V. Krėvės turėtam „Frustros" unikumui 1918 m. veikiausiai žuvus „Žaibo" spaustuvėje[2], šiandien neįmanoma restauruoti rinkinio išvaizdos nei detaliau apibūdinti jo turinio. Pats autorius yra išvardijęs penkis rinkinyje įdėtus savo kūrinius[3]; keturi iš jų perspausdinti V. Krėvės raštų I tome (1921), eilių cikle „Rex". Apibūdindamas bemaž trejus metus rašytą stambų eiliuotą kūrinį „Pamišimas", autorius teigė, kad su juo „nesusilygins nei Gilšė,

---

[1] J. Biliūnas. Raštai, t. 1, p. 329—330.
[2] V. Krėvės laiškas (be datos) Zavišai.— VRBR, f. 9—31.
[3] Lietuvos albumas, p. 343.

nei kiti veikalai"[4]. Penktasis V. Krėvės kūrinys rinkinyje — „Priešingos jėgos", orientalistinė legenda „iš senų persų religinių padavimų" (vėliau perkurta lietuviškai),— tikriausiai buvo parašytas proza.

Šio amžiaus pirmojo dešimtmečio pabaigoje kaip lietuvių poezijos vertėja ima reikštis Stefanija Jablonska (1861—1936). Žurnalo „Litwa" redaktoriaus M. Davainio-Silvestraičio skatinama, 1909 m. ji paskelbia A. Baranausko „Anykščių šilelio" vertimą.

1911 m. Seinuose išeina S. Jablonskos sudaryta ir išversta antologija „POEZYE ODRADZAJĄCEJ SIĘ LITWY" („Atgimstančios Lietuvos poezija"), kurią vertėja skiria 500-osioms Žalgirio mūšio metinėms ir dedikuoja gimtajam kraštui, reikšdama jam „savo jausmus ir mintis broliškos kalbos rūbe". Be „Anykščių šilelio", knygoje įdėta po dešimt Maironio ir L. Giros, penki A. Jakšto, keturi M. Dagilėlio, du Margalio ir vienas V. Kudirkos eiliuotų kūrinių vertimas. Vertėja parinko ryškių pilietinės poezijos pavyzdžių, kurie, nors ir ne itin meniškai atkurti, šokiravo didžialenkiškam šovinizmui pasidavusią visuomenės dalį ir carinę administraciją. 1911 m. gruodžio mėnesį vieną antologijos egzempliorių Vilniaus Laikinasis spaudos reikalų komitetas pasiuntė Vyriausiosios spaudos reikalų valdybos IV kanceliarijai Peterburge su tokia charakteristika: „Šiuose eilėraščiuose reiškiama gili lietuvių meilė savo tėvynei *Lietuvai* ir apdainuojamas jos kultūrinis atgimimas. Tačiau šešiuose eilėraščiuose neabejotinai turimas omeny ir politinis atgimimas. Liaudis tiesiog raginama sukilti, kad išgelbėtų savo tėvynę". Tuo motyvuodamas, Laikinasis spaudos reikalų komitetas knygą sulaikė, o vertėją pasiūlė patraukti baudžiamojon atsakomybėn.

---

[4] V. Krėvės laiškas (be datos) L. Girai.— VRBR, f. 7, 386—60.

Kas taip išgąsdino imperialistinės caro politikos vykdytojus? Ogi dvi Maironio poemos „Jaunoji Lietuva" ištraukos ir eilėraštis „Miškas ūžia", trys eiliuoti kūriniai, priklausantys A. Jakšto, L. Giros ir M. Dagilėlio plunksnai, — toli gražu ne pati revoliucingiausia lietuvių poezija, kurią buvo įsiūbavę audringi 1905 m. įvykiai.

Knygos byla[5] užtruko pusantrų metų. Varšuvos Teismo rūmai 1913 m. birželio mėnesį nusprendė „Suvalkų gubernijos dvarininkės Stefanijos Jablonskos brošiūrą lenkų kalba <...> su visais prietaisais jos parašymui sunaikinti."

Didžiosiose respublikos knygų saugyklose išlikę antologijos egzemplioriai ir vėlesni vertėjos darbai rodo karštas jos simpatijas lietuvių nacionalinio išsivadavimo judėjimui. Trokšdama suartinti dvi carizmo engiamas tautas, lenke save laikanti S. Jablonska vienodai nepakentė ir lenkų, ir lietuvių nacionalizmo[6]. Deja, jos idealizmas liko nesuprastas. Sulenkėję Lietuvos šlėktos savo bendrakilmę nesiliovė niekinę ir skundę — iš pradžių caro, vėliau okupuoto Vilniaus krašto lenkų pareigūnams, o lietuvių buržuazija mūsų poezijos vertėjos į lenkų kalbą nesugebėjo deramai įvertinti dėl savo klasinių ribotumų.

1913 m. solidi Gebetnerio ir Volfo leidykla, turinti savo skyrius Varšuvoje, Liubline, Lodzėje ir Krokuvoje, išleido K. Puidos sudarytą ir išverstą lietuvių rašytojų smulkiosios prozos rinkinį „CZERWONY KOGUT" („Raudonas gaidys"). Pratarmę jam parašė žinomas rašytojas J. Veisenhofas, bajoriškų tradicijų puoselėtojas, reiškęs Lietuvai unijines simpatijas. Kaip minėta, jo knygą „Unija" K. Puida buvo išpliekęs spaudoje, tačiau žavėjosi vėlesniu lenkų rašytojo romanu „Soból i panna", kurį, gavęs iš autoriaus leidybos teises, išvertė lietuviškai. Pratarmė

---

[5] Bylos medžiagą aptiko A. Žirgulys Leningrade, Centriniame valstybiniame istorijos archyve (f. 755, ap. 22, b. 175).

[6] „Litwa", 1913, Nr. 25—26, p. 197.

K. Puidos parengtam lietuvių prozos rinkiniui buvo J. Veisenhofo moralinė kompensacija.

J. Veisenhofas pažymėjo, kad daugumo rinktinėje spausdinamų kūrinių turinys yra vienpusis, imtas iš nuskriaustų žmonių — užguito samdinio, mirštančios padienės darbininkės, išbadėjusio vaiko, apgauto vyro, plėšiku tampančio valstiečio — gyvenimo. Giedresni tik Šatrijos Raganos ir K. Račkausko kūriniai. Nors ir kilęs iš Lietuvos, šiek tiek mokąs lietuviškai J. Veisenhofas, deja, nesuvokė mūsų literatūros savitumo. „Kas nori su lietuvių literatūra pasižinti, tas turi iš kalno žinoti, kad tai ne salionų ir ne svajotojų literatūra, bet darbo žmonių, vargo žmonių kalvėje kalta",— pabrėžė „Czerwony kogut" rinkinio recenzentė G. Petkevičaitė-Bitė[7].

Dviejų su puse šimto puslapių rinkinyje daugiau kaip trečdalį užima K. Puidos ir jo žmonos kūryba. Knyga pradedama K. Puidos apysaka „Raudonas gaidys". „Man net kiek nesmagu, kad tas rašinys pasirodė pirma lenkų kalboje", — teisinosi autorius P. Bugailiškiui[8]. Pirmą kartą čia išspausdintas ir Vaidilutės apsakymas „Kaip rudens lapas...", kurį į lenkų kalbą išsivertė autorė. Be to, rinkinyje yra šie lietuvių rašytojų prozos kūriniai: Žemaitės „Marti", Bitės „Homo sapiens" (pasirašytas asteronimu***), J. Biliūno „Svečiai", Lazdynų Pelėdos „Skriauda", Šatrijos Raganos „Nutraukta idilija", K. Račkausko „Girnikas Pašakarnis". Savo pratarmėje J. Veisenhofas didžiai vertina J. Biliūno „Liūdną pasaką", tačiau į rinkinį ji kažkodėl neįdėta.

Aptardamas K. Puidos vertimus, J. Veisenhofas pažymėjo, kad jų lygis „nesiekia lietuviškų originalų aukštumos", ir siūlė jiems netaikyti absoliučių estetinių reikalavimų.

---

[7] G. P. „Červony Kogut".— „Lietuvos žinios", 1914, sausio 9 (22).
[8] VVUBR, F 603—32.

Vienas kitas lietuvių rašytojas XX a. pradžioje mėgina bendradarbiauti rusų literatūrinėje spaudoje (V. Didžiulytė — žurnaluose „Новый журнал для всех" ir „Русское богатство", K. Jasiukaitis — M. Gorkio redaguojamame almanache „Знание"), tačiau prie jos nepritampa taip, kaip J. Baltrušaitis, kurio pavardė veikiai sušvyti rusų poezijos žvaigždyne. Į rusų kalbą išverčiama Keturakio komedija „Amerika pirtyje", du Žemaitės apsakymai, o Bitės apsakymas „Nebepirmas" įstringa žurnalo „Русская мысль" redakcijoje.

Pavieniai atsitiktiniai vertimai nė iš dalies neparodė mūsų literatūros įvairovės. Jausdami augantį poreikį artimiau susipažinti su lietuvių rašytojų kūryba, kai kurie Rusijos spaudos darbuotojai ima galvoti apie lietuvių literatūros almanacho išleidimą.

Didelį pasisekimą Lietuvoje turėjo liberalinis žurnalas „Вестник знания", kurio ėmėjams redakcija kaip priedus siuntinėjo rašytojų ir mokslininkų raštų rinkinius, įvairias enciklopedijas, literatūros almanachus. 1911 m. žurnalo redaktorius kreipėsi į kažkurį lietuvių literatą, siūlydamas išleisti lietuvių beletristikos rinkinį rusų kalba; kitais metais buvo svarstomos galimybės sudaryti ir išversti lietuvių poezijos antologiją[9]. Deja, iš tų projektų nieko neišėjo. Tuo tarpu kaimynai latviai nepraleido progos, ir jų literatūrai skirtas „Вестник знания" almanachas 1913 m. pasirodė.

Nacionalistinės politikos skaldomų Rusijos imperijos tautų darbo žmones glaudžiau sutelkė Pirmasis pasaulinis karas. Caro vyriausybė, laviruodama tarp bruzdančios liaudies reikmių ir savų imperialistinių interesų, dabar dėjosi nacionalinių mažumų gynėja ir sukruto leisti spaudinius, propaguojančius tariamą nacijų lygiateisiškumą. Tačiau visa tai anaiptol nesustabdė kla-

[9] „Viltis", 1912, liepos 13 (26).

sinės diferenciacijos, kuri reiškėsi įvairiausiomis formomis — lygia dalia ir per literatūrą. Netgi vyriausybės remiamuose literatūros leidiniuose, nepaisant karo cenzūros, garsiau už militaristinius šūkius skambėjo antikariniai ir antiburžuaziniai motyvai.

Dabar plačiai paplito literatūros, mokslo ir meno spaudiniai, kurių pajamos ėjo nukentėjusiems nuo karo gyventojams šelpti ir fronto reikalams. Toks vienkartinis leidinys — „MENO DIENA" — išleistas Vilniuje 1914 m. gruodžio 8 d. Jame paskelbti dvidešimties autorių grožiniai ir publicistiniai kūriniai penkiomis kalbomis — rusų, lenkų, lietuvių, baltarusių ir žydų. Rinkinį sudarė Vilniaus Dailės draugija, surengusi Dailininkų (Menininkų) dieną, kurios programoje dalyvavo įvairių tautybių visų meno sričių atstovai. Vienkartinis leidinys „Meno diena" buvo menininkų parama nukentėjusiems nuo karo Suvalkų, Kauno, Vilniaus ir Gardino gubernijų gyventojams.

Leidinio redakcija — penkių tautybių žmonės — kreipėsi į laikraštininkus, rašytojus ir dailininkus, kad jie atsiųstų ne ilgesnių kaip 100 eilučių kūrinių „gyvosiomis dienos temomis". Pageidauta straipsnių, novelių, apsakymų, eilėraščių, humoreskų, aforizmų, piešinių ir karikatūrų. Lietuviams redakcijoje atstovavo A. Žmuidzinavičius ir Z. Žemaitis[10].

Didesnių literatūrinių vertybių „Meno dienoje" nėra, — tai nulėmė siaura leidinio paskirtis. Pažymėtinas V. Briusovo eilėraštis „Vilniuje", kurį jis parašė 1914 m. rugpiūčio mėnesį, veikiamas tiesioginių įspūdžių; keliaudamas kaip karo korespondentas iš Maskvos į Varšuvą, poetas kelioms dienoms buvo apsistojęs pas J. Kupalą. Išraiškingas leidinyje ir J. Kupalos eilėraščių ciklas „Karo dainos".

---

[10] „Lietuvos žinios", 1914, lapkričio 21 (gruodžio 4).

Rinkinys pradedamas M. K. Čiurlionio dienoraščio ištrauka apie žmogų: „Aure, tarp kalnų, sniegais vainikuotų, kurie šaute šauna į aukštybes, kone dangų veria, stovi žmogus. <...> jis žada giedoti saulei giesmę". Vilniečio kompozitoriaus K. Galkausko straipsnyje „Ateities tikyba" aiškinama, kad panteistinė Grožio ir Meilės religija kada nors visus žmones sujungs į vieną brolišką šeimą.

Iš lietuvių literatų kūrybos „Meno dienoje" įdėtas Z. Valaičio-Zigmo Žvikso vaizdelis „Brolis prieš brolį", J. Patamsio (slapyvardis?) impresija „Laimės ieškojimas", po vieną A. Lasto-Adomo Juodojo ir Balio (gal B. Sruogos?) eilėraštį. Be to, leidinyje išspausdinta daina iš L. Rėzos rinkinio ir dvi būsimo karvedžio V. Putnos karikatūros. „Meno dieną" puošia kelių tautybių dailininkų vinjetės, inicialai.

Leidinyje paskelbtuose kūriniuose nėra militaristinio kvaitulio; jie dvelkia minorine nuotaika, atskleidžia karo beprasmybę, brolžudišką esmę.

Pirmoji platesnė rusiškai skaitančios visuomenės pažintis su lietuvių literatūra užsimezgė tik 1916 m. pavasarį, kai Petrograde 2500 egz. tiražu išėjo almanachas „ОТЕЧЕСТВО" („Tėvynė"), kurio pajamos buvo skirtos „Rusų rašytojų draugijos karo aukoms šelpti" fondui. Šalia suomių, estų, latvių, ukrainiečių, žydų, lenkų ir gruzinų rašytojų kūrybos vertimų su plačiais įvadiniais straipsniais apie tų tautybių kūrybinį gyvenimą rinkinyje 30 puslapių užėmė S. Šilingo pratarmė „Socialinės-psichologinės lietuvių literatūros prielaidos" ir B. Sruogos išversti lietuvių poezijos ir prozos kūriniai.

S. Šilingo pratarmėje eseistiniu stiliumi komentuojami įvairūs Lietuvos istorijos etapai, praeities įvykiuose ieškoma gilesnės prasmės, tačiau istorinė tikrovė vertinama idealistiškai — kaip visuomeninės sąmonės rezultatas. Daug kur tautos tragizmą įžiūrėdamas, kad nacionalinė politika

ir kultūra pajungta valstybiniam pradui, kaltindamas realų pasaulį, kuris „ugnies, geležies ir savivalės varžtais septynis amžius laikė sukaustęs savitos lietuvių kultūros vystymąsi", autorius kaip vienintelę tikrą vertybę garbino kūrybos galią ir ieškojo genijaus pasireiškimų. Čia plėtojami „Gabijos" teiginiai. S. Šilingas propagavo mistinius kūrybos pradmenis, kurių reiškėjais, be M. K. Čiurlionio, išvardijo J. A. Herbačiauską, V. Krėvę, Vydūną, siedamas su šiomis pavardėmis lietuvių literatūros ir meno atgimimą.

Pratarmė neatskleidė kitataučiui nei Lietuvos istorijos dėsningumų, nei lietuvių literatūros prielaidų. Šiandien ji įdomesnė paties S. Šilingo — „Pirmojo baro" ideologo — estetinėms pažiūroms apibūdinti. Tačiau jau ir anuomet buvo kilusi mintis papildyti S. Šilingo pratarmę konkretesne lietuvių literatūros analize. Almanacho „Отечество" antram tomui, kuris, deja, nepasirodė, B. Sruoga parengė straipsnį „Svarbiausieji šiuolaikinės lietuvių lyrikos motyvai"[11].

Almanacho „Отечество" pirmame tome, nesilaikant nei chronologinės tvarkos, nei aiškesnės sistemos, išspausdinta devynių lietuvių poetų eilėraščių meniniai vertimai. Maironio, P. Vaičaičio, S. Čiurlionienės, Z. Gaidamavičiaus-Gėlės, K. Binkio, M. Vaitkaus, K. Račkausko išversta po vieną eilėraštį, A. Lasto ir B. Sruogos — po du. B. Sruoga vertė ne savo nuožiūra atsirinktus, o specialios Lietuvių komiteto komisijos parinktus kūrinius; lemiamas žodis čia, be abejo, priklausė S. Šilingui. Almanache įdėtuose eilėraščiuose vyrauja egocentriniai motyvai, gamtos grožio simbolika. B. Sruoga leidiniui išvertė ir impresionistinį I. Šeiniaus apsakymą „Bedugnė", kuris, kaip jau žinoma, S. Šilingo protekcija prieš kelerius metus buvo paskelbtas „Švyturio" metraštyje almanache. Taigi rinkinyje „Отечество" visų pirma atsispindėjo kūrybinio jaunimo ieškojimai modernizmo linkme.

---

[11] LK 14, p. 295—315.

Po trijų dešimtmečių su šypsena prisiminęs savo jaunuolišką darbą rengiant šį reprezentacinį leidinį[12], B. Sruoga perdėtai išpeikė savo vertimus, nors kai kuriuos, anot jo, persispausdino net tokie įtakingi Maskvos dienraščiai, kaip „Русское слово" ir „Утро России" (šių vertimų publikacijos dar nesurastos). Pats vertėjas atskleidė pamokantį kuriozą: P. Vaičaičio išverstas N. Jazykovo eilėraštis „Nesvetinga mūsų jūra", palaikytas originaliu kūriniu, almanache buvo „atverstas" į rusų kalbą. Tačiau ir mūsų laikais tokių kuriozų neišvengė patyrę rusų vertėjai, susidūrę su mažai ištirta XIX a. lietuvių poezija.

Almanachą „Отечество" redagavo ir jame bendradarbiavo garsūs mokslininkai, tarp jų įžymus lituanistas profesorius J. Boduenas de Kurtenė, bet pagrindinis įvadas ir bendroji redakcija buvo pavesta ketvirtakursiui studentui B. Gurevičiui, kurio nacionalistinės didžiarusiškos pozicijos atgrėsė daugumą autorių nuo tolesnio bendradarbiavimo šiame leidinyje.

Maždaug tuo laiku, kai buvo rengiama medžiaga almanachui „Отечество", populiari Petrogrado leidykla „Огни" kreipėsi į B. Sruogą su pasiūlymu latvių pavyzdžiu sudaryti ir išversti atskirą lietuvių literatūros rinkinį. B. Sruoga pasirašė sutartį. Tačiau 1915 m. rudenį į Rusijos gilumą pasitraukusiems lietuviams tokį pat rinkinį pasiūlė parengti Maksimas Gorkis, kurio vadovaujama leidykla „Парус", užsirekomendavusi solidžiu „Armėnų poezijos" leidiniu, jau ruošė spaudai panašius latvių ir suomių literatūrų almanachus. Sutartį su „Огни" leidykla perdavęs Lietuvių komiteto Petrograde nuožiūrai, B. Sruoga apsisprendė dirbti M. Gorkio leidyklai. Dvidešimtmečiui lietuvių poetui imponavo pati M. Gorkio asmenybė, dvelkianti „kažkokia šilima ir šviesa", dideliu žmogišku taurumu, ir jo siekiai iš-

---

[12] Čia ir toliau remiamasi B. Sruogos str. Maksimas Gorkis ir lietuvių literatūra. (Atsiminimų žiupsnelis).— Kn.: B. S r u o g a. Raštai, t. 6. V., 1957, p. 527—556.

judinti Rusijos tautų kūrybines jėgas, nukreipti jas prieš rusų reakcinių sluoksnių nacionalizmą ir tuo būdu dėti pamatus kitai santvarkai, kurios „pradžiodalos lyg jau skraidančios ore".

Redaguoti lietuvių literatūros rinkinį M. Gorkis pakvietė J. Baltrušaitį, o šis 1915—1916 m. į vertimo darbą įtraukė žinomus rusų rašytojus K. Balmontą, A. Bloką, V. Briusovą, Viač. Ivanovą, A. Remizovą, F. Sologubą, J. Verchovskį. Kaip rodo išlikę rankraščiai [13], labai intensyviai triūsė B. Sruoga: ruošė išsamų straipsnį apie lietuvių literatūros raidą, darė pažodinius poezijos vertimus rusų vertėjams, išvertė keletą prozos kūrinių — Lazdynų Pelėdos „Stebuklingąją tošelę", I. Šeiniaus „Mėnesieną" ir „Pavasarį mieste", Vydūno draminės trilogijos „Probočių šešėliai" pirmąją dalį. Būsimųjų „Pragiedrulių" ištraukas („Juodžiaus kelmas", „Jo tėveliai") ir apsakymą „Paskutinė vietelė" išsivertė patys autoriai — Vaižgantas ir A. Vienuolis. Kai kurie vertimai tiek J. Baltrušaičio taisyti, kad prie jų lygiomis teisėmis gali būti prirašyta jo pavardė. Beje, spaudai parengtas V. Krėvės „Skerdžiaus" mašinraštis pasirašytas dviem pavardėm: „Vertė J. Baltrušaitis ir B. Sruoga".

K. Balmontas su Viač. Ivanovu gana vykusiai perteikė pluoštą lietuvių liaudies dainų. Viač. Ivanovas dar išvertė K. Donelaičio „Pavasario linksmybių" ištrauką[14]. B. Sruoga pažodžiui išvertė kelis K. Binkio, A. Lasto ir savo paties eilėraščius. Almanachui panaudota nemaža dalis „Pirmojo baro" kūrinių.

1932 m. J. Baltrušaičio persiųstoje B. Sruogai almanacho rankraščių ir spaudinių siuntoje (tarp minėtų vertimų, pasakų,

---

[13] LKLIR, f. 8—9; MACBR, f. 12—673.

[14] 1916 m. J. Baltrušaitis buvo sudaręs sutartį su M. Sabašnikovo leidykla pats vienas parengti 30 spaudos lankų lietuvių literatūros rinkinį, į kurį turėjo įeiti K. Donelaičio „Metai", lietuvių liaudies dainos ir pasakos, bet sumanymas liko neįvykdytas. (Neįgyvendintas Jurgio Baltrušaičio sumanymas. Parengė J. T u m e l i s.— „Literatūra ir kalba", t. 13, p. 374—380.)

patarlių ir dainų rankraštinių rinkinių, Žemaitės knygelės „Kaip tu man, taip aš tau. Motynėlės ašaros", L. Giros „Tėvynės keliais" ir kt.) yra išlikusi dalis juodraštinio projekto, pavadinto „Война и Литва" („Karas ir Lietuva"). Projekte išvardyti tie patys K. Binkio ir A. Lasto eilėraščiai, L. Giros eilėraštis „Ar girdėjai?" ir S. Čiurlionienės „Jūra". Pažymėtas reikalavimas „rašyti lengvai, populiariai, kategoriškai". Suminėtos M. K. Čiurlionio, P. Rimšos, A. Varno, A. Žmuidzinavičiaus pavardės: matyt, būsimą leidinį turėjo puošti jų dailės kūriniai.

Dideliais tiražais „Парус" leidyklos leidžiamuose nacionalinių literatūrų rinkiniuose buvo po du įžanginius straipsnius: pirmasis — istorinio visuomeninio, antrasis — literatūros istorijos profilio. Lietuvos praeitis ir visuomeninė ekonominė būklė bene K. Griniaus rašytame straipsnyje apibūdinta nuo senų senovės iki 1914 m. Daugiau kaip šimto rankraštinių puslapių B. Sruogos studijoje, kurios išlikę du variantai, lietuvių literatūros istorija apžvelgta irgi nuo pačių ištakų — liaudies kūrybos — iki 1916 m. Gana plačiai apsistota ties almanachui atrinktais I. Šeiniaus, V. Krėvės, Vydūno kūriniais; norintiems išsiaiškinti lietuvių lyrikos motyvus autorius rekomendavo savo straipsnį, parašytą almanacho „Отечество" antram tomui.

Paruoštą spaudai medžiagą Maskvoje studijuojantis B. Sruoga dalimis vežiojo M. Gorkiui. Toli gražu ne visa ji vienodai rašytojui patikdavusi. Perskaitęs Vydūno „Vėtrą", M. Gorkis „nieko nepasakė, net nešyptelėjo", užtat apie lietuvių liaudies dainas ir V. Krėvės „Skerdžių" B. Sruoga prisiklausęs labai daug šiltų žodžių. Pats M. Gorkis pakvietė V. Krėvę ką nors išversti į almanachą iš lietuvių literatūros. Užuot ėmęsis vertimo, V. Krėvė parašė rusiškai originalią dramą „Skirgaila"[15], kuri

---

[15] Lietuvos albumas, p. 344.

išėjo atskira knyga Vilniuje 1922 m., o paskiau buvo perkurta lietuviškai.

Atsiminimuose B. Sruoga apgailestauja, kad M. Gorkio leidyklai ruošiamą almanachą jisai sužlugdęs labai „mandru" savo įžanginiu straipsniu, kurio J. Baltrušaitis nesiėmęs redaguoti. Tačiau net ir tuo atveju, jeigu jo straipsnis „Pagrindiniai lietuvių literatūros elementai"[16] būtų patenkinęs J. Baltrušaitį, vargu ar leidinys būtų spėjęs išeiti iki Spalio revoliucijos: didžioji medžiagos dalis neperrašyta, dalis nesuredaguota, o dalis, sprendžiant iš esamų spaudinių, ir neišversta. B. Sruogos teiginys, kad „visa literatūrinė rinkinio medžiaga buvo jau beveik ištisai paruošta", atrodo pernelyg optimistiškas. A. Samulionio nuomone, leidinį užvilkino „ir organizaciniai sunkumai, ir darbo apimtis, o iš dalies <...> ir rengėjų nerangumas"[17].

Vis dėlto M. Gorkio organizuoto rinkinio rengimas buvo puiki literatūrinė mokykla jo bendradarbiams, ypač B. Sruogai. Kaip pastebėjo literatūros tyrinėtojas K. Umbrasas, didysis proletarinis rašytojas carinės patvaldystės žlugimo išvakarėse pramynė kelią dabartiniams platiems lietuvių literatūros kūrinių vertimams į rusų ir kitų broliškų tautų kalbas[18].

---

[16] LK 14, p. 316—334.

[17] Du Balio Sruogos straipsniai apie lietuvių literatūrą. Parengė A. Samulionis.— LK 14, p. 288.

[18] K. Umbrasas. Gorkis ir lietuvių literatūra.— „Literatūra ir kalba", t. 1, p. 202.

PABAIGOS ŽODIS

Didžioji Spalio socialistinė revoliucija, išvadavusi carizmo pavergtas tautas, paskatino Lietuvos darbo žmones kilti į kovą prieš okupantus vokiečius ir vietinę buržuaziją. 1918—1919 m. Lietuvoje kelis mėnesius gyvavo Tarybų valdžia, kuri suspėjo padaryti daug administracinių ir ekonominių pertvarkymų. Dar tebeinant ginkluotiems mūšiams, Laikinoji revoliucinė darbininkų ir valstiečių vyriausybė pastoviai rūpinosi kultūros reikalais, švietimo organizavimu.

Komunistinėje periodikoje („Tiesoje", „Komuniste") buvo propaguojamos ir tęsiamos revoliucinės J. Janonio kūrybos tradicijos, savo eilėraščius čia spausdino proletariniai poetai J. Šepetys, V. Rekašius, J. Vitkauskas (Širvintietis). Į kūrybos darbą Tarybų valdžia mėgino įtraukti ir tuos rašytojus, kurie laikėsi buržuazinių ar smulkiaburžuazinių pozicijų[1]. Buvo rengiamasi leisti literatūros žurnalą „Liepsnos". Pakviestas redakcijos sekretoriumi K. Binkis surinko jam nemažai medžiagos, kuri, deja, žuvo, baltalenkiams užpuolus Vilnių[2].

Nuslopinus Tarybų valdžią, buržuazinės ideologijos lietuvių rašytojai greitai pritapo prie naujo režimo, o kai kurie įsitraukė ir į politinę veiklą. Kartu su karo pabėgėliais sugrįžo didelis

---

[1] Lietuvių literatūros istorija, t. 3, d. 1, p. 76.

[2] A. Didžiulytė-Kazanavičienė. Liaudies švietimo darbai.— Kn.: Proletarinė revoliucija Lietuvoje. V., 1960, p. 157.

būrys plunksnos žmonių. Kaune atgijo literatūrinis gyvenimas, suintensyvėjo knygų ir žurnalų leidyba. Kaip pažymi K. Korsakas, „tai buvo įkūnijimas tų literatūrinių principų, realizavimas tos kūrybinės programos, kurią dar prieš Didįjį karą deklaravo „Gabija", „Vaivorykštė", vėliau „Pirmasis baras". Iš dalies tai buvo estetizmo ir simbolizmo iškilimas mūsų literatūroje."[3] Pasirodė naujų literatūros leidinių, kurių dalis turėjo nemažą reikšmę lietuvių literatūros vystymuisi. „Vaivorykštės" ir „Pirmojo baro" bendradarbiai buvo daugelio šių leidinių redaktoriai.

1919 ir 1920 m. trumpai ėjo iliustruotas literatūros, meno ir kultūros žurnalas „VEJA". Jame norėta suspiesti prieškarinės literatūrinės spaudos bendradarbius. „Vaivorykštės" ir „Baro" talkininkai tik pastaruoju laiku bepradeda susirasti vieni kitus ir mėgina tęsti pradėtąją meno dirvoje piūtį toliau", — rašė pirmasis žurnalo redaktorius K. Binkis[4]. „Vejoje" bendradarbiavo A. Vienuolis, I. Šeinius, M. Vaitkus, F. Kirša, V. Bičiūnas, J. Mikuckis. L. Girai buvo suteikta garbė pradėti žurnalą eilėraščių ciklu; čia išspausdinta ir E. Radzikausko recenzijų.

1920 m. pradžioje išleista literatūros ir meno almanacho „DAINAVA" pirmoji knyga, kurią parengė F. Kirša ir B. Sruoga. Taip turėjo vadintis V. Krėvės ir L. Giros sumanytas literatūros almanachas, tačiau nė vienas iš šių rašytojų dabar prie naujosios „Dainavos" neprisidėjo. Ir vis dėlto, „Dainavos" bendradarbio P. Galaunės teigimu, almanacho pavadinimą nulėmė V. Krėvės „Dainavos šalies senų žmonių padavimai"[5]. „Daina-

---

[3] K. Korsakas-Radžvilas. Rašytojai ir knygos. K., 1940, p. 8—9.

[4] „Vejos" Redakcija. Redakcijos žodis.— „Veja", 1919, Nr. 1, viršelio p. 2.

[5] Iš 1977.V.2 pokalbio su P. Galaune.

voje" įdėta F. Kiršos, B. Sruogos, A. Lasto, I. Šeiniaus, M. Vaitkaus, B. Buivydaitės originalių kūrinių ir vertimų. Šiame almanache, kaip ir „Vejoje", vyravo simbolistinė poezija.

Savo profiliu į „Vaivorykštę" buvo panašus stambiausias buržuazijos valdymo metais literatūros žurnalas „SKAITYMAI" (1920—1923). Jį sumanė[6] ir 21 knygą redagavo V. Krėvė-Mickevičius, Švietimo ministerijos Knygų leidimo komisijos sekretorius. Leidinys pranoko kuklius užmojus duoti pasiskaitymų vyresniųjų klasių moksleiviams ir mokytojams[7]. Šis pradžioje mėnesinis, paskiau dvimėnesinis žurnalas sutelkė visus žymesnius lietuvių rašytojus — realistus, romantikus, simbolistus, impresionistus.

„Skaitymuose" pasirodė tokios reikšmingos apysakos, kaip Vaižganto „Dėdės ir dėdienės", M. Pečkauskaitės „Sename dvare", A. Vienuolio „Inteligentų palata". Keliolika kūrinių, tarp jų draminę apysaką „Žentas", pateikė V. Krėvė. Maironis išspausdino pirmąją savo istorinę dramą „Kęstučio mirtis". Putinas ir B. Sruoga reiškėsi kaip poetai simbolistai, savita lyrikos kryptimi toliau žengė A. Lastas, F. Kirša brandino juvenališką visuomeninę satyrą, o K. Binkis jau rengėsi maištui prieš „aukštastiebį estetizmą". Be kita ko, žurnale pasirodė K. Binkio eilėraštis „Vėjavaikis", kuris virto „keturvėjiško" sąjūdžio kelrodžiu.

L. Gira „Skaitymuose" teišspausdino keletą eilėraščių, kartu su B. Sruoga-B. Sirakūzinu ir V. Bičiūnu atsidėdamas kritiko darbui. Plačios E. Radzikausko recenzijos ir straipsniai žurnale pagarsėjo kaip kritikos meno pavyzdžiai: jie paakino ne vieną jauną literatą mėginti jėgas šiame nedėkingame kūrybos ba-

---

[6] „Lietuva", 1920, spalio 23.

[7] V. Krėvė-Mickevičius. „Skaitymai"— naujas žurnalas.— Ten pat, 1920, lapkričio 7.

re[8]. „Skaitymuose" įvairiapusiškai atsiskleidė L. Giros pažiūros į literatūrą ir kritiką. Kaip ir „Vaivorykštės" laikais, kūrybai L. Gira taikė „tikrojo grožio, neuždrapiruoto jokiais utilitarizmais", matą[9], ypač akcentavo meniškumo klausimus.

V. Krėvei išvykus į užsienį, L. Gira, naujas žurnalo redaktorius, parengė tris paskutinius žurnalo numerius. Pasimokęs iš „Vaivorykštės" redagavimo praktikos, jis norėjo „Skaitymus" reformuoti: keisti pavadinimą, modifikuoti seno žurnalo tipo formatą, sukurti estetišką viršelį, spausdinti dailininkų reprodukcijas, paįvairinti šriftą ir laužymą[10]. Šių reformų L. Gira nespėjo įvykdyti, tik įvedė bibliografijos skyrių ir Lietuvos kultūrinio gyvenimo kroniką, kurios nei „Vaivorykštėje", nei „Skaitymuose" ligi jo nebuvo.

Švietimo ministerijai atsisakius subsidijuoti „Skaitymus", lietuvių literatūra neteko įvairių idėjinių ir estetinių pažiūrų rašytojus jungiančio organo. L. Gira derėjosi su J. Rinkevičiaus vadovaujama „Švyturio" bendrove atgaivinti pirmąjį lietuvių literatūrinį žurnalą „Vaivorykštę"[11], bet derybos buvo bevaisės.

„Keturi vėjai" (1924—1928) pradėjo naują lietuvių literatūrinės periodikos etapą. Futuristinės ir ekspresionistinės šio žurnalo tendencijos kirste kirtosi su ankstesnėmis lietuvių literatūros tradicijomis. Prieš avangardizmo užmojus statė užkardas ir palaikė „grynąjį meną" buržuaziniai žurnalai „Gairės" (1923—1924, red. K. Puida), „Baras" (1925, red. F. Kirša), „Pradai ir žygiai" (1926—1927, red. F. Kirša), „Gaisai" (1930—1931, red.

---

[8] V. Krėvė-Mickevičius. Įvado žodis.— E. Radzikausko (Liudo Giros) Kritikos raštai. K., 1928, p. 4.

[9] E. Radzikauskas. Literatūrai ir kritikai apginti nuo diletantizmo ir sustingimo.— „Skaitymai", kn. 3, 1921, p. 101.

[10] L. Giros 1923.III.12 raštas Švietimo ministerijos Knygų leidimo komisijai.— „Knygotyra", t. 1 (8). V., 1970, p. 152—153.

[11] P. J. Sustojus eiti „Skaitymams".— „Lietuva", 1923, lapkričio 23.

K. Puida ir V. Krėvė-Mickevičius), „Skynimai" (1933, red. V. Krėvė-Mickevičius). Šių žurnalų bendradarbių daugumą sudarė prieš Pirmąjį pasaulinį karą debiutavę autoriai, jau tapę žinomais rašytojais. Tiesioginis „Pirmojo baro" įpėdinis buvo žurnalas „Baras", skelbęs atsiribojimą nuo „politinio sūkurio"[12]. Pirmieji žurnalo numeriai net išorinėmis detalėmis (A. Varno piešta vinjete ir antrašte, maketavimu) kopijavo bendravardį almanachą.

Po Spalio revoliucijos ūgtelėjo ir sustiprėjo amžiaus pradžioje užsimezgusi lietuvių proletarinė literatūrinė spauda. Maskvoje pasirodė pirmasis lietuvių komunistinis literatūrinis žurnalas „Kibirkštis" (1924—1926, red. V. Kapsukas ir Z. Angarietis)[13]. Kaune ėję legalūs Lietuvos Komunistų partijos leidiniai „Naujoji gadynė" (1923), „Skardas", „Mūsų skardas", „Vilnis" (1926) palyginti nemažai vietos skyrė literatūrai, juose bendradarbiavo pradedantieji revoliuciniai rašytojai. Komunistinės spaudos puslapiuose subrendo V. Kapsuko, Z. Angariečio, B. Pranskaus, B. Pauliukevičiaus atstovaujama marksistinė kritika — aukščiausia lietuvių estetinės minties pakopa ikitarybiniais metais[14].

Minėti žurnalai ir kiti trečiojo dešimtmečio leidiniai naujomis sąlygomis tęsė prieškarinės literatūrinės spaudos ieškojimus ir davė pozityvių postūmių mūsų literatūros raidai. Įvairiopas jų įnašas reikalingas atskiros studijos.

---

[12] „Dainavos" pirmininko ir „Baro" redaktoriaus lapelis prenumeratoriams.

[13] Plačiau žr. D. Šniukas. V. Kapsukas — proletarinės literatūros ugdytojas.— „Pergalė", 1970, Nr. 4, p. 131—142.

[14] K. Ambrasas. Pažangioji lietuvių kritika. V., 1966, p. 12.

SANTRUMPOS

KPIB — buv. Kauno universiteto bibliotekos rinkinys Kauno Antano Sniečkaus politechnikos instituto mokslinėje bibliotekoje.

Lietuvos TSR CVA — Lietuvos TSR Centrinis Valstybinis archyvas.

LKLIR — Lietuvos TSR Mokslų akademijos Lietuvių kalbos ir literatūros instituto bibliotekos rankraščiai.

MACBR — Lietuvos TSR Mokslų akademijos Centrinės bibliotekos rankraščiai.

VRBR — Lietuvos TSR Valstybinės respublikinės bibliotekos rankraščiai.

VVUBR — Vilniaus Darbo Raudonosios Vėliavos ordino Valstybinio V. Kapsuko universiteto mokslinės bibliotekos rankraščiai.

BBK 7 — „Bibliotekininkystės ir bibliografijos klausimai", t. 7. V., 1969.

LK 14 — „Literatūra ir kalba", t. 14. Literatūros kryptys. V., 1977.

PAVARDŽIŲ RODYKLĖ

PERIODINIŲ IR VIENKARTINIŲ LEIDINIŲ RODYKLĖ

1904—1917 METŲ LEIDINIAI

NEIŠĖJĘ LEIDINIAI

TURINYS

ИБ № 774

Лёонас Гудайтис

РАЗДВИГАЮЩИЕСЯ ГОРИЗОНТЫ

Литовская литературная печать
1904—1917 г.г.

На литовском языке

Издательство «ВАГА», Вильнюс, пр. Ленина 50

Leonas Gudaitis

PLATĖJANTYS AKIRAČIAI

Redaktorius V. Rakauskas
Dailininkas V. Armalas
Techn. redaktorius G. Vinciūnas
Korektorė T. Ališkevičienė

Duota rinkti 1977. VII. 8. Pasirašyta spaudai 1977. IX. 29. LV 05557. Leidinio Nr. 8783. Spaudos popierius Nr. 1, formatas 70×108 1/32 — 6,938 pop. l.=19,4 sp. l.+0,7 (įkl.) sp. l.; 23 leid. l. Tiražas 5000 egz. Užsak. Nr. 841. Kaina 1 rb 30 kp

„Vagos" leidykla, Vilnius, Lenino pr. 50
Spaudė K. Poželos spaustuvė, Kaunas, Gedimino 10

$G\frac{70202-279}{M\ 852(10)\text{-}77}$ U-77

8 L1
Gu 33